ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคโห

คนฺถารมฺภกถา

๑. สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ , สสทฺธมฺมคณุตฺตมํฯ

อภิวาทิย ภาสิสฺสํ, อภิธมฺมตฺถสงฺคหํฯ

จตุปรมตฺถธมฺโม

๒. ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา, **จตุธา ปรมตฺถโต**ฯ

จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ, นิพฺพานมิติ สพฺพถาฯ

๑. จิตฺตปริเจฺฉโท

ภูมิเภทจิตฺตํ

๓. ตตฺถ **จิตฺตํ** ตาว จตุพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรเญฺจติฯ

อกุสลจิตฺตํ

๔. ตตฺถ กตมํ **กามาวจรํ**? โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ , อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ โลภสหคตจิตฺตานิ นามฯ

๕. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ เทฺวปิ ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตานิ นามฯ

๖. อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตเมกนฺติ อิมานิ เทฺวปิ โมมูหจิตฺตานิ นามฯ

๗. อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ **ทฺวาทสากุสลจิตฺตานิ** สมตฺตานิฯ

๘. อฏฺฐธา โลภมูลานิ, โทสมูลานิ จ ทฺวิธาฯ

โมหมูลานิ จ เทฺวติ, ทฺวาทสากุสลา สิยุํฯ

อเหตุกจิตฺตํ

๙. อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตถา โสตวิญฺญาณํ, ฆานวิญฺญาณํ, ชิวฺหาวิญฺญาณํ , ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ, อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ, อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺ

ตเณฺจติ อิมานิ สตฺตปิ อกุสลวิปากจิตฺตานิ นามฯ

๑๐. อุเปกฺขาสหคตํ กุสลวิปากํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ตถา โสตวิญฺญาณํ, ฆานวิญฺญาณํ, ชิวฺหาวิญฺญาณํ, สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ, อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ, โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ, อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตเณฺจติ อิมานิ อฏฺฐปิ กุสลวิปากาเหตุกจิตฺตานิ นามฯ

๑๑. อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ, ตถา มโนทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ, โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตเณฺจติ อิมานิ ตีณิปิ อเหตุกกิริยจิตฺตานิ นามฯ

๑๒. อิเจฺจว สพฺพถาปิ **อฏฺฐารสาเหตุกจิตฺตานิ** สมตฺตานิฯ

๑๓. สตฺตากุสลปากานิ, ปุญฺญปากานิ อฏฺฐธาฯ

กฺริยจิตฺตานิ ตีณีติ, อฏฺฐารส อเหตุกาฯ

โสภนจิตฺตํ

๑๔. ปาปาเหตุกมุตฺตานิ, **โสภนานี**ติ วุจฺจเรฯ

เอกูนสฏฺฐิ จิตฺตานิ, อเถกนวุตีปิ วาฯ

กามาวจรโสภนจิตฺตํ

๑๕. โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํฯ อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ กามาวจรกุสลจิตฺตานิ นามฯ

๑๖. โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ สเหตุกกามาวจรวิปากจิตฺตานิ นามฯ

๑๗. โสมสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, โสมนสฺสสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ , สสงฺขาริกเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกเมกํ, สสงฺขาริกเมกนฺติ อิมานิ อฏฺฐปิ สเหตุกกามาวจรกิริยจิตฺตานิ นามฯ

๑๘. อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ **จตุวีสติ สเหตุกกามาวจรกุสลวิปากกิริยจิตฺตานิ** สมตฺตานิฯ

๑๙. เวทนาญาณสงฺขารเภเทน จตุวีสติฯ

สเหตุกามาวจรปุญฺญปากกฺริยา มตาฯ

๒๐. กาเม เตวีส ปากานิ, ปุญฺญาปุญฺญานิ วีสติฯ

เอกาทส กฺริยา เจติ, จตุปญฺญาส สพฺพถาฯ

รูปาวจรจิตฺตํ

๒๑. วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ, วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ, ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ, สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกุสลจิตฺตํ, อุเปกฺขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกุสลจิตฺตเญฺจติ อิมานิ ปญฺจปิ รูปาวจรกุสลจิตฺตานิ นามฯ

๒๒. วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานวิปากจิตฺตํ, วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานวิปากจิตฺตํ, ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานวิปากจิตฺตํ, สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานวิปากจิตฺตํ, อุเปกฺขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานวิปากจิตฺตเญฺจติ อิมานิ ปญฺจปิ รูปาวจรวิปากจิตฺตานิ นามฯ

๒๓. วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกิริยจิตฺตํ, วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกิริยจิตฺตํ, ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกิริยจิตฺตํ , สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกิริยจิตฺตํ, อุเปกฺขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกิริยจิตฺตเญฺจติ อิมานิ ปญฺจปิ รูปาวจรกิริยจิตฺตานิ นามฯ

๒๔. อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ **ปนฺนรส รูปาวจรกุสลวิปากกิริยจิตฺตานิ** สมตฺตานิฯ

๒๕. ปญฺจธา ฌานเภเทน, รูปาวจรมานสํฯ

ปุญฺญปากกฺริยาเภทา, ตํ ปญฺจทสธา ภเวฯ

อรูปาวจรจิตฺตํ

๒๖. อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ, วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ, อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตเญฺจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรกุสลจิตฺตานิ นามฯ

๒๗. อากาสานญฺจายตนวิปากจิตฺตํ, วิญฺญาณญฺจายตนวิปากจิตฺตํ, อากิญฺจญฺญายตนวิปากจิตฺตํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากจิตฺตเญฺจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรวิปากจิตฺตานิ นามฯ

๒๘. อากาสานญฺจายตนกิริยจิตฺตํ, วิญฺญาณญฺจายตนกิริยจิตฺตํ, อากิญฺจญฺญายตนกิริยจิตฺตํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยจิตฺตเญฺจติ อิมานิ จตฺตาริปิ อรูปาวจรกิริยจิตฺตานิ นามฯ

๒๙. อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ **ทฺวาทส อรูปาวจรกุสลวิปากกิริยจิตฺตานิ** สมตฺตานิฯ

๓๐. อาลมฺพณปฺปเภเทน , จตุธารุปฺปมานสํฯ

ปุญฺญปากกฺริยาเภทา, ปุน ทฺวาทสธา ฐิตํฯ

โลกุตฺตรจิตฺตํ

๓๑. โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ , สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ, อนาคามิมคฺคจิตฺตํ, อรหตฺตมคฺคจิตฺตเญฺจติ อิมานิ จตฺตาริปิ โลกุตฺตรกุสลจิตฺตานิ นามฯ

๓๒. โสตาปตฺติผลจิตฺตํ, สกทาคามิผลจิตฺตํ, อนาคามิผลจิตฺตํ, อรหตฺตผลจิตฺตเญฺจติ อิมานิ จตฺตาริปิ โลกุตฺตรวิปากจิตฺตานิ นามฯ

๓๓. อิเจฺจวํ สพฺพถาปิ **อฎฺฐ โลกุตฺตรกุสลวิปากจิตฺตานิ** สมตฺตานิฯ

๓๔. จตุมคฺคปฺปเภเทน, จตุธา กุสลํ ตถาฯ

ปากํ ตสฺส ผลตฺตาติ, อฎฺฐธานุตฺตรํ มตํฯ

จิตฺตคณนสงฺคโห

๓๕. ทฺวาทสากุสลาเนวํ, กุสลาเนกวีสติฯ

ฉตฺตึเสว วิปากานิ, กฺริยจิตฺตานิ วีสติฯ

๓๖. จตุปญฺญาสธา กาเม, รูเป ปนฺนรสีรเยฯ

จิตฺตานิ ทฺวาทสารุเปฺป, อฎฺฐธานุตฺตเร ตถาฯ

๓๗. อิตฺถเมกูนนวุติปเภทํ ปน มานสํฯ

เอกวีสสตํ วาถ, วิภชนฺติ วิจกฺขณาฯ

วิตฺถารคณนา

๓๘. กถเมกูนนวุติวิธํ จิตฺตํ เอกวีสสตํ โหติ? วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ, วิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ, ปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ, สุเขกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ, อุเปกฺขกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตเญฺจติ อิมานิ ปญฺจปิ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตานิ นามฯ

๓๙. ตถา สกทาคามิมคฺคอนาคามิมคฺคอรหตฺตมคฺคจิตฺตเญฺจติ สมวีสติ มคฺคจิตฺตานิฯ

๔๐. ตถา ผลจิตฺตานิ เจติ **สมจตฺตาลีส โลกุตฺตรจิตฺตานิ** ภวนฺตีติฯ

๔๑. ฌานงฺคโยคเภเทน, กเตฺวเกกนฺตุ ปญฺจธาฯ

วุจฺจตานุตฺตรํ จิตฺตํ, จตฺตาลีสวิธนฺติ จฯ

๔๒. ยถา จ รูปาวจรํ, คยฺหตานุตฺตรํ ตถาฯ

ปฐมาทิฌานเภเท, อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเมฯ

เอกาทสวิธํ ตสฺมา, ปฐมาทิกมีริตํ;
ฌานเมเกกมนฺเต ตุ, เตวีสติวิธํ ภเวฯ

๔๓. สตฺตตึสวิธํ ปุญฺญํ, ทฺวิปญฺญาสวิธํ ตถาฯ

ปากมิจฺจาหุ จิตฺตานิ, เอกวีสสตํ พุธาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห จิตฺตสงฺคหวิภาโค นาม

ปฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๒. เจตสิกปริเจฺฉโท

สมฺปโยคลกฺขณํ

๑. เอกุปฺปาทนิโรธา จ, เอกาลมฺพณวตฺถุกาฯ

เจโตยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส, ธมฺมา เจตสิกา มตาฯ

อญฺญสมานเจตสิกํ

๒. กถํ? ผโสฺส เวทนา สญฺญา เจตนา เอกคฺคตา ชีวิตินฺทฺริยํ มนสิกาโร เจติ สตฺติเม เจตสิกา **สพฺพจิตฺตสาธารณา** นามฯ

๓. วิตโกฺก วิจาโร อธิโมโกฺข วีริยํ ปีติ ฉโนฺท จาติ ฉ อิเม เจตสิกา **ปกิณฺณกา** นามฯ

๔. เอวเมเต เตรส เจตสิกา **อญฺญสมานา**ติ เวทิตพฺพาฯ

อกุสลเจตสิกํ

๕. โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจํ โลโภ ทิฏฺฐิ มาโน โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจํ ถินํ มิทฺธํ วิจิกิจฺฉา เจติ จุทฺทสิเม เจตสิกา **อกุสลา** นามฯ

โสภนเจตสิกํ

๖. สทฺธา สติ หิรี โอตฺตปฺปํ อโลโภ อโทโส ตตฺรมชฺฌตฺตตา กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ กายลหุตา จิตฺตลหุตา กายมุทุตา จิตฺตมุทุตา กายกมฺมญฺญตา จิตฺตกมฺมญฺญตา กายปาคุญฺญตา จิตฺตปาคุญฺญตา กายุชุกตา จิตฺตุชุกตา เจติ เอกูนวีสติเม เจตสิกา **โสภนสาธารณา** นามฯ

๗. สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว เจติ ติโสฺส **วิรติโย** นามฯ

๘. กรุณา มุทิตา **อปฺปมญฺญาโย** นามาติ สพฺพถาปิ ปญฺญินฺทฺริเยน สทฺธิํ ปญฺจวีสติเม เจตสิกา **โสภนา**ติ เวทิตพฺพาฯ

๙. เอตฺตาวตา จ –

เตรสญฺญสมานา จ, จุทฺทสากุสลา ตถา;
โสภนา ปญฺจวีสาติ, ทฺวิปญฺญาส ปวุจฺจเรฯ

สมฺปโยคนโย

๑๐. เตสํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ, ยถาโยคมิโต ปรํฯ

จิตฺตุปฺปาเทสุ ปเจฺจกํ, สมฺปโยโค ปวุจฺจติฯ

๑๑. สตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ, ยถาโยคํ ปกิณฺณกาฯ

จุทฺทสากุสเลเสฺวว, โสภเนเสฺวว โสภนาฯ

อญฺญสมานเจตสิกสมฺปโยคนโย

๑๒. กถํ? **สพฺพจิตฺตสาธารณา** ตาว สตฺติเม เจตสิกา สเพฺพสุปิ เอกูนนวุติจิตฺตุปฺปาเทสุ ลพฺภนฺติฯ

๑๓. **ปกิณฺณเกสุ** ปน วิตโกฺก ตาว ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตกามาวจรจิเตฺตสุ เจว เอกาทสสุ ปฐมชฺฌานจิเตฺตสุ เจติ ปญฺจปญฺญาสจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชติฯ

๑๔. วิจาโร ปน เตสุ เจว เอกาทสสุ ทุติยชฺฌานจิเตฺตสุ จาติ ฉสฏฺฐิจิเตฺตสุฯ

๑๕. อธิโมโกฺข ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวิจิกิจฺฉาสหคตวชฺชิตจิเตฺตสุฯ

๑๖. วีริยํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณวชฺชิตจิเตฺตสุฯ

๑๗. ปีติ โทมนสฺสุเปกฺขาสหคตกายวิญฺญาณจตุตฺถชฺฌานวชฺชิตจิเตฺตสุฯ

๑๘. ฉโนฺท อเหตุกโมมูหวชฺชิตจิเตฺตสูติฯ

๑๙. เต ปน จิตฺตุปฺปาทา ยถากฺกมํ –

ฉสฏฺฐิ ปญฺจปญฺญาส, เอกาทส จ โสฬส;
สตฺตติ วีสติ เจว, ปกิณฺณกวิวชฺชิตาฯ

ปญฺจปญฺญาส ฉสฏฺฐิฏฺฐสตฺตติ ติสตฺตติ;
เอกปญฺญาส เจกูนสตฺตติ สปกิณฺณกาฯ

อกุสลเจตสิกสมฺปโยคนโย

๒๐. **อกุสเลสุ** ปน โมโห อหิริกํ อโนตฺตปฺปํ อุทฺธจฺจญฺจาติ จตฺตาโรเม เจตสิกา สพฺพากุสลสาธารณา นาม, สเพฺพสุปิ ทฺวาทสา กุสเลสุ ลพฺภนฺติฯ

๒๑. โลโภ อฏฺฐสุ โลภสหคตจิเตฺตเสฺวว ลพฺภติฯ

๒๒. ทิฏฺฐิ จตูสุ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุเตฺตสุฯ

๒๓. มาโน จตูสุ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุเตฺตสุฯ

๒๔. โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจญฺจาติ ทฺวีสุ ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิเตฺตสุฯ

๒๕. ถินมิทฺธํ ปญฺจสุ สสงฺขาริกจิเตฺตสุฯ

๒๖. วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉาสหคตจิเตฺตเยวาติฯ

๒๗. สพฺพาปุเญฺญสุ จตฺตาโร,

โลภมูเล ตโย คตา;
โทสมูเลสุ จตฺตาโร,
สสงฺขาเร ทฺวยํ ตถาฯ

วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉา-จิเตฺต จาติ จตุทฺทส;
ทฺวาทสากุเลเสฺวว, สมฺปยุชฺชนฺติ ปญฺจธาฯ

โสภนเจตสิกสมฺปโยคนโย

๒๘. **โสภเนสุ** ปน โสภนสาธารณา ตาว เอกูนวีสติเม เจตสิกา สเพฺพสุปิ เอกูนสฎฺฐิ โสภนจิเตฺตสุ สํวิชฺชนฺติฯ

๒๙. วิรติโย ปน ติโสฺสปิ โลกุตฺตรจิเตฺตสุ สพฺพถาปิ นิยตา เอกโตว ลพฺภนฺติ, โลกิเยสุ ปน กามาวจรกุสเลเสฺวว กทาจิ สนฺทิสฺสนฺติ วิสุํ วิสุํฯ

๓๐. อปฺปมญฺญาโย ปน ทฺวาทสสุ ปญฺจมชฺฌานวชฺชิตมหคฺคตจิเตฺตสุ เจว กามาวจรกุสเลสุ จ สเหตุกกามาวจรกิริยจิเตฺตสุ จาติ อฎฺฐวีสติจิเตฺตเสฺวว กทาจิ นานา หุตฺวา ชายนฺติ, อุเปกฺขาสหคเตสุ ปเนตฺถ กรุณามุทิตา น สนฺตีติ เกจิ วทนฺติฯ

๓๑. ปญฺญา ปน ทฺวาทสสุ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรจิเตฺตสุ เจว สเพฺพสุปิ ปญฺจตึสมหคฺคตโลกุตฺตรจิเตฺตสุ จาติ สตฺตจตฺตาลีสจิเตฺตสุ สมฺปโยคํ คจฺฉตีติฯ

๓๒. เอกูนวีสติ ธมฺมา, ชายเนฺตกูนสฎฺฐิสุฯ

ตโย โสฬสจิเตฺตสุ, อฎฺฐวีสติยํ ทฺวยํฯ

ปญฺญา ปกาสิตา, สตฺตจตฺตาลีสวิเธสุปิ;
สมฺปยุตฺตา จตุเธวํ, โสภเนเสฺวว โสภนาฯ

๓๓. อิสฺสามเจฺฉรกุกฺกุจฺจ-วิรติกรุณาทโยฯ

นานา กทาจิ มาโน จ, ถิน มิทฺธํ ตถา สหฯ

๓๔. ยถาวุตฺตานุสาเรน, เสสา **นิยตโยคิโน**ฯ

สงฺคหญฺจ ปวกฺขามิ, เตสํ ทานิ ยถารหํฯ

สงฺคหนโย

๓๕. ฉตฺตึสานุตฺตเร ธมฺมา, ปญฺจตึส มหคฺคเตฯ

อฎฺฐตึสาปิ ลพฺภนฺติ, กามาวจรโสภเนฯ

สตฺตวีสติปุญฺญมฺหิ, ทฺวาทสาเหตุเกติ จ;

ยถาสมฺภวโยเคน, ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโหฯ

โลกุตฺตรจิตฺตสงฺคหนโย

๓๖. กถํ ? **โลกุตฺตเรสุ** ตาว อฏฺฐสุ ปฐมชฺฌานิกจิเตฺตสุ อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา, อปฺปมญฺญาวชฺชิตา เตวีสติ โสภนเจตสิกา เจติ ฉตฺตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, ตถา ทุติยชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวชฺชา, ตติยชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวิจารวชฺชา, จตุตฺถชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวิจารปีติวชฺชา, ปญฺจมชฺฌานิกจิเตฺตสุปิ อุเปกฺขาสหคตา เต เอว สงฺคยฺหนฺตีติ สพฺพถาปิ อฏฺฐสุ โลกุตฺตรจิเตฺตสุ ปญฺจกชฺฌานวเสน ปญฺจธาว สงฺคโห โหตีติฯ

๓๗. ฉตฺตึส ปญฺจตึส จ, จตุตฺตึส ยถากฺกมํฯ

เตตฺตึสทฺวยมิเจฺจวํ, ปญฺจธานุตฺตเร ฐิตาฯ

มหคฺคตจิตฺตสงฺคหนโย

๓๘. **มหคฺคเตสุ** ปน ตีสุ ปฐมชฺฌานิกจิเตฺตสุ ตาว อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา, วิรติตฺตยวชฺชิตา ทฺวาวีสติ โสภนเจตสิกา เจติ ปญฺจตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, กรุณามุทิตา ปเนตฺถ ปเจฺจกเมว โยเชตพฺพา, ตถา ทุติยชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวชฺชา, ตติยชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวิจารวชฺชา, จตุตฺถชฺฌานิกจิเตฺตสุ วิตกฺกวิจารปีติวชฺชา, ปญฺจมชฺฌานิกจิเตฺตสุ ปน ปนฺนรสสุ อปฺปมญฺญาโย น ลพฺภนฺตีติ สพฺพถาปิ สตฺตวีสติมหคฺคตจิเตฺตสุ ปญฺจกชฺฌานวเสน ปญฺจธาว สงฺคโห โหตีติฯ

๓๙. ปญฺจตึส จตุตฺตึส, เตตฺตึส จ ยถากฺกมํฯ

พาตฺตึส เจว ตึเสติ, ปญฺจธาว มหคฺคเตฯ

กามาวจรโสภนจิตฺตสงฺคหนโย

๔๐. **กามาวจรโสภเนสุ** ปน กุสเลสุ ตาว ปฐมทฺวเย อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา, ปญฺจวีสติ โสภนเจตสิกา เจติ อฏฺฐตึส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, อปฺปมญฺญาวิรติโย ปเนตฺถ ปญฺจปิ ปเจฺจกเมว โยเชตพฺพา, ตถา ทุติยทฺวเย ญาณวชฺชิตา, ตติยทฺวเย ญาณสมฺปยุตฺตา ปีติวชฺชิตา, จตุตฺถทฺวเย ญาณปีติวชฺชิตา เต เอว สงฺคยฺหนฺติฯ กิริยจิเตฺตสุปิ วิรติวชฺชิตา ตเถว จตูสุปิ ทุเกสุ จตุธาว สงฺคยฺหนฺติฯ ตถา วิปาเกสุ จ อปฺปมญฺญาวิรติวชฺชิตา เต เอว สงฺคยฺหนฺตีติ สพฺพถาปิ จตุวีสติกามาวจรโสภนจิเตฺตสุ ทุกวเสน ทฺวาทสธาว สงฺคโห โหตีติฯ

๔๑. อฏฺฐตึส สตฺตตึส, ทฺวยํ ฉตฺตึสกํ สุเภฯ

ปญฺจตึส จตุตฺตึส, ทฺวยํ เตตฺตึสกํ กฺริเย;
เตตฺตึส ปาเก พาตฺตึส, ทฺวเยกตึสกํ ภเว;
สเหตุกามาวจรปุญฺญ-ปากกฺริยามเนฯ

๔๒. นวิชฺชเนฺตตฺถ วิรตี, กฺริเยสุ จ มหคฺคเตฯ

อนุตฺตเร อปฺปมญฺญา, กามปาเก ทฺวยํ ตถา;
อนุตฺตเร ฌานธมฺมา, อปฺปมญฺญา จ มชฺฌิเม;
วิรตี ญาณปีตี จ, ปริเตฺตสุ วิเสสกาฯ

อกุสลจิตฺตสงฺคหนโย

๔๓. **อกุสเลสุ** ปน โลภมูเลสุ ตาว ปฐเม อสงฺขาริเก อญฺญสมานา เตรส เจตสิกา, อกุสลสาธารณา จตฺตาโร จาติ สตฺตรส โลภทิฏฺฐีหิ สทฺธึ เอกูนวีสติ ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ

๔๔. ตเถว ทุติเย อสงฺขาริเก โลภมาเนนฯ

๔๕. ตติเย ตเถว ปีติวชฺชิตา โลภทิฏฺฐีหิ สห อฏฺฐารสฯ

๔๖. จตุเตฺถ ตเถว โลภมาเนนฯ

๔๗. ปญฺจเม ปน ปฏิฆสมฺปยุเตฺต อสงฺขาริเก โทโส อิสฺสา มจฺฉริยํ กุกฺกุจฺจญฺจาติ จตูหิ สทฺธึ ปีติวชฺชิตา เต เอว วีสติ ธมฺมา สงฺคยฺหนฺติ, อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ ปเนตฺถ ปเจฺจกเมว โยเชตพฺพานิฯ

๔๘. สสงฺขาริกปญฺจเกปิ ตเถว ถินมิเทฺธน วิเสเสตฺวา โยเชตพฺพาฯ

๔๙. ฉนฺทปีติวชฺชิตา ปน อญฺญสมานา เอกาทส, อกุสลสาธารณา จตฺตาโร จาติ ปนฺนรส ธมฺมา อุทฺธจฺจสหคเต สมฺปยุชฺชนฺติฯ

๕๐. วิจิกิจฺฉาสหคตจิเตฺต จ อธิโมกฺขวิรหิตา วิจิกิจฺฉาสหคตา ตเถว ปนฺนรส ธมฺมา สมุปลพฺภนฺตีติ สพฺพถาปิ ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาเทสุ ปเจฺจกํ โยชิยมานาปิ คณนวเสน สตฺตธาว สงฺคหิตา ภวนฺตีติฯ

๕๑. เอกูนวีสาฏฺฐารส, วีเสกวีส วีสติฯ

ทฺวาวีส ปนฺนรเสติ, สตฺตธา กุสเลฐิตาฯ

๕๒. สาธารณา จ จตฺตาโร, สมานา จ ทสาปเรฯ

จุทฺทเสเต ปวุจฺจนฺติ, **สพฺพากุสลโยคิโน**ฯ

อเหตุกจิตฺตสงฺคหนโย

๕๓. **อเหตุเกสุ** ปน หสนจิเตฺต ตาว ฉนฺทวชฺชิตา อญฺญสมานา ทฺวาทส ธมฺมา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ

๕๔. ตถา โวฏฺฐพฺพเน ฉนฺทปีติวชฺชิตาฯ

๕๕. สุขสนฺตีรเณ ฉนฺทวีริยวชฺชิตาฯ

๕๖. มโนธาตุตฺติกาเหตุกปฏิสนฺธิยุคเฬ ฉนฺทปีติวีริยวชฺชิตาฯ

๕๗. ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณ ปกิณฺณกวชฺชิตา เตเยว สงฺคยฺหนฺตีติ สพฺพถาปิ อฏฺฐารสสุ อเหตุเกสุ คณนวเสน จตุธาว สงฺคโห โหตีติฯ

๕๘. ทฺวาทเสกาทส ทส, สตฺต จาติ จตุพฺพิโธฯ

อฏฺฐารสาเหตุเกสุ, จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺคโหฯ

๕๙. อเหตุเกสุ สพฺพตฺถ, สตฺต เสสา ยถารหํฯ

อิติ วิตฺถารโต วุตฺโต, เตตฺตึสวิธสงฺคโหฯ

๖๐. อิตฺถํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ, สมฺปโยคญฺจ สงฺคหํฯ

ญตฺวา เภทํ ยถาโยคํ, จิเตฺตน สมมุทฺทิเสฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห เจตสิกสงฺคหวิภาโค นาม

ทุติโย ปริเจฺฉโทฯ

๓. ปกิณฺณกปริเจฺฉโท

๑. สมฺปยุตฺตา ยถาโยคํ, เตปญฺญาส สภาวโตฯ

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, เตสํ ทานิ ยถารหํฯ

๒. เวทนาเหตุโต กิจฺจทฺวาราลมฺพณวตฺถุโตฯ

จิตฺตุปฺปาทวเสเนว, สงฺคโห นาม นียเตฯ

เวทนาสงฺคโห

๓. ตตฺถ **เวทนาสงฺคเห** ตาว ติวิธา เวทนา สุขํ ทุกฺขํ อทุกฺขมสุขา เจติ, สุขํ ทุกฺขํ โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อุเปกฺขาติ จ เภเทน ปน ปญฺจธา โหติฯ

๔. ตตฺถ สุขสหคตํ กุสลวิปากํ กายวิญฺญาณเมกเมว, ตถา ทุกฺขสหคตํ อกุสลวิปากํฯ

๕. โสมนสฺสสหคตจิตฺตานิ ปน โลภมูลานิ จตฺตาริ, ทฺวาทส กามาวจรโสภนานิ, สุขสนฺตีรณหสนานิ จ เทฺวติ อฏฺฐารส กามาวจรโสมนสฺสสหคตจิตฺตานิ เจว ปฐมทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานสงฺขาตานิ จตุจตฺตาลีส มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานิ เจติ ทฺวาสฏฺฐิวิธานิ ภวนฺติฯ

๖. โทมนสฺสสหคตจิตฺตานิ ปน เทฺว ปฏิฆสมฺปยุตฺตจิตฺตาเนวฯ

๗. เสสานิ สพฺพานิปิ ปญฺจปญฺญาส อุเปกฺขาสหคตจิตฺตาเนวาติฯ

๘. สุขํ ทุกฺขมุเปกฺขาติ, ติวิธา ตตฺถ เวทนาฯ

โสมนสฺสํ โทมนสฺสมิติเภเทน ปญฺจธาฯ

๙. สุขเมกตฺถ ทุกฺขญฺจ, โทมนสฺสํ ทฺวเย ฐิตํฯ

ทฺวาสฏฺฐีสุ โสมนสฺสํ, ปญฺจปญฺญาสเกตราฯ

เหตุสงฺคโห

๑๐. **เหตุสงฺคเห** เหตู นาม โลโภ โทโส โมโห อโลโภ อโทโส อโมโห จาติ ฉพฺพิธา ภวนฺติฯ

๑๑. ตตฺถ ปญฺจทฺวาราวชฺชนทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนหสนวเสน อเหตุกจิตฺตานิ นามฯ

๑๒. เสสานิ สพฺพานิปิ เอกสตฺตติ จิตฺตานิ สเหตุกาเนวฯ

๑๓. ตตฺถาปิ เทฺว โมมูหจิตฺตานิ เอกเหตุกานิฯ

๑๔. เสสานิ ทส อกุสลจิตฺตานิ เจว ญาณวิปฺปยุตฺตานิ ทฺวาทส กามาวจรโสภนานิ เจติ ทฺวาวีสติ ทฺวิเหตุกจิตฺตานิฯ

๑๕. ทฺวาทส ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรโสภนานิ เจว ปญฺจตึส มหคฺคตโลกุตฺตรจิตฺตานิ เจติ สตฺตจตฺตาลีส ติเหตุกจิตฺตานีติฯ

๑๖. โลโภ โทโส จ โมโห จ,

เหตู อกุสลา ตโย;
อโลภาโทสาโมโห จ,
กุสลาพฺยากตา ตถาฯ

๑๗. อเหตุกาฎฺฐารเสกเหตุกา เทฺว ทฺวาวีสติฯ

ทฺวิเหตุกา มตา สตฺตจตฺตาลีสติเหตุกาฯ

กิจฺจสงฺคโห

๑๘. **กิจฺจสงฺคเห** กิจฺจานิ นาม ปฏิสนฺธิภวงฺคาวชฺชนทสฺสนสวนฆายนสายนผุสนสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนชวนตทารมฺมณจุติวเสน จุทฺทสวิธานิ ภวนฺติฯ

๑๙. ปฏิสนฺธิภวงฺคาวชฺชนปญฺจวิญฺญาณฐานาทิวเสน ปน เตสํ ทสธา ฐานเภโท เวทิตพฺโพฯ

๒๐. ตตฺถ เทฺว อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณานิ เจว อฏฺฐ มหาวิปากานิ จ นว รูปารูปวิปากานิ เจติ เอกูนวีสติ จิตฺตานิ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติกิจฺจานิ นามฯ

๒๑. อาวชฺชนกิจฺจานิ ปน เทฺวฯ

๒๒. ตถา ทสฺสนสวนฆายนสายนผุสนสมฺปฏิจฺฉนกิจฺจานิ จฯ

๒๓. ตีณิ สนฺตีรณกิจฺจานิฯ

๒๔. มโนทฺวาราวชฺชนเมว ปญฺจทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาเธติฯ

๒๕. อาวชฺชนทฺวยวชฺชิตานิ กุสลากุสลผลกิริยจิตฺตานิ ปญฺจปญฺญาส ชวนกิจฺจานิฯ

๒๖. อฏฺฐ มหาวิปากานิ เจว สนฺตีรณตฺตยเญฺจติ เอกาทส ตทารมฺมณกิจฺจานิฯ

๒๗. เตสุ ปน เทฺว อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณจิตฺตานิ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติตทารมฺมณสนฺตีรณวเสน ปญฺจกิจฺจานิ นามฯ

๒๘. มหาวิปากานิ อฏฺฐ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติตทารมฺมณวเสน จตุกิจฺจานิ นามฯ

๒๙. มหคฺคตวิปากานิ นว ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ติกิจฺจานิ นามฯ

๓๐. โสมนสฺสสนฺตีรณํ สนฺตีรณตทารมฺมณวเสน ทุกิจฺจํฯ

๓๑. ตถา โวฏฺฐพฺพนํ โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนวเสนฯ

๓๒. เสสานิ ปน สพฺพานิปิ ชวนมโนธาตุตฺติกทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ ยถาสมฺภวเมกกิจฺจานีติฯ

๓๓. ปฏิสนฺธาทโย นาม, กิจฺจเภเทน จุทฺทสฯ

ทสธา ฐานเภเทน, จิตฺตุปฺปาทา ปกาสิตาฯ

๓๔. อฏฺฐสฏฺฐิ ตถา เทฺว จ, นวาฏฺฐ เทฺว ยถากฺกมํฯ

เอกทฺวิติจตุปญฺจกิจฺจฐานานิ นิทฺทิเสฯ

ทฺวารสงฺคโห

๓๕. **ทฺวารสงฺคเห** ทฺวารานิ นาม จกฺขุทฺวารํ โสตทฺวารํ ฆานทฺวารํ ชิวฺหาทฺวารํ กายทฺวารํ มโนทฺวารญฺเจติ ฉพฺพิธานิ ภวนฺติฯ

๓๖. ตตฺถ จกฺขุเมว จกฺขุทฺวารํฯ

๓๗. ตถา โสตาทโย โสตทฺวาราทีนิฯ

๓๘. มโนทฺวารํ ปน ภวงฺคนฺติ ปวุจฺจติฯ

๓๙. ตตฺถ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจกฺขุวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนกามาวจรชวนตทารมฺมณวเสน ฉจตฺตาลีส จิตฺตานิ จกฺขุทฺวาเร ยถารหํ อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา ปญฺจทฺวาราวชฺชนโสตวิญฺญาณาทิวเสน โสตทฺวาราทีสุปิ ฉจตฺตาลีเสว ภวนฺตีติ สพฺพถาปิ ปญฺจทฺวาเร จตุปญฺญาส จิตฺตานิ กามาวจราเนวฯ

๔๐. มโนทฺวาเร ปน มโนทฺวาราวชฺชนปญฺจปญฺญาสชวนตทารมฺมณวเสน สตฺตสฏฺฐิ จิตฺตานิ ภวนฺติฯ

๔๑. เอกูนวีสติ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ทฺวารวิมุตฺตานิฯ

๔๒. เตสุ ปน ปญฺจวิญฺญาณานิ เจว มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ เจติ ฉตฺตึส ยถารหเมกทฺวาริกจิตฺตานิ นามฯ

๔๓. มโนธาตุตฺติกํ ปน ปญฺจทฺวาริกํฯ

๔๔. สุขสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนกามาวจรชวนานิ ฉทฺวาริกจิตฺตานิฯ

๔๕. อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณมหาวิปากานิ ฉทฺวาริกานิ เจว ทฺวารวิมุตฺตานิ จฯ

๔๖. มหคฺคตวิปากานิ ทฺวารวิมุตฺตาเนวาติฯ

๔๗. เอกทฺวาริกจิตฺตานิ, ปญฺจฉทฺวาริกานิ จฯ

ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิ, วิมุตฺตานิ จ สพฺพถาฯ

ฉตฺตึสติ ตถา ตีณิ, เอกตึส ยถากฺกมํ;
ทสธา นวธา เจติ, ปญฺจธา ปริทีปเยฯ

อาลมฺพณสงฺคโห

๔๘. **อาลมฺพณสงฺคเห** อารมฺมณานิ นาม รูปารมฺมณํ สทฺทารมฺมณํ คนฺธารมฺมณํ รสารมฺมณํ โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ ธมฺมารมฺมณเญฺจติ ฉพฺพิธานิ ภวนฺติฯ

๔๙. ตตฺถ รูปเมว รูปารมฺมณํ, ตถา สทฺทาทโย สทฺทารมฺมณาทีนิฯ

๕๐. ธมฺมารมฺมณํ ปน ปสาทสุขุมรูปจิตฺตเจตสิกนิพฺพานปญฺญตฺติวเสน ฉธา สงฺคยฺหติฯ

๕๑. ตตฺถ จกฺขุทฺวาริกจิตฺตานํ สเพฺพสมฺปิ รูปเมว อารมฺมณํ, ตญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนํฯ ตถา โสตทฺวาริกจิตฺตาทีนมฺปิ สทฺทาทีนิ, ตานิ จ ปจฺจุปฺปนฺนานิเยวฯ

๕๒. มโนทฺวาริกจิตฺตานํ ปน ฉพฺพิธมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตํ อนาคตํ กาลวิมุตฺตญฺจ ยถารหมารมฺมณํ โหติฯ

๕๓. ทฺวารวิมุตฺตานญฺจ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติสงฺขาตานํ ฉพฺพิธมฺปิ ยถาสมฺภวํ เยภุเยฺยน ภวนฺตเร ฉทฺวารคฺคหิตํ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตํ ปญฺญตฺติภูตํ วา กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตสมฺมตํ อารมฺมณํ โหติฯ

๕๔. เตสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ยถากฺกมํ รูปาทิเอเกการมฺมณาเนวฯ

๕๕. มโนธาตุตฺติกํ ปน รูปาทิปญฺจารมฺมณํฯ

๕๖. เสสานิ กามาวจรวิปากานิ หสนจิตฺตเญฺจติ สพฺพถาปิ กามาวจรารมฺมณาเนวฯ

๕๗. อกุสลานิ เจว ญาณวิปฺปยุตฺตกามาวจรชวนานิ เจติ โลกุตฺตรวชฺชิตสพฺพารมฺมณานิฯ

๕๘. ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรกุสลานิ เจว ปญฺจมชฺฌานสงฺขาตํ อภิญฺญากุสลเญฺจติ อรหตฺตมคฺคผลวชฺชิตสพฺพารมฺมณานิฯ

๕๙. ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรกิริยานิ เจว กิริยาภิญฺญาโวฏฺฐพฺพนเญฺจติ สพฺพถาปิ สพฺพารมฺมณานิฯ

๖๐. อารุเปฺปสุ ทุติยจตุตฺถานิ มหคฺคตารมฺมณานิฯ

๖๑. เสสานิ มหคฺคตจิตฺตานิ สพฺพานิปิ ปญฺญตฺตารมฺมณานิฯ

๖๒. โลกุตฺตรจิตฺตานิ นิพฺพานารมฺมณานีติฯ

๖๓. ปญฺจวีส ปริตฺตมฺหิ, ฉ จิตฺตานิ มหคฺคเตฯ

เอกวีสติ โวหาเร, อฏฺฐ นิพฺพานโคจเรฯ

วีสานุตฺตรมุตฺตมฺหิ , อคฺคมคฺคผลุชฺฌิเต;
ปญฺจ สพฺพตฺถ ฉเจฺจติ, สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโหฯ

วตฺถุสงฺคโห

๖๔. **วตฺถุสงฺคเห** วตฺถูนิ นาม จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายหทยวตฺถุ เจติ ฉพฺพิธานิ ภวนฺติฯ

๖๕. ตานิ กามโลเก สพฺพานิปิ ลพฺภนฺติฯ

๖๖. รูปโลเก ปน ฆานาทิตฺตยํ นตฺถิฯ

๖๗. อรูปโลเก ปน สพฺพานิปิ น สํวิชฺชนฺติฯ

๖๘. ตตฺถ ปญฺจวิญฺญาณธาตุโย ยถากฺกมํ เอกเนฺตน ปญฺจ ปสาทวตฺถูนิ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติฯ

๖๙. ปญฺจทฺวาราวชฺชนสมฺปฏิจฺฉนสงฺขาตา ปน มโนธาตุ จ หทยํ นิสฺสิตาเยว ปวตฺตนฺติฯ

๗๐. อวเสสา ปน มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตา จ สนฺตีรณมหาวิปากปฏิฆทฺวยปฐมมคฺคหสนรูปาวจรวเสน หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติฯ

๗๑. อวเสสา กุสลากุสลกิริยานุตฺตรวเสน ปน นิสฺสาย วา อนิสฺสาย วาฯ

๗๒. อารุปฺปวิปากวเสน หทยํ อนิสฺสาเยวาติฯ

๗๓. ฉวตฺถุํ นิสฺสิตา กาเม, สตฺต รูเป จตุพฺพิธาฯ

ติวตฺถุํ นิสฺสิตารุเปฺป, ธาเตฺวกา นิสฺสิตา มตาฯ

๗๔. เตจตฺตาลีส นิสฺสาย, เทฺวจตฺตาลีส ชายเรฯ

นิสฺสาย จ อนิสฺสาย, ปาการุปฺปา อนิสฺสิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห ปกิณฺณกสงฺคหวิภาโค นาม

ตติโย ปริเจฺฉโทฯ

๔. วีถิปริเจฺฉโท

๑. จิตฺตุปฺปาทานมิเจฺจวํ, กตฺวาสงฺคหมุตฺตรํฯ

ภูมิปุคฺคลเภเทน, ปุพฺพาปรนิยามิตํฯ

ปวตฺติสงฺคหํ นาม, ปฏิสนฺธิปวตฺติยํ;
ปวกฺขามิ สมาเสน, ยถาสมฺภวโต กถํฯ

๒.. วีถิมุตฺตานํ ปน กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตวเสน ติวิธา โหติ วิสยปฺปวตฺติฯ

๔. ตตฺถ วตฺถุทฺวารารมฺมณานิ ปุเพฺพ วุตฺตนยาเนวฯ

วิญฺญาณฉกฺกํ

๕. จกฺขุวิญฺญาณํ โสตวิญฺญาณํ ฆานวิญฺญาณํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ กายวิญฺญาณํ มโนวิญฺญาณเญฺจติ ฉ วิญฺญาณานิฯ

วีถิฉกฺกํ

๖. **ฉ วีถิโย** ปน จกฺขุทฺวารวีถิ โสตทฺวารวีถิ ฆานทฺวารวีถิ ชิวฺหาทฺวารวีถิ กายทฺวารวีถิ มโนทฺวารวีถิ เจติ ทฺวารวเสน วา, จกฺขุวิญฺญาณวีถิ โสตวิญฺญาณวีถิ ฆานวิญฺญาณวีถิ ชิวฺหาวิญฺญาณวีถิ กายวิญฺญาณวีถิ มโนวิญฺญาณวีถิ เจติ วิญฺญาณวเสน วา ทฺวารปฺปวตฺตา จิตฺตปฺปวตฺติโย โยเชตพฺพาฯ

วีถิเภโท

๗. อติมหนฺตํ มหนฺตํ ปริตฺตํ อติปริตฺตเญฺจติ ปญฺจทฺวาเร มโนทฺวาเร ปน วิภูตมวิภูตเญฺจติ ฉธา วิสยปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

ปญฺจทฺวารวีถิ

๘. กถํ? อุปฺปาทฐิติภงฺควเสน ขณตฺตยํ เอกจิตฺตกฺขณํ นามฯ

๙. ตานิ ปน สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ รูปธมฺมานมายุฯ

๑๐. เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิ วา พหุจิตฺตกฺขณาตีตานิ วา ฐิติปฺปตฺตาเนว ปญฺจารมฺมณานิ ปญฺจทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺติฯ ตสฺมา ยทิ เอกจิตฺตกฺขณาตีตกํ รูปารมฺมณํ จกฺขุสฺส อาปาถมาคจฺฉติ, ตโต ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวเงฺค จลิเต ภวงฺคโสตํ โวจฺฉินฺทิตฺวา ตเมว รูปารมฺมณํ อาวชฺชนฺตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตโต ตสฺสานนฺตรํ ตเมว รูปํ ปสฺสนฺตํ จกฺขุวิญฺญาณํ, สมฺปฏิจฺฉนฺตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ, สนฺตีรยมานํ สนฺตีรณจิตฺตํ, ววตฺถเปนฺตํ โวฏฺฐพฺพนจิตฺตเญฺจติ ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, ตโต ปรํ เอกูนตึส กามาวจรชวเนสุ ยํกิญฺจิ ลทฺธปจฺจยํ เยภุเยฺยน สตฺตกฺขตฺตุํ ชวติ, ชวนานุพนฺธานิ จ เทฺว ตทารมฺมณปากานิ ยถารหํ ปวตฺตนฺติ, ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตฯ

๑๑. เอตฺตาวตา จุทฺทส วีถิจิตฺตุปฺปาทา, เทฺว ภวงฺคจลนานิ, ปุเพฺพวาตีตกเมกจิตฺตกฺขณนฺติ กตฺวา สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ ปริปูเรนฺติ, ตโต ปรํ นิรุชฺฌติ, อารมฺมณเมตํ **อติมหนฺตํ** นาม โคจรํฯ

๑๒. ยาว ตทารมฺมณุปฺปาทา ปน อปฺปโหนฺตาตีตกมาปาถมาคตํ อารมฺมณํ **มหนฺตํ** นาม, ตตฺถ ชวนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหติ, นตฺถิ ตทารมฺมณุปฺปาโทฯ

๑๓. ยาว ชวนุปฺปาทาปิ อปฺปโหนฺตาตีตกมาปาถมาคตํ อารมฺมณํ **ปริตฺตํ** นาม, ตตฺถ ชวนมฺปิ อนุปฺปชฺชิตฺวา ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ โวฏฺฐพฺพนเมว ปวตฺตติ, ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหติฯ

๑๔. ยาว โวฏฺฐพฺพนุปฺปาทา จ ปน อปฺปโหนฺตาตีตกมาปาถมาคตํ นิโรธาสนฺนมารมฺมณํ **อติปริตฺตํ** นาม, ตตฺถ ภวงฺคจลนเมว โหติ, นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโทฯ

๑๕. อิเจฺจวํ จกฺขุทฺวาเร, ตถา โสตทฺวาราทีสุ เจติ สพฺพถาปิ ปญฺจทฺวาเร ตทารมฺมณชวนโวฏฺฐพฺพนโมฆวารสงฺขาตานํ จตุนฺนํ วารานํ ยถากฺกมํ อารมฺมณภูตา วิสยปฺปวตฺติ จตุธา เวทิตพฺพาฯ

๑๖. วีถิจิตฺตานิ สเตฺตว, จิตฺตุปฺปาทา จตุทฺทสฯ

จตุปญฺญาส วิตฺถารา, ปญฺจทฺวาเร ยถารหํฯ

อยเมตฺถ ปญฺจทฺวาเร วีถิจิตฺตปฺปวตฺตินโยฯ

มโนทฺวารวีถิ ปริตฺตชวนวาโร

๑๗. **มโนทฺวาเร** ปน ยทิ **วิภูต**มารมฺมณํ อาปาถมาคจฺฉติ, ตโต ปรํ ภวงฺคจลนมโนทฺวาราวชฺชนชวนาวสาเน ตทารมฺมณปากานิ ปวตฺตนฺติ, ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตฯ

๑๘. **อวิภูเต** ปนารมฺมเณ ชวนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหติ, นตฺถิ ตทารมฺมณุปฺปาโทติฯ

๑๙. วีถิจิตฺตานิ ตีเณว, จิตฺตุปฺปาทา ทเสริตาฯ

วิตฺถาเรน ปเนเตฺถก-จตฺตาลีส วิภาวเย;

อยเมตฺถ ปริตฺตชวนวาโรฯ

อปฺปนาชวนวาโร

๒๐. **อปฺปนาชวนวาเร** ปน วิภูตาวิภูตเภโท นตฺถิ, ตถา ตทารมฺมณุปฺปาโท จฯ

๒๑. ตตฺถ หิ ญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวนานมฏฺฐนฺนํ อญฺญตรสฺมึ ปริกมฺมุปจารานุโลมโคตฺรภุนาเมน จตุกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุเมว วา ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธานนฺตรเมว ยถารหํ จตุตฺถํ, ปญฺจมํ วา ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ ยถาภินีหารวเสน ยํ กิญฺจิ ชวนํ อปฺปนาวีถิโมตรติ, ตโต ปรํ อปฺปนาวสาเน ภวงฺคปาโตว โหติฯ

๒๒. ตตฺถ โสมนสฺสสหคตชวนานนฺตรํ อปฺปนาปิ โสมนสฺสสหคตาว ปาฏิกงฺขิตพฺพา, อุเปกฺขาสหคตชวนานนฺตรํ อุเปกฺขาสหคตาว, ตตฺถาปิ กุสลชวนานนฺตรํ กุสลชวนเญฺจว เหฏฺฐิมญฺจ ผลตฺตยมเปฺปติ, กิริยชวนานนฺตรํ กิริยชวนํ อรหตฺตผลญฺจาติฯ

๒๓. ทฺวตฺตึส สุขปุญฺญมฺหา, ทฺวาทโสเปกฺขกา ปรํ,

สุขิตกฺริยโต อฏฺฐ, ฉ สโมฺภนฺติ อุเปกฺขกาฯ

๒๔. ปุถุชฺชนาน เสกฺขานํ, กามปุญฺญติเหตุโตฯ

ติเหตุกามกฺริยโต, วีตราคานมปฺปนาฯ

อยเมตฺถ มโนทฺวาเร วีถิจิตฺตปฺปวตฺตินโยฯ

ตทารมฺมณนิยโม

๒๕. สพฺพตฺถาปิ ปเนตฺถ อนิเฏฺฐ อารมฺมเณ อกุสลวิปากาเนว ปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณตทารมฺมณานิฯ

๒๖. อิเฏฺฐ กุสลวิปากานิฯ

๒๗. อติอิเฏฺฐ ปน โสมนสฺสสหคตาเนว สนฺตีรณตทารมฺมณานิ, ตตฺถาปิ โสมนสฺสสหคตกิริยชวนาวสาเน โสมนสฺสสหคตาเนว ตทารมฺมณานิ ภวนฺติ, อุเปกฺขาสหคตกิริยชวนาวสาเน จ อุเปกฺขาสหคตาเนว โหนฺติฯ

๒๘. โทมนสฺสสหคตชวนาวสาเน จ ปน ตทารมฺมณานิเจว ภวงฺคานิ จ อุเปกฺขาสหคตาเนว ภวนฺติ, ตสฺมา ยทิ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส โทมนสฺสสหคตชวนาวสาเน ตทารมฺมณสมฺภโว นตฺถิ, ตทา ยํ กิญฺจิ ปริจิตปุพฺพํ ปริตฺตารมฺมณมารพฺภ อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อุปฺปชฺชติ, ตมนนฺตริตฺวา ภวงฺคปาโตว โหตีติ วทนฺติ อาจริยาฯ

๒๙. ตถา กามาวจรชวนาวสาเน กามาวจรสตฺตานํ กามาวจรธเมฺมเสฺวว อารมฺมณภูเตสุ ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺตีติฯ

๓๐. กาเม ชวนสตฺตาลมฺพณานํ นิยเม สติฯ

วิภูเตติมหเนฺต จ, ตทารมฺมณมีริตํฯ

อยเมตฺถ ตทารมฺมณนิยโมฯ

ชวนนิยโม

๓๑. **ชวเนสุ** จ ปริตฺตชวนวีถิยํ กามาวจรชวนานิ สตฺตกฺขตฺตุํ ฉกฺขตฺตุเมว วา ชวนฺติฯ

๓๒. มนฺทปฺปวตฺติยํ ปน มรณกาลาทีสุ ปญฺจวารเมวฯ

๓๓. ภควโต ปน ยมกปาฏิหาริยกาลาทีสุ ลหุกปฺปวตฺติยํ จตฺตาริปญฺจ วา ปจฺจเวกฺขณจิตฺตานิ ภวนฺตีติปิ วทนฺติฯ

๓๔. อาทิกมฺมิกสฺส ปน ปฐมกปฺปนายํ มหคฺคตชวนานิอภิญฺญาชวนานิ จ สพฺพทาปิ เอกวารเมว ชวนฺติ, ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตฯ

๓๕. จตฺตาโร ปน มคฺคุปฺปาทา เอกจิตฺตกฺขณิกา, ตโต ปรํ เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ยถารหํ อุปฺปชฺชนฺติ, ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตฯ

๓๖. นิโรธสมาปตฺติกาเล ทฺวิกฺขตฺตุํ จตุตฺถารุปฺปชวนํ ชวติ, ตโต ปรํ นิโรธํ ผุสติฯ

๓๗. วุฏฺฐานกาเล จ อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา ยถารหเมกวารํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ ภวงฺคปาโตว โหติฯ

๓๘. สพฺพตฺถาปิ สมาปตฺติวีถิยํ ภวงฺคโสโต วิย วีถินิยโม นตฺถีติ กตฺวา พหูนิปิ ลพฺภนฺตีติฯ

๓๙. สตฺตกฺขตฺตุํ ปริตฺตานิ, มคฺคาภิญฺญา สกึ มตาฯ

อวเสสานิ ลพฺภนฺติ, ชวนานิ พหูนิปิฯ

อยเมตฺถ ชวนนิยโมฯ

ปุคฺคลเภโท

๔๐. **ทุเหตุกานมเหตุกานญฺจ** ปเนตฺถ กิริยชวนานิ เจว อปฺปนาชวนานิ จ ลพฺภนฺติฯ

๔๑. ตถา ญาณสมฺปยุตฺตวิปากานิ จ สุคติยํฯ

๔๒. ทุคฺคติยํ ปน ญาณวิปฺปยุตฺตานิ จ มหาวิปากานิ น ลพฺภนฺติฯ

๔๓. **ติเหตุเกสุ** จ ขีณาสวานํ กุสลากุสลชวนานิ น ลพฺภนฺติฯ

๔๔. ตถา เสกฺขปุถุชฺชนานํ กิริยชวนานิฯ

๔๕. ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตวิจิกิจฺฉาชวนานิ จ เสกฺขานํฯ

๔๖. อนาคามิปุคฺคลานํ ปน ปฏิฆชวนานิ จ น ลพฺภนฺติฯ

๔๗. โลกุตฺตรชวนานิ จ ยถารหํ อริยานเมว สมุปฺปชฺชนฺตีติฯ

๔๘. อเสกฺขานํ จตุจตฺตาลีส เสกฺขานมุทฺทิเสฯ

ฉปฺปญฺญาสาวเสสานํ, จตุปญฺญาส สมฺภวาฯ

อยเมตฺถ ปุคฺคลเภโทฯ

ภูมิวิภาโค

๔๙. **กามาวจรภูมิยํ** ปเนตานิ สพฺพานิปิ วีถิจิตฺตานิ ยถารหมุปลพฺภนฺติฯ

๕๐. **รูปาวจรภูมิยํ** ปฏิฆชวนตทารมฺมณวชฺชิตานิฯ

๕๑. **อรูปาวจรภูมิยํ** ปฐมมคฺครูปาวจรหสนเหฏฺฐิมารุปฺปวชฺชิตานิ จ ลพฺภนฺติฯ

๕๒. สพฺพตฺถาปิ จ ตํตํปสาทรหิตานํ ตํตํทฺวาริกวีถิจิตฺตานิ น ลพฺภเนฺตวฯ

๕๓. อสญฺญสตฺตานํ ปน สพฺพถาปิ จิตฺตปฺปวตฺติ นเตฺถวาติฯ

๕๔. อสีติ วีถิจิตฺตานิ, กาเม รูเป ยถารหํฯ

จตุสฏฺฐิ ตถารูเป, เทฺวจตฺตาลีส ลพฺภเรฯ

อยเมตฺถ ภูมิวิภาโคฯ

๕๕. อิเจฺจวํ ฉทฺวาริกจิตฺตปฺปวตฺติ ยถาสมฺภวํ ภวงฺคนฺตริตา ยาวตายุกมโพฺพจฺฉินฺนา ปวตฺตติฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห วีถิสงฺคหวิภาโค นาม

จตุโตฺถ ปริเจฺฉโทฯ

๕. วีถิมุตฺตปริเจฺฉโท

๑. วีถิจิตฺตวเสเนวํ, ปวตฺติยมุทีริโตฯ

ปวตฺติสงฺคโห นาม, สนฺธิยํ ทานิ วุจฺจติฯ

๒. จตโสฺส ภูมิโย, จตุพฺพิธา ปฏิสนฺธิ, จตฺตาริ กมฺมานิ, จตุธา มรณุปฺปตฺติ เจติ วีถิมุตฺตสงฺคเห จตฺตาริ จตุกฺกานิ เวทิตพฺพานิฯ

ภูมิจตุกฺกํ

๓. ตตฺถ อปายภูมิ กามสุคติภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ เจติ จตโสฺส ภูมิโย นามฯ

๔. ตาสุ นิรโย ติรจฺฉานโยนิ เปตฺติวิสโย อสุรกาโย เจติ **อปายภูมิ จตุพฺพิธา** โหติฯ

๕. มนุสฺสา จาตุมหาราชิกา ตาวตึสา ยามา ตุสิตา นิมฺมานรติ ปรนิมฺมิตวสวตฺตี เจติ **กามสุคติภูมิ สตฺตวิธา** โหติฯ

๖. สา ปนายเมกาทสวิธาปิ กามาวจรภูมิเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

๗. พฺรหฺมปาริสชฺชา พฺรหฺมปุโรหิตา มหาพฺรหฺมา เจติ ปฐมชฺฌานภูมิฯ

๘. ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา เจติ ทุติยชฺฌานภูมิฯ

๙. ปริตฺตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหา เจติ ตติยชฺฌานภูมิฯ

๑๐. เวหปฺผลา อสญฺญสตฺตา สุทฺธาวาสา เจติ จตุตฺถชฺฌานภูมีติ **รูปาวจรภูมิ โสฬสวิธา** โหติฯ

๑๑. อวิหา อตปฺปา สุทสฺสา สุทสฺสี อกนิฏฺฐา เจติ **สุทฺธาวาสภูมิ ปญฺจวิธา** โหติฯ

๑๒. อากาสานญฺจายตนภูมิ วิญฺญาณญฺจายตนภูมิ อากิญฺจญฺญายตนภูมิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนภูมิ เจติ **อรูปภูมิ จตุพฺพิธา** โหติฯ

๑๓. ปุถุชฺชนา น ลพฺภนฺติ, สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถาฯ

โสตาปนฺนา จ สกทาคามิโน จาปิ ปุคฺคลาฯ

๑๔. อริยา โนปลพฺภนฺติ, อสญฺญาปายภูมิสุฯ

เสสฏฺฐาเนสุ ลพฺภนฺติ, อริยานริยาปิ จฯ

อิทเมตฺถ ภูมิจตุกฺกํฯ

ปฏิสนฺธิจตุกฺกํ

๑๕. อปายปฏิสนฺธิ กามสุคติปฏิสนฺธิ รูปาวจรปฏิสนฺธิ อรูปาวจรปฏิสนฺธิ เจติ **จตุพฺพิธา ปฏิสนฺธิ** นามฯ

๑๖. ตตฺถ อกุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อปายภูมิยํ โอกฺกนฺติกฺขเณ ปฏิสนฺธิ หุตฺวา ตโต ปรํ ภวงฺคํ ปริโยสาเน จวนํ หุตฺวา โวจฺฉิชฺชติ, **อยเมกาปายปฏิสนฺธิ** นามฯ

๑๗. กุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ ปน กามสุคติยํ มนุสฺสานเญฺจว ชจฺจนฺธาทีนํ ภุมฺมสฺสิตานญฺจ วินิปาติกาสุรานํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติฯ

๑๘. มหาวิปากานิ ปน อฏฺฐ สพฺพตฺถาปิ กามสุคติยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตนฺติฯ

๑๙. อิมา นว กามสุคติปฏิสนฺธิโย นามฯ

๒๐. สา ปนายํ ทสวิธาปิ กามาวจรปฏิสนฺธิเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

๒๑. เตสุ จตุนฺนํ อปายานํ มนุสฺสานํ วินิปาติกาสุรานญฺจ อายุปฺปมาณคณนาย นิยโม นตฺถิฯ

๒๒. จาตุมหาราชิกานํ ปน เทวานํ ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํ, มนุสฺสคณนาย นวุติวสฺสสตสหสฺสปฺปมาณํ โหติ, ตโต จตุคฺคุณํ ตาวตึสานํ, ตโต จตุคฺคุณํ ยามานํ, ตโต จตุคฺคุณํ ตุสิตานํ, ตโต จตุคฺคุณํ นิมฺมานรตีนํ, ตโต จตุคฺคุณํ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํฯ

๒๓. นวสตเญฺจกวีส-วสฺสานํ โกฏิโย ตถาฯ

วสฺสสตสหสฺสานิ, สฏฺฐิ จ วสวตฺติสุฯ

๒๔. ปฐมชฺฌานวิปากํ ปฐมชฺฌานภูมิยํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตติฯ

๒๕. ตถา ทุติยชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานวิปากญฺจ ทุติยชฺฌานภูมิยํฯ

๒๖. จตุตฺถชฺฌานวิปากํ ตติยชฺฌานภูมิยํฯ

๒๗. ปญฺจมชฺฌานวิปากํ จตุตฺถชฺฌานภูมิยํฯ

๒๘. อสญฺญสตฺตานํ ปน รูปเมว ปฏิสนฺธิ โหติฯ ตถา ตโต ปรํ ปวตฺติยํ จวนกาเล จ รูปเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌติ, อิมา **ฉ รูปาวจรปฏิสนฺธิโย** นามฯ

๒๙. เตสุ พฺรหฺมปาริสชฺชานํ เทวานํ กปฺปสฺส ตติโย ภาโค อายุปฺปมาณํฯ

๓๐. พฺรหฺมปุโรหิตานํ อุปฑฺฒกปฺโปฯ

๓๑. มหาพฺรหฺมานํ เอโก กปฺโปฯ

๓๒. ปริตฺตาภานํ เทฺว กปฺปานิฯ

๓๓. อปฺปมาณาภานํ จตฺตาริกปฺปานิฯ

๓๔. อาภสฺสรานํ อฏฺฐ กปฺปานิฯ

๓๕. ปริตฺตสุภานํ โสฬส กปฺปานิฯ

๓๖. อปฺปมาณสุภานํ ทฺวตฺตึส กปฺปานิฯ

๓๗. สุภกิณฺหานํ จตุสฏฺฐิ กปฺปานิฯ

๓๘. เวหปฺผลานํ อสญฺญสตฺตานญฺจ ปญฺจกปฺปสตานิฯ

๓๙. อวิหานํ กปฺปสหสฺสานิฯ

๔๐. อตปฺปานํ เทฺว กปฺปสหสฺสานิฯ

๔๑. สุทสฺสานํ จตฺตาริ กปฺปสหสฺสานิฯ

๔๒. สุทสฺสีนํ อฏฺฐ กปฺปสหสฺสานิฯ

๔๓. อกนิฏฺฐานํ โสฬส กปฺปสหสฺสานิฯ

๔๔. ปฐมารุปฺปาทิวิปากานิ ปฐมารุปฺปาทิภูมีสุ ยถากฺกมํ ปฏิสนฺธิภวงฺคจุติวเสน ปวตฺตนฺติฯ อิมา **จตโสฺส อรูปปฏิสนฺธิโย** นามฯ

๔๕. เตสุ ปน อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ วีสติกปฺปสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํฯ

๔๖. วิญฺญาณญฺจายตนูปคานํ เทวานํ จตฺตาลีสกปฺปสหสฺสานิฯ

๔๗. อากิญฺจญฺญายตนูปคานํ เทวานํ สฏฺฐิกปฺปสหสฺสานิฯ

๔๘. เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคานํ เทวานํ จตุราสีติกปฺปสหสฺสานิฯ

๔๙. ปฏิสนฺธิ ภวงฺคญฺจ, ตถา จวนมานสํฯ

เอกเมว ตเถวกวิสยเญฺจกชาติยํฯ

อิทเมตฺถ ปฏิสนฺธิจตุกฺกํฯ

กมฺมจตุกฺกํ

๕๐. ชนกํ อุปตฺถมฺภกํ อุปปีฬกํ อุปฆาตกเญฺจติ **กิจฺจวเสน**ฯ

๕๑. ครุกํ อาสนฺนํ อาจิณฺณํ กฏตฺตากมฺมเญฺจติ **ปากทานปริยาเยน**ฯ

๕๒. ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺชเวทนียํ อปราปริยเวทนียํ อโหสิกมฺมเญฺจติ **ปากกาลวเสน** จตฺตาริ กมฺมานิ นามฯ

๕๓. ตถา อกุสลํ กามาวจรกุสลํ รูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรกุสลเญฺจติ **ปากฐานวเสน**ฯ

๕๔. ตตฺถ อกุสลํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมเญฺจติ กมฺมทฺวารวเสน ติวิธํ โหติฯ

๕๕. กถํ? ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กาเมสุมิจฺฉาจาโร เจติ กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต กายทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต **กายกมฺมํ** นามฯ

๕๖. มุสาวาโท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สมฺผปฺปลาโป เจติ วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต **วจีกมฺมํ** นามฯ

๕๗. อภิชฺฌา พฺยาปาโท มิจฺฉาทิฏฺฐิ เจติ อญฺญตฺราปิ วิญฺญตฺติยา มนสฺมิํเยว พาหุลฺลวุตฺติโต **มโนกมฺมํ** นามฯ

๕๘. เตสุ ปาณาติปาโต ผรุสวาจา พฺยาปาโท จ โทสมูเลน ชายนฺติฯ

๕๙. กาเมสุมิจฺฉาจาโร อภิชฺฌา มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ โลภมูเลนฯ

๖๐. เสสานิ จตฺตาริปิ ทฺวีหิ มูเลหิ สมฺภวนฺติฯ

๖๑. จิตฺตุปฺปาทวเสน ปเนตํ อกุสลํ สพฺพถาปิ ทฺวาทสวิธํ โหติฯ

๖๒. กามาวจรกุสลมฺปิ กายทฺวาเร ปวตฺตํ กายกมฺมํ, วจีทฺวาเร ปวตฺตํ วจีกมฺมํ, มโนทฺวาเร ปวตฺตํ มโนกมฺมเญฺจติ กมฺมทฺวารวเสน ติวิธํ โหติฯ

๖๓. ตถา ทานสีลภาวนาวเสนฯ

๖๔. จิตฺตุปฺปาทวเสน ปเนตํ อฏฺฐวิธํ โหติฯ

๖๕. ทานสีลภาวนาปจายนเวยฺยาวจฺจปตฺติทานปตฺตานุโมทนธมฺมสฺสวนธมฺมเทสนาทิฏฺฐิชุกมฺมวเสน ทสวิธํ โหติฯ

๖๖. ตํ ปเนตํ วีสติวิธมฺปิ กามาวจรกมฺมมิเจฺจว สงฺขํ คจฺฉติฯ

๖๗. รูปาวจรกุสลํ ปน มโนกมฺมเมว, ตญฺจ ภาวนามยํ อปฺปนาปฺปตฺตํ, ฌานงฺคเภเทน ปญฺจวิธํ โหติฯ

๖๘. ตถา อรูปาวจรกุสลญฺจ มโนกมฺมํ, ตมฺปิ ภาวนามยํ อปฺปนาปฺปตฺตํฯ อารมฺมณเภเทน จตุพฺพิธํ โหติฯ

๖๙. เอตฺถากุสลกมฺมมุทฺธจฺจรหิตํ อปายภูมิยํ ปฏิสนฺธิํ ชเนติ, ปวตฺติยํ ปน สพฺพมฺปิ ทฺวาทสวิธํ สตฺตากุสลปากานิ สพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูปโลเก จ ยถารหํ วิปจฺจติฯ

๗๐. กามาวจรกุสลมฺปิ กามสุคติยเมว ปฏิสนฺธิํ ชเนติ, ตถา ปวตฺติยญฺจ มหาวิปากานิ , อเหตุกวิปากานิ ปน อฏฺฐปิ สพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูปโลเก จ ยถารหํ วิปจฺจติฯ

๗๑. ตตฺถาปิ ติเหตุกมุกฺกฏฺฐํ กุสลํ ติเหตุกํ ปฏิสนฺธิํ ทตฺวา ปวเตฺต โสฬส วิปากานิ วิปจฺจติฯ

๗๒. ติเหตุกโมมกํ ทฺวิเหตุกมุกฺกฎฺฐญฺจ กุสลํ ทฺวิเหตุกํ ปฏิสนฺธึ ทตฺวา ปวเตฺต ติเหตุกรหิตานิ ทฺวาทส วิปากานิ วิปจฺจติฯ

๗๓. ทฺวิเหตุกโมมกํ ปน กุสลํ อเหตุกเมว ปฏิสนฺธึ เทติ, ปวเตฺต จ อเหตุกวิปากาเนว วิปจฺจติฯ

๗๔. อสงฺขารํ สสงฺขาร-วิปากานิ น ปจฺจติฯ

สสงฺขารมสงฺขาร-วิปากานีติ เกจนฯ

เตสํ ทฺวาทส ปากานิ, ทสาฎฺฐ จ ยถากฺกมํ;
ยถาวุตฺตานุสาเรน ยถาสมฺภวมุทฺทิเสฯ

๗๕. รูปาวจรกุสลํ ปน ปฐมชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา พฺรหฺมปาริสเชฺชสุ อุปฺปชฺชติฯ

๗๖. ตเทว มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา พฺรหฺมปุโรหิเตสุฯ

๗๗. ปณีตํ ภาเวตฺวา มหาพฺรเหฺมสุฯ

๗๘. ตถา ทุติยชฺฌานํ ตติยชฺฌานญฺจ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตาเภสุฯ

๗๙. มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณาเภสุฯ

๘๐. ปณีตํ ภาเวตฺวา อาภสฺสเรสุฯ

๘๑. จตุตฺถชฺฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา ปริตฺตสุเภสุฯ

๘๒. มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณสุเภสุฯ

๘๓. ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภกิเณฺหสุฯ

๘๔. ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา เวหปฺผเลสุฯ

๘๕. ตเทว สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวา อสญฺญสเตฺตสุฯ

๘๖. อนาคามิโน ปน สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ

๘๗. อรูปาวจรกุสลญฺจ ยถากฺกมํ ภาเวตฺวา อารุเปฺปสุ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ

๘๘. อิตฺถํ มหคฺคตํ ปุญฺญํ, ยถาภูมิววตฺถิตํฯ

ชเนติ สทิสํ ปากํ, ปฏิสนฺธิปวตฺติยํฯ

อิทเมตฺถ กมฺมจตุกฺกํฯ

จุติปฏิสนฺธิกฺกโม

๘๙. อายุกฺขเยน กมฺมกฺขเยน อุภยกฺขเยน อุปเจฺฉทกกมฺมุนา เจติ **จตุธา มรณุปฺปตฺติ** นามฯ

๙๐. ตถา จ มรนฺตานํ ปน มรณกาเล ยถารหํ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิชนกํ กมฺมํ วา, ตํกมฺมกรณกาเล รูปาทิกมุปลทฺธปุพฺพมุปกรณภูตญฺจ กมฺมนิมิตฺตํ วา, อนนฺตรมุปฺปชฺชมานภเว อุปลภิตพฺพมุปโภคภูตญฺจ คตินิมิตฺตํ วา กมฺมพเลน ฉนฺนํ ทฺวารานํ อญฺญตรสฺมึ ปจฺจุปฏฺฐาติ, ตโต ปรํ ตเมว ตโถปฏฺฐิตํ อารมฺมณํ อารพฺภ วิปจฺจมานกกมฺมานุรูปํ ปริสุทฺธํ อุปกฺกิลิฏฺฐํ วา อุปลภิตพฺพภวานุรูปํ ตโตฺถณตํว จิตฺตสนฺตานํ อภิณฺหํ ปวตฺตติ พาหุเลฺลน, ตเมว วา ปน ชนกภูตํ กมฺมํ อภินวกรณวเสน ทฺวารปฺปตฺตํ โหติฯ

๙๑. ปจฺจาสนฺนมรณสฺส ตสฺส วีถิจิตฺตาวสาเน ภวงฺคกฺขเย วา จวนวเสน ปจฺจุปฺปนฺนภวปริโยสานภูตํ จุติจิตฺตํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติ, ตสฺมึ นิรุทฺธาวสาเน ตสฺสานนฺตรเมว ตถาคหิตํ อารมฺมณํ อารพฺภ สวตฺถุกํ อวตฺถุกเมว วา ยถารหํ อวิชฺชานุสยปริกฺขิเตฺตน ตณฺหานุสยมูลเกน สงฺขาเรน ชนิยมานํ สมฺปยุเตฺตหิ ปริคฺคยฺหมานํ สหชาตานมธิฏฺฐานภาเวน ปุพฺพงฺคมภูตํ ภวนฺตรปฏิสนฺธานวเสน ปฏิสนฺธิสงฺขาตํ มานสํ อุปฺปชฺชมานเมว ปติฏฺฐาติ ภวนฺตเรฯ

๙๒. มรณาสนฺนวีถิยํ ปเนตฺถ มนฺทปฺปวตฺตานิ ปเญฺจว ชวนานิ ปาฏิกงฺขิตพฺพานิ, ตสฺมา ยทิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณสุ อาปาถคเตสุ ธรเนฺตเสฺวว มรณํ โหติ, ตทา ปฏิสนฺธิภวงฺคานมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา ลพฺภตีติ กตฺวา กามาวจรปฏิสนฺธิยา ฉทฺวารคฺคหิตํ กมฺมนิมิตฺตํ คตินิมิตฺตญฺจ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตารมฺมณํ อุปลพฺภติ, กมฺมํ ปน อตีตเมว, ตญฺจ มโนทฺวารคฺคหิตํ, ตานิ ปน สพฺพานิปิ ปริตฺตธมฺมภูตาเนวารมฺมณานิฯ

๙๓. รูปาวจรปฏิสนฺธิยา ปน ปญฺญตฺติภูตํ กมฺมนิมิตฺตเมวารมฺมณํ โหติฯ

๙๔. ตถา อรูปปฏิสนฺธิยา จ มหคฺคตภูตํ ปญฺญตฺติภูตญฺจ กมฺมนิมิตฺตเมว ยถารหมารมฺมณํ โหติฯ

๙๕. อสญฺญสตฺตานํ ปน ชีวิตนวกเมว ปฏิสนฺธิภาเวน ปติฏฺฐาติ, ตสฺมา เต รูปปฏิสนฺธิกา นามฯ

๙๖. อรูปา อรูปปฏิสนฺธิกาฯ

๙๗. เสสา รูปารูปปฏิสนฺธิกาฯ

๙๘. อารุปฺปจุติยา โหนฺติ, เหฏฺฐิมารุปฺปวชฺชิตาฯ

ปรมารุปฺปสนฺธี จ, ตถา กามติเหตุกาฯ

รูปาวจรจุติยา , อเหตุรหิตา สิยุํ;
สพฺพา กามติเหตุมฺหา, กาเมเสฺวว ปเนตราฯ

อยเมตฺถ จุติปฏิสนฺธิกฺกโมฯ

๙๙. อิเจฺจวํ คหิตปฏิสนฺธิกานํ ปน ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต ปภุติ ตเมวารมฺมณมารพฺภ ตเทว จิตฺตํ ยาว จุติจิตฺตุปฺปาทา อสติ วีถิจิตฺตุปฺปาเท ภวสฺส องฺคภาเวน ภวงฺคสนฺตติสงฺขาตํ

มานสํ อโพฺพจฺฉินฺนํ นทีโสโต วิย ปวตฺตติฯ

๑๐๐. ปริโยสาเน จ จวนวเสน จุติจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌติฯ

๑๐๑. ตโต ปรญฺจ ปฏิสนฺธาทโย รถจกฺกมิว ยถากฺกมํ เอว ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺติฯ

๑๐๒. ปฏิสนฺธิภวงฺควีถิโย, จุติเจห ตถา ภวนฺตเรฯ

ปุน สนฺธิ ภวงฺคมิจฺจยํ, ปริวตฺตติ จิตฺตสนฺตติฯ

ปฏิสงฺขายปเนตมทฺธุวํ , อธิคนฺตฺวา ปทมจฺจุตํ พุธา;
สุสมุจฺฉินฺนสิเนหพนฺธนา, สมเมสฺสนฺติ จิราย สุพฺพตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห วีถิมุตฺตสงฺคหวิภาโค นาม

ปญฺจโม ปริเจฺฉโทฯ

๖. รูปปริเจฺฉโท

๑. เอตฺตาวตา วิภตฺตา หิ, สปฺปเภทปฺปวตฺติกาฯ

จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา, รูปํ ทานิ ปวุจฺจติฯ

๒. สมุทฺเทสา วิภาคา จ, สมุฏฺฐานา กลาปโตฯ

ปวตฺติกฺกมโต เจติ, ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโหฯ

รูปสมุทฺเทโส

๓. จตฺตาริ มหาภูตานิ, จตุนฺนญฺจ มหาภูตานํ อุปาทายรูปนฺติ **ทุวิธเมฺปตํ รูปํ** เอกาทสวิเธน สงฺคหํ คจฺฉติฯ

๔. กถํ? ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ **ภูตรูปํ** นามฯ

๕. จกฺขุ โสตํ ฆานํ ชิวฺหา กาโย **ปสาทรูปํ** นามฯ

๖. รูปํ สโทฺท คโนฺธ รโส อาโปธาตุวิวชฺชิตํ ภูตตฺตยสงฺขาตํ โผฏฺฐพฺพํ **โคจรรูปํ** นามฯ

๗. อิตฺถตฺตํ ปุริสตฺตํ **ภาวรูปํ** นามฯ

๘. หทยวตฺถุ **หทยรูปํ** นามฯ

๙. ชีวิตินฺทฺริยํ **ชีวิตรูปํ** นามฯ

๑๐. กพฬีกาโร อาหาโร **อาหารรูปํ** นามฯ

๑๑. อิติ จ อฏฺฐารสวิธเมฺปตํ รูปํ สภาวรูปํ สลกฺขณรูปํ นิปฺผนฺนรูปํ รูปรูปํ สมฺมสนรูปนฺติ จ สงฺคหํ คจฺฉติฯ

๑๒. อากาสธาตุ **ปริเจฺฉทรูปํ** นามฯ

๑๓. กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺติ **วิญฺญตฺติรูปํ** นามฯ

๑๔. รูปสฺส ลหุตา มุทุตา กมฺมญฺญตา วิญฺญตฺติทฺวยํ **วิการรูปํ** นามฯ

๑๕. รูปสฺส อุปจโย สนฺตติ ชรตา อนิจฺจตา **ลกฺขณรูปํ** นามฯ

๑๖. ชาติรูปเมว ปเนตฺถ อุปจยสนฺตตินาเมน ปวุจฺจตีติ เอกาทสวิธเมฺปตํ รูปํ อฏฺฐวีสติวิธํ โหติ สรูปวเสนฯ

๑๗. กถํ –

ภูตปฺปสาทวิสยา, ภาโว หทยมิจฺจปิ;

ชีวิตาหารรูเปหิ, อฏฺฐารสวิธํ ตถาฯ

ปริเจฺฉโท จ วิญฺญตฺติ, วิกาโร ลกฺขณนฺติ จ;
อนิปฺผนฺนา ทส เจติ, อฏฺฐวีสวิธํ ภเวฯ

อยเมตฺถ รูปสมุเทฺทโสฯ

รูปวิภาโค

๑๘. สพฺพญฺจ ปเนตํ รูปํ อเหตุกํ สปฺปจฺจยํ สาสวํ สงฺขตํ โลกิยํ กามาวจรํ อนารมฺมณํ อปฺปหาตพฺพเมวาติ เอกวิธมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิราทิวเสน พหุธา เภทํ คจฺฉติฯ

๑๙. กถํ? ปสาทสงฺขาตํ ปญฺจวิธมฺปิ **อชฺฌตฺติกรูปํ** นาม, อิตรํ **พาหิรรูปํ**ฯ

๒๐. ปสาทหทยสงฺขาตํ ฉพฺพิธมฺปิ **วตฺถุรูปํ** นาม, อิตรํ **อวตฺถุรูปํ**ฯ

๒๑. ปสาทวิญฺญตฺติสงฺขาตํ สตฺตวิธมฺปิ **ทฺวารรูปํ** นาม, อิตรํ อทฺวารรูปํฯ

๒๒. ปสาทภาวชีวิตสงฺขาตํ อฏฺฐวิธมฺปิ **อินฺทฺริยรูปํ** นาม, อิตรํ **อนินฺทฺริยรูปํ**ฯ

๒๓. ปสาทวิสยสงฺขาตํ ทฺวาทสวิธมฺปิ **โอฬาริกรูปํ สนฺติเกรูปํ, สปฺปฏิฆรูปญฺจ,** อิตรํ **สุขุมรูปํ ทูเรรูปํ อปฺปฏิฆรูปญฺจ**ฯ

๒๔. กมฺมชํ **อุปาทินฺนรูปํ,** อิตรํ **อนุปาทินฺนรูปํ**ฯ

๒๕. รูปายตนํ **สนิทสฺสนรูปํ,** อิตรํ **อนิทสฺสนรูปํ**ฯ

๒๖. จกฺขาทิทฺวยํ อสมฺปตฺตวเสน, ฆานาทิตฺตยํ สมฺปตฺตวเสนาติ ปญฺจวิธมฺปิ **โคจรคฺคาหิกรูปํ,** อิตรํ **อโคจรคฺคาหิกรูปํ**ฯ

๒๗. วโณฺณ คโนฺธ รโส โอชา ภูตจตุกฺกเญฺจติ อฏฺฐวิธมฺปิ **อวินิโพฺภครูปํ,** อิตรํ **วินิโพฺภครูปํ**ฯ

๒๘. อิเจฺจวมฏฺฐวีสติ-วิธมฺปิ จ วิจกฺขณาฯ

อชฺฌตฺติกาทิเภเทน, วิภชนฺติ ยถารหํฯ

อยเมตฺถ รูปวิภาโคฯ

รูปสมุฏฺฐานนโย

๒๙. กมฺมํ จิตฺตํ อุตุ อาหาโร เจติ **จตฺตาริ รูปสมุฏฺฐานานิ** นามฯ

๓๐. ตตฺถ กามาวจรํ รูปาวจรเญฺจติ ปญฺจวีสติวิธมฺปิ กุสลากุสลกมฺมมภิสงฺขตํ อชฺฌตฺติกสนฺตาเน กมฺมสมุฏฺฐานรูปํ ปฏิสนฺธิมุปาทาย ขเณ ขเณ สมุฏฺฐาเปติฯ

๓๑. อรูปวิปากทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตํ ปญฺจสตฺตติวิธมฺปิ จิตฺตํ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปํ ปฐมภวงฺคมุปาทาย ชายนฺตเมว สมุฏฺฐาเปติฯ

๓๒. ตตฺถ อปฺปนาชวนํ อิริยาปถมฺปิ สนฺนาเมติฯ

๓๓. โวฏฺฐพฺพนกามาวจรชวนาภิญฺญา ปน วิญฺญตฺติมฺปิ สมุฏฺฐาเปนฺติฯ

๓๔. โสมนสฺสชวนานิ ปเนตฺถ เตรส หสนมฺปิ ชเนนฺติฯ

๓๕. สีตุโณฺหตุสมญฺญาตา เตโชธาตุ ฐิติปฺปตฺตาว อุตุสมุฏฺฐานรูปํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ ยถารหํ สมุฏฺฐาเปติฯ

๓๖. โอชาสงฺขาโต อาหาโร อาหารสมุฏฺฐานรูปํ อโชฺหรณกาเล ฐานปฺปโตฺตว สมุฏฺฐาเปติฯ

๓๗. ตตฺถ หทยอินฺทฺริยรูปานิ กมฺมชาเนวฯ

๓๘. วิญฺญตฺติทฺวยํ จิตฺตชเมวฯ

๓๙. สโทฺท จิโตฺตตุโชฯ

๔๐. ลหุตาทิตฺตยํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ สโมฺภติฯ

๔๑. อวินิโพฺภครูปานิ เจว อากาสธาตุ จฯ จตูหิ สมฺภูตานิฯ

๔๒. ลกฺขณรูปานิ น กุโตจิ ชายนฺติฯ

๔๓. อฏฺฐารส ปนฺนรส, เตรส ทฺวาทสาติ จฯ

กมฺมจิโตฺตตุกาหาร-ชานิ โหนฺติ ยถากฺกมํฯ

๔๔. ชายมานาทิรูปานํ, สภาวตฺตา หิ เกวลํฯ

ลกฺขณานิ น ชายนฺติ, เกหิจีติ ปกาสิตํฯ

อยเมตฺถ รูปสมุฏฺฐานนโยฯ

กลาปโยชนา

๔๕. เอกุปฺปาทา เอกนิโรธา เอกนิสฺสยา สหวุตฺติโน **เอกวีสติ รูปกลาปา** นามฯ

๔๖. ตตฺถ ชีวิตํ อวินิโพฺภครูปญฺจ จกฺขุนา สห จกฺขุทสกนฺติ ปวุจฺจติฯ ตถา โสตาทีหิ สทฺธิํ โสตทสกํ ฆานทสกํ ชิวฺหาทสกํ กายทสกํ อิตฺถิภาวทสกํ ปุมฺภาวทสกํ วตฺถุทสกเญฺจติ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํฯ อวินิโพฺภครูปเมว ชีวิเตน สห ชีวิตนวกนฺติ ปวุจฺจติฯ อิเม **นว กมฺมสมุฏฺฐานกลาปา**ฯ

๔๗. อวินิโพฺภครูปํ ปน สุทฺธฏฺฐกํ, ตเทว กายวิญฺญตฺติยา สห กายวิญฺญตฺตินวกํ, วจีวิญฺญตฺติสเทฺทหิ สห วจีวิญฺญตฺติทสกํ, ลหุตาทีหิ สทฺธึ ลหุตาเทกาทสกํ, กายวิญฺญตฺติลหุตาทิทฺวาทสกํ, วจีวิญฺญตฺติสทฺทลหุตาทิเตรสกเญฺจติ **ฉ จิตฺตสมุฏฺฐานกลาปา**ฯ

๔๘. สุทฺธฏฺฐกํ สทฺทนวกํ ลหุตาเทกาทสกํ สทฺทลหุตาทิทฺวาทสกเญฺจติ **จตฺตาโร อุตุสมุฏฺฐานกลาปา**ฯ

๔๙. สุทฺธฏฺฐกํ ลหุตาเทกาทสกเญฺจติ **เทฺวอาหารสมุฏฺฐานกลาปา**ฯ

๕๐. ตตฺถ สุทฺธฏฺฐกํ สทฺทนวกเญฺจติ เทฺว อุตุสมุฏฺฐานกลาปา พหิทฺธาปิ ลพฺภนฺติ, อวเสสา ปน สเพฺพปิ อชฺฌตฺติกเมวาติฯ

๕๑. กมฺมจิโตฺตตุกาหาร-สมุฏฺฐานา ยถากฺกมํฯ

นว ฉ จตุโร เทฺวติ, กลาปา เอกวีสติฯ

กลาปานํ ปริเจฺฉท-ลกฺขณตฺตา วิจกฺขณา;
น กลาปงฺคมิจฺจาหุ, อากาสํ ลกฺขณานิ จฯ

อยเมตฺถ กลาปโยชนาฯ

รูปปวตฺติกฺกโม

๕๒. สพฺพานิปิ ปเนตานิ รูปานิ กามโลเก ยถารหํ อนูนานิ ปวตฺติยํ อุปลพฺภนฺติฯ

๕๓. ปฏิสนฺธิยํ ปน สํเสทชานเญฺจว โอปปาติกานญฺจ จกฺขุโสตฆานชิวฺหากายภาววตฺถุทสกสงฺขาตานิ สตฺต ทสกานิ ปาตุภวนฺติ อุกฺกฏฺฐวเสน, โอมกวเสน ปน จกฺขุโสตฆานภาวทสกานิ กทาจิปิ น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา เตสํ วเสน กลาปหานิ เวทิตพฺพาฯ

๕๔. คพฺภเสยฺยกสตฺตานํ ปน กายภาววตฺถุทสกสงฺขาตานิ ตีณิ ทสกานิ ปาตุภวนฺติ, ตตฺถาปิ ภาวทสกํ กทาจิ น ลพฺภติ, ตโต ปรํ ปวตฺติกาเล กเมน จกฺขุทสกาทีนิ จ ปาตุภวนฺติฯ

๕๕. อิเจฺจวํ ปฏิสนฺธิมุปาทาย กมฺมสมุฏฺฐานา, ทุติยจิตฺตมุปาทาย จิตฺตสมุฏฺฐานา, ฐิติกาลมุปาทาย อุตุสมุฏฺฐานา, โอชาผรณมุปาทาย อาหารสมุฏฺฐานา เจติ จตุสมุฏฺฐานรูปกลาปสนฺตติ กามโลเก ทีปชาลา วิย, นทีโสโต วิย จ ยาวตายุกมโพฺพจฺฉินฺนา ปวตฺตติฯ

๕๖. มรณกาเล ปน จุติจิโตฺตปริสตฺตรสมจิตฺตสฺส ฐิติกาลมุปาทาย กมฺมชรูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเรตรมุปฺปนฺนานิ จ กมฺมชรูปานิ จุติจิตฺตสมกาลเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺติ, ตโต ปรํ จิตฺตชาหารชรูปญฺจ โวจฺฉิชฺชติ, ตโต ปรํ อุตุสมุฏฺฐานรูปปรมฺปรา ยาว มตกเฬวรสงฺขาตา ปวตฺตนฺติฯ

๕๗. อิเจฺจวํ มตสตฺตานํ, ปุนเทว ภวนฺตเรฯ

ปฏิสนฺธิมุปาทาย, ตถา รูปํ ปวตฺตติฯ

๕๘. รูปโลเก ปน ฆานชิวฺหากายภาวทสกานิ จ อาหารชกลาปานิ จ น ลพฺภนฺติ, ตสฺมา เตสํ ปฏิสนฺธิกาเล จกฺขุโสตวตฺถุวเสน ตีณิ ทสกานิ ชีวิตนวกเณฺจติ จตฺตาโร กมฺมสมุฏฺฐาน กลาปา, ปวตฺติยํ จิโตฺตตุสมุฏฺฐานา จ ลพฺภนฺติฯ

๕๙. อสญฺญสตฺตานํ ปน จกฺขุโสตวตฺถุสทฺทาปิ น ลพฺภนฺติ, ตถา สพฺพานิปิ จิตฺตชรูปานิ, ตสฺมา เตสํ ปฏิสนฺธิกาเล ชีวิตนวกเมว, ปวตฺติยญฺจ สทฺทวชฺชิตํ อุตุสมุฏฺฐานรูปํ อติริจฺฉติฯ

๖๐. อิเจฺจวํ กามรูปาสญฺญีสงฺขาเตสุ ตีสุ ฐาเนสุ ปฏิสนฺธิปวตฺติวเสน ทุวิธา รูปปฺปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

๖๑. อฏฺฐวีสติ กาเมสุ, โหนฺติ เตวีส รูปิสุฯ

สตฺตรเสว สญฺญีนํ, อรูเป นตฺถิ กิญฺจิปิฯ

สโทฺท วิกาโร ชรตา, มรณโญฺจปปตฺติยํ;
น ลพฺภนฺติ ปวเตฺต ตุ, น กิญฺจิปิ น ลพฺภติฯ

อยเมตฺถ รูปปวตฺติกฺกโมฯ

นิพฺพานเภโท

๖๒. **นิพฺพานํ** ปน โลกุตฺตรสงฺขาตํ จตุมคฺคญาเณน สจฺฉิกาตพฺพํ มคฺคผลานมารมฺมณภูตํ วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตตฺตา นิพฺพานนฺติ ปวุจฺจติฯ

๖๓. ตเทตํ สภาวโต เอกวิธมฺปิ สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ เจติ ทุวิธํ โหติ การณปริยาเยนฯ

๖๔. ตถา สุญฺญตํ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตเญฺจติ ติวิธํ โหติ อาการเภเทนฯ

๖๕. ปทมจฺจุตมจฺจนฺตํ, อสงฺขตมนุตฺตรํฯ

นิพฺพานมิติ ภาสนฺติ, วานมุตฺตา มเหสโยฯ

อิติ จิตฺตํ เจตสิกํ, รูปํ นิพฺพานมิจฺจปิ;
ปรมตฺถํ ปกาเสนฺติ, จตุธาว ตถาคตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห รูปสงฺคหวิภาโค นาม

ฉโฏฺฐ ปริเจฺฉโทฯ

๗. สมุจฺจยปริเจฺฉโท

๑. ทฺวาสตฺตติวิธา วุตฺตา, วตฺถุธมฺมา สลกฺขณาฯ

เตสํ ทานิ ยถาโยคํ, ปวกฺขามิ สมุจฺจยํฯ

๒. อกุสลสงฺคโห มิสฺสกสงฺคโห โพธิปกฺขิยสงฺคโห สพฺพสงฺคโห เจติ สมุจฺจยสงฺคโห จตุพฺพิโธ เวทิตโพฺพฯ

อกุสลสงฺคโห

๓. กถํ? **อกุสลสงฺคเห** ตาว จตฺตาโร อาสวา – กามาสโว ภวาสโว ทิฎฺฐาสโว อวิชฺชาสโวฯ

๔. จตฺตาโร โอฆา – กาโมโฆ ภโวโฆ ทิโฎฺฐโฆ อวิโชฺชโฆฯ

๕. จตฺตาโร โยคา – กามโยโค ภวโยโค ทิฎฺฐิโยโค อวิชฺชาโยโคฯ

๖. จตฺตาโร คนฺถา – อภิชฺฌากายคโนฺถ, พฺยาปาโท กายคโนฺถ, สีลพฺพตปรามาโส กายคโนฺถ, อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคโนฺถฯ

๗. จตฺตาโร อุปาทานา – กามุปาทานํ ทิฎฺฐุปาทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปาทานํฯ

๘. ฉ นีวรณานิ – กามจฺฉนฺทนีวรณํ พฺยาปาทนีวรณํ ถินมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณํ วิจิกิจฺฉานีวรณํ อวิชฺชานีวรณํฯ

๙. สตฺต อนุสยา – กามราคานุสโย ภวราคานุสโย ปฎิฆานุสโย มานานุสโย ทิฎฺฐานุสโย วิจิกิจฺฉานุสโย อวิชฺชานุสโยฯ

๑๐. ทส สํโยชนานิ – กามราคสํโยชนํ รูปราคสํโยชนํ อรูปราคสํโยชนํ ปฎิฆสํโยชนํ มานสํโยชนํ ทิฎฺฐิสํโยชนํ สีลพฺพตปรามาสสํโยชนํ วิจิกิจฺฉาสํโยชนํ อุทฺธจฺจสํโยชนํ อวิชฺชาสํโยชนํ สุตฺตเนฺตฯ

๑๑. อปรานิปิ ทส สํโยชนานิ – กามราคสํโยชนํ ภวราคสํโยชนํ ปฎิฆสํโยชนํ มานสํโยชนํ ทิฎฺฐิสํโยชนํ สีลพฺพตปรามาสสํโยชนํ วิจิกิจฺฉาสํโยชนํ อิสฺสาสํโยชนํ มจฺฉริยสํโยชนํ อวิชฺชาสํโยชนํ อภิธเมฺม (วิภ. ๙๖๙)ฯ

๑๒. ทส กิเลสา – โลโภ โทโส โมโห มาโน ทิฎฺฐิ วิจิกิจฺฉา ถินํ อุทฺธจฺจํ อหิริกํ อโนตฺตปฺปํฯ

๑๓. อาสวาทีสุ ปเนตฺถ กามภวนาเมน ตพฺพตฺถุกา ตณฺหา อธิเปฺปตา, สีลพฺพตปรามาโส อิทํสจฺจาภินิเวโส อตฺตวาทุปาโท จ ตถาปวตฺตํ ทิฎฺฐิคตเมว ปวุจฺจติฯ

๑๔. อาสโวฆา จ โยคา จ,

ตโย คนฺถา จ วตฺถุโต;
อุปาทานา ทุเว วุตฺตา,
อฏฺฐ นีวรณา สิยุํฯ

ฉเฬวานุสยา โหนฺติ, นว สํโยชนา มตา;
กิเลสา ทส วุโตฺตยํ, นวธา ปาปสงฺคโหฯ

มิสฺสกสงฺคโห

๑๕. **มิสฺสกสงฺคเห** ฉ เหตู – โลโภ โทโส โมโห อโลโภ อโทโส อโมโหฯ

๑๖. สตฺต ฌานงฺคานิ – วิตโกฺก วิจาโร ปีติ เอกคฺคตา โสมนสฺสํ โทมนสฺสํ อุเปกฺขาฯ

๑๗. ทฺวาทส มคฺคงฺคานิ – สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกโปฺป มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสมาธิฯ

๑๘. พาวีสตินฺทฺริยานิ – จกฺขุนฺทฺริยํ โสตินฺทฺริยํ ฆานินฺทฺริยํ ชิวฺหินฺทฺริยํ กายินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยํ มนินฺทฺริยํ สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริยํ สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ อญฺญินฺทฺริยํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

๑๙. นว พลานิ – สทฺธาพลํ วีริยพลํ สติพลํ สมาธิพลํ ปญฺญาพลํ หิริพลํ โอตฺตปฺปพลํ อหิริกพลํ อโนตฺตปฺปพลํฯ

๒๐. จตฺตาโร อธิปตี – ฉนฺทาธิปติ วีริยาธิปติ จิตฺตาธิปติ วีมํสาธิปติฯ

๒๑. จตฺตาโร อาหารา – กพฬีกาโร อาหาโร, ผโสฺส ทุติโย, มโนสเญฺจตนา ตติยา, วิญฺญาณํ จตุตฺถํฯ

๒๒. อินฺทฺริเยสุ ปเนตฺถ โสตาปตฺติมคฺคญาณํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํฯ

๒๓. อรหตฺตผลญาณํ อญฺญาตาวินฺทฺริยํฯ

๒๔. มเชฺฌ ฉ ญาณานิ อญฺญินฺทฺริยานีติ ปวุจฺจนฺติฯ

๒๕. ชีวิตินฺทฺริยญฺจ รูปารูปวเสน ทุวิธํ โหติฯ

๒๖. ปญฺจวิญฺญาเณสุ ฌานงฺคานิ, อวีริเยสุ พลานิ, อเหตุเกสุ มคฺคงฺคานิ น ลพฺภนฺติฯ

๒๗. ตถา วิจิกิจฺฉาจิเตฺต เอกคฺคตา มคฺคินฺทฺริยพลภาวํ น คจฺฉติฯ

๒๘. ทฺวิเหตุกติเหตุกชวเนเสฺวว ยถาสมฺภวํ อธิปติ เอโกว ลพฺภตีติฯ

๒๙. ฉ เหตู ปญฺจ ฌานงฺคา, มคฺคงฺคา นว วตฺถุโตฯ

โสฬสินฺทฺริยธมฺมา จ, พลธมฺมา นเวริตาฯ

จตฺตาโรธิปติ วุตฺตา, ตถาหาราติ สตฺตธา;
กุสลาทิสมากิโณฺณ, วุโตฺตมิสฺสกสงฺคโหฯ

โพธิปกฺขิยสงฺคโห

๓๐. **โพธิปกฺขิยสงฺคเห** จตฺตาโร สติปฏฺฐานา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ จิตฺตานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ธมฺมานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํฯ

๓๑. จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา อุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ ปหานาย วายาโม, อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อนุปฺปาทาย วายาโม, อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ อุปฺปาทาย วายาโม, อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ภิโยฺยภาวาย วายาโมฯ

๓๒. จตฺตาโร อิทฺธิปาทา – ฉนฺทิทฺธิปาโท วีริยิทฺธิปาโท จิตฺติทฺธิปาโท วีมํสิทฺธิปาโทฯ

๓๓. ปญฺจินฺทฺริยานิ – สทฺธินฺทฺริยํ วีริยินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ สมาธินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยํฯ

๓๔. ปญฺจ พลานิ – สทฺธาพลํ วีริยพลํ สติพลํ สมาธิพลํ ปญฺญาพลํฯ

๓๕. สตฺต โพชฺฌงฺคา – สติสโมฺพชฺฌโงฺค ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ

๓๖. อฎฺฐ มคฺคงฺคานิ – สมฺมาทิฎฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมโนฺต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิฯ

๓๗. เอตฺถ ปน จตฺตาโร สติปฎฺฐานาติ สมฺมาสติ เอกาว ปวุจฺจติฯ

๓๘. ตถา จตฺตาโร สมฺมปฺปธานาติ จ สมฺมาวายาโมฯ

๓๙. ฉโนฺท จิตฺตมุเปกฺขา จ, สทฺธาปสฺสทฺธิปีติโยฯ

สมฺมาทิฎฺฐิ จ สงฺกโปฺป, วายาโม วิรติตฺตยํฯ

สมฺมาสติ สมาธีติ, จุทฺทเสเต สภาวโต;
สตฺตตึสปฺปเภเทน, สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโหฯ

๔๐. สงฺกปฺปปสฺสทฺธิ จ ปีตุเปกฺขา,

ฉโนฺท จ จิตฺตํ วิรติตฺตยญฺจ;
นเวกฐานา วิริยํ นวฎฺฐ,
สตี สมาธี จตุ ปญฺจ ปญฺญา;
สทฺธา ทุฐานุตฺตมสตฺตตึส-
ธมฺมานเมโส ปวโร วิภาโคฯ

๔๑. สเพฺพ โลกุตฺตเร โหนฺติ, น วา สงฺกปฺปปีติโยฯ

โลกิเยปิ ยถาโยคํ, ฉพฺพิสุทฺธิปวตฺติยํฯ

สพฺพสงฺคโห

๔๒. **สพฺพสงฺคเห** ปญฺจกฺขนฺธา – รูปกฺขนฺโธ เวทนากฺขนฺโธ สญฺญากฺขนฺโธ สงฺขารกฺขนฺโธ วิญฺญาณกฺขนฺโธฯ

๔๓. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา – รูปุปาทานกฺขนฺโธ เวทนุปาทานกฺขนฺโธ สญฺญุปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารุปาทานกฺขนฺโธ วิญฺญาณุปาทานกฺขนฺโธฯ

๔๔. ทฺวาทสายตนานิ – จกฺขายตนํ โสตายตนํ ฆานายตนํ ชิวฺหายตนํ กายายตนํ มนายตนํ รูปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ ธมฺมายตนํฯ

๔๕. อฏฺฐารส ธาตุโย – จกฺขุธาตุ โสตธาตุ ฆานธาตุ ชิวฺหาธาตุ กายธาตุ รูปธาตุ สทฺทธาตุ คนฺธธาตุ รสธาตุ โผฏฺฐพฺพธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโนวิญฺญาณธาตุฯ

๔๖. จตฺตาริ อริยสจฺจานิ – ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ, ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ, ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํฯ

๔๗. เอตฺถ ปน เจตสิกสุขุมรูปนิพฺพานวเสน เอกูนสตฺตติ ธมฺมา ธมฺมายตนธมฺมธาตูติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ

๔๘. มนายตนเมว สตฺตวิญฺญาณธาตุวเสน ภิชฺชติฯ

๔๙. รูปญฺจ เวทนา สญฺญา, เสสเจตสิกา ตถาฯ

วิญฺญาณมิติ ปเญฺจเต, ปญฺจกฺขนฺธาติ ภาสิตาฯ

๕๐. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติ , ตถา เตภูมกา มตาฯ

เภทาภาเวน นิพฺพานํ, ขนฺธสงฺคหนิสฺสฏํฯ

๕๑. ทฺวารารมฺมณเภเทน, ภวนฺตายตนานิ จฯ

ทฺวาราลมฺพตทุปฺปนฺน-ปริยาเยน ธาตุโยฯ

๕๒. ทุกฺขํ เตภูมกํ วฏฺฏํ, ตณฺหา สมุทโย ภเวฯ

นิโรโธ นาม นิพฺพานํ, มโคฺค โลกุตฺตโร มโตฯ

๕๓. มคฺคยุตฺตา ผลา เจว, จตุสจฺจวินิสฺสฏาฯ

อิติ ปญฺจปฺปเภเทน, ปวุตฺโต สพฺพสงฺคโหฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห สมุจฺจยสงฺคหวิภาโค นาม

สตฺตโม ปริเจฺฉโทฯ

๘. ปจฺจยปริเจฺฉโท

๑. เยสํ สงฺขตธมฺมานํ, เย ธมฺมา ปจฺจยา ยถาฯ

ตํ วิภาคมิเหทานิ, ปวกฺขามิ ยถารหํฯ

๒. ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย ปฏฺฐานนโย เจติ ปจฺจยสงฺคโห ทุวิโธ เวทิตโพฺพฯ

๓. ตตฺถ ตพฺภาวภาวีภาวาการมโตฺตปลกฺขิโต ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย, ปฏฺฐานนโย ปน อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิติมารพฺภ ปวุจฺจติ, อุภยํ ปน โวมิเสฺสตฺวา ปปเญฺจนฺติ อาจริยาฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย

๔. ตตฺถ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ, นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว , ภวปจฺจยา ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตีติ อยเมตฺถ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย**ฯ

๕. ตตฺถ ตโย อทฺธา ทฺวาทสงฺคานิ วีสตาการา ติสนฺธิ จตุสเงฺขปา ตีณิ วฏฺฏานิ เทฺว มูลานิ จ เวทิตพฺพานิฯ

๖. กถํ? อวิชฺชาสงฺขารา อตีโต อทฺธา, ชาติชรามรณํ อนาคโต อทฺธา, มเชฺฌ อฏฺฐ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธาติ ตโย อทฺธาฯ

๗. อวิชฺชา สงฺขารา วิญฺญาณํ นามรูปํ สฬายตนํ ผโสฺส เวทนา ตณฺหา อุปาทานํ ภโว ชาติ ชรามรณนฺติ ทฺวาทสงฺคานิฯ

๘. โสกาทิวจนํ ปเนตฺถ นิสฺสนฺทผลนิทสฺสนํฯ

๙. อวิชฺชาสงฺขารคฺคหเณน ปเนตฺถ ตณฺหุปาทานภวาปิ คหิตา ภวนฺติ, ตถา ตณฺหุปาทานภวคฺคหเณน จ อวิชฺชาสงฺขารา, ชาติชรามรณคฺคหเณน จ วิญฺญาณาทิผลปญฺจกเมว คหิตนฺติ กตฺวา –

๑๐. อตีเต เหตโว ปญฺจ, อิทานิ ผลปญฺจกํฯ

อิทานิ เหตโว ปญฺจ, อายตึ ผลปญฺจกนฺติ;
วีสตาการา ติสนฺธิ, จตุสเงฺขปา จ ภวนฺติฯ

๑๑. อวิชฺชาตณฺหุปาทานา จ กิเลสวฏฺฏํ, กมฺมภวสงฺขาโต ภเวกเทโส สงฺขารา จ กมฺมวฏฺฏํ, อุปปตฺติภวสงฺขาโต ภเวกเทโส อวเสสา จ วิปากวฏฺฏนฺติ ตีณิ วฏฺฏานิฯ

๑๒. อวิชฺชาตณฺหาวเสน เทฺว มูลานิ จ เวทิตพฺพานิฯ

๑๓. เตสเมว จ มูลานํ, นิโรเธน นิรุชฺฌติฯ

ชรามรณมุจฺฉาย, ปีฬิตานมภิณฺหโส;
อาสวานํ สมุปฺปาทา, อวิชฺชา จ ปวตฺตติฯ

วฏฺฏมาพนฺธมิเจฺจวํ, เตภูมกมนาทิกํ;
ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ, ปฏฺฐเปสิ มหามุนิฯ

ปฏฺฐานนโย

๑๔. เหตุปจฺจโย อารมฺมณปจฺจโย อธิปติปจฺจโย อนนฺตรปจฺจโย สมนนฺตรปจฺจโย สหชาตปจฺจโย อญฺญมญฺญปจฺจโย นิสฺสยปจฺจโย อุปนิสฺสยปจฺจโย ปุเรชาตปจฺจโย ปจฺฉาชาตปจฺจโย อาเสวนปจฺจโย กมฺมปจฺจโย วิปากปจฺจโย อาหารปจฺจโย อินฺทฺริยปจฺจโย ฌานปจฺจโย มคฺคปจฺจโย สมฺปยุตฺตปจฺจโย วิปฺปยุตฺตปจฺจโย อตฺถิปจฺจโย นตฺถิปจฺจโย วิคตปจฺจโย อวิคตปจฺจโยติ อยเมตฺถ **ปฏฺฐานนโย**ฯ

๑๕. ฉธา นามํ ตุ นามสฺส, ปญฺจธา นามรูปินํฯ

เอกธา ปุน รูปสฺส, รูปํ นามสฺส เจกธาฯ

ปญฺญตฺตินามรูปานิ, นามสฺส ทุวิธา ทฺวยํ;
ทฺวยสฺส นวธา เจติ, ฉพฺพิธา ปจฺจยา กถํฯ

๑๖. อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปจฺจุปฺปนฺนานํ จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ อนนฺตรสมนนฺตรนตฺถิวิคตวเสน, ปุริมานิ ชวนานิ ปจฺฉิมานํ ชวนานํ อาเสวนวเสน, สหชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สมฺปยุตฺตวเสเนติ จ **ฉธา นามํ นามสฺส** ปจฺจโย โหติฯ

๑๗. เหตุฌานงฺคมคฺคงฺคานิ สหชาตานํ นามรูปานํ เหตาทิวเสน, สหชาตา เจตนา สหชาตานํ นามรูปานํ, นานากฺขณิกา เจตนา กมฺมาภินิพฺพตฺตานํ นามรูปานํ กมฺมวเสน, วิปากกฺขนฺธา อญฺญมญฺญํ สหชาตานํ รูปานํ วิปากวเสเนติ จ **ปญฺจธา นามํ นามรูปานํ** ปจฺจโย โหติฯ

๑๘. ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวเสเนติ **เอกธาว นามํ รูปสฺส** ปจฺจโย โหติฯ

๑๙. ฉ วตฺถูนิ ปวตฺติยํ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ ปญฺจารมฺมณานิ จ ปญฺจวิญฺญาณวีถิยา ปุเรชาตวเสเนติ **เอกธาว รูปํ นามสฺส** ปจฺจโย โหติฯ

๒๐. อารมฺมณวเสน อุปนิสฺสยวเสเนติ จ **ทุวิธา ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามเสฺสว** ปจฺจยา โหนฺติฯ

๒๑. ตตฺถ รูปาทิวเสน ฉพฺพิธํ โหติ อารมฺมณํฯ

๒๒. อุปนิสฺสโย ปน ติวิโธ โหติ – อารมฺมณูปนิสฺสโย อนนฺตรูปนิสฺสโย ปกตูปนิสฺสโย เจติฯ

๒๓. ตตฺถ อารมฺมณเมว ครุกตํ อารมฺมณูปนิสฺสโยฯ

๒๔. อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อนนฺตรูปนิสฺสโยฯ

๒๕. ราคาทโย ปน ธมฺมา สทฺธาทโย จ สุขํ ทุกฺขํ ปุคฺคโล โภชนํ อุตุเสนาสนญฺจ ยถารหํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ กุสลาทิธมฺมานํ, กมฺมํ วิปากานนฺติ จ พหุธา โหติ ปกตูปนิสฺสโยฯ

๒๖. อธิปติสหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยอาหารอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตวเสเนติ ยถารหํ **นวธา นามรูปานิ นามรูปานํ** ปจฺจยา ภวนฺติฯ

๒๗. ตตฺถ ครุกตมารมฺมณํ อารมฺมณาธิปติวเสน นามานํ, สหชาตาธิปติ จตุพฺพิโธปิ สหชาตวเสน สหชาตานํ นามรูปานนฺติ จ ทุวิโธ โหติ อธิปติปจฺจโยฯ

๒๘. จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สหชาตรูปานญฺจ, มหาภูตา อญฺญมญฺญํ อุปาทารูปานญฺจ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญนฺติ จ ติวิโธ โหติ สหชาตปจฺจโยฯ

๒๙. จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ, มหาภูตา อญฺญมญฺญํ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญนฺติ จ ติวิโธ โหติ อญฺญมญฺญปจฺจโยฯ

๓๐. จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญํ สหชาตรูปานญฺจ, มหาภูตา อญฺญมญฺญํ อุปาทารูปานญฺจ, ฉ วตฺถูนิ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนนฺติ จ ติวิโธ โหติ นิสฺสยปจฺจโยฯ

๓๑. กพฬีกาโร อาหาโร อิมสฺส กายสฺส, อรูปิโน อาหารา สหชาตานํ นามรูปานนฺติ จ ทุวิโธ โหติ อาหารปจฺจโยฯ

๓๒. ปญฺจ ปสาทา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ, รูปชีวิตินฺทฺริยํ อุปาทินฺนรูปานํ, อรูปิโน อินฺทฺริยา สหชาตานํ นามรูปานนฺติ จ ติวิโธ โหติ อินฺทฺริยปจฺจโยฯ

๓๓. โอกฺกนฺติกฺขเณ วตฺถุ วิปากานํ, จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา สหชาตรูปานํ สหชาตวเสน, ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวเสน ฉ วตฺถูนิ ปวตฺติยํ สตฺตนฺนํ วิญฺญาณธาตูนํ ปุเรชาตวเสเนติ จ ติวิโธ โหติ วิปฺปยุตฺตปจฺจโยฯ

๓๔. สหชาตํ ปุเรชาตํ, ปจฺฉาชาตญฺจ สพฺพถาฯ

กพฬีกาโร อาหาโร, รูปชีวิตมิจฺจยนฺติฯ –

ปญฺจวิโธ โหติ อตฺถิปจฺจโย อวิคตปจฺจโย จฯ

๓๕. อารมฺมณูปนิสฺสยกมฺมตฺถิปจฺจเยสุ จ สเพฺพปิ ปจฺจยา สโมธานํ คจฺฉนฺติฯ

๓๖. สหชาตรูปนฺติ ปเนตฺถ สพฺพตฺถาปิ ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปานญฺจ วเสน ทุวิธํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

๓๗. อิติ เตกาลิกา ธมฺมา, กาลมุตฺตา จ สมฺภวาฯ

อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ, สงฺขตาสงฺขตา ตถา;
ปญฺญตฺตินามรูปานํ, วเสน ติวิธา ฐิตา;

ปจฺจยา นาม ปฏฺฐาเน, จตุวีสติ สพฺพถาฯ

๓๘. ตตฺถ รูปธมฺมา รูปกฺขนฺธว, จิตฺตเจตสิกสงฺขาตา จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา, นิพฺพาน เญฺจติ ปญฺจวิธมฺปิ อรูปนฺติ จ นามนฺติ จ ปวุจฺจติฯ

ปญฺญตฺติเภโท

๓๙. ตโต อวเสสา ปญฺญตฺติ ปน ปญฺญาปิยตฺตา ปญฺญตฺติ, ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺตีติ จ ทุวิธา โหติฯ

๔๐. กถํ? ตํตํภูตวิปริณามาการมุปาทาย ตถา ตถา ปญฺญตฺตา ภูมิปพฺพตาทิกา, สมฺภา รสนฺนิเวสาการมุปาทาย เคหรถสกฏาทิกา, ขนฺธปญฺจกมุปาทาย ปุริสปุคฺคลาทิกา, จนฺทาว ฏฏฺนาทิกมุปาทาย ทิสากาลาทิกา, อสมฺผุฏฺฐาการมุปาทาย กูปคุหาทิกา, ตํตํภูตนิมิตฺตํ ภาวนาวิเสสญฺจ อุปาทาย กสิณนิมิตฺตาทิกา เจติ เอวมาทิปฺปเภทา ปน ปรมตฺถโต อวิชฺชมา นาปิ อตฺถจฺฉายากาเรน จิตฺตุปฺปาทานมารมฺมณภูตา ตํ ตํ อุปาทาย อุปนิธาย การณํ กตฺวา ตถา ตถา ปริกปฺปิยมานา สงฺขายติ สมญฺญายติ โวหรียติ ปญฺญาปียตีติ ปญฺญตฺตีติ ปวุจฺจติฯ อยํ ปญฺญตฺติ ปญฺญาปิยตฺตา ปญฺญตฺติ นามฯ

๔๑. ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺติ ปน นามนามกมฺมาทินาเมน ปริทีปิตา, สา วิชฺชมา นปญฺญตฺติ อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ, อวิชฺชมาเนน วิชฺชมา นปญฺญตฺติ , วิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ, อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ เจติ ฉพฺพิธา โหติฯ

๔๒. ตตฺถ ยทา ปน ปรมตฺถโต วิชฺชมานํ รูปเวทนาทึ เอตาย ปญฺญาเปนฺติ, ตทายํ วิชฺ ชมานปญฺญตฺติฯ ยทา ปน ปรมตฺถโต อวิชฺชมานํ ภูมิปพฺพตาทึ เอตาย ปญฺญาเปนฺติ, ตทายํ อวิชฺชมานปญฺญตฺตีติ ปวุจฺจติฯ อุภินฺนํ ปน โวมิสฺสกวเสน เสสา ยถากฺกมํ ฉฬภิโญฺญ, อิตฺถิส โทฺท, จกฺขุวิญฺญาณํ, ราชปุโตฺตติ จ เวทิตพฺพาฯ

๔๓. วจีโฆสานุสาเรน, โสตวิญฺญาณวีถิยาฯ

ปวตฺตานนฺตรุปฺปนฺน-มโนทฺวารสฺส โคจราฯ

อตฺถา ยสฺสานุสาเรน, วิญฺญายนฺติ ตโต ปรํ;
สายํ ปญฺญตฺติ วิเญฺญยฺยา, โลกสเงฺกตนิมฺมิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห ปจฺจยสงฺคหวิภาโค นาม

อฏฺฐโม ปริเจฺฉโทฯ

๙. กมฺมฏฺฐานปริเจฺฉโท

๑. สมถวิปสฺสนานํ, ภาวนานมิโต ปรํฯ

กมฺมฏฺฐานํ ปวกฺขามิ, ทุวิธมฺปิ ยถากฺกมํฯ

สมถกมฺมฏฺฐานํ

๒. ตตฺถ **สมถสงฺคเห** ตาว ทส กสิณานิ, ทส อสุภา, ทส อนุสฺสติโย, จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย, เอกา สญฺญา, เอกํ ววตฺถานํ, จตฺตาโร อารุปฺปา เจติ สตฺตวิเธน สมถกมฺมฏฺฐานสงฺคโหฯ

จริตเภโท

๓. ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา เจติ ฉพฺพิเธน จริตสงฺคโหฯ

ภาวนาเภโท

๔. ปริกมฺมภาวนา อุปจารภาวนา อปฺปนาภาวนา เจติ ติโสฺส ภาวนาฯ

นิมิตฺตเภโท

๕. ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตํ ปฏิภาคนิมิตฺตเญฺจติ ตีณิ นิมิตฺตานิ จ เวทิตพฺพานิฯ

๖. กถํ? ปถวีกสิณํ อาโปกสิณํ เตโชกสิณํ วาโยกสิณํ นีลกสิณํ ปีตกสิณํ โลหิตกสิณํ โอทาตกสิณํ อากาสกสิณํ อาโลกกสิณเญฺจติ อิมานิ **ทส กสิณานิ** นามฯ

๗. อุทฺธุมาตกํ วินีลกํ วิปุพฺพกํ วิจฺฉิทฺทกํ วิกฺขายิตกํ วิกฺขิตฺตกํ หตวิกฺขิตฺตกํ โลหิตกํ ปุฬวกํ อฏฺฐิกเญฺจติ อิเม **ทส อสุภา** นามฯ

๘. พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ สํฆานุสฺสติ สีลานุสฺสติ จาคานุสฺสติ เทวตานุสฺสติ อุปสมานุสฺสติ มรณานุสฺสติ กายคตาสติ อานาปานสฺสติ เจติ อิมา **ทส อนุสฺสติโย** นามฯ

๙. เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเปกฺขา เจติ อิมา **จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย** นาม, พฺรหฺมวิหาโรติ จ ปวุจฺจติฯ

๑๐. อาหาเรปฏิกูลสญฺญา **เอกา สญฺญา** นามฯ

๑๑. จตุธาตุววตฺถานํ **เอกํ ววตฺถานํ** นามฯ

๑๒. อากาสานญฺจายตนาทโย **จตฺตาโร อารุปฺปา** นามาติ สพฺพถาปิ สมถนิเทฺทเส จตฺตาลีส กมฺมฏฺฐานานิ ภวนฺติฯ

สปฺปายเภโท

๑๓. จริตาสุ ปน ทส อสุภา กายคตาสติสงฺขาตา โกฏฺฐาสภาวนา จ ราคจริตสฺส สปฺปายาฯ

๑๔. จตโฺสฺส อปฺปมญฺญาโย นีลาทีนิ จ จตฺตาริ กสิณานิ โทสจริตสฺสฯ

๑๕. อานาปานํ โมหจริตสฺส วิตกฺกจริตสฺส จ,

๑๖. พุทฺธานุสฺสติอาทโย ฉ สทฺธาจริตสฺสฯ

๑๗. มรณอุปสมสญฺญาววตฺถานานิ พุทฺธิจริตสฺสฯ

๑๘. เสสานิ ปน สพฺพานิปิ กมฺมฏฺฐานานิ สเพฺพสมฺปิ สปฺปายานิ, ตตฺถาปิ กสิเณสุ ปุถุลํ โมหจริตสฺส, ขุทฺทกํ วิตกฺกจริตเสฺสวาติฯ

อยเมตฺถ สปฺปายเภโทฯ

ภาวนาเภโท

๑๙. ***ภาวนาสุ*** สพฺพตฺถาปิ ปริกมฺมภาวนา ลพฺภเตว, พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ อฏฺฐสุ สญฺญาววตฺถาเนสุ จาติ ทสสุกมฺมฏฺฐาเนสุ อุปจารภาวนาว สมฺปชฺชติ, นตฺถิ อปฺปนาฯ

๒๐. เสเสสุ ปน สมตึสกมฺมฏฺฐาเนสุ อปฺปนาภาวนาปิ สมฺปชฺชติฯ

๒๑. ตตฺถาปิ ทส กสิณานิ อานาปานญฺจ ปญฺจกชฺฌานิกานิฯ

๒๒. ทส อสุภา กายคตาสติ จ ปฐมชฺฌานิกาฯ

๒๓. เมตฺตาทโย ตโย จตุกฺกชฺฌานิกาฯ

๒๔. อุเปกฺขา ปญฺจมชฺฌานิกาติ ฉพฺพีสติ รูปาวจรชฺฌานิกานิ กมฺมฏฺฐานานิฯ

๒๕. จตฺตาโร ปน อารุปฺปา อารุปฺปชฺฌานิกาติฯ

อยเมตฺถ ภาวนาเภโทฯ

โคจรเภโท

๒๖. **นิมิเตฺตสุ** ปน ปริกมฺมนิมิตฺตํ อุคฺคหนิมิตฺตญฺจ สพฺพตฺถาปิ ยถารหํ ปริยาเยน ลพฺภเนฺตวฯ

๒๗. ปฏิภาคนิมิตฺตํ ปน กสิณาสุภโกฏฺฐาสอานาปาเนเสฺวว ลพฺภติ, ตตฺถ หิ ปฏิภาคนิมิตฺตมารพฺภ อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ จ ปวตฺตนฺติฯ

๒๘. กถํ? อาทิกมฺมิกสฺส หิ ปถวีมณฺฑลาทีสุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺส ตมารมฺมณํ ปริกมฺมนิมิตฺตนฺติ ปวุจฺจติ, สา จ ภาวนา ปริกมฺมภาวนา นามฯ

๒๙. ยทา ปน ตํ นิมิตฺตํ จิตฺเตน สมฺคฺคหิตํ โหติ, จกฺขุนา ปสฺสนฺตสฺเสว มโนทฺวารสฺส อาปาถมาคตํ, ตทา ตเมวารมฺมณํ อุคฺคหนิมิตฺตํ นาม, สา จ ภาวนา สมาธิยติฯ

๓๐. ตถา สมาหิตสฺส ปเนตสฺส ตโต ปรํ ตสฺมึ อุคฺคหนิมิตฺเต ปริกมฺมสมาธินา ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส ยทา ตปฺปฏิภาคํ วตฺถุธมฺมวิมุจฺจิตํ ปญฺญตฺติสงฺขาตํ ภาวนามยมารมฺมณํ จิตฺเต สนฺนิสนฺนํ สมปฺปิตํ โหติ, ตทา ตํ ปฏิภาคนิมิตฺตํ สมุปฺปนฺนนฺติ ปวุจฺจติฯ

๓๑. ตโต ปฏฺฐาย ปริปนฺถวิปฺปหีนา กามาวจรสมาธิสงฺขาตา อุปจารภาวนา นิปฺผนฺนา นาม โหติฯ

๓๒. ตโต ปรํ ตเมว ปริภาคนิมิตฺตํ อุปจารสมาธินา สมาเสวนฺตสฺส รูปาวจรปฐมชฺฌานมเปฺปติฯ

๓๓. ตโต ปรํ ตเมว ปฐมชฺฌานํ อาวชฺชนํ สมาปชฺชนํ อธิฏฺฐานํ วุฏฺฐานํ ปจฺจเวกฺขณา เจติ อิมาหิ ปญฺจหิ วสิตาหิ วสีภูตํ กตฺวา วิตกฺกาทิกโมฬาริกงฺคํ ปหานาย วิจาราทิสุขุมงฺคุปตฺติยา ปทหโต ยถากฺกมํ ทุติยชฺฌานาทโย ยถารหมเปฺปนฺติฯ

๓๔. อิเจฺจวํ ปถวีกสิณาทีสุ ทฺวาวีสติกมฺมฏฺฐาเนสุ ปฏิภาคนิมิตฺตมุปลพฺภติฯ

๓๕. อวเสเสสุ ปน อปฺปมญฺญา สตฺตปญฺญตฺติยํ ปวตฺตนฺติฯ

๓๖. อากาสวชฺชิตกสิเณสุ ปน ยํ กิญฺจิ กสิณํ อุคฺฆาเฏตฺวา ลทฺธมากาสํ อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ปฐมารุปฺปมเปฺปติฯ

๓๗. ตเมว ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ทุติยารุปฺปมเปฺปติฯ

๓๘. ตเมว ปฐมารุปฺปวิญฺญาณาภาวํ ปน ''นตฺถิ กิญฺจี''ติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส ตติยารุปฺปมเปฺปติฯ

๓๙. ตติยารุปฺปํ ''สนฺตเมตํ, ปณีตเมต''นฺติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส จตุตฺถารุปฺปมเปฺปติฯ

๔๐. อวเสเสสุ จ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ พุทฺธคุณาทิกมารมฺมณมารพฺภ ปริกมฺมํ กตฺวา ตสฺมึ นิมิตฺเต สาธุกมุคฺคหิเต ตเตฺถว ปริกมฺมญฺจ สมาธิยติ, อุปจาโร จ สมฺปชฺชติฯ

๔๑. อภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานํ ปน รูปาวจรปญฺจมชฺฌานํ อภิญฺญาปาทกปญฺจมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อธิเฏฺฐยฺยาทิกมาวเชฺชตฺวา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺส รูปาทีสุ อารมฺมเณสุ ยถารหมเปฺปติฯ

๔๒. อภิญฺญา จ นาม –

อิทฺธิวิธํ ทิพฺพโสตํ, ปรจิตฺตวิชานนา;
ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ, ทิพฺพจกฺขูติ ปญฺจธาฯ

อยเมตฺถ โคจรเภโทฯ

นิฎฺฐิโต จ สมถกมฺมฏฺฐานนโยฯ

วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ

วิสุทฺธิเภโท

๔๓. **วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเน** ปน สีลวิสุทฺธิ จิตฺตวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ เจติ สตฺตวิเธน วิสุทฺธิสงฺคโหฯ

๔๔. อนิจฺจลกฺขณํ ทุกฺขลกฺขณํ อนตฺตลกฺขณเญฺจติ ตีณิ ลกฺขณานิฯ

๔๕. อนิจฺจานุปสฺสนา ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา เจติ ติโสฺส อนุปสฺสนาฯ

๔๖. สมฺมสนญาณํ อุทยพฺพยญาณํ ภงฺคญาณํ ภยญาณํ อาทีนวญาณํ นิพฺพิทาญาณํ มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ ปฏิสงฺขาญาณํ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ อนุโลมญาณเญฺจติ ทส วิปสฺสนา ญาณานิฯ

๔๗. สุญฺญโต วิโมโกฺข, อนิมิโตฺต วิโมโกฺข, อปฺปณิหิโต วิโมโกฺข เจติ ตโย วิโมกฺขาฯ

๔๘. สุญฺญตานุปสฺสนา อนิมิตฺตานุปสฺสนา อปฺปณิหิตานุปสฺสานา เจติ ตีณิ วิโมกฺขมุขานิ จ เวทิตพฺพานิฯ

๔๙. กถํ ? ปาติโมกฺขสํวรสีลํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจยสนฺนิสฺสิต สีลเญฺจติ จตุปาริสุทฺธิสีลํ **สีลวิสุทฺธิ** นามฯ

๕๐. อุปจารสมาธิ อปฺปนาสมาธิ เจติ ทุวิโธปิ สมาธิ **จิตฺตวิสุทฺธิ** นามฯ

๕๑. ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานปทฏฺฐานวเสน นามรูป ปริคฺคโห **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ** นามฯ

๕๒. เตสเมว จ นามรูปานํ ปจฺจยปริคฺคโห **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ** นามฯ

๕๓. ตโต ปรํ ปน ตถาปริคฺคหิเตสุ สปฺปจฺจเยสุ เตภูมกสงฺขาเรสุ อตีตาทิเภทภิเนฺนสุ ขนฺธาทินยมารพฺภ กลาปวเสน สงฺขิปิตฺวา ‘‘อนิจฺจํ ขยเฏฺฐน, ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน, อนตฺตา อสารกเฏฺฐนา’’ติ อทฺธานวเสน สนฺตติวเสน ขณวเสน วา สมฺมสนญาเณน ลกฺขณตฺตยํ สมฺมสนฺตสฺส เตเสฺวว ปจฺจยวเสน ขณวเสน จ อุทยพฺพยญาเณน อุทยพฺพยํ สมนุปสฺสนฺตสฺส จ –

> ‘‘โอภาโส ปีติ ปสฺสทฺธิ, อธิโมโกฺข จ ปคฺคโห;
> สุขํ ญาณมุปฏฺฐานมุเปกฺขา จ นิกนฺติ เจ’’ติฯ –

โอภาสาทิวิปสฺสนุปกฺกิเลสปริปนฺถปริคฺคหวเสน มคฺคามคฺคลกฺขณววตฺถานํ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** นามฯ

๕๔. ตถา ปริปนฺถวิมุตฺตสฺส ปน ตสฺส อุทยพฺพยญาณโต ปฏฺฐาย ยา วานุโลมา ติลกฺขณํ วิปสฺสนาปรมฺปราย ปฏิปชฺชนฺตสฺส นว วิปสฺสนาญาณานิ **ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ**

นามฯ

๕๕. ตเสฺสวํ ปฏิปชฺชนฺตสฺส ปน วิปสฺสนาปริปากมาคมฺม ‘‘อิทานิ อปฺปนา อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ ภวงฺคํ โวจฺฉิชฺชิตฺวา อุปฺปนฺนมโนทฺวาราวชฺชนานนฺตรํ เทฺว ตีณิ วิปสฺสนาจิตฺตานิ ยํ กิญฺจิ อนิจฺจาทิลกฺขณมารพฺภ ปริกโมฺมปจารานุโลมนาเมน ปวตฺตนฺติฯ

๕๖. ยา สิขาปฺปตฺตา, สา สานุโลมา สงฺขารุเปกฺขา วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาติ จ ปวุจฺจติฯ

๕๗. ตโต ปรํ โคตฺรภุจิตฺตํ นิพฺพานมาลมฺพิตฺวา ปุถุชฺชนโคตฺตมภิภวนฺตํ, อริยโคตฺตมภิสโมฺภนฺตญฺจ ปวตฺตติฯ

๕๘. ตสฺสานนฺตรเมว มโคฺค ทุกฺขสจฺจํ ปริชานโนฺต สมุทยสจฺจํ ปชหโนฺต, นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกโรโนฺต, มคฺคสจฺจํ ภาวนาวเสน อปฺปนาวีถิโมตรติฯ

๕๙. ตโต ปรํ เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺวา ภวงฺคปาโตว โหติ, ปุน ภวงฺคํ โวจฺฉินฺทิตฺวา ปจฺจเวกฺขณญาณานิ ปวตฺตนฺติฯ

๖๐. มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานํ, ปจฺจเวกฺขติ ปณฺฑิโตฯ

หีเน กิเลเส เสเส จ, ปจฺจเวกฺขติ วาน วาฯ

ฉพฺพิสุทฺธิกเมเนวํ, ภาเวตโพฺพ จตุพฺพิโธ;
ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, นาม มโคฺค ปวุจฺจติฯ

อยเมตฺถ วิสุทฺธิเภโทฯ

วิโมกฺขเภโท

๖๑. ตตฺถ อนตฺตานุปสฺสนา อตฺตาภินิเวสํ มุญฺจนฺตี สุญฺญตานุปสฺสนา นาม วิโมกฺขมุขํ โหติฯ

๖๒. อนิจฺจานุปสฺสนา วิปลฺลาสนิมิตฺตํ มุญฺจนฺตี อนิมิตฺตานุปสฺสนา นามฯ

๖๓. ทุกฺขานุปสฺสนา ตณฺหาปณิธึ มุญฺจนฺตี อปฺปณิหิตานุปสฺสนา นามฯ

๖๔. ตสฺมา ยทิ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา อนตฺตโต วิปสฺสติ, สุญฺญโต วิโมโกฺข นาม โหติ มโคฺคฯ

๖๕. ยทิ อนิจฺจโต วิปสฺสติ, อนิมิโตฺต วิโมโกฺข นามฯ

๖๖. ยทิ ทุกฺขโต วิปสฺสติ, อปฺปณิหิโต วิโมโกฺข นามาติ จ มโคฺค วิปสฺสนาคมนวเสน ตีณิ นามานิ ลภติ, ตถา ผลญฺจ มคฺคาคมนวเสน มคฺควีถิยํฯ

๖๗. ผลสมาปตฺติวีถิยํ ปน ยถาวุตฺตนเยน วิปสฺสนฺตานํ ยถาสกผลมุปฺปชฺชมานมฺปิ วิปสฺสนาคมนวเสเนว สุญฺญตาทิวิโมกฺขติ จ ปวุจฺจติ, อารมฺมณวเสน ปน สรสวเสน จ นาม

ตฺตยํ สพฺพตฺถ สเพฺพสมฺปิ สมเมว จฯ

อยเมตฺถ วิโมกฺขเภโทฯ

ปุคฺคลเภโท

๖๘. เอตฺถ ปน โสตาปตฺติมคฺคํ ภาเวตฺวา ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาปหาเนน ปหีนาปายคมโน สตฺตกฺขตฺตุปรโม **โสตาปโนฺน** นาม โหติฯ

๖๙. สกทาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา ราคโทสโมหานํ ตนุกรตฺตา **สกทาคามี** นาม โหติ สกิเทว อิมํ โลกํ อาคนฺตฺวาฯ

๗๐. อนาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา กามราคพฺยาปาทานมนวเสสปฺปหาเนน **อนาคามี** นาม โหติ อนาคนฺตฺวา อิตฺถตฺตํฯ

๗๑. อรหตฺตมคฺคํ ภาเวตฺวา อนวเสสกิเลสปฺปหาเนน **อรหา** นาม โหติ ขีณาสโว โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺยติฯ

อยเมตฺถ ปุคฺคลเภโทฯ

สมาปตฺติเภโท

๗๒. **ผลสมาปตฺติวีถิยํ** ปเนตฺถ สเพฺพสมฺปิ ยถาสกผลวเสน สาธารณาวฯ

๗๓. **นิโรธสมาปตฺติสมาปชฺชนํ** ปน อนาคามีนเญฺจว อรหนฺตานญฺจ ลพฺภติ, ตตฺถ ยถากฺกมํ ปฐมชฺฌานาทิมหคฺคตสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ คเต สงฺขารธเมฺม ตตฺถ ตเตฺถว วิปสฺสโนฺต ยาว อากิญฺจญฺญายตนํ คนฺตฺวา ตโต ปรํ อธิเฏฺฐยฺยาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชติ, ตสฺส ทฺวินฺนํ อปฺปนาชวนานํ ปรโต โวจฺฉิชฺชติ จิตฺตสนฺตติ, ตโต นิโรธสมาปโนฺน นาม โหติฯ

๗๔. วุฏฺฐานกาเล ปน อนาคามิโน อนาคามิผลจิตฺตํ, อรหโต อรหตฺตผลจิตฺตํ เอกวารเมว ปวตฺติตฺวา ภวงฺคปาโต โหติ, ตโต ปรํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ ปวตฺตติฯ

อยเมตฺถ สมาปตฺติเภโทฯ

นิฏฺฐิโต จ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานนโยฯ

อุโยฺยชนํ

๗๕. ภาเวตพฺพํ ปนิเจฺจวํ, ภาวนาทฺวยมุตฺตมํฯ

ปฏิปตฺติรสสฺสาทํ, ปตฺถยเนฺตน สาสเนติฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถสงฺคเห กมฺมฏฺฐานสงฺคหวิภาโค นาม

นวโม ปริเจฺฉโทฯ

นิคมนํ

(ก) จาริตฺตโสภิตวิสาลกุโลทเยน ,
สทฺธาภิวุฑฺฒปริสุทฺธคุโณทเยน;
นมฺปวฺหเยน ปณิธาย ปรานุกมฺปํ,
ยํ ปตฺถิตํ ปกรณํ ปรินิฏฺฐิตํ ตํฯ

(ข) ปุเญฺญน เตน วิปุเลน ตุ **มูลโสมํ**;
ธญฺญาธิวาสมุทิโตทิตมายุกนฺตํ;
ปญฺญาวทาตคุณโสภิตลชฺชิภิกฺขู,
มญฺญนฺตุ ปุญฺญวิภโวทยมงฺคลายฯ

อิติ อนุรุทฺธาจริเยน รจิตํ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ นาม ปกรณํฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฏีกา

คนฺถารมฺภกถา

(ก) วิสุทฺธกรุณาญาณํ , พุทฺธํ สมฺพุทฺธปูชิตํ;
ธมฺมํ สทฺธมฺมสมฺภูตํ, นตฺวา สํฆํ นิรงฺคณํฯ

(ข) สาริปุตฺตํ มหาเถรํ, ปริยตฺติวิสารทํ;
วนฺทิตฺวา สิรสา ธีรํ, ครุํ คารวภาชนํฯ

(ค) วณฺณยิสฺสํ สมาเสน, อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ;
อาภิธมฺมิกภิกฺขูนํ, ปรํ ปีติวิวฑฺฒนํฯ

(ฆ) โปราเณหิ อเนกาปิ, กตา ยา ปน วณฺณนา;
น ตาหิ สกฺกา สพฺพตฺถ, อโตฺถ วิญฺญาตเว อิธฯ

(ง) ตสฺมา ลีนปทาเนตฺถ, สาธิปฺปายมหาปยํ;
วิภาเวโนฺต สมาเสน, รจยิสฺสามิ วณฺณนนฺติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

๑. ปรมวิจิตฺตนยสมนฺนาคตํ สกสมยสมยนฺตรคหนวิคฺคาหณสมตฺถํ สุวิมลวิปุลปญฺญาเวยฺยตฺติยชนนํ ปกรณมิทมารภโนฺตยมาจริโย ปฐมํ ตาว รตนตฺตยปณามาภิเธยฺยกรณปฺปการปกรณาภิธานปโยชนานิ ทเสฺสตุํ **“สมฺมาสมฺพุทฺธ”**นฺตฺยาทิมาหฯ

เอตฺถ หิ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธ…เป.… อภิวาทิยา’’ติ อิมินา **รตนตฺตยปณาโม** วุโตฺต, อภิธมฺมตฺถสงฺคห’’นฺติ เอเตน **อภิเธยฺยกรณปฺปการปกรณาภิธานานิ** อภิธมฺมตฺถานํ อิธ

สงฺคเหตพฺพภาวทสฺสเนน เตสํ อิมินา สมุทิเตน ปฏิปาเทตพฺพภาวทีปนโต, เอกตฺถ สงฺคยฺห กถนาการทีปนโต, อตฺถานุคตสมญฺญาปริทีปนโต จฯ **ปโยชนํ** ปน สงฺคหปเทน สามตฺถิยโต ทสฺสิตเมว อภิธมฺมตฺถานํ เอกตฺถ สงฺคเห สติ ตทุคฺคหปริปุจฺฉาทิวเสน เตสํ สรูปาวโพธสฺส, ตมฺมูลิกาย จ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกตฺถสิทฺธิยา อนายาเสน สํสิชฺฌนโตฯ

ตตฺถ รตนตฺตยปณามปฺปโยชนํ ตาว พหุธา ปปญฺจนฺติ อาจริยา, วิเสสโต ปน อนฺตราย นิวารณํ ปจฺจาสีสนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ สงฺคหกาเรหิ ''ตสฺสานุภาเวน หตนฺตราโย''ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา)ฯ รตนตฺตยปณาโม หิ อตฺถโต ปณามกิริยาภินิปฺผาทิกา กุสล เจตนา, สา จ วนฺทเนยฺยวนฺทกานํ เขตฺตชฺฌาสยสมฺปทาหิ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียภูตา ยถาลทฺธ สมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส อนุพลปฺปทานวเสน ตนฺนิพฺพตฺติตวิปากสนฺตติยา อนฺตรายกรา นิ อุปปีฬกอุปเจฺฉทกกมฺมานิ ปฏิพาหิตฺวา ตนฺนิทานานํ ยถาธิเปฺปตสิทฺธิวิพนฺธกานํ โรคา ทิอนฺตรายานมปฺปวตฺตึ สาเธติฯ ตสฺมา ปกรณารเมฺภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถารทฺธปก รณสฺส อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถเญฺจว โสตูนญฺจ วนฺทนาปุพฺพงฺคมาย ปฏิปตฺติยา อนนฺ ตราเยน อุคฺคหณธารณาทิสํสิชฺฌนตฺถญฺจฯ อภิเธยฺยกถนํ ปน วิทิตาภิเธยฺยเสฺสว คนฺถสฺส วิญฺญูหิ อุคฺคหณาทิวเสน ปฏิปชฺชิตพฺพภาวโตฯ กรณปฺปการปฺปโยชนสนฺทสฺสนานิ จ โสตุ ชนสมุสฺสาหชนนตฺถํฯ อภิธานกถนํ ปน โวหารสุขตฺถนฺติ อยเมตฺถ **สมุทายโตฺถ**ฯ อยํ ปน **อวยวโตฺถ** – สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ อตุลํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ อภิวาทิย อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ ภาสิสฺสนฺติ สมฺพโนฺธฯ

ตตฺถ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธเมฺม อภิสมฺพุโทฺธติ **สมฺมา สมฺพุโทฺธ,** ภควาฯ โส หิ สงฺข ตาสงฺขตเภทํ สกลมฺปิ ธมฺมชาตํ ยาถาวสรสลกฺขณปฏิเวธวเสน สมฺมา สยํ วิจิโตปจิตปารมิ ตาสมฺภูเตน สยมฺภูญาเณน สามํ พุชฺฌิ อญฺญาสิฯ ยถาห ''สยํ อภิญฺญาย กมุทฺทิเสยฺย''นฺติ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; ธ. ป. ๓๕๓), อถ วา พุธธาตุสฺส ชาครณวิกสนเตฺถสุปิ ปวตฺตนโต สมฺมา สามญฺจ ปฏิพุโทฺธ อนญฺญปฏิโพธิโต หุตฺวา สยเมว สวาสนสโมฺมหนิทฺ ทาย อจฺจนฺตํ วิคโต, ทินกรกิรณสมาคเมน ปรมรุจิรสิริโสภคฺคปฺปตฺติยา วิกสิตมิว ปทุมํ อคฺ คมคฺคญาณสมาคเมน อปริมิตคุณคณาลงฺกตสพฺพญฺญุตญฺญาณปฺปตฺติยา สมฺมา สยเมว วิก สิโต วิกาสมนุปฺปโตฺตตฺยโตฺถฯ ยถาวุตฺตวจนตฺถโยเคปิ สมฺมาสมฺพุทฺธสทฺทสฺส ภควติ สมญฺญาวเสน ปวตฺตตฺตา ''อตุล''นฺติ อิมินา วิเสเสติฯ ตุลาย สมฺมิโต ตุโลฺย, โสเยว ตุโล ยการโลปวเสนฯ อถ วา สมฺมิตเตฺถ อการปจฺจยวเสน ตุลาย สมฺมิโต ตุโล, น ตุโล **อตุโล,** สี ลาทีหิ คุเณหิ เกนจิ อสทิโส, นตฺถิ เอตสฺส วา ตุโล สทิโสติ **อตุโล** สเทวเก โลเก อคฺค ปุคฺคลภาวโตฯ ยถาห ''ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา…เป…. ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายตี''ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๔; ๕.๓๒; อิติวุ. ๙๐)ฯ

เอตฺตาวตา จ เหตุผลสตฺตูปการสมฺปทาวเสน ตีหากาเรหิ ภควโต โถมนา กตา โหติฯ ตตฺถ **เหตุสมฺปทา** นาม มหากรุณาสมาโยโค โพธิสมฺภารสมฺภรณญฺจ ฯ **ผลสมฺปทา** ปน ญาณปหานอานุภาวรูปกายสมฺปทาวเสน จตุพฺพิธาฯ ตตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ, ตมฺมูลกานิ จ ทสพลาทิญาณานิ **ญาณสมฺปทา**ฯ สวาสนสกลสํกิเลสานมจฺจนฺ ตมนุปฺปาทธมฺมตาปาทนํ **ปหานสมฺปทา**ฯ ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเน อาธิปจฺจํ **อานุภาวสมฺปทา**ฯ สกลโลกนยนาภิเสกภูตา ปน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตา อตฺตภาวสมฺปตฺติ **รูปกาย สมฺปทา** นามฯ **สตฺตูปกาโร** ปน อาสยปโยควเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ เทวทตฺตาทีสุ วิโรธิสเตฺต สุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยตา, อปริปากคตินฺทฺริยานํ อินฺทฺริยปริปากกาลาคมนญฺจ **อาสโย** นามฯ

ตทญฺญสตฺตานํ ปน ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส ยานตฺตยมุเขน สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺม เทสนา **ปโยโค** นามฯ

ตตฺถ ปุริมา เทฺว ผลสมฺปทา ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธ’’นฺติ อิมินา ทสฺสิตา, อิตรา ปน เทฺว, ตถา สตฺตูปการสมฺปทา จ ‘‘อตุล’’นฺติ เอเตน, ตทุปายภูตา ปน เหตุสมฺปทา ทฺวีหิปิ สามตฺถิยโต ทสฺสิตา ตถาวิธเหตุพฺยติเรเกน ตทุภยสมฺปตฺตีนมสมฺภวโต, อเหตุกตฺเต จ สพฺพตฺถ ตาสํ สมฺภวปฺปสงฺคโตฯ

ตเทวํ ติวิธาวตฺถาสงฺคหิตโถมนาปุพฺพงฺคมํ พุทฺธรตนํ วนฺทิตฺวา อิทานิ เสสรตนานมฺปิ ปณามมารภนฺโต อาห **‘‘สสทฺธมฺมคณุตฺตม’’**นฺติฯ คุณีภูตานมฺปิ หิ ธมฺมสํฆานํ อภิวา เทตพฺพภาโว สหโยเคน วิญฺญายติ ยถา ‘‘สปุตฺตทาโร อาคโตติ ปุตฺตทารสฺสาปิ อาคมน’’นฺติฯ

ตตฺถ อตฺตานํ ธาเรนฺเต จตูสุ อปาเยสุ, วฏฺฏทุกฺเขสุ จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธมฺโม, จตุมคฺคผลนิพฺพานวเสน นววิโธ, ปริยตฺติยา สห ทสวิโธ วา ธมฺโมฯ ธารณญฺจ ปเนตสฺส อปายาทินิพฺพตฺตกกิเลสวิทฺธํสนํ, ตํ อริยมคฺคสฺส กิเลสสมุจฺฉทกภาวโต, นิพฺพานสฺส จ อารมฺมณภาเวน ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตาย นิปฺปริยายโต ลพฺภติ, ผลสฺส ปน กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน มคฺคานุกูลปฺปวตฺติโต, ปริยตฺติยา จ ตทธิคมเหตุตายาติ อุภินฺนมฺปิ ปริยายโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ สตํ สปฺปุริสานํ อริยปุคฺคลานํ, สโนฺต วา สํวิชฺชมาโน น ติตฺถิยปริกปฺปิโต อตฺตา วิย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโน สโนฺต วา ปสโตฺถ สฺวากฺขาตตาทิคุณโยคโต น พาหิรกธโมฺม วิย เอกนฺตนินฺทิโต ธโมฺมติ สทฺธโมฺม, คโณ จ โส อฏฺฐนฺนํ อริยปุคฺคลานํ สมูหภาวโต อุตฺตโม จ สุปฺปฏิปนฺนตาทิคุณวิเสสโยคโต, คณานํ, คเณสุ วา เทวมนุสฺสาทิ สมูเหสุ อุตฺตโม ยถาวุตฺต คุณวเสนาติ คณุตฺตโม, สห สทฺธเมฺมน, คณุตฺตเมน จาติ สสทฺธมฺมคณุตฺตโม, ตํ **สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ**ฯ

อภิวาทิยาติ วิเสสโต วนฺทิตฺวา, ภยลาภกุลาจาราทิวิรเหน สกฺกจฺจํ อาทเรน กายวจีมโนทฺวาเรหิ วนฺทิตฺวาตฺยโตฺถฯ **ภาสิสฺส**นฺติ กเถสฺสามิฯ นิพฺพตฺติตปรมตฺถภาเวน อภิ วิสิฏฺฐา ธมฺมา เอตฺถาติอาทินา อภิธโมฺม, ธมฺมสงฺคณีอาทิสตฺตปกรณํ อภิธมฺมปิฏกํ, ตตฺถ วุตฺตา อตฺถา อภิธมฺมตฺถา, เต สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ**ฯ

ปรมตฺถธมฺมวณฺณนา

๒. เอวํ ตาว ยถาธิเปฺปตปฺปโยชนนิมิตฺตํ รตนตฺตยปณามาทิกํ วิธาย อิทานิ เยสํ อภิธมฺมตฺถานํ สงฺคหณวเสน อิทํ ปกรณํ ปฏฺฐปียติ, เต ตาว สเงฺขปโต อุทฺทิสโนฺต อาห **‘‘ตตฺถ วุตฺตา’’**ตฺยาทิฯ **ตตฺถ** ตสฺมึ อภิธเมฺม **สพฺพถา** กุสลาทิวเสน, ขนฺธาทิวเสน จ **วุตฺตา** อภิธมฺมตฺถา **ปรมตฺถโต** สมฺมุตึ ฐเปตฺวา นิพฺพตฺติตปรมตฺถวเสน **จิตฺตํ** วิญฺญาณกฺขโนฺธ, **เจตสิกํ** เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ, รูปํ ภูตุปาทายเภทภิโนฺน รูปกฺขโนฺธ, **นิพฺพานํ** มคฺคผลานมารมฺมณภูโต อสงฺขตธโมฺมติ เอวํ **จตุธา** จตูหากาเรหิ ฐิตาติ โยชนาฯ ตตฺถ ปรโม อุตฺตโม อวิปรีโต อโตฺถ, ปรมสฺส วา อุตฺตมสฺส ญาณสฺส อโตฺถ โคจโรติ **ปรมโตฺถ**ฯ

จินฺเตตีติ **จิตฺตํ,** อารมฺมณํ วิชานาตีติ อโตฺถฯ ยถาห ‘‘วิสยวิชานนลกฺขณํ จิตฺต’’นฺติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ ธมฺมุเทสวารผสฺสปญฺจมกราสิวณฺณนา)ฯ สติปิ หิ นิสฺสยสมนนฺตราทิปจฺจเยน วินา อารมฺมเณน จิตฺตมุปฺปชฺชตีติ ตสฺส ตํลกฺขณตา วุตฺตา, เอเตน นิรารมฺมณวาทิมตํ

ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ จินฺเตนฺติ วา เอเตน กรณภูเตน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ **จิตฺตํ**ฯ อถ วา จินฺตนมตฺตํ **จิตฺตํ**ฯ ยถาปจฺจยํ หิ ปวตฺติมตฺตเมว ยทิทํ สภาวธมฺโม นามฯ เอวญฺจ กตฺวา สเพฺพสมฺปิ ปรมตฺถธมฺมานํ ภาวสาธนเมว นิปฺปริยายโต ลพฺภติ, กตฺตุกรณวเสน ปน นิพฺพจนํ ปริยายกถาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สกสกกิเจฺจสุ หิ ธมฺมานํ อตฺตปฺปธานตาสมาโรปเนน กตฺตุภาโว จ, ตทนุกูลภาเวน สหชาตธมฺมสมูเห กตฺตุภาวสมาโรปเนน ปฏิปาเทตพฺพธมฺมสฺส กรณตฺตญฺจ ปริยายโตว ลพฺภติ, ตถานิทสฺสนํ ปน ธมฺมสภาววินิมุตฺตสฺส กตฺตาทิโน อภาวปริทีปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ วิจิตฺตกรณาทิโตปิ จิตฺตสทฺทตฺถํ ปปเญฺจนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺคโห –

> ‘‘วิจิตฺตกรณา จิตฺตํ, อตฺตโน จิตฺตตาย วา;
> จิตํ กมฺมกิเลเสหิ, จิตํ ตายติ วา ตถา;
> จิโนติ อตฺตสนฺตานํ, วิจิตฺตารมฺมณนฺติ จา’’ติฯ

เจตสิ ภวํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **เจตสิกํ**ฯ น หิ ตํ จิเตฺตน วินา อารมฺมณคฺคหณสมตฺถํ อสติ จิเตฺต สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปชฺชนโต, จิตฺตํ ปน เกนจิ เจตสิเกน วินาปิ อารมฺมเณ ปวตฺตตีติ ตํ เจตสิกเมว จิตฺตายตฺตวุตฺติกํ นามฯ เตนาห ภควา ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ (ธ. ป. ๑-๒), เอเตน สุขาทีนํ อเจตนตฺตนิจฺจตฺตาทโย วิปฺปฏิปตฺติโยปิ ปฏิกฺขิตฺตา โหนฺติฯ เจตสิ นิยุตฺตํ วา **เจตสิกํ**ฯ

รุปฺปตีติ **รูปํ,** สีตุณฺหาทิวิโรธิปจฺจเยหิ วิการมาปชฺชติ, อาปาทียตีติ วา อโตฺถฯ เตนาห ภควา ‘‘สีเตนปิ รุปฺปติ, อุเณฺหนปิ รุปฺปตี’’ตฺยาทิ (สํ. นิ. ๓.๗๙), รุปฺปนเญฺจตฺถ สีตาทิวิโรธิปจฺจยสมวาเย วิสทิสุปฺปตฺติเยวฯ ยทิ เอวํ อรูปธมฺมานมฺปิ รูปโวหาโร อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ สีตาทิคฺคหณสามตฺถิยโต วิภูตตรเสฺสว รุปฺปนสฺสาธิเปฺปตตฺตาฯ อิตรถา หิ ‘‘รุปฺปตี’’ติ อวิเสสวจเนเนว ปริยตฺตนฺติ กึ สีตาทิคฺคหเณน, ตํ ปน สีตาทินา ผุฏฺฐสฺส รุปฺปนํ วิภูตตรํ, ตสฺมา ตเทเวตฺถาธิเปฺปตนฺติ ญาปนตฺถํ สีตาทิคฺคหณํ กตํฯ ยทิ เอวํ กถํ พฺรหฺมโลเก รูปโวหาโร, น หิ ตตฺถ อุปฆาตกา สีตาทโย อตฺถีติ? กิญฺจาปิ อุปฆาตกา นตฺถิ, อนุคฺคาหกา ปน อตฺถิ, ตสฺมา ตํวเสเนตฺถ รุปฺปนํ สมฺภวตีติ, อถ วา ตํสภาวานติวตฺตนโต ตตฺถ รูปโวหาโรติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

ภวาภวํ วินนโต สํสิพฺพนโต วานสงฺขาตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ, นิพฺพาติ วา เอเตน ราคคฺคิอาทิโกติ **นิพฺพานํ**ฯ

๑. จิตฺตปริเจฺฉทวณฺณนา

ภูมิเภทจิตฺตวณฺณนา

๓. อิทานิ ยสฺมา วิภาควนฺตานํ ธมฺมานํ สภาววิภาวนํ วิภาเคน วินา น โหติ, ตสฺมา ยถาอุทฺทิฏฺฐานํ อภิธมฺมตฺถานํ อุเทฺทสกฺกเมน วิภาคํ ทเสฺสตุํ จิตฺตํ ตาว ภูมิชาติสมฺปโยคาทิวเสน วิภชิตฺวา นิทฺทิสิตุมารภนฺโต อาห **"ตตฺถ จิตฺตํ ตาวา"**ตฺยาทิฯ **ตาว**-สโทฺท ปฐมนฺติ เอตสฺสเตฺถฯ ยถาอุทฺทิเฏฺฐสุ จตูสุ อภิธมฺมเตฺถสุ ปฐมํ จิตฺตํ นิทฺทิสียตีติ อยเมฺหตฺถโตฺถฯ จตฺตาโร วิธา ปการา อสฺสาติ **จตุพฺพิธํ**ฯ ยสฺมา ปเนเต จตุภุมฺมกา ธมฺมา อนุปุพฺพปณีตา, ตสฺมา หีนุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐตรตมานุกฺกเมน เตสํ นิเทฺทโส กโตฯ ตตฺถ กาเมตีติ กาโม, กามตณฺหา, สา เอตฺถ อวจรติ อารมฺมณกรณวเสนาติ **กามาวจรํ**ฯ กามียตีติ วา กาโม, เอกาทสวิโธ กามภโว, ตสฺมิํ เยภุเยฺยน อวจรตีติ **กามาวจรํ**ฯ เยภุเยฺยน จรณสฺส หิ อธิเปฺปตตฺตา รูปารูปภเวสุ ปวตฺตสฺสาปิ อิมสฺส กามาวจรภาโว อุปปโนฺน โหติฯ กามภโวเยว วา กาโม เอตฺถ อวจรตีติ กามาวจโร, ตตฺถ ปวตฺตมฺปิ จิตฺตํ นิสฺสิเต นิสฺสยโวหาเรน **กามาวจรํ** "มญฺจา อุกฺกุฏฺฐิํ กโรนฺตี"ตฺยาทีสุ วิยาติ อลมติวิสารณิยา กถายฯ โหติ เจตฺถ –

> "กาโมวจรตีเตฺยตฺถ, กาเมวจรตีติ วา;
> ฐานูปจารโต วาปิ, ตํ กามาวจรํ ภเว"ติฯ

รูปารูปาวจเรสฺปิ เอเสว นโย ยถารหํ ทฏฺฐโพฺพฯ อุปาทานกฺขนฺธสงฺขาตโลกโต อุตฺตรติ อนาสวภาเวนาติ **โลกุตฺตรํ,** มคฺคจิตฺตํฯ ผลจิตฺตํ ปน ตโต อุตฺติณฺณนฺติ **โลกุตฺตรํ**ฯ อุภยมฺปิ วา สห นิพฺพาเนน โลกโต อุตฺตรํ อธิกํ ยถาวุตฺตคุณวเสนวาติ **โลกุตฺตรํ**ฯ

ภูมิเภทจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อกุสลจิตฺตวณฺณนา

๔. อิเมสุ ปน จตูสุ จิเตฺตสุ กามาวจรจิตฺตสฺส กุสลากุสลวิปากกิริยเภเทน จตุพฺพิธภาเวปิ ปาปาเหตุกวชฺชานํ เอกูนสฏฺฐิยา, เอกนวุติยา วา จิตฺตานํ โสภนนาเมน โวหารกรณตฺถํ "ปาปาเหตุกมุตฺตานิ 'โสภนานี'ติ วุจฺจเร"ติ เอวํ วกฺขมานนยสฺส อนุรูปโต ปาปาเหตุเกเยว ปฐมํ ทเสฺสโนฺต, เตสุ จ ภเวสุ คหิตปฏิสนฺธิกสฺส สตฺตสฺส อาทิโต วีถิจิตฺตวเสน โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทานเมว สมฺภวโต เตเยว ปฐมํ ทเสฺสตฺวา ตทนนฺตรํ ทฺวิเหตุกภาวสามเญฺญน โทมนสฺสสหคเต, ตทนนฺตรํ เอกเหตุเก จ ทเสฺสตุํ **"โสมนสฺสสหคต"**นฺตฺยาทินา โลภมูลํ ตาว เวทนาทิฏฺฐิสงฺขารเภเทน อฏฺฐธา วิภชิตฺวา ทเสฺสติฯ

ตตฺถ สุนฺทรํ มโน, ตํ วา เอตสฺส อตฺถีติ สุมโน, จิตฺตํ, ตํสมงฺคิปุคฺคโล วา, ตสฺส ภาโว ตสฺมิํ อภิธานพุทฺธีนํ ปวตฺติเหตุตายาติ โสมนสฺสํ, มานสิกสุขเวทนาเยตํ อธิวจนํ, เตน สหคตํ เอกุปฺปาทาทิวเสน สํสฏฺฐํ, เตน สห เอกุปฺปาทาทิภาวํ คตนฺติ วา **โสมนสฺสสหคตํ**ฯ มิจฺฉา ปสฺสตีติ ทิฏฺฐิฯ สามญฺญวจนสฺสปิ หิ อตฺถปฺปกรณาทินา วิเสสวิสยตา โหตีติ อิธ มิจฺฉาทสฺสนเมว "ทิฏฺฐี"ติ วุจฺจติฯ ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิคตํ "สงฺขารคตํ ถามคต"นฺตฺยาทีสุ วิย คต-สทฺทสฺส ตพฺภาววุตฺติตฺตาฯ ทฺวาสฏฺฐิยา วา ทิฏฺฐีสุ คตํ อโนฺตคตํ, ทิฏฺฐิยา วา คมนมตฺตํ น เอตฺถ คนฺตโพฺพ อตฺตาทิโก โกจิ อตฺถีติ ทิฏฺฐิคตํ, "อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ"นฺติ ปวโตฺต อตฺตตฺตนิยาทิอภินิเวโส, เตน สมํ เอกุปฺปาทาทีหิ ปกาเรหิ ยุตฺตนฺติ **ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ**ฯ สงฺขโรติ จิตฺตํ

ติกฺขภาวสงฺขาตมณฺฑนวิเสเสน สเชฺชติ, สงฺขรียติ วา ตํ เอเตน ยถาวุตฺตนเยน สชฺชียตีติ สงฺขาโร, ตตฺถ ตตฺถ กิเจฺจ สํสีทมานสฺส จิตฺตสฺส อนุพลปฺปทานวเสน อตฺตโน วา ปเรสํ วา ปวตฺตปุพฺพปฺปโยโค, โส ปน อตฺตโน ปุพฺพภาคปฺปวเตฺต จิตฺตสนฺตาเน เจว ปรสนฺตาเน จ ปวตฺตตีติ ตนฺนิพฺพตฺติโต จิตฺตสฺส ติกฺขภาวสงฺขาโต วิเสโสวิธ สงฺขาโร, โส ยสฺส นตฺถิ ตํ อสงฺขารํ , ตเทว **อสงฺขาริกํ**ฯ สงฺขาเรน สหิตํ **สสงฺขาริกํ**ฯ ตถา จ วทนฺติ –

> ‘‘ปุพฺพปฺปโยคสมฺภูโต, วิเสโส จิตฺตสมฺภวี;
> สงฺขาโร ตํวเสเนตฺถ, โหตฺยาสงฺขาริกาทิตา’’ติฯ

อถ วา ‘‘สสงฺขาริกํ อสงฺขาริก’’นฺติ เจตํ เกวลํ สงฺขารสฺส ภาวาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ตสฺส สหปฺปวตฺติสพฺภาวาภาวโตติ ภินฺนสนฺตานปฺปวตฺติโนปิ สงฺขารสฺส อิทมตฺถิตาย ตํวเสน นิพฺพตฺตํ จิตฺตํ สงฺขาโร อสฺส อตฺถีติ **สสงฺขาริกํ** ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ตฺยาทีสุ วิย สห-สทฺทสฺส วิชฺชมานตฺถปริทีปนโตฯ ตพฺพิปรีตํ ปน ตทภาวโต วุตฺตนเยน **อสงฺขาริกํ**ฯ ทิฏฺฐิคเตน วิปฺปยุตฺตํ วิสํสฏฺฐนฺติ **ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ**ฯ อุปปตฺติโต ยุตฺติโต อิกฺขติ อนุภวติ เวทยมานาปิ มชฺฌตฺตาการสณฺฐิติยาติ อุเปกฺขาฯ สุขทุกฺขานํ วา อุเปตา ยุตฺตา อวิรุทฺธา อิกฺขา อนุภวนนฺติ อุเปกฺขาฯ สุขทุกฺขาวิโรธิตาย เหสา เตสํ อนนฺตรมฺปิ ปวตฺตติฯ **อุเปกฺขาสหคต**นฺติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อเญฺญสุปิ ผสฺสาทีสุ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ โสมนสฺสสหคตาทิภาโววฺว วุโตฺตติ? โสมนสฺสาทีนเมว อสาธารณภาวโตฯ ผสฺสาทโย หิ เกจิ สพฺพจิตฺตสาธารณา, เกจิ กุสลาทิสาธารณา, โมหาทโย จ สพฺพากุสลสาธารณาติ น เตหิ สกฺกา จิตฺตํ วิเสเสตุํ, โสมนสฺสาทโย ปน กตฺถจิ จิเตฺต โหนฺติ, กตฺถจิ น โหนฺตีติ ปากโฏฺว ตํวเสน จิตฺตสฺส วิเสโสฯ กสฺมา ปเนเต กตฺถจิ โหนฺติ, กตฺถจิ น โหนฺตีติ? การณสฺส สนฺนิหิตาสนฺนิหิตภาวโตฯ กึ ปน เนสํ การณนฺติ? วุจฺจเตสภาวโต, ปริกปฺปโต วา หิ อิฏฺฐารมฺมณํ, โสมนสฺสปฏิสนฺธิกตา, อคมฺภีรสภาวตา จ อิธ โสมนสฺสสฺส การณํ, อิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณํ, อุเปกฺขาปฏิสนฺธิกตา, คมฺภีรสภาวตา จ อุเปกฺขาย, ทิฏฺฐิวิปนฺนปุคฺคลเสวนา, สสฺสตุเจฺฉทาสยตา จ ทิฏฺฐิยา, พลวอุตุโภชนาทโย ปน ปจฺจยา อสงฺขาริกภาวสฺสาติฯ ตสฺมา อตฺตโน อนุรูปการณวเสน เนสํ อุปฺปชฺชนโต กตฺถจิ จิเตฺตเยว สมฺภโวติ สกฺกา เอเตหิ จิตฺตสฺส วิเสโส ปญฺญาเปตุนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา เนสํ สติปิ โมหเหตุกภาเว โลภสหคตภาโวว นิคมเน วุโตฺตฯ

อิเมสํ ปน อฏฺฐนฺนมฺปิ อยมุปฺปตฺติกฺกโม เวทิตโพฺพฯ ยทา หิ ‘‘นตฺถิ กาเมสุ อาทีนโว’’ตฺยาทินา นเยน มิจฺฉาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวา หฏฺฐตุโฏฺฐ กาเม วา ปริภุญฺชติ, ทิฏฺฐมงฺคลาทีนิ วา สารโต ปเจฺจติ สภาวติเกฺขเนว อนุสฺสาหิเตน จิเตฺตน, ตทา ปฐมํ อกุสลจิตฺตมุปฺปชฺชติฯ ยทา ปน มเนฺทน สมุสฺสาหิเตน จิเตฺตน, ตทา ทุติยํฯ ยทา ปน มิจฺฉาทิฏฺฐึ อปุรกฺขตฺวา เกวลํ หฏฺฐตุโฏฺฐ เมถุนํ วา เสวติ, ปรสมฺปตฺตึ วา อภิชฺฌายติ, ปรภณฺฑํ วา หรติ สภาวติเกฺขเนว อนุสฺสาหิเตน จิเตฺตน, ตทา ตติยํฯ ยทา ปน มเนฺทน สมุสฺสาหิเตน จิเตฺตน, ตทา จตุตฺถํฯ ยทา ปน กามานํ วา อสมฺปตฺตึ อาคมฺม, อเญฺญสํ วา โสมนสฺสเหตูนํ อภาเวน จตูสุปิ วิกเปฺปสุ โสมนสฺสรหิตา โหนฺติ, ตทา เสสานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ **อฏฺฐปี**ติ ปิ-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน วกฺขมานนเยน อกุสลกมฺมปเถสุ เนสํ ลพฺภมานกมฺมปถานุรูปโต ปวตฺติเภทํ กาลเทสสนฺตานารมฺมณาทิเภเทน อเนกวิธตมฺปิ สงฺคณฺหาติฯ

๕. ทุฏฺฐุ มโน, ตํ วา เอตสฺสาติ ทุมฺมโน, ตสฺส ภาโว โทมนสฺสํ, มานสิกทุกฺขเวทนาเยตํ อธิวจนํ, เตน สหคตนฺติ **โทมนสฺสสหคตํ**ฯ อารมฺมเณ ปฏิหญฺญตีติ **ปฏิโฆ**, โทโสฯ

จณฺฑิกฺกสภาวตาย เหส อารมฺมณํ ปฏิหนนฺโต วิย ปวตฺตติฯ โทมนสฺสสหคตสฺส เวทนาวเสน อเภเทปิ อสาธารณธมฺมวเสน จิตฺตสฺส อุปลกฺขณตฺถํ โทมนสฺสคฺคหณํ, ปฏิฆสมฺปยุตฺตภาโว ปน อภินฺนํ เอกนฺตสหจาริตา ทสฺสนตฺถํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ โทมนสฺสเญฺจตฺถ อนิฏฺฐารมฺมณา นุภวนลกฺขโณ เวทนากฺขนฺธปริยาปนฺโน เอโก ธมฺโม, ปฏิโฆ จณฺฑิกฺกสภาโว สงฺขารกฺขนฺธ ปริยาปนฺโน เอโก ธมฺโมติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ เอตฺถ จ ยํ กิญฺจิ อนิฏฺฐารมฺมณํ, นววิธอาฆาต วตฺถูนิ จ โทมนสฺสสฺส การณํ, ปฏิฆสฺส การณญฺจาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ทฺวินฺนํ ปน เนสํ จิตฺตานํ ปาณาติปาตาทีสุ ติกฺขมนฺทปฺปวตฺติกาเล อุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาฯ เอตฺถาปิ นิคมเน **ปิ**-สทฺทสฺส อโตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน ทฏฺฐโพฺพฯ

๖. สภาวํ วิจินโนฺต ตาย กิจฺฉติ กิลมตีติ วิจิกิจฺฉาฯ อถ วา จิกิจฺฉิตุํ ทุกฺกรตาย วิคตา จิ กิจฺฉา ญาณปฺปฏิกาโร อิมิสฺสาติ วิจิกิจฺฉา, ตาย สมฺปยุตฺตํ **วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ**ฯ อุทฺธตสฺส ภาโว อุทฺธจฺจํฯ อุทฺธจฺจสฺส สพฺพากุสลสาธารณภาเวปิ อิธ สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ปธานํ หุตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมว เตน วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ธมฺมุเทฺทสปาฬิยํ เสสากุสเลสุ อุทฺ ธจฺจํ เยวาปนกวเสน วุตฺตํ, อิธ ปน ''อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชตี''ติ สรูเปเนว เทสิตํฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ''สพฺพากุสลยุตฺตมฺปิ, อุทฺธจฺจํ อนฺตมานเส;
> พลวํ อิติ ตํเยว, วุตฺตมุทฺธจฺจโยคโตฯ
>
> ''เตเนว หิ มุนิเนฺทน, เยวาปนกนามโต;
> วตฺวา เสเสสุ เอเตฺถว, ตํ สรูเปน เทสิต''นฺติฯ

อิมานิ ปน เทฺว จิตฺตานิ มูลนฺตรวิรหโต อติสมฺมูฬฺหตาย, สํสปฺปนวิกฺขิปนวเสน ปวตฺตวิจิ กิจฺฉุทฺธจฺจสมาโยเคน จญฺจลตาย จ สพฺพตฺถาปิ รชฺชนทุสฺสนรหิตานิ อุเปกฺขาสหคตาเนว ปวตฺตนฺติ, ตโตเยว จ สภาวติกฺขตาย อุสฺสาเหตพฺพตาย อภาวโต สงฺขารเภโทปิ เนสํ นตฺถิฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ''มูฬฺหตฺตา เจว สํสปฺป-วิเกฺขปา เจกเหตุกํ;
> โสเปกฺขํ สพฺพทา โน จ, ภินฺนํ สงฺขารเภทโตฯ
>
> ''น หิ ตสฺส สภาเวน, ติกฺขตุสฺสาหนียตา;
> อตฺถิ สํสปฺปมานสฺส, วิกฺขิปนฺตสฺส สพฺพทา''ติฯ

โมเหน มุยฺหนฺติ อติสเยน มุยฺหนฺติ มูลนฺตรวิรหโตติ โมมูหานิฯ

๗. อิเจฺจวนฺตฺยาทิ ยถาวุตฺตานํ ทฺวาทสากุสลจิตฺตานํ นิคมนํฯ ตตฺถ **อิติ**-สโทฺท วจนว จนียสมุทายนิทสฺสนโตฺถฯ **เอวํ**-สโทฺท วจนวจนียปฏิปาฏิสนฺทสฺสนโตฺถฯ นิปาตสมุทาโย วา เอส วจนวจนียนิคมนารเมฺภฯ **อิเจฺจวํ** ยถาวุตฺตนเยน **สพฺพถาปิ** โสมนสฺสุเปกฺขาทิฏฺฐิสมฺ ปโยคาทินา ปฏิฆสมฺปโยคาทินา วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจโยเคนาติ สเพฺพนาปิ สมฺปโยคาทิอากาเรน ทฺวาทส อกุสลจิตฺตานิ **สมตฺตานิ** ปรินิฏฺฐิตานิ, สงฺคเหตฺวา วา อตฺตานิ คหิตานิ, วุตฺตานีตฺย โตฺถฯ ตตฺถ กุสลปฏิปกฺขานิ อกุสลานิ มิตฺตปฺปฏิปโกฺข อมิโตฺต วิย, ปฏิปกฺขภาโว จ กุสลากุ สลานํ ยถากฺกมํ ปหายกปหาตพฺพภาเวน เวทิตโพฺพฯ

๘. **อฏฺฐธา**ตฺยาทิ สงฺคหคาถาฯ โลโภ จ โส สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเนน มูลสทิสตฺตา มูล ญฺจ, ํ เอเตสนฺติ **โลภมูลานิ** จิตฺตานิ เวทนาทิเภทโต **อฏฺฐธา** สิยุํ ฯ ตถา **โทสมูลานิ** สงฺ

ขารเภทโต **ทฺวิธาฯ โมหมูลานิ** สุโทฺธ โมโหเยว มูลเมเตสนฺติ โมหมูลสงฺขาตานิ สมฺปโยค เภทโต **เทฺว จา**ติ อกุสลา ทฺวาทส สิยุนฺตฺยโตฺถฯ

อกุสลจิตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อเหตุกจิตฺตวณฺณนา

๙. เอวํ มูลเภทโต ติวิธมฺปิ อกุสลํ สมฺปโยคาทิเภทโต ทฺวาทสธา วิภชิตฺวา อิทานิ อเห ตุกจิตฺตานิ นิทฺทิสโนฺต เตสํ อกุสลวิปากาทิวเสน ติวิธภาเวปิ อกุสลานนฺตรํ อกุสลวิปาเก เยว จกฺขาทินิสฺสยสมฺปฏิจฺฉนาทิกิจฺจเภเทน สตฺตธา วิภชิตุํ **"อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺ ญาณ"**นฺตฺยาทิมาหฯ ตตฺถ จกฺขติ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ หุตฺวา สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย โหตีติ จกฺขุฯ อถ วา จกฺขติ รูปํ อสฺสาเทนฺตํ วิย โหตีติ จกฺขุฯ จกฺขตีติ หิ อยํ สโทฺท ''มธุํ จกฺขติ, พฺยญฺชนํ จกฺขตี''ตฺยาทีสุ วิย อสฺสาทนโตฺถ โหติฯ เตนาห ภควา – ''จกฺขุํ โข ปน, มา คณฺฑิย, รูปารามํ รูปรตํ รูปสมฺมุทิต''นฺตฺยาทิฯ ยทิ เอวํ ''โสตํ โข, มาคณฺฑิย, สทฺทารามํ สทฺ ทรตํ สทฺทสมฺมุทิต''นฺตฺยาทิวจนโต (ม. นิ. ๒.๒๐๙) โสตาทีนมฺปิ สทฺทาทิอสฺสาทนํ อตฺถีติ เตสมฺปิ จกฺขุสทฺทาภิเธยฺยตา อาปเชฺชยฺยาติ? นาปชฺชติ นิรุฬฺหตฺตา, นิรุโฬฺห เหส จกฺขุ-ส โทฺท ทฎฺฐุกามตานิทานกมฺมชภูตปฺปสาทลกฺขเณ จกฺขุปฺปสาเทเยว มยูราทิสทฺทา วิย สกุณ วิเสสาทีสุ, จกฺขุนา สหวุตฺติยา ปน ภมุกฎฺฐิปริจฺฉินฺโนฺน มํสปิโณฺฑปิ ''จกฺขู''ติ วุจฺจติฯ **อฎฺฐ กถายํ** ปน อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ จกฺขติ-สทฺทสฺส วิภาวนตฺถตาปิ สมฺภวตีติ ''จกฺขติ รูปํ วิภาเว ตีติ จกฺขู''ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๕๑๐) วุตฺตํฯ จกฺขุสฺมิํ วิญฺญาณํ ตนฺนิสฺสิตตฺถาติ **จกฺขุวิญฺญาณํ**ฯ ตถา เหตํ ''จกฺขุสนฺนิสฺสิตรูปวิชานนลกฺขณ''นฺติ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๔๓๑; วิสุทฺธิ. ๒.๔๕๔) วุตฺตํฯ

เอวํ **โสตวิญฺญาณา**ทีสุปิ ยถารหํ ทฎฺฐพฺพํฯ **"ตถา"**ติ อิมินา อุเปกฺขาสหคตภาวํ อติ ทิสติฯ วิญฺญาณาธิฎฺฐิตํ หุตฺวา สุณาตีติ **โสตํ**ฯ ฆายติ คโนฺธปาทานํ กโรตีติ **ฆานํ**ฯ ชีวิตนิ มิตฺตํ รโส ชีวิตํ, ตํ อวฺหายติ ตสฺมิํ นินฺนตายาติ **ชิวฺหา** นิรุตฺตินเยนฯ กุจฺฉิตานํ ปาปธมฺมานํ อาโย ปวตฺติฎฺฐานนฺติ **กาโย**ฯ กายินฺทฺริยญฺหิ โผฎฺฐพฺพคฺคหณสภาวตฺตา ตทสฺสา ทวสปฺปวตฺตานํ, ตมฺมูลกานญฺจ ปาปธมฺมานํ วิเสสการณนฺติ เตสํ ปวตฺติฎฺฐานํ วิย คยฺหติฯ ส สมฺภารกาโย วา กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ **กาโย**ฯ ตํสหจริตตฺตา ปน ปสาทกาโยปิ ตถา วุจฺจติฯ ทุ กุจฺฉิตํ หุตฺวา ขนติ กายิกสุขํ, ทุกฺขมนฺติ วา **ทุกฺขํ**ฯ ทุกฺกรโมกาสทานํ เอตสฺสาติ **ทุกฺข**"นฺติปิ อปเรฯ ปญฺจวิญฺญาณคฺคหิตํ รูปาทิอารมฺมณํ สมฺปฎิจฺฉติ ตทาการปฺปวตฺติยาติ **สมฺปฎิจฺฉนํ**ฯ สมฺมา ตีเรติ ยถาสมฺปฎิจฺฉิตํ รูปาทิอารมฺมณํ วีมํสตีติ **สนฺตีรณํ**ฯ อญฺญมญฺญวิ รุทฺธานํ กุสลากุสลานํ ปากาติ **วิปากา,** วิปกฺกภาวมาปนฺนานํ อรูปธมฺมานเมตํ อธิวจนํฯ เอว ญฺจ กตฺวา กุสลากุสลกมฺมสมุฎฺฐานานมฺปิ กฎตฺตารูปานํ นตฺถิ วิปากโวหาโรฯ อกุสลสฺส วิ ปากจิตฺตานิ **อกุสลวิปากจิตฺตานิ**ฯ

๑๐. สุขยติ กายจิตฺตํ, สุฎฺฐุ วา ขนติ กายจิตฺตาพาธํ, สุเขน ขมิตพฺพนฺติ วา **สุขํ**ฯ ''สุกร โมกาสทานํ เอตสฺสาติ **สุข**"นฺติ อปเรฯ กสฺมา ปน ยถา อกุสลวิปากสนฺตีรณํ เอกเมว วุตฺตํ, เอวมวตฺวา กุสลวิปากสนฺตีรณํ ทฺวิธา วุตฺตนฺติ? อิฎฺฐอิฎฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณวเสน เวทนาเภท สมฺภวโตฯ ยทิ เอวํ ตตฺถาปิ อนิฎฺฐอนิฎฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณวเสน เวทนาเภเทน ภวิตพฺพนฺติ? นยิทเมวํ อนิฎฺฐารมฺมเณ อุปฺปชฺชิตพฺพสฺสปิ โทมนสฺสสฺส ปฎิเฆน วินา อนุปฺปชฺชนโต, ปฎิฆสฺส จ เอกนฺตากุสลสภาวสฺส อพฺยากเตสุ อสมฺภวโตฯ น หิ ภินฺนชาติโก ธโมฺม ภินฺน ชาติเกสุ อุปลพฺภติ, ตสฺมา อตฺตนา สมานโยคกฺขมสฺส อสมฺภวโต อกุสลวิปาเกสุ โทมนสฺสํ น สมฺภวตีติ ตสฺส ตํสหคตตา น วุตฺตาฯ อถ วา ยถา โกจิ พลวตา โปถิยมาโน ทุพฺพลปุริโส

ตสฺส ปฏิปฺปหริตุํ อสโกฺกโนฺต ตสฺมึ อุเปกฺขโกว โหติ, เอวเมว อกุสลวิปากานํ ปริทุพฺพลภาว โต อนิฏฺฐารมฺมเณปิ โทมนสฺสุปฺปาโท นตฺถีติ สนฺตีรณํ อุเปกฺขาสหคตเมวฯ

จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ ปน จตฺตาริ อุภยวิปากานิปิ วตฺถารมฺมณฆฏฺฏนาย ทุพฺพลภาวโต อ นิฏฺเฐ อิฏฺเฐปิ จ อารมฺมเณ อุเปกฺขาสหคตาเนวฯ เตสญฺหิ จตุนฺนมฺปิ วตฺถุภูตานิ จกฺขาทีนิ อุ ปาทารูปาเนว, ตถา อารมฺมณภูตานิปิ รูปาทีนิ, อุปาทารูปเกน จ อุปาทารูปกสฺส สงฺฆฏฺฏนํ อติทุพฺพลํ ปิจุปิณฺฑเกน ปิจุปิณฺฑกสฺส ผุสนํ วิย, ตสฺมา ตานิ สพฺพถาปิ อุเปกฺขาสหคตา เนวฯ กายวิญฺญาณสฺส ปน โผฏฺฐพฺพสงฺขาตภูตตฺตยเมว อารมฺมณนฺติ ตํ กายปฺปสาเท สงฺฆฏฺฏิตมฺปิ ตํ อติกฺกมิตฺวา ตนฺนิสฺสเยสุ มหาภูเตสุ ปฏิหญฺญติฯ ภูตรูเปหิ จ ภูตรูปานํ สงฺฆฏฺฏนํ พลวตรํ อธิกรณิมตฺถเก ปิจุปิณฺฑกํ ฐเปตฺวา กูเฏน ปหฏกาเล กูฏสฺส ปิจุปิณฺฑกํ อติกฺกมิตฺวา อธิกรณิคฺคหณํ วิย, ตสฺมา วตฺถารมฺมณฆฏฺฏนาย พลวภาวโต กายวิญฺญาณํ อ นิฏฺเฐ ทุกฺขสหคตํ, อิฏฺเฐ สุขสหคตนฺติฯ สมฺปฏิจฺฉนยุคฬํ ปน อตฺตนา อสมานนิสฺสยานํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนมนนฺตรํ อุปฺปชฺชตีติ สมานนิสฺสยโต อลทฺธานนฺตรปจฺจยตาย สภาคูปตฺ ถมฺภรหิโต วิย ปุริโส นาติพลวํ สพฺพถาปิ วิสยรสมนุภวิตุํ น สโกฺกตีติ สพฺพถาปิ อุเปกฺขาสห คตเมวฯ วุตฺตวิปริยายโต กุสลวิปากสนฺตีรณํ อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตารมฺมเณสุ สุโขเปกฺขาสหค ตนฺติฯ ยทิ เอวํ อาวชฺชนทฺวยสฺส อุเปกฺขาสมฺปโยคํ กสฺมา วกฺขติ, นนุ ตมฺปิ สมานนิสฺสยาน นฺตรํ ปวตฺตตีติ? สจฺจํ, ตตฺถ ปน ปุริมํ ปุเพฺพ เกนจิ อคฺคหิเตเยว อารมฺมเณ เอกวารเมว ปวตฺต ติ, ปจฺฉิมมฺปิ วิสทิสจิตฺตสนฺตานปราวตฺตนวเสน พฺยาปารนฺตรสาเปกฺขนฺติ น สพฺพถาปิ วิสย รสมนุภวิตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา มชฺฌตฺตเวทนาสมฺปยุตฺตเมวาติฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ‘‘วตฺถาลมฺพสภาวานํ, ภูติกานญฺหิ ฆฏฺฏนํ;
> ทุพฺพลํ อิติ จกฺขาทิ-จตุจิตฺตมุเปกฺขกํฯ
>
> ‘‘กายนิสฺสยโผฏฺฐพฺพ-ภูตานํ ฆฏฺฏนาย ตุ;
> พลวตฺตา น วิญฺญาณํ, กายิก มชฺฌเวทนํฯ
>
> ‘‘สมานนิสฺสโย ยสฺมา, นตฺถานนฺตรปจฺจโย;
> ตสฺมา ทุพฺพลมาลเมฺพ, โสเปกฺขํ สมฺปฏิจฺฉน’’นฺติฯ

กุสลสฺส วิปากานิ, สมฺปยุตฺตเหตุวิรหโต อเหตุกจิตฺตานิ จาติ **กุสลวิปากาเหตุกจิตฺตา นิ**ฯ นิพฺพตฺตกเหตุวเสน นิปฺผนฺนานิปิ เหตานิ สมฺปยุตฺตเหตุวเสเนว อเหตุกโวหารํ ลภนฺติ, อิตรถา มหาวิปาเกหิ อิเมสํ นานตฺตาสมฺภวโตฯ กิํ ปเนตฺถ การณํ ยถา อิเธวํ อกุสลวิปากนิ คมเน อเหตุกคฺคหณํ น กตนฺติ? พฺยภิจาราภาวโตฯ สติ หิ สมฺภเว, พฺยภิจาเร จ วิเสสนํ สาตฺ ถกํ สิยาฯ อกุสลวิปากานํ ปน โลภาทิสาวชฺชธมฺมวิปากภาเวน ตพฺพิธุเรหิ, อโลภาทีหิ สมฺ ปโยคาโยคโต, สยํ อพฺยากตนิรวชฺชสภาวานํ โลภาทิอกุสลธมฺมสมฺปโยควิโรธโต จ นตฺถิ ก ทาจิปิ สเหตุกตาย สมฺภโวติ อเหตุกภาวาพฺยภิจารโต น ตานิ อเหตุกสเทฺทน วิเสสิตพฺพา นิฯ

๑๑. อิทานิ อเหตุกาธิกาเร อเหตุกกิริยจิตฺตานิปิ กิจฺจเภเทน ติธา ทเสฺสตุํ **‘‘อุเปกฺขา สหคต’’**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ จกฺขาทิปญฺจทฺวาเร ฆฏฺฏิตมารมฺมณํ อาวเชฺชติ ตตฺถ อาโภคํ กโรติ, จิตฺตสนฺตานํ วา ภวงฺควเสน ปวตฺติตุํ อทตฺวา วีถิจิตฺตภาวาย ปริณาเมตีติ **ปญฺจทฺวาราวชฺ ชนํ,** กิริยาเหตุกมโนธาตุจิตฺตํฯ อาวชฺชนสฺส อนนฺตรปจฺจยภูตํ ภวงฺคจิตฺตํ มโนทฺวารํ วีถิจิตฺ ตานํ ปวตฺติมุขภาวโตฯ ตสฺมิํ ทิฏฺฐสุตมุตาทิวเสน อาปาถมาคตมารมฺมณํ อาวเชฺชติ , วุตฺตน

เยน วา จิตฺตสนฺตานํ ปริณาเมตีติ **มโนทฺวาราวชฺชนํ,** กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุอุเปกฺขาสหคตจิตฺตํฯ อิทเมว จ ปญฺจทฺวาเร ยถาสนฺตีริตํ อารมฺมณํ ววตฺถเปตีติ โวฏฺฐพฺพนนฺติ จ วุจฺจติฯ หสิตํ อุปฺปาเทตีติ **หสิตุปฺปาทํ,** ขีณาสวานํ อโนฬาริการมฺมเณสุ ปหฏฺฐาการมตฺตเหตุกํ กิริยาเหตุกมโนวิญฺญาณธาตุโสมนสฺสสหคตจิตฺตํฯ

๑๒. **สพฺพถาปี**ติ อกุสลวิปากกุสลวิปากกิริยเภเทนฯ **อฏฺฐารสา**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ **อเหตุกจิตฺตานี**ติ ปริจฺฉินฺนธมฺมนิทสฺสนํฯ

อเหตุกจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสภนจิตฺตวณฺณนา

๑๔. เอวํ ทฺวาทสากุสลอเหตุกาฏฺฐารสวเสน สมตึส จิตฺตานิ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตพฺพินิมุตฺตานํ โสภนโวหารํ ฐเปตุํ **“ปาปาเหตุกมุตฺตานี”**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ อตฺตนา อธิสยิตสฺส อปายาทิทุกฺขสฺส ปาปนโต ปาเปหิ , เหตุสมฺปโยคาภาวโต อเหตุเกหิ จ มุตฺตานิ จตุวีสติกามาวจรปญฺจตึสมหคฺคตโลกุตฺตรวเสน เอกูนสฏฺฐิปริมาณานิ, อถ วา อฏฺฐ โลกุตฺตรานิ ฌานงฺคโยคเภเทน ปเจฺจกํ ปญฺจธา กตฺวา **เอกนวุติปิ** จิตฺตานิ โสภนคุณาวหนโต, อโลภาทิอนวชฺชเหตุสมฺปโยคโต จ **โสภนานีติ วุจฺจเร** กถียนฺติฯ

กามาวจรโสภนจิตฺตวณฺณนา

๑๕. อิทานิ โสภเนสุ กามาวจรานเมว ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐตฺตา เตสุปิ อพฺยากตานํ กุสลปุพฺพกตฺตา ปฐมํ กามาวจรกุสลํ, ตโต ตพฺพิปากํ, ตทนนฺตรํ ตเทกภูมิปริยาปนฺนํ กิริยจิตฺตญฺจ ปเจฺจกํ เวทนาญาณสงฺขารเภเทน อฏฺฐธา ทเสฺสตุํ **“โสมนสฺสสหคต”**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ชานาติ ยถาสภาวํ ปฏิวิชฺฌตีติ **ญาณํ**ฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ เอตฺถ จ พลวสทฺธาย ทสฺสนสมฺปตฺติยา ปจฺจยปฏิคฺคาหกาทิสมฺปตฺติยาติ เอวมาทีหิ การเณหิ โสมนสฺสสหคตตา, ปญฺญาสํวตฺตนิกกมฺมโต, อพฺยาปชฺชโลกูปปตฺติโต, อินฺทฺริยปริปากโต, กิเลสทูรีภาวโต จ ญาณสมฺปยุตฺตตา, ตพฺพิปริยาเยน อุเปกฺขาสหคตตา เจว ญาณวิปฺปยุตฺตตา จ, อาวาสสปฺปายาทิวเสน กายจิตฺตานํ กลฺลภาวโต, ปุเพฺพ ทานาทีสุ กตปริจยตาทีหิ จ อสงฺขาริกตา, ตพฺพิปริยาเยน สสงฺขาริกตา จ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ ยทา ปน โย เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกาทิสมฺปตฺตึ, อญฺญํ วา โสมนสฺสเหตุํ อาคมฺม หฏฺฐปหฏฺโฐ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺตฺยาทินยปฺปวตฺตํ สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวา มุตฺตจาคตาทิวเสน อสํสีทโนฺต อนุสฺสาหิโต ปเรหิ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กโรติ, ตทาสฺส จิตฺตํ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ โหติฯ ยทา ปน วุตฺตนเยเนว หฏฺฐตุฏฺโฐ สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวาปิ อมุตฺตจาคตาทิวเสน สํสีทมาโน ปเรหิ วา อุสฺสาหิโต กโรติ, ตทาสฺส ตเทว จิตฺตํ สสงฺขาริกํ โหติฯ ยทา ปน ญาติชนสฺส ปฏิปตฺติทสฺสเนน ชาตปริจยา พาลทารกา ภิกฺขู ทิสฺวา โสมนสฺสชาตา สหสา กิญฺจิเทว หตฺถคตํ ททนฺติ วา วนฺทนฺติ วา, ตทา เตสํ ตติยํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา ปน ‘‘เทถ, วนฺทถา’’ติ ญาตีหิ อุสฺสาหิตา เอวํ ปฏิปชฺชนฺติ, ตทา จตุตฺถํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ ยทา ปน เทยฺยธมฺมปฏิคฺคาหกาทีนํ อสมฺปตฺตึ, อเญฺญสํ วา โสมนสฺสเหตูนํ อภาวํ อาคมฺม จตูสุปิ วิกเปฺปสุ โสมนสฺสรหิตา โหนฺติ, ตทา เสสานิ จตฺตาริ อุเปกฺขาสหคตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติฯ **อฏฺฐปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ทสปุญฺญกิริยาทิวเสน อเนกวิธตํ สมฺปิเณฺฑติฯ ตถา หิ วทนฺติ –

‘‘กเมน ปุญฺญวตฺถูหิ, โคจราธิปตีหิ จ;
กมฺมหีนาทิโต เจว, คเณยฺย นยโกวิโท’’ติฯ

อิมานิ หิ อฏฺฐ จิตฺตานิ ทสปุญฺญกิริยวตฺถุวเสน ปวตฺตนโต ปเจฺจกํ ทส ทสาติ กตฺวา อสีติ จิตฺตานิ โหนฺติ, ตานิ จ ฉสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตนโต ปเจฺจกํ ฉคฺคุณิตานิ สาสีติกานิ จตฺตาริ สตานิ โหนฺติ, อธิปติเภเทน ปน ญาณวิปฺปยุตฺตานํ จตฺตาลีสาธิกทฺวิสตปริมาณานํ วีมํสาธิปติสมฺปโยคาภาวโต ตานิ ติณฺณํ อธิปตีนํ วเสน ติคุณิตานิ วีสาธิกานิ สตฺตสตานิ, ตถา ญาณสมฺปยุตฺตานิ จ จตุนฺนํ อธิปตีนํ วเสน จตุคฺคุณิตานิ สสฏฺฐิกานิ นว สตานีติ เอวํ อธิปติวเสน สหสฺสํ สาสีติกานิ จ ฉ สตานิ โหนฺติ, ตานิ กายวจีมโนกมฺมสงฺขาตกมฺมตฺติกวเสน ติคุณิตานิ จตฺตาลีสาธิกานิ ปญฺจ สหสฺสานิ โหนฺติ, ตานิ จ หีนมชฺฌิมปณีตเภทโต ติคุณิตานิ วีสสตาธิกปนฺนรสสหสฺสานิ โหนฺติฯ ยํ ปน วุตฺตํ **อาจริยพุทฺธทตฺตเตฺถเรน** –

‘‘สตฺตรส สหสฺสานิ, เทฺว สตานิ อสีติ จ;
กามาวจรปุญฺญานิ, ภวนฺตีติ วินิทฺทิเส’’ติฯ

ตํ อธิปติวเสน คณนปริหานึ อนาทิยิตฺวา โสตปติตวเสน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํ, กาลเทสาทิเภเทน ปน เนสํ เภโท อปฺปเมโยฺยวฯ

กุจฺฉิเต (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑) ปาปธเมฺม สลยนฺติ กเมฺปนฺติ วิทฺธํเสนฺติ อปคเมนฺตีติ วา กุสลานิฯ อถ วา กุจฺฉิตาการेน สนฺตาเน สยนโต ปวตฺตนโต กุสสงฺขาเต ปาปธเมฺม ลุนนฺติ ฉินฺทนฺตีติ กุสลานิฯ อถ วา กุจฺฉิเต ปาปธเมฺม สานโต ตนุกรณโต โอสานกรณโต วา กุสสงฺขาเตน ญาเณน, สทฺธาทิธมฺมชาเตน วา ลาตพฺพานิ สหชาตอุปนิสฺสยภาเวน ยถารหํ ปวเตฺตตพฺพานีติ กุสลานิ, ตาเนว ยถาวุตฺตเตฺถน กามาวจรานิ กุสลจิตฺตานิ จาติ **กามาวจรกุสลจิตฺตานิ**ฯ

๑๖. ยถา ปเนตานิ ปุญฺญกิริยวเสน, กมฺมทฺวารวเสน, กมฺมวเสน, อธิปติวเสน จ ปวตฺตนฺติ, เนวํ วิปากานิ ทานาทิวเสน อปฺปวตฺตนโต, วิญฺญตฺติสมุฎฺฐาปนาภาวโต, อวิปากสภาวโต, ฉนฺทาทีนิ ปุรกฺขตฺวา อปฺปวตฺติโต จ, ตสฺมา ตํวเสน ปริหาเปตฺวา ยถารหํ คณนเภโท โยเชตโพฺพฯ อิมานิปิ อิฎฺฐอิฎฺฐมชฺฌตฺตารมฺมณวเสน ยถากฺกมํ โสมนสฺสุเปกฺขาสหิตานิฯ ปฎิสนฺธาทิวสปฺปวตฺติยํ กมฺมสฺส พลวาพลวภาวโต, ตทารมฺมณปฺปวตฺติยํ เยภุเยฺยน ชวนานุรูปโต, กทาจิ ตตฺถาปิ กมฺมานุรูปโต จ ญาณสมฺปยุตฺตานิ, ญาณวิปฺปยุตฺตานิ จ โหนฺติฯ ยถา ปโยคํ วินา สปฺปโยคญฺจ ยถาอุปฎฺฐิเตหิ กมฺมาทิปจฺจเยหิ อุตุโภชนาทิสปฺปายาสปฺปายวเสน อสงฺขาริกสสงฺขาริกานิฯ

๑๗. กิริยจิตฺตานมฺปิ กุสเล วุตฺตนเยน ยถารหํ โสมนสฺสสหคตาทิตา เวทิตพฺพาฯ

๑๘. **สเหตุกกามาวจรกุสลวิปากกิริยจิตฺตานี**ติ เอตฺถ **สเหตุกคฺคหณํ** วิปากกิริยาเปกฺขํ วิเสสนํ กุสลสฺส เอกนฺตสเหตุกตฺตาฯ โหติ หิ ยถาลาภโยชนา, ‘‘สกฺขรกถลมฺปิ มจฺฉคุมฺพมฺปิ จรนฺตมฺปิ ติฎฺฐนฺตมฺปี’’ตฺยาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๔๙) วิย สกฺขรกถลสฺส จรณาโยคโต มจฺฉคุมฺพาเปกฺขาย จรณกิริยา โยชียตีติฯ

๑๙. สเหตุกามาวจรปุญฺญปากกิริยา เวทนาญาณสงฺขารเภเทน ปเจฺจกํ เวทนาเภทโต ทุวิธตฺตา, ญาณเภทโต จตุพฺพิธตฺตา, สงฺขารเภทโต อฎฺฐวิธตฺตา จ สมฺปิเณฺฑตฺวา จตุวีสติ

มตาติ โยชนาฯ นนุ จ เวทนาเภโท ตาว ยุตฺโต ตาสํ ภินฺนสภาวตฺตาฯ ญาณสงฺขารเภโท ปน กถนฺติ? ญาณสงฺขารานํ ภาวาภาวกโตปิ เภโท ญาณสงฺขารกโตว ยถา วสฺสกโต สุภิกฺข ทุพฺภิกฺขติ, ตสฺมา ญาณสงฺขารกโต เภโท ญาณสงฺขารเภโทติ น เอตฺถ โกจิ วิโรโธติฯ

๒๐. อิทานิ สพฺพานิปิ กามาวจรจิตฺตานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสตุํ **"กาเม เตวีสา"**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ **กาเม** ภเว สตฺต อกุสลวิปากานิ, สเหตุกาเหตุกานิ โสฬส กุสลวิปากานีติ เอวํ เตวีสติ วิปากานิ ทฺวาทส อกุสลานิ, อฏฺฐ กุสลานีติ **ปุญฺญาปุญฺญานิ วีสติ** อเหตุกา ติโสฺส สเหตุกา อฏฺฐาติ **เอกาทส กิริยา จาติ สพฺพถาปิ** กุสลากุสลวิปากกิริยานํ อโนฺตคธเภเทน **จตุปญฺญาเสว** กาลเทสสนฺตานาทิเภเทน อเนกวิธภาเวปีตฺยโตฺถฯ

กามาวจรโสภนจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปาวจรจิตฺตวณฺณนา

๒๑. อิทานิ ตทนนฺตรุทฺทิฏฺฐสฺส รูปาวจรสฺส นิเทฺทสกฺกโม อนุปฺปโตฺตติ ตสฺส ฌานงฺคโยคเภเทน ปญฺจธา วิภาคํ ทเสฺสตุํ **"วิตกฺก...เป.... สหิต"**นฺตฺยาทิมาหฯ วิตโกฺก จ วิจาโร จ ปีติ จ สุขญฺจ เอกคฺคตา จาติ อิเมหิ สหิตํ **วิตกฺกวิจารปีติสุเขกคฺคตาสหิตํ**ฯ ตตฺถ อารมฺมณํ วิตเกฺกติ สมฺปยุตฺตธเมฺม อภินิโรเปตีติ **วิตโกฺก,** โส สหชาตานํ อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขโณ, ยถา หิ โกจิ คามวาสี ปุริโส ราชวลฺลภํ สมฺพนฺธินํ มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเคหํ อนุปวิสติ, เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติฯ ยทิ เอวํ กถํ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหตีติ? ตมฺปิ วิตกฺกพเลเนว อภินิโรหติฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสโงฺก ราชเคหํ ปวิสติ, เอวํ ปริจเยน วิตเกฺกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อภินิโรหติฯ **ปริจโย**ติ เจตฺถ สวิตกฺกจิตฺตสฺส สนฺตาเน อภิณฺหปฺปวตฺติวเสน นิพฺพตฺตา จิตฺตภาวนาฯ อปิ เจตฺถ ปญฺจวิญฺญาณํ อวิตกฺกมฺปิ วตฺถารมฺมณสงฺฆฏฺฏนพเลน, ทุติยชฺฌานาทีนิ จ เหฏฺฐิมภาวนาพเลน อภิโรหนฺติฯ

อารมฺมเณ เตน จิตฺตํ วิจรตีติ **วิจาโร**ฯ โส อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณฯ ตถา เหส "อนุสนฺธานตา"ติ (ธ. ส. ๘) นิทฺทิโฏฺฐฯ เอตฺถ จ วิจารโต โอฬาริกเฏฺฐน, ตเสฺสว ปุพฺพงฺคมเฏฺฐน จ ปฐมฆณฺฏาภิฆาโต วิย เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิตโกฺก, อนุรโว วิย อนุสญฺจรณํ วิจาโรฯ วิปฺผารวาเจตฺถ วิตโกฺก จิตฺตสฺส ปริปฺผนฺทนภูโต, อากาเส อุปฺปติตุกามสฺส สกุณสฺส ปกฺขวิเกฺขโป วิย, ปทุมาภิมุขปาโต วิย จ คนฺธานุพนฺธเจตสา ภมรสฺส, สนฺตวุตฺติ วิจาโร จิตฺตสฺส นาติปริปฺผนฺทนภูโต, อากาเส อุปฺปติตสฺส สกุณสฺส ปกฺขปฺปสารณํ วิย, ปทุมสฺส อุปริภาเค ปริพฺภมนํ วิย จ ปทุมาภิมุขปติตสฺส ภมรสฺสฯ

ปีนยติ กายจิตฺตํ ตเปฺปติ, วเฑฺฒตีติ วา **ปีติ,** สา สมฺปิยายนลกฺขณา, อารมฺมณํ กลฺลโตคหณลกฺขณาติ วุตฺตํ โหติ, สมฺปยุตฺตธเมฺม สุขยตีติ **สุขํ,** ตํ อิฏฺฐานุภวนลกฺขณํ สุโภชนรสสฺสาทโก ราชา วิยฯ ตตฺถ อารมฺมณปฺปฏิลาเภ ปีติยา วิเสโส ปากโฏ กนฺตารขินฺนสฺส วนโนฺตทกทสฺสเน วิย, ยถาลทฺธสฺส อนุภวเน สุขสฺส วิเสโส ปากโฏ ยถาทิฏฺฐอุทกสฺส ปานาทีสุ วิยาติฯ นานารมฺมณวิเกฺขปาภาเวน เอกํ อารมฺมณํ อคฺคํ อิมสฺสาติ เอกคฺคํ, จิตฺตํ, ตสฺส ภาโว **เอกคฺคตา,** สมาธิฯ โส อวิเกฺขปลกฺขโณฯ ตสฺส หิ วเสน สสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ อวิกฺขิตฺตํ โหติฯ

ปฐมญฺจ เทสนากฺกมโต เจว อุปฺปตฺติกฺกมโต จ อาทิภูตตฺตา ตํ ฌานญฺจ อารมฺมณูปนิชฺฌานโต, ปจฺจนีกฌาปนโต จาติ ปฐมชฺฌานํ, วิตกฺกาทิปญฺจกํฯ ฌานงฺคสมุทาเย เยว หิ

ฌานโวหาโร เนมิอาทิองฺคสมุทาเย รถโวหาโร วิย, ตถา หิ วุตฺตํ **วิภงฺเค** ‘‘ฌานนฺติ วิตกฺโก วิจาโร ปีติ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติ (วิภ. ๕๖๙)ฯ ปฐมชฺฌาเนน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ **ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ**ฯ

กสฺมา ปน อเญฺญสุ ผสฺสาทีสุ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ อิเมเยว ปญฺจ ฌานงฺควเสน วุตฺตาติ? วุจฺจเต – อุปนิชฺฌานกิจฺจวนฺตตาย, กามจฺฉนฺทาทีนํ อุชุปฏิปกฺขภาวโต จฯ วิตกฺโก หิ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติฯ วิจาโร อนุปฺปพเนฺธติ, ปีติ จสฺส ปีนนํ, สุขญฺจ อุปพฺรูหนํ กโรติ, อถ นํ สสมฺปยุตฺตธมฺมํ เอเตหิ อภินิโรปนานุปฺปพนฺธนปีนนอุปพฺรูหเนหิ อนุคฺคหิตา เอกคฺคตา สมาธานกิเจฺจน อตฺตานํ อนุวตฺตาเปนฺตี เอกตฺตารมฺมเณ สมํ, สมฺมา จ อาธิยติฯ อินฺทฺริยสมตาวเสน สมํ ปฏิปกฺขธมฺมานํ ทูรีภาเวน ลีนุทฺธจฺจาภาเวน สมฺมา จ ฐเปตีติ เอวเมเต สเมว อุปนิชฺฌานกิจฺจํ อาเวณิกํฯ กามจฺฉนฺทาทิปฏิปกฺขภาเว ปน สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปโกฺข ราคปฺปณิธิยา อุชุปจฺจนีกภาวโตฯ กามจฺฉนฺทวเสน หิ นานารมฺมเณหิ ปโลภิตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส จิตฺตสฺส สมาธานํ เอกคฺคตาย โหติฯ ปีติ พฺยาปาทสฺส ปาโมชฺชสภาวตฺตาฯ วิตกฺโก ถินมิทฺธสฺส โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน สวิปฺผารปฺปวตฺติโต สุขํ อวูปสมานุตาปสภาวสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส วูปสนฺตสีตลสภาวตฺตาฯ วิจาโร วิจิกิจฺฉาย อารมฺมเณ อนุมชฺชนวเสน ปญฺญาปติรูปสภาวตฺตาฯ เอวํ อุปนิชฺฌานกิจฺจวนฺตตาย, กามจฺฉนฺทาทีนํ อุชุปฏิปกฺขภาวโต จ อิเมเยว ปญฺจ ฌานงฺคภาเวน ววตฺถิตาติฯ ยถาหุ –

> ‘‘อุปนิชฺฌานกิจฺจตฺตา, กามาทิปฏิปกฺขโต;
> สเนฺตสฺวปิ จ อเญฺญสุ, ปเญฺจว ฌานสญฺญิตา’’ติฯ

อุเปกฺขา ปเนตฺถ สนฺตวุตฺติสภาวตฺตา สุเขว อโนฺตคธาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาหุ –

> ‘‘อุเปกฺขา สนฺตวุตฺติตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติฯ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒; วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๔);

ปหานงฺคาทิวเสน ปนสฺส วิเสโส อุปริ อาวิ ภวิสฺสติ, ตถา อรูปาวจรโลกุตฺตเรสฺวปิ ลพฺภมานกวิเสโสฯ อเถตฺถ กามาวจรกุสเลสุ วิย สงฺขารเภโท กสฺมา น คหิโตฯ อิทมฺปิ หิ เกวลํ สมถานุโยควเสน ปฏิลทฺธํ สสงฺขาริกํ, มคฺคาธิคมวเสน ปฏิลทฺธํ อสงฺขาริกนฺติ สกฺกา วตฺตุนฺติ? นยิทเมวํ มคฺคาธิคมวเสนสตฺติโต ปฏิลทฺธสฺสาปิ อปรภาเค ปริกมฺมวเสเนว อุปฺปชฺชนโต, ตสฺมา สพฺพสฺสปิ ฌานสฺส ปริกมฺมสงฺขาตปุพฺพาภิสงฺขาเรน วินา เกวลํ อธิการวเสน อนุปฺปชฺชนโต ‘‘อสงฺขาริก’’นฺติปิ, อธิกาเรน จ วินา เกวลํ ปริกมฺมาภิสงฺขาเรเนว อนุปฺปชฺชนโต ‘‘สสงฺขาริก’’นฺติปิ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ อถ วา ปุพฺพาภิสงฺขารวเสเนว อุปฺปชฺชมานสฺส น กทาจิ อสงฺขาริกภาโว สมฺภวตีติ ‘‘อสงฺขาริก’’นฺติ จ พฺยภิจาราภาวโต ‘‘สสงฺขาริก’’นฺติ จ น วุตฺตนฺติฯ

ปิ-สเทฺทน เจตฺถ จตุกฺกปญฺจกนยวเสน สุทฺธิกนวโก, ตญฺจ ทุกฺขปฺปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาทุกฺขปฺปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญาสุขปฺปฏิปทาทนฺธาภิญฺญาสุขปฺปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญาวเสน ปฏิปทาจตุเกฺกน โยเชตฺวา เทสิตตฺตา จตฺตาโร นวกา, ปริตฺตํ ปริตฺตารมฺมณํ, ปริตฺตํ อปฺปมาณารมฺมณํ, อปฺปมาณํ ปริตฺตารมฺมณํ, อปฺปมาณํ อปฺปมาณารมฺมณนฺติ อารมฺมณจตุเกฺกน โยชิตตฺตา จตฺตาโร นวกา, ‘‘ทุกฺขปฺปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ ปริตฺตํ ปริตฺตารมฺมณํ, ทุกฺขปฺปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ ปริตฺตํ อปฺปมาณารมฺมณ’’นฺตฺยาทินา อารมฺมณปฺปฏิปทามิสฺสกนยวเสน โสฬส นวกาติ ปญฺจวีสติ นวกาติ เอวมาทิเภทํ สงฺคณฺหาติฯ

๒๒. ฌานวิเสเสน นิพฺพตฺติตวิปาโก เอกนฺตโต ตํตํฌานสทิโสวาติ วิปากํ ฌานสทิส เมว วิภตฺตํฯ อิมเมว หิ อตฺถํ ทีเปตุํ ภควตา วิปากนิเทฺทเสปิ กุสลํ อุทฺทิสิตฺวาว ตทนนฺตรํ มหคฺคตโลกุตฺตรวิปากา วิภตฺตาฯ

๒๕. รูปาวจรมานสํ **ฌานเภเทน** ปญฺจหิ จตูหิ ตีหิ ทฺวีหิ ปุน ทฺวีหิ ฌานเงคหิ สมฺปโย คเภเทน **ปญฺจธา** ปญฺจงฺคิกํ จตุรงฺคิกํ ติวงฺคิกํ ทุวงฺคิกํ ปุน ทุวงฺคิกนฺติ ปญฺจวิธํ โหติ อวิเส เสน, ปุน ตํ ปุญฺญปากกิริยานํ ปเจฺจกํ ปญฺจนฺนํ ปญฺจนฺนํ เภทา ปญฺจทสธา ภเวตฺยโตฺถฯ

รูปาวจรจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรูปาวจรจิตฺตวณฺณนา

๒๖. อิทานิ อรูปาวจรํ อารมฺมณเภเทน จตุธา วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **''อากาสานญฺจายตนา''**ติอาทิฯ ตตฺถ อุปฺปาทาทิอนฺตรหิตตาย นาสฺส อโนฺตติ อนนฺตํ, อากาสญฺจ ตํ อนนฺตญฺจาติ อากาสานนฺตํ, กสิณุคฺฆาฏิมากาโสฯ ''อนนฺตากาส''นฺติ จ วตฺตเพฺพ ''อคฺยาหิ โต''ตฺยาทีสุ วิย วิเสสนสฺส ปรนิปาตวเสน ''อากาสานนฺต''นฺติ วุตฺตํฯ อากาสานนฺตเมว อากาสานญฺจํ สกเตฺถ ภาวปจฺจยวเสนฯ อากาสานญฺจเมว อายตนํ สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส อธิฏฺฐานเฏฺฐน เทวานํ เทวายตนํ วิยาติ อากาสานญฺจายตนํฯ ตสฺมิํ อปฺปนาปฺปตฺตํ ปฐมารุปฺปชฺฌานมฺปิ อิธ ''อากาสานญฺจายตน''นฺติ วุตฺตํ ยถา ปถวีกสิณารมฺมณํ ฌานํ ''ปถวีกสิณ''นฺติฯ อถ วา อากาสานญฺจํ อายตนํ อสฺสาติ อากาสานญฺจายตนํ, ฌานํ, เตน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ **อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ**ฯ

วิญฺญาณเมว อนนฺตํ วิญฺญาณานนฺตํ, ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํฯ ตญฺหิ อุปฺปาทาทิอนฺตวนฺตมฺปิ อนนฺตากาเส ปวตฺตนโต อตฺตานํ อารพฺภ ปวตฺตาย ภาวนาย อุปฺปาทาทิอนฺตํ อคฺคเหตฺวา อนนฺตโต ผรณวเสน ปวตฺตนโต จ ''อนนฺต''นฺติ วุจฺจติฯ วิญฺญาณานนฺตเมว วิญฺญาณญฺจํ อาการสฺส รสฺสตฺตํ, น-การสฺส โลปญฺจ กตฺวาฯ ทุติยารุปฺปวิญฺญาเณน วา อณฺจิตพฺพํ ปาปุณิตพฺพนฺติ วิญฺญาณญฺจํ, ตเทว อายตนํ ทุติยารุปฺปสฺส อธิฏฺฐานตฺตาติ **วิญฺญาณญฺจายตนํ**ฯ เสสํ ปุริมสมํฯ

นาสฺส ปฐมารุปฺปสฺส กิญฺจนํ อปฺปมตฺตกํ อนฺตมโส ภงฺคมตฺตมฺปิ อวสิฏฺฐํ อตฺถีติ อกิญฺจนํ, ตสฺส ภาโว **อากิญฺจญฺญํ,** ปฐมารุปฺปวิญฺญาณาภาโวฯ ตเทว อายตนนฺตฺยาทิ ปุริมสทิสํฯ

โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวโต, สุขุมาย จ สญฺญาย อตฺถิตาย เนวสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส สญฺญา อตฺถิ, นาปิ อสญฺญํ อวิชฺชมานสญฺญนฺติ เนวสญฺญานาสญฺญํ, จตุตฺถารุปฺปชฺฌานํฯ ทีฆํ กตฺวา ปน ''เนวสญฺญานาสญฺญ''นฺติ วุตฺตํฯ เนวสญฺญานาสญฺญเมว อายตนํ มนายตนธมฺมายตนปริยาปนฺนตฺตาติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํฯ อถ วา สญฺญาว วิปสฺสนาย โคจรภาวํ คนฺตฺวา นิเพฺพทชนนสงฺขาตสฺส ปฏุสญฺญากิจฺจสฺส อภาวโต เนวสญฺญา จ อุโณฺหทเก เตโชธาตุ วิย สงฺขาราวเสสสุขุมภาเวน วิชฺชมานตฺตา น อสญฺญาติ เนวสญฺญานาสญฺญา, สา เอว อายตนํ อิมสฺส สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส ฌานสฺส นิสฺสยาทิภาวโตติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํฯ สญฺญาวเสน เจตฺถ ฌานูปลกฺขณํ นิทสฺสนมตฺตํฯ เวทนาทโยปิ หิ ตสฺมิํ ฌาเน เนวเวทนานาเวทนาทิกาเยวาติฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตเนน สมฺปยุตฺตํ กุสลจิตฺตํ **เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ**ฯ **ปิ**-สเทฺทน เจตฺถ อารมฺมณปฺปฏิปทามิสฺ

สกนยวเสน โสฬสกฺขตฺตุกเทสนํ (ธ. ส. ๒๖๕-๒๖๘), อญฺญมฺปิ จ **ปาฬิยํ** อาคตนยเภทํ สงฺคณฺหาติฯ

๓๐. อารมฺมณานํ อติกฺกมิตพฺพานํ, กสิณากาสวิญฺญาณตทภาวสงฺขาตานํ อาลมฺพิตพฺพานญฺจ อากาสาทิจตุนฺนํ โคจรานํ ปเภเทน อารุปฺปมานสํ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตญฺหิ ยถากฺกมํ ปญฺจมชฺฌานารมฺมณํ กสิณนิมิตฺตํ อติกฺกมฺม ตทุคฺฆาเฏน ลทฺธํ อากาสมาลมฺพิตฺวา ตมฺปิ อติกฺกมฺม ตตฺถ ปวตฺตํ วิญฺญาณมาลมฺพิตฺวา ตมฺปิ อติกฺกมฺม ตทภาวภูตํ อกิญฺจนภาวมาลมฺพิตฺวา ตมฺปิ อติกฺกมฺม ตตฺถ ปวตฺตํ ตติยารุปฺปวิญฺญาณมาลมฺพิตฺวา ปวตฺตติ, น ปน รูปาวจรกุสลํ วิย ปุริมปุริมองฺคาติกฺกมวเสน ปุริมปุริมสฺสาปิ อารมฺมณํ คเหตฺวาฯ เตนาหุ อาจริยา –

> ‘‘อารมฺมณาติกฺกมโต, จตสฺสปิ ภวนฺติมา;
> องฺคาติกฺกมเมตาสํ, น อิจฺฉนฺติ วิภาวิโน’’ติ; (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๖๘);

อรูปาวจรจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสภนจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โลกุตฺตรจิตฺตวณฺณนา

๓๑. อิทานิ โลกุตฺตรกุสลํ จตุมคฺคโยคโต, ผลญฺจ ตทนุรูปปฺปวตฺติยา จตุธา วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘โสตาปตฺติมคฺคจิตฺต’’**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ นิพฺพานํ ปติสวนโต อุปคมนโต, นิพฺพานมหาสมุทฺทนินฺนตาย โสตสทิสตฺตา วา ‘‘โสโต’’ติ วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค, ตสฺส อาปตฺติ อาทิโต ปชฺชนํ ปาปุณนํ ปฐมสมนฺนาคโม โสตาปตฺติ อา-อุปสคฺคสฺส อาทิกมฺมนิ ปวตฺตนโตฯ นิพฺพานํ มเคฺคติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ วา มคฺคียติ, กิเลเส มาเรนฺโต คจฺฉตีติ วา มโคฺค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ มคฺคจิตฺตํ, โสตาปตฺติยา ลทฺธํ มคฺคจิตฺตํ **โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ**ฯ อถ วา อริยมคฺคโสตสฺส อาทิโต ปชฺชนํ เอตสฺสาติ โสตาปตฺติ, ปุคฺคโล, ตสฺส มโคฺค โสตาปตฺติมโคฺค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ **โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ**ฯ

สกึ เอกวารํ ปฏิสนฺธิวเสน อิมํ มนุสฺสโลกํ อาคจฺฉตีติ สกทาคามี, อิธ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี, ตตฺถ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี, อิธ ปตฺวา ตตฺถ ปรินิพฺพายี, ตตฺถ ปตฺวา อิธ ปรินิพฺพายี, อิธ ปตฺวา ตตฺถ นิพฺพตฺติตฺวา อิธ ปรินิพฺพายีติ ปญฺจสุ สกทาคามีสุ ปญฺจมโก อิธาธิเปฺปโตฯ โส หิ อิโต คนฺตฺวา ปุน สกึ อิธ อาคจฺฉตีติฯ ตสฺส มโคฺค สกทาคามิมโคฺคฯ กิญฺจาปิ มคฺคสมงฺคิโน ตถาคมนาสมฺภวโต ผลโฏฺฐเยว สกทาคามี นาม, ตสฺส ปน การณภูโต ปุริมุปฺปโนฺน มโคฺค มคฺคนฺตราวเจฺฉทนตฺถํ ผลเฏฺฐน วิเสเสตฺวา วุจฺจติ ‘‘สกทาคามิมโคฺค’’ติฯ เอวํ อนาคามิมโคฺคติฯ สกทาคามิมเคฺคน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ **สกทาคามิมคฺคจิตฺตํ**ฯ

ปฏิสนฺธิวเสน อิมํ กามธาตุํ น อาคจฺฉตีติ อนาคามี, ตสฺส มโคฺค อนาคามิมโคฺค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ **อนาคามิมคฺคจิตฺตํ**ฯ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาเวน ปูชาวิเสสํ อรหตีติ อรหา, อถ วา กิเลสสงฺขาตา อรโย, สํสารจกฺกสฺส วา อรา กิเลสา หตา อเนนาติ อรหา, ปาปกรเณ รหาภาวโต วา อรหา, อฏฺฐมโก อริยปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว อรหตฺตํ, จตุตฺถผลเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺส อาคมนภูโต มโคฺค อรหตฺตมโคฺค, เตน สมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ **อรหตฺตมคฺคจิตฺตํ**ฯ

ปิ-สเทฺทน เอเกกสฺส มคฺคสฺส นยสหสฺสวเสน จตุนฺนํ จตุสหสฺสเภทํ **สจฺจวิภเงฺค** (วิภ. ๒๐๖; วิภ. อฏฺฐ. ๒๐๖-๒๑๔) อาคตํ สฏฺฐิสหสฺสเภทํ นยํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อเนกวิธตฺตมฺปิ

สงฺคณฺหาติฯ ตตฺถายํ นยสหสฺสมตฺตปริทีปนา, กถํ? โสตาปตฺติมคฺค ตาว ฌานนาเมน ปฏิปทาเภทํ อนามสิตฺวา เกวลํ สุญฺญโต อปฺปณิหิโตติ ทฺวิธา วิภตฺโต, ปุน ปฏิปทาจตุกฺเกน โยเชตฺวา ปเจฺจกํ จตุธา วิภตฺโตติ เอวํ ฌานนาเมน ทสธา วิภตฺโตฯ ตถา มคฺคสติปฏฺฐานสมฺมปฺปธานอิทฺธิปาทอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคสจฺจสมถธมฺมขนฺธอายตนธาตุอาหารผสฺสเวทนาสญฺญาเจตนาจิตฺตนาเมหิปิ ปเจฺจกํ ทสทสากาเรหิ วิภตฺโต ตถา ตถา พุชฺฌนกานํ ปุคฺคลานํ วเสนฯ ตสฺมา ฌานวเสน ทสมคฺคาทีนํ เอกูนวีสติยา วเสน ทส ทสาติ วีสติยา ฐาเนสุ เทฺว นยสตานิ โหนฺติฯ ปุน ตานิ จตูหิ อธิปตีหิ โยเชตฺวา ปเจฺจกํ จตุธา วิภตฺตานีติ เอวํ อธิปตีหิ อมิเสฺสตฺวา เทฺว สตานิ, มิเสฺสตฺวา อฏฺฐ สตานีติ โสตาปตฺติมเคฺค นยสหสฺสํ โหติ, ตถา สกทาคามิมคฺคาทีสุปิฯ

๓๒. โสตาปตฺติยา ลทฺธํ, โสตาปตฺติสฺส วา ผลจิตฺตํ วิปากภูตํ จิตฺตํ **โสตาปตฺติผลจิตฺตํ**ฯ อรหตฺตญฺจ ตํ ผลจิตฺตญฺจาติ **อรหตฺตผลจิตฺตํ**ฯ

๓๔. **จตุมคฺคปฺปเภทนา**ติ อินฺทฺริยานํ อปาฏวปาฏวตรตมเภเทน ภินฺนสามตฺถิยตาย สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสีลพฺพตปรามาสานํ นิรวเสสปฺปหานํ กามราคพฺยาปาทานํ ตนุภาวาปาทนํ เตสเมว นิรวเสสปฺปหานํ รูปารูปราคมานุทฺธจฺจาวิชฺชานํ อนวเสสปฺปหานนฺติ เอวํ สํโยชนปฺปหานวเสน จตุพฺพิธานํ โสตาปตฺติมคฺคาทีนํ อฏฺฐงฺคิกมคฺคานํ สมฺปโยคเภเทน จตุมคฺคสงฺขาตํ โลกุตฺตรกุสลํ จตุธา โหติ, วิปากํ ปน **ตเสฺสว** กุสลสฺส **ผลตฺตา** ตทนุรูปโต ตถา จตุธาติ เอวํ **อนุตฺตรํ** อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรสงฺขาตํ โลกุตฺตรํ จิตฺตํ อฏฺฐธา มตนฺติ โยชนาฯ

กิริยานุตฺตรสฺส ปน อสมฺภวโต ทฺวาทสวิธตา น วุตฺตาฯ กสฺมา ปน ตสฺส อสมฺภโวติ? มคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตาฯ ยทิ หิ มคฺคจิตฺตํ ปุนปฺปุนํ อุปฺปเชฺชยฺย, ตทุปฺปตฺติยา กิริยภาโว สกฺกา วตฺตุํฯ ตํ ปน กิเลสสมุเจฺฉทกวเสเนว อุปลภิตพฺพโต เอกวารปฺปวเตฺตเนว จ เตน อสนิสมฺปาเตน วิย ตรุอาทีนํ สมูลวิทฺธํสนสฺส ตํตํกิเลสานํ อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติยา สาธิตตฺตา ปุน อุปฺปชฺชมาเนปิ กาตพฺพาภาวโต ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถญฺจ ผลสมาปตฺติยา เอว นิพฺพานารมฺมณวเสน ปวตฺตนโต น กทาจิ เสกฺขานํ อเสกฺขานํ วา อุปฺปชฺชติฯ ตสฺมา นตฺถิ สพฺพถาปิ โลกุตฺตรกิริยจิตฺตนฺติฯ

โลกุตฺตรจิตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตคณนสงฺคหวณฺณนา

๓๕. "**ทฺวาทสากุสลาเนว**"นฺตฺยาทิ ยถาวุตฺตานํ จตุภูมิกจิตฺตานํ คณนสงฺคโหฯ

๓๖. เอวํ ชาติวเสน สงฺคหํ ทเสฺสตฺวา ปุน ภูมิวเสน ทเสฺสตุํ "**จตุปญฺญาสธา กาเม**"ตฺยาทิ วุตฺตํฯ **กาเม** ภเว จิตฺตานิ จตุปญฺญาสธา อีรเย, **รูเป** ภเว ปนฺนรส อีรเย, **อารุเปฺป** ภเว ทฺวาทส อีรเย, **อนุตฺตเร** ปน นววิเธ ธมฺมสมุทาเย จิตฺตานิ อฏฺฐธา **อีรเย,** กเถยฺยาตฺยโตฺถฯ เอตฺถ จ กามตณฺหาทิวิสยภาเวน กามภวาทิปริยาปนฺนานิ จิตฺตานิ สกสกภูมิโต อญฺญตฺถ ปวตฺตมานานิปิ กามภวาทีสุ จิตฺตานีติ วุตฺตานิ, ยถา มนุสฺสิตฺถิยา กุจฺฉิสฺมึ นิพฺพโตฺตปิ ติรจฺฉานคโต ติรจฺฉานโยนิปริยาปนฺนตฺตา ติรจฺฉาเนเสฺวว สงฺคยฺหติฯ กตฺถจิ อปริยาปนฺนานิ นววิธโลกุตฺตรธมฺมสมูเหกเทสภูตานิ ''รุเกฺข สาขา''ตฺยาทีสุ วิย อนุตฺตเร จิตฺตานีติ วุตฺตานิฯ อถ วา ''กาเม, รูเป''ติ จ อุตฺตรปทโลปนิเทฺทโสฯ อรูเป ภวานิ อารุปฺปานิฯ นตฺถิ เอเตสํ

อุตฺตรํ จิตฺตนฺติ อนุตฺตรานีติ อุปโยคพหุวจนวเสน **กาเม** กามาวจรานิ จิตฺตานิ จตุปญฺญาสธา อีรเย, **รูเป** รูปาวจรานิ จิตฺตานิ ปนฺนรส อีรเย, **อารุเปฺป** อารุปฺปานิ จิตฺตานิ ทฺวาทส อีรเยฯ **อนุตฺตเร** โลกุตฺตรานิ จิตฺตานิ อฏฺฐธา อีรเยติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺโธ ทฏฺฐโพฺพฯ

๓๗. **อิตฺถํ** ยถาวุเตฺตน ชาติเภทภินฺนจตุภูมิกจิตฺตเภทวเสน เอกูนนวุติปฺปเภทํ กตฺวา **มานสํ** จิตฺตํ **วิจกฺขณา** วิเสเสน อตฺถจกฺขณสภาวา ปณฺฑิตา วิภชนฺติฯ อถ วา **เอกวีสสตํ** เอกุตฺตรวีสาธิกํ สตํ วิภชนฺติฯ

จิตฺตคณนสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิตฺถารคณนวณฺณนา

๓๘. ฌานงฺควเสน ปฐมชฺฌานสทิสตฺตา ปฐมชฺฌานญฺจ ตํ โสตาปตฺติมคฺคจิตฺตเญฺจติ **ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ**ฯ ปาทกชฺฌานสมฺมสิตชฺฌานปุคฺคลชฺฌาสเยสุปิ, หิ อญฺญตรวเสน ตํตํฌานสทิสตฺตา วิตกฺกาทิองฺคปาตุภาเวน จตฺตาโรปิ มคฺคา ปฐมชฺฌานาทิ โวหารํ ลภนฺตา ปเจฺจกํ ปญฺจธา วิภชนฺติฯ เตนาห ‘‘ฌานงฺคโยคเภเทนา’’ตฺยาทิ, ตตฺถ ปฐม ชฺฌานาทีสุ ยํ ยํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต ตโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส วุฏฺฐานคามินิวิ ปสฺสนา ปวตฺตา, ตํ **ปาทกชฺฌานํ** วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภาวโตฯ ยํ ยํ ฌานํ สมฺมสนฺตสฺส สา ปวตฺตา, ตํ **สมฺมสิตชฺฌานํ**ฯ ‘‘อโห วต เม ปฐมชฺฌานสทิโส มโคฺค ปญฺจงฺคิโก, ทุติยชฺฌานาทีสุ วา อญฺญตรสทิโส จตุรงฺคาทิเภโท มโคฺค ภเวยฺยา’’ติ เอวํ โยคาว จรสฺส อุปฺปนฺนชฺฌาสโย **ปุคฺคลชฺฌาสโย** นามฯ

ตตฺถ เยน ปฐมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ปกิณฺณกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา มโคฺค อุปฺปาทิโต โหติ, ตสฺส โส มโคฺค ปฐมชฺฌานาทีสุ ตํตํปาทกชฺฌานสทิโส โหติฯ สเจ ปน วิปสฺสนาปาทกํ กิญฺจิ ฌานํ นตฺถิ, เกวลํ ปฐมชฺฌานาทีสุ อญฺญตรํ ฌานํ สมฺมสิตฺวา มโคฺค อุปฺปาทิโต โหติ, ตสฺส โส สมฺมสิตชฺฌานสทิโส โหติฯ ยทา ปน ยํ กิญฺจิ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย อญฺญตรํ สมฺมสิตฺวา มโคฺค อุปฺปาทิโต โหติ, ตทา ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน ทฺวีสุ อญฺญตรสทิโส โหติฯ สเจ ปน ปุคฺคลสฺส ตถาวิโธ อชฺฌาสโย นตฺถิ, เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโต วุฏฺฐาย อุปรูปริฌานธเมฺม สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมโคฺค ปา ทกชฺฌานํ อนเปกฺขิตฺวา สมฺมสิตชฺฌานสทิโส โหติฯ อุปรูปริฌานโต ปน วุฏฺฐาย เหฏฺฐิม เหฏฺฐิมชฺฌานธเมฺม สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิตมโคฺค สมฺมสิตชฺฌานํ อนเปกฺขิตฺวา ปาทกชฺฌาน สทิโส โหติฯ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมชฺฌานโต หิ อุปรูปริฌานํ พลวตรนฺติฯ เวทนานิยโม ปน สพฺพตฺ ถาปิ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนานิยเมน โหติฯ ตถา สุกฺขวิปสฺสกสฺส สกลชฺฌานงฺคนิยโมฯ ตสฺส หิ ปาทกชฺฌานาทีนํ อภาเวน เตสํ วเสน นิยมาภาวโต วิปสฺสนานิยเมน ปญฺจงฺคิโกว มโคฺค โหตีติฯ อปิจ สมาปตฺติลาภิโนปิ ฌานํ ปาทกํ อกตฺวา ปกิณฺณกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อุปฺปาทิต มโคฺคปิ วิปสฺสนานิยเมเนว ปญฺจงฺคิโกว โหตีติ อยเมตฺถ อฏฺฐกถาทิโต อุทฺธโฏ วินิจฺฉยสา โรฯ เถรวาททสฺสนาทิวสปฺปวโตฺต ปน ปปโญฺจ อฏฺฐกถาทีสุ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ สพฺพตฺถาปิ วิตฺถารนโย ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยน คเหตโพฺพฯ คนฺถภีรุกชนานุคฺ คหตฺถํ ปเนตฺถ สเงฺขปกถา อธิเปฺปตาฯ

๔๒. ยถา **รูปาวจรํ** จิตฺตํ ปฐมาทิปญฺจวิธฌานเภเทน **คยฺหติ** ‘‘ปฐมชฺฌาน’’นฺตฺยาทิน า วุจฺจติ , ตถา อนุตฺตรมฺปิ จิตฺตํ ‘‘ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺต’’นฺตฺยาทินา คยฺหติฯ อา รุปฺปญฺจาปิ อุเปเกฺขกคฺคตาโยเคน องฺคสมตาย ปญฺจมชฺฌาเน คยฺหติ, ปญฺจมชฺฌานโวหารํ

ลภตีตฺยโตฺถฯ อถ วา **รูปาวจรํ** จิตฺตํ อนุตฺตรญฺจ **ปฐมาทิฌานเภเท** ‘‘ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ, ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตนฺตฺยาทินา ยถา คยฺหติ, ตถา อารุปฺปญฺจาปิ **ปญฺจเม** ฌาเน คยฺหตีติ โยชนาฯ อาจริยสฺสาปิ หิ อยเมว โยชนา อธิเปฺปตาติ ทิสฺสติ **นามรูปปริเจฺฉเท** อุชุกเมว ตถา วุตฺตตฺตาฯ วุตฺตญฺหิ ตตฺถ –

> ‘‘รูปาวจรจิตฺตานิ, คยฺหนฺตานุตฺตรานิ จ;
> ปฐมาทิฌานเภเท, อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม’’ติฯ (นาม. ปริ. ๒๔);

ตสฺมาติ ยสฺมา รูปาวจรํ วิย อนุตฺตรมฺปิ ปฐมาทิฌานเภเท คยฺหติ, อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม คยฺหติ, ยสฺมา วา ฌานงฺคโยคเภเทน เอเกกํ ปญฺจธา กตฺวา อนุตฺตรํ จิตฺตํ จตฺตาลีสวิธนฺติ วุจฺจติ, รูปาวจรโลกุตฺตรานิ วิย จ ปฐมาทิฌานเภเท, ตถา อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม คยฺหติ, ตสฺมา ปฐมาทิกเมเกกํ ฌานํ โลกิยํ ติวิธํ, โลกุตฺตรํ อฏฺฐวิธนฺติ เอกาทสวิธํฯ อเนฺต ตุ ฌานํ **เตวีสติวิธํ** ติวิธรูปาวจรทฺวาทสวิธอรูปาวจรอฏฺฐโลกุตฺตรวเสนาตฺยโตฺถฯ

๔๓. ปาทกชฺฌานาทิวเสน คณนวุฑฺฒิ กุสลวิปาเกสฺวว สมฺภวตีติ เตสเมว คณนํ เอกวีสสตคณนาย องฺคภาเวน ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘สตฺตติํสา’’**ตฺยาทิฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

จิตฺตปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. เจตสิกปริเจฺฉทวณฺณนา

สมฺปโยคลกฺขณวณฺณนา

๑. เอวํ ตาว จิตฺตํ ภูมิชาติสมฺปโยคสงฺขารฌานารมฺมณมคฺคเภเทน ยถารหํ วิภชิตฺวา อิทานิ เจตสิกวิภาคสฺส อนุปฺปตฺตตฺตา ปฐมํ ตาว จตุพฺพิธสมฺปโยคลกฺขณสนฺทสฺสนวเสน เจตสิกลกฺขณํ ฐเปตฺวา, ตทนนฺตรํ อญฺญสมานอกุสลโสภนวเสน ตีหิ ราสีหิ เจตสิกธมฺเม อุทฺทิสิตฺวา, เตสํ โสฬสหากาเรหิ สมฺปโยคํ, เตตฺตึสวิเธน สงฺคหญฺจ ทเสฺสตุํ **''เอกุปฺปาทนิโรธา จา''**ตฺยาทิ อารทฺธํฯ จิตฺเตน สห เอกโต อุปฺปาโท จ นิโรโธ จ เยสํ เต **เอกุปฺปาทนิโรธา**ฯ เอกํ อาลมฺพณญฺจ วตฺถุ จ เยสํ เต **เอกาลมฺพณวตฺถุกา**ฯ เอวํ จตูหิ ลกฺขเณหิ **เจโตยุตฺตา** จิตฺเตน สมฺปยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส ลกฺขณา ธารณโต **ธมฺมา** นิยตโยคิโน, อนิยตโยคิโน จ เจตสิกา มตาฯ

ตตฺถ ยทิ เอกุปฺปาทมตฺเตเนว เจโตยุตฺตาติ อธิเปฺปตา, ตทา จิตฺเตน สห อุปฺปชฺชมานานํ รูปธมฺมานมฺปิ เจโตยุตฺตตา อาปชฺเชยฺยาติ เอกนิโรธคฺคหณํฯ เอวมฺปิ จิตฺตานุปริวตฺติโน วิญฺญตฺติทฺวยสฺส ปสโงฺค นสกฺกา นิวาเรตุํ, ตถา ''เอกโต อุปฺปาโท วา นิโรโธ วา เอเตสนฺติ เอกุปฺปาทนิโรธา''ติ ปริกเปฺปนฺตสฺส ปุเรตรมุปฺปชฺชิตฺวา จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ นิรุชฺฌมานานมฺปิ รูปธมฺมานนฺติ เอกาลมฺพณคฺคหณํฯ เย เอวํ ติวิธลกฺขณา, เต นิยมโต เอกวตฺถุเยวาติ ทสฺสนตฺถํ เอกวตฺถุกคฺคหณนฺติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

สมฺปโยคลกฺขณวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อญฺญสมานเจตสิกวณฺณนา

๒. **กถ**นฺติ สรูปสมฺปโยคาการานํ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ ผุสตีติ **ผโสฺส** (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑ ธมฺมุเทสวารผสฺสปญฺจมกราสิวณฺณนา), สฺวายํ ผุสนลกฺขโณฯ อยญฺหิ อรูปธโมฺมปิ สมาโน อารมฺมเณ ผุสนากาเรเนว ปวตฺตติ, สา จสฺส ผุสนาการปฺปวตฺติ อมฺพิลขาทกาทีนํ ปสฺสนฺตสฺส ปรสฺส เขฬุปฺปาทาทิ วิย ทฎฺฐพฺพาฯ เวทยติ อารมฺมณรสํ อนุภวตีติ **เวทนา,** สา เวทยิตลกฺขณาฯ อารมฺมณรสานุภวนญฺหิ ปตฺวา เสสสมฺปยุตฺตธมฺมา เอกเทสมเตฺตเนว รสํ อนุภวนฺติ, เอกํสโต ปน อิสฺสรวตาย เวทนาว อนุภวติฯ ตถา เหสา ''สุโภชนรสานุภวนกราชา วิยา''ติ วุตฺตาฯ สุขาทิวเสน ปนสฺสา เภทํ สยเมว วกฺขติฯ นีลาทิเภทํ อารมฺมณํ สญฺชานาติ สญฺญํ กตฺวา ชานาตีติ **สญฺญา,** สา สญฺชานนลกฺขณาฯ สา หิ อุปฺปชฺชมานา ทารุอาทีสุ วฑฺฒกิอาทีนํ สญฺญาณกรณํ วิย ปจฺฉา สญฺชานนสฺส การณภูตํ อาการํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชติฯ นิมิตฺตการิกาย ตาเวตํ ยุชฺชติ, นิมิเตฺตน สญฺชานนฺติยา ปน กถนฺติ? สาปิ ปุน อปราย สญฺญาย สญฺชานนสฺส นิมิตฺตํ อาการํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชตีติ น เอตฺถ โกจิ อสมฺภโวฯ

เจเตติ อตฺตนา สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมเณ อภิสนฺทหติ, สงฺขตาภิสงฺขรเณ วา พฺยาปารมาปชฺชตีติ **เจตนา**ฯ ตถา หิ อยเมว อภิสงฺขรเณ ปธานตฺตา วิภเงฺค สุตฺตนฺตภาชนิเย สงฺขารกฺขนฺธํ วิภชเนฺตน ''สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ สงฺขารา''ติ (สํ. นิ. ๓.๗๙) วตฺวา ''จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา''ตฺยาทินา (วิภ. ๒๑) นิทฺทิฎฺฐาฯ สา เจตยิตลกฺขณา, เชฎฺฐสิสฺสมหาวฑฺฒกิอาทโย วิย สกิจฺจปรกิจฺจสาธิกาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **เอกคฺคตาวิตกฺกวิจารปีตีนํ** สรูปวิภาวนํ เหฎฺฐา อาคตเมวฯ

ชีวนฺติ เตน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ ชีวิตํ, ตเทว สหชาตานุปาลเน อาธิปจฺจโยเคน อินฺทฺริยนฺติ **ชีวิตินฺทฺริยํ,** ตํ อนุปาลนลกฺขณํ อุปฺปลาทิอนุปาลกํ อุทกํ วิยฯ กรณํ กาโร, มนสฺมิํ กาโร **มนสิกาโร,** โส เจตโส อารมฺมเณ สมนฺนาหารลกฺขโณฯ วิตกฺโก หิ สหชาตธมฺมานํ อารมฺมเณ อภินิโรปนสภาวตฺตา เต ตตฺถ ปกฺขิปโนฺต วิย โหติ, เจตนา อตฺตนา อารมฺมณคฺคหเณน ยถารุเฬฺห ธเมฺมปิ ตตฺถ ตตฺถ นิโยเชนฺตี พลนายโก วิย โหติ, มนสิกาโร เต อารมฺมณาภิมุขํ ปโยชนโต อาชานียานํ ปโยชนกสารถิ วิยาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ธมฺมานญฺหิ ตํ ตํ ยาถาวสรสลกฺขณํ สภาวโต ปฏิวิชฺฌิตฺวา ภควตา เต เต ธมฺมา วิภตฺตาติ ภควติ สทฺธาย ‘‘เอวํ วิเสสา อิเม ธมฺมา’’ติ โอกเปฺปตฺวา อุคฺคหณปริปุจฺฉาทิวเสน เตสํ สภาวสมธิคมาย โยโค กรณีโย, น ปน ตตฺถ ตตฺถ วิปฺปฏิปชฺชเนฺตหิ สโมฺมโห อาปชฺชิตโพฺพติ อยเมตฺถ อาจริยานํ อนุสาสนีฯ สเพฺพสมฺปิ เอกูนนวุติจิตฺตานํ สาธารณา นิยมโต เตสุ อุปฺปชฺชนโตติ **สพฺพจิตฺตสาธารณา** นามฯ

๓. อธิมุจฺจนํ **อธิโมโกฺข,** โส สนฺนิฏฺฐานลกฺขโณ, อารมฺมเณ นิจฺจลภาเวน อินฺทขีโล วิย ทฏฺฐโพฺพฯ วีรานํ ภาโว, กมฺมํ, วิธินา อีรยิตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ วา **วีริยํ,** อุสฺสาโห, โส สหชาตานํ อุปตฺถมฺภนลกฺขโณฯ วีริยวเสน หิ เตสํ โอลีนวุตฺติตา น โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา อิมสฺส วิตกฺกาทีหิ วิเสโส สุปากโฏ โหติฯ ฉนฺทนํ **ฉโนฺท,** อารมฺมเณน อตฺถิกตา, โส กตฺตุกามตาลกฺขโณฯ ตถา เหส ‘‘อารมฺมณคฺคหเณ เจตโส หตฺถปฺปสารณํ วิยา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ เยวาปนกวณฺณนา) วุจฺจติฯ ทานวตฺถุวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตกาเลปิ เจส วิสฺสชฺชิตเพฺพน เตน อตฺถิโกว ขิปิตพฺพอุสูนํ คหเณ อตฺถิโก อิสฺสาโส วิยฯ โสภเนสุ ตทิตเรสุ จ ปกาเรน กิณฺณา วิปฺปกิณฺณาติ **ปกิณฺณกา**ฯ

๔. โสภนาเปกฺขาย อิตเร, อิตราเปกฺขาย โสภนา จ อเญฺญ นาม, เตสํ สมานา น อุทฺธจฺจสทฺธาทโย วิย อกุสลาทิสภาวาเยวาติ **อญฺญสมานา**ฯ

อญฺญสมานเจตสิกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อกุสลเจตสิกวณฺณนา

๕. เอวํ ตาว สพฺพจิตฺตสาธารณวเสน, ปกิณฺณกวเสน จ โสภเนตรสภาเว เตรส ธเมฺม อุทฺทิสิตฺวา อิทานิ เหฏฺฐา จิตฺตวิภาเค นิทฺทิฏฺฐานุกฺกเมน อกุสลธมฺมปริยาปเนฺน ปฐมํ, ตโต โสภนธมฺมปริยาปเนฺน จ ทเสฺสตุํ **‘‘โมโห’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ อเหตุกา ปน อาเวณิกธมฺมา นตฺถีติ น เต วิสุํ วุตฺตาฯ อารมฺมเณ มุยฺหตีติ **โมโห,** อญฺญาณํ, โส อารมฺมณสภาวจฺฉาทนลกฺขโณฯ อารมฺมณคฺคหณวสปฺปวโตฺตปิ เหส ตสฺส ยถาสภาวปฺปฏิจฺฉาทนากาเรเนว ปวตฺตติฯ น หิรียติ น ลชฺชตีติ อหิริโก, ปุคฺคโล, ธมฺมสมูโห วาฯ อหิริกสฺส ภาโว อหิริกฺกํ, ตเทว **อหิริกํ**ฯ น โอตฺตปฺปตีติ **อโนตฺตปฺปํ**ฯ ตตฺถ คูถโต คามสูกโร วิย กายทุจฺจริตาทิโต อชิคุจฺฉนลกฺขณํ อหิริกํ, อคฺคิโต สลโภ วิย ตโต อนุตฺตาสลกฺขณํ อโนตฺตปฺปํฯ เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘ชิคุจฺฉติ นาหิริโก, ปาปา คูถาว สูกโร;
> น ภายติ อโนตฺตปฺปี, สลโภ วิย ปาวกา’’ติฯ

อุทฺธตสฺส ภาโว **อุทฺธจฺจํ,** ตํ จิตฺตสฺส อวูปสมลกฺขณํ ปาสาณาภิฆาตสมุทฺธตภสฺมํ วิยฯ ลุพฺภตีติ **โลโภ,** โส อารมฺมเณ อภิสงฺคลกฺขโณ มกฺกฏาเลโป วิยฯ จิตฺตสฺส อาลมฺพิตุกามตามตฺตํ ฉโนฺท, โลโภ ตตฺถ อภิคิชฺฌนนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ

มิจฺฉาภินิเวสลกฺขณา ทิฏฺฐิฯ ญาณญฺหิ อารมฺมณํ ยถาสภาวโต ชานาติ, ทิฏฺฐิ ยถาสภาวํ วิชหิตฺวา อยาถาวโต คณฺหาตีติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ตฺยาทินา มญฺญตีติ **มาโน,** โส อุณฺณติลกฺขโณฯ ตถา เหส ‘‘เกตุกมฺยตาปจฺจุปฏฺฐาโน’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๐๐) วุโตฺตฯ ทุสฺสตีติ **โทโส,** โส จณฺฑิกฺกลกฺขโณ ปหฏาสีวิโส วิย, อิสฺสตีติ **อิสฺสา,** สา ปรสมฺปตฺติอุสูยนลกฺขณาฯ มจฺฉรสฺส ภาโว **มจฺฉริยํ,** ‘‘มา อิทํ อจฺฉริยํ อเญฺญสํ โหตุ, มยฺหเมว โหตู’’ติ ปวตฺตํ วา **มจฺฉริยํ,** ตํ อตฺตสมฺปตฺตินิคูหนลกฺขณํฯ กุจฺฉิตํ กตนฺติ กุกตํฯ กตากตทุจฺจริตสุจริตํฯ อกตมฺปิ หิ กุกต’’นฺติ โวหรนฺติ ‘‘ยํ มยา อกตํฯ ตํ กุกต’’นฺติฯ อิธ ปน กตากตํ อารพฺภ อุปฺปโนฺน วิปฺปฏิสารจิตฺตุปฺปาโท กุกตํ, ตสฺส ภาโว **กุกฺกุจฺจํ,** ตํ กตากตทุจฺจริตสุจริตานุโสจนลกฺขณํฯ ถินนํ **ถินํ,** อนุสฺสาหนาวสํสีทนวเสน สํหตภาโวฯ มิทฺธนํ **มิทฺธํ,** วิคตสามตฺถิยตา, อสตฺติวิฆาโต วา, ตตฺถ ถินํ จิตฺตสฺส อกมฺมญฺญตาลกฺขณํ, มิทฺธํ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยสฺสาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ตถา หิ **ปาฬิยํ** (ธ. ส. ๑๑๖๒-๑๑๖๓) ‘‘ตตฺถ กตมํ ถินํ? ยา จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตาฯ ตตฺถ กตมํ มิทฺธํ? ยา กายสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา’’ตฺยาทินา อิเมสํ นิเทฺทโส ปวโตฺตฯ นนุ จ ‘‘กายสฺสา’’ติ วจนโต รูปกายสฺสปิ อกมฺมญฺญตา มิทฺธนฺติ ตสฺส รูปภาโวปิ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ, ตตฺถ ตตฺถ อาจริเยหิ อานีตการณวเสเนวสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตาฯ ตถา หิ มิทฺธวาทิมตปฺปฏิเกฺขปนตฺถํ เตสํ วาทนิเกฺขปปุพฺพกํ อฏฺฐกถาทีสุ พหุธา วิตฺถาเรนฺติ อาจริยาฯ อยํ ปเนตฺถ สงฺคโห –

‘‘เกจิ มิทฺธมฺปิ รูปนฺติ, วทเนฺตตํ น ยุชฺชติ;
ปหาตเพฺพสุ วุตฺตตฺตา, กามจฺฉนฺทาทโย วิยฯ

‘‘ปหาตเพฺพสุ อกฺขาต-เมตํ นีวรเณสุ หิ;
รูปนฺตุ น ปหาตพฺพ-มกฺขาตํ ทสฺสนาทินาฯ

‘‘‘น ตุมฺหํ ภิกฺขเว รูปํ, ปชเหถา’ติ ปาฐโต;
ปเหยฺยภาวเลโสปิ, ยตฺถ รูปสฺส ทิสฺสติฯ

‘‘ตตฺถ ตพฺพิสยจฺฉนฺท-ราคหานิ ปกาสิตา;
วุตฺตญฺหิ ตตฺถ โย ฉนฺท-ราคเกฺขโปติอาทิกํฯ

‘‘รูปารูเปสุ มิเทฺธสุ, อรูปํ ตตฺถ เทสิตํ;
อิติ เจ นตฺถิ ตํ ตตฺถ, อวิเสเสน ปาฐโตฯ

‘‘สกฺกา หิ อนุมาตุํ ยํ, มิทฺธํ รูปนฺติ จินฺติตํ;
ตมฺปิ นีวรณํ มิทฺธ-ภาวโต อิตรํ วิยฯ

‘‘สมฺปโยคาภิธานา จ, น ตํ รูปนฺติ นิจฺฉโย;
อรูปีนญฺหิ ขนฺธานํ, สมฺปโยโค ปวุจฺจติฯ

‘‘ตถารุเปฺป สมุปฺปตฺติ, ปาฐโต นตฺถิ รูปตา;
นิทฺทา ขีณาสวานนฺตุ, กายเคลญฺญโต สิยา’’ติฯ

อกุสลเจตสิกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสภนเจตสิกวณฺณนา

๖. สทฺทหตีติ **สทฺธา,** พุทฺธาทีสุ ปสาโท, สา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปสาทนลกฺขณา อุทกปฺปสาทกมณิ วิยฯ สรณํ **สติ,** อสโมฺมโส, สา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สารณลกฺขณาฯ หิรียติ กายทุจฺจริตาทีหิ ชิคุจฺฉตีติ **หิรี,** สา ปาปโต ชิคุจฺฉนลกฺขณาฯ โอตฺตปฺปตีติ **โอตฺตปฺปํ,** ตํ ปาปโต อุตฺตาสลกฺขณํฯ อตฺตคารววเสน ปาปโต ชิคุจฺฉนโต กุลวธู วิย หิรี, ปรคารววเสน ปาปโต อุตฺตาสนโต เวสิยา วิย โอตฺตปฺปํฯ โลภปฺปฏิปกฺโข **อโลโภ,** โส อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อลคฺคตาลกฺขโณ มุตฺตภิกฺขุ วิยฯ โทสปฺปฏิปกฺโข **อโทโส,** โส อจณฺฑิกฺกลกฺขโณ อนุกูลมิโตฺต วิยฯ เตสุ ธเมฺมสุ มชฺฌตฺตตา **ตตฺรมชฺฌตฺตตา,** สา จิตฺตเจตสิกานํ อชฺฌุเปกฺขนลกฺขณา สมปฺปวตฺตานํ อสฺสานํ อชฺฌุเปกฺขโก สารถิ วิยฯ

กายสฺส ปสฺสมฺภนํ **กายปฺปสฺสทฺธิ**ฯ จิตฺตสฺส ปสฺสมฺภนํ **จิตฺตปฺปสฺสทฺธิ**ฯ อุโภปิ เจตา กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณาฯ กายสฺส ลหุภาโว **กายลหุตา**ฯ ตถา **จิตฺตลหุตา**ฯ ตา กายจิตฺตครุภาววูปสมลกฺขณาฯ กายสฺส มุทุภาโว **กายมุทุตา**ฯ ตถา **จิตฺตมุทุตา**ฯ ตา กายจิตฺตถทฺธภาววูปสมลกฺขณาฯ กมฺมนิ สาธุ กมฺมญฺญํ, ตสฺส ภาโว กมฺมญฺญตา, กายสฺส กมฺมญฺญตา **กายกมฺมญฺญตา**ฯ ตถา **จิตฺตกมฺมญฺญตา**ฯ ตา กายจิตฺตอกมฺมญฺญภาววูปสมลกฺขณาฯ ปคุณสฺส ภาโว ปาคุญฺญํ, ตเทว ปาคุญฺญตา, กายสฺส ปาคุญฺญตา **กายปาคุญฺญตา**ฯ ตถา **จิตฺตปาคุญฺญตา**ฯ ตา กายจิตฺตานํ เคลญฺญวูปสมลกฺขณาฯ กายสฺส อุชุกภาโว **กายุชุกตา**ฯ ตถา **จิตฺตุชุกตา**ฯ ตา กายจิตฺตานํ อชฺชวลกฺขณาฯ ยถากฺกมํ ปเนตา กายจิตฺตานํ สารมฺภาทิกรธาตุโกฺขภปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐานา, **กาโย**ติ เจตฺถ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยสฺส คหณํฯ ยสฺมา เจเต เทฺว เทฺว ธมฺมาว เอกโต หุตฺวา ยถาสกํ ปฏิปกฺขธเมฺม หนนฺติ, ตสฺมา อิเธว ทุวิธตา วุตฺตา, น สมาธิอาทีสุฯ อปิจ จิตฺตปฺปสฺสทฺธิอาทีหิ จิตฺตเสฺสว ปสฺสทฺธาทิภาโว โหติ, กายปฺปสฺสทฺธิอาทีหิ ปน รูปกายสฺสปิ ตํสมุฏฺฐานปณีตรูปผรณวเสนาติ ตทตฺถสนฺทสฺสนตฺถเญฺจตฺถ ทุวิธตา วุตฺตาฯ โสภนานํ สเพฺพสมฺปิ สาธารณา นิยเมน เตสุ อุปฺปชฺชนโตติ **โสภนสาธารณา**ฯ

๗. สมฺมา วทนฺติ เอตายาติ **สมฺมาวาจา,** วจีทุจฺจริตวิรติฯ สา จตุพฺพิธา มุสาวาทา เวรมณิ, ปิสุณวาจา เวรมณิ, ผรุสวาจา เวรมณิ, สมฺผปฺปลาปา เวรมณีติฯ กมฺมเมว กมฺมโนฺต สุตฺตนฺตวนนฺตาทโย วิยฯ สมฺมา ปวโตฺต กมฺมโนฺต **สมฺมากมฺมโนฺต,** กายทุจฺจริตวิรติฯ สา ติวิธา ปาณาติปาตา เวรมณิ, อทินฺนาทานา เวรมณิ, กาเมสุมิจฺฉาจารา เวรมณีติฯ สมฺมา อาชีวนฺติ เอเตนาติ **สมฺมาอาชีโว,** มิจฺฉาชีววิรติฯ โส ปน อาชีวเหตุกกายวจีทุจฺจริตโต วิรมณวเสน สตฺตวิโธ, กุหนลปนาทิมิจฺฉาชีววิรมณวเสน พหุวิโธ วาฯ ติวิธาปิ ปเนตา ปเจฺจกํ สมฺปตฺตสมาทานสมุเจฺฉทวิรติวเสน ติวิธา **วิรติโย นาม** ยถาวุตฺตทุจฺจริเตหิ วิรมณโตฯ

๘. กโรติ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยเขทํ ชเนติ, กิรติ วา วิกฺขิปติ ปรทุกฺขํ, กิณาติ วา ตํ หึสติ, กิริยติ วา ทุกฺขิเตสุ ปสาริยตีติ **กรุณา,** สา ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณาฯ ตาย หิ ปรทุกฺขํ อปนียตุ วา, มา วา, ตทากาเรเนว สา ปวตฺตติฯ โมทนฺติ เอตายาติ **มุทิตา,** สา ปรสมฺปตฺติอนุโมทนลกฺขณา, อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตฺตา อปฺปมาณา, ตา เอว **อปฺปมญฺญา**ฯ นนุ จ ‘‘จตโสฺส อปฺปมญฺญา’’ติ วกฺขติ, กสฺมา ปเนตฺถ เทฺวเยว วุตฺตาติ? อโทสตตฺรมชฺฌตฺตตาหิ เมตฺตุเปกฺขานํ คหิตตฺตาฯ อโทโสเยว หิ สเตฺตสุ หิตชฺฌาสยวสปฺปวโตฺต **เมตฺตา** นามฯ ตตฺรมชฺฌตฺตตาเยว เตสุ ปฏิฆานุนยวูปสมปฺปวตฺตา **อุเปกฺขา** นามฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘อพฺยาปาเทน เมตฺตา หิ, ตตฺรมชฺฌตฺตตาย จ;

อุเปกฺขา คหิตา ยสฺมา, ตสฺมา น คหิตา อุโภ’’ติฯ (อภิธ. ๗๐);

ปกาเรน ชานาติ อนิจฺจาทิวเสน อวพุชฺฌตีติ ปญฺญา, สา เอว ยถาสภาววาวโพธเน อาธิปจฺจโยคโต อินฺทฺริยนฺติ **ปญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อถ สญฺญาวิญฺญาณปญฺญานํ กึ นานากรณนฺติ? สญฺญา ตาว นีลาทิวเสน สญฺชานนมตฺตํ กโรติ, ลกฺขณปฺปฏิเวธํ กาตุํ น สโกฺกติฯ วิญฺญาณํ ลกฺขณปฺปฏิเวธมฺปิ สาเธติ, อุสฺสกฺกิตฺวา ปน มคฺคํ ปาเปตุํ น สโกฺกติฯ ปญฺญา ปน ติวิธมฺปิ กโรติ, พาลคามิกเหรญฺญิกานํ กหาปณาวโพธนเมตฺถ นิทสฺสนนฺติฯ ญาณวิปฺปยุตฺตสญฺญาย เจตฺถ อาการคฺคหณวเสน อุปฺปชฺชนกาเล วิญฺญาณํ อโพฺพหาริกํ, เสสกาเล พลวํฯ ญาณสมฺปยุตฺตา ปน อุโภปิ ตทนุคติกา โหนฺติฯ สพฺพถาปิ ปญฺจวีสตีติ สมฺพนฺโธฯ

๙. **“เตรสญฺญสมานา”**ตฺยาทิ ตีหิ ราสีหิ วุตฺตานํ สงฺคโหฯ

โสภนเจตสิกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมฺปโยคนยวณฺณนา

๑๐. จิเตฺตน สห อวิยุตฺตา **จิตฺตาวิยุตฺตา,** เจตสิกาติ วุตฺตํ โหติฯ อุปฺปชฺชตีติ อุปฺปาโท, จิตฺตเมว อุปฺปาโท **จิตฺตุปฺปาโท** ฯ อญฺญตฺถ ปน สสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ จิตฺตุปฺปาโทติ วุจฺจติ ‘‘อุปฺปชฺชติ จิตฺตํ เอเตนาติ อุปฺปาโท, ธมฺมสมูโห, จิตฺตญฺจ ตํ อุปฺปาโท จาติ จิตฺตุปฺปาโท’’ติ กตฺวาฯ สมาหารทฺวเนฺทปิ หิ ปุลฺลิงฺคํ กตฺถจิ สทฺทวิทู อิจฺฉนฺติฯ เตสํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ จิตฺตุปฺปาเทสุ ปเจฺจกํ สมฺปโยโค อิโต ปรํ ยถาโยคํ ปวุจฺจตีติ สมฺพนฺโธฯ

อญฺญสมานเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา

๑๓. สภาเวน อวิตกฺกตฺตา ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ วชฺชิตานิ เอเตหิ, เตหิ วา เอตานิ วชฺชิตานีติ **ทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิตานิ,** จตุจตฺตาลีส กามาวจรจิตฺตานิฯ เตสุ เจว เอกาทสสุ ปฐมชฺฌานจิเตฺตสุ จ วิตโกฺก ชายติ เสสานํ ภาวนาพเลน อวิตกฺกตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

๑๔. **เตสุ เจว** ปญฺจปญฺญาสสวิตกฺกจิเตฺตสุ, เอกาทสสุ ทุติยชฺฌานจิเตฺตสุ จาติ ฉสฏฺฐิจิเตฺตสุ วิจาโร ชายติฯ

๑๕. ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณหิ, วิจิกิจฺฉาสหคเตน จาติ เอกาทสหิ วชฺชิเตสุ อฏฺฐสตฺตติจิเตฺตสุ อธิโมโกฺข ชายติฯ

๑๖. ปญฺจทฺวาราวชฺชเนน, ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณหิ, สมฺปฏิจฺฉนทฺวเยน, สนฺตีรณตฺตเยน จาติ โสฬสหิ วชฺชิเตสุ เตสตฺตติยา จิเตฺตสุ วีริยํ ชายติฯ

๑๗. โทมนสฺสสหคเตหิทฺวีหิ , อุเปกฺขาสหคเตหิ ปญฺจปญฺญาสจิเตฺตหิ, กายวิญฺญาณทฺวเยน, เอกาทสหิ จตุตฺถชฺฌาเนหิ จาติ สตฺตติจิเตฺตหิ วชฺชิเตสุ เอกปญฺญาสจิเตฺตสุ ปีติ ชายติฯ

๑๘. อเหตุเกหิ อฏฺฐารสหิ, โมมูเหหิ ทฺวีหิ จาติ วีสติยา จิเตฺตหิ วชฺชิเตสุ เอกูนสตฺตติจิเตฺตสุ ฉโนฺท ชายติฯ

๑๙. **เต ปนา**ติ ปกิณฺณกวิวชฺชิตา ตํสหคตา จฯ **ยถากฺกม**นฺติ วิตกฺกาทิฉปกิณฺณกวชฺชิตตํสหิตกมานุรูปโตฯ **"ฉสฏฺฐิ ปญฺจปญฺญาสา"**ตฺยาทิ เอกวีสสตคณนวเสน, เอกูนนวุติคณนวเสน จ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ

อญฺญสมานเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อกุสลเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา

๒๐. ''สพฺพากุสลสาธารณา''ติ วตฺวา ตเทว สมตฺเถตุํ **"สเพฺพสุปี"**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ โย หิ โกจิ ปาณาติปาตาทีสุ ปฏิปชฺชติ, โส สโพฺพปิ โมเหน ตตฺถ อนาทีนวทสฺสาวี อหิริเกน ตโต อชิคุจฺฉโนฺต, อโนตฺตเปฺปน อโนตฺตปฺปโนฺต, อุทฺธเจฺจน อวูปสโนฺต จ โหติ, ตสฺมา เต สพฺพากุสเลสุ อุปลพฺภนฺติฯ

๒๑. **โลภสหคตจิเตฺตเสฺววา**ติ **เอว**-กาโร อธิการตฺถายปิ โหตีติ ''ทิฏฺฐิสหคตจิเตฺตสู''ติอาทีสุปิ อวธารณํ ทฏฺฐพฺพํฯ สกฺกายาทีสุ หิ อภินิวิสนฺตสฺส ตตฺถ มมายนสมฺภวโต ทิฏฺฐิ โลภสหคตจิเตฺตเสฺวว ลพฺภติฯ มาโนปิ อหํมานวเสน ปวตฺตนโต ทิฏฺฐิสทิโสว ปวตฺตตีติ ทิฏฺฐิยา สห เอกจิตฺตุปฺปาเทน ปวตฺตติ เกสรสีโห วิย อปเรน ตถาวิเธน สห เอกคุหายํ, น จาปิ โทสมูลาทีสุ อุปฺปชฺชติ อตฺตสิเนหสนฺนิสฺสยภาเวน เอกนฺตโลภปทฏฺฐานตฺตาติ โส ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺตเสฺวว ลพฺภติฯ

๒๔. ตถา ปรสมฺปตฺตึ อุสฺสูยนฺตสฺส, อตฺตสมฺปตฺติยา จ ปเรหิ สาธารณภาวํ อนิจฺฉนฺตสฺส, กตากตทุจฺจริตสุจริเต อนุโสจนฺตสฺส จ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิหนนวเสเนว ปวตฺตนโต อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ ปฏิฆจิเตฺตเสฺววฯ

๒๕. อกมฺมญฺญตาปกติกสฺส ตถา สภาวติเกฺขสุ อสงฺขาริเกสุ ปวตฺตนาโยคโต ถินมิทฺธํ สสงฺขาริเกเสฺวว ลพฺภติฯ

๒๗. สพฺพาปุเญฺญเสฺวว **จตฺตาโร** เจตสิกา คตา, โลภมูเลเยว ยถาสมฺภวํ ตโย คตา, โทสมูเลเสฺวว ทฺวีสุ จตฺตาโร คตา, ตถา สสงฺขาเรเยว ทฺวยนฺติ โยชนาฯ **วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉาจิเตฺต จา**ติ **จ**-สโทฺท อวธารเณฯ วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉาจิเตฺตเยวาติ สมฺพโนฺธฯ

อกุสลเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสภนเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา

๒๙. โลกุตฺตรจิเตฺตสุ ปาทกชฺฌานาทิวเสน กทาจิ สมฺมาสงฺกปฺปวิรโห สิยา, น ปน วิรตีนํ อภาโว มคฺคสฺส กายทุจฺจริตาทีนํ สมุเจฺฉทวเสน, ผลสฺส จ ตทนุกูลวเสน ปวตฺตนโตติ วุตฺตํ **"วิรติโย ปนา"**ตฺยาทิฯ **สพฺพถาปี**ติ สเพฺพหิปิ ตํตํทุจฺจริตทุราชีวานํ วิธมนวสปฺปวเตฺตหิ อากาเรหิฯ น หิ เอตาสํ โลกิเยสุ วิย โลกุตฺตเรสุปิ มุสาวาทาทีนํ วิสุํ วิสุํ ปหานวเสน ปวตฺติ โหติ สเพฺพสเมว ทุจฺจริตทุราชีวานํ เตน เตน มเคฺคน เกสญฺจิ สพฺพโส, เกสญฺจิ อปายคมนียาทิอวตฺถาย ปหานวเสน เอกกฺขเณ สมุจฺฉินฺทนโตฯ นนุ จายมโตฺถ **"เอกโต วา"**ติ อิมินาว สิโทฺธติ? ตํ น, ติสฺสนฺนํ เอกโตวุตฺติปริทีปนมเตฺตน จตุพฺพิธวจีทุจฺจริตาทีนํ ปฏิปกฺขาการปฺปวตฺติยา อทีปิตตฺตาฯ เกจิ ปน อิมมตฺถํ อสลฺลเกฺขตฺวาว '''สพฺพถาปี'ติ อิทํ อติริตฺต''นฺติ วทนฺติ, ตตฺถ เตสํ อญฺญาณเมว การณํฯ **"นิยตา"**ติ อิมินาปิ โลกิเยสุ วิย กทา

จิ สมฺภวํ นิวาเรติฯ ตถา เหตา โลกิเยสุ เยวาปนกวเสน เทสิตา, อิธ ปน สรูเปเนวฯ **กามาวจรกุสเลเสฺววา**ติ อวธารเณน กามาวจรวิปากกิริเยสุ มหคฺคเตสุ จ สมฺภวํ นิวาเรติฯ ตถา เจว อุปริ วกฺขติฯ **กทาจี**ติ มุสาวาทาทิเอเกกทุจฺจริเตหิ ปฏิวิรมณกาเลฯ กทาจิ อุปฺปชฺชนฺตาปิ น เอกโต อุปฺปชฺชนฺติ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสงฺขาตานํ อตฺตโน อารมฺมณานํ สมฺภวาเปกฺขตฺตาติ วุตฺตํ **“วิสุํ วิสุ”**นฺติฯ

๓๐. อปฺปนาปฺปตฺตานํ อปฺปมญฺญานํ น กทาจิ โสมนสฺสรหิตา ปวตฺติ อตฺถีติ **“ปญฺจม...เป.... จิตฺเตสุ จา”**ติ วุตฺตํฯ วินีวรณาทิตาย มหตฺตํ คตานิ, มหเนฺตหิ วา ฌายีหิ คตานิ ปตฺตานีติ **มหคฺคตานิฯ นานา หุตฺวา**ติ ภินฺนารมฺมณตฺตา อตฺตโน อารมฺมณภูตานํ ทุกฺขิตสุขิตสตฺตานํ อาปาถคมนาเปกฺขตาย วิสุํ วิสุํ หุตฺวาฯ **เอตฺถา**ติ อิเมสุ กามาวจรกุสลจิเตฺตสุ, กรุณามุทิตาภาวนากาเล อปฺปนาวีถิโต ปุเพฺพ ปริจยวเสน อุเปกฺขาสหคตจิเตฺตหิปิ ปริกมฺมํ โหติ, ยถา ตํ ปคุณคนฺถํ สชฺฌายนฺตสฺส กทาจิ อญฺญวิหิตสฺสปิ สชฺฌายนํ, ยถา จ ปคุณวิปสฺสนาย สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส กทาจิ ปริจยพเลน ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตหิปิ สมฺมสนนฺติ อุเปกฺขาสหคตกามาวจเรสุ กรุณามุทิตานํ อสมฺภววาโท เกจิวาโท กโตฯ อปฺปนาวีถิยํ ปน ตาสํ เอกนฺตโต โสมนสฺสสหคเตเสฺวว สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพ ภินฺนชาติกสฺส วิย ภินฺนเวทนสฺสปิ อาเสวนปจฺจยาภาวโตฯ

๓๒. **ตโย โสฬสจิเตฺตสู**ติ สมฺมาวาจาทโย ตโย ธมฺมา อฏฺฐโลกุตฺตรกามาวจรกุสลวเสน โสฬสจิเตฺตสุ ชายนฺติฯ

๓๓. เอวํ นิยตานิยตสมฺปโยควเสน วุเตฺตสุ อนิยตธเมฺม เอกโต ทเสฺสตฺวา เสสานํ นิยตภาวํ ทีเปตุํ **“อิสฺสามเจฺฉรา”**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ อิสฺสามเจฺฉรกุกฺกุจฺจวิรติกรุณาทโย นานา กทาจิ ชายนฺติ, มาโน จ กทาจิ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ตฺยาทิวสปฺปวตฺติยํ ชายติฯ ถินมิทฺธํ **ตถา** กทาจิ อกมฺมญฺญตาวสปฺปวตฺติยํ **สห** อญฺญมญฺญํ อวิปฺปโยคิวเสน ชายตีติ โยชนาฯ อถ วา **มาโน จา**ติ เอตฺถ **จ**-สทฺทํ ‘‘สหา’’ติ เอตฺถาปิ โยเชตฺวา ถินมิทฺธํ **ตถา กทาจิ สห** จ สสงฺขาริกปฏิเฆ, ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตสสงฺขาริเกสุ จ อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุเจฺจหิ, มาเนน จ สทฺธิํ, **กทาจิ** ตทิตรสสงฺขาริกจิตฺตสมฺปโยคกาเล, ตํสมฺปโยคกาเลปิ วา **นานา** จ ชายตีติ โยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ อปเร ปน อาจริยา ‘‘มาโน จ ถินมิทฺธญฺจ ตถา กทาจิ นานา กทาจิ สห จ ชายตี’’ติ เอตฺตกเมว โยเชสุํฯ

๓๔. **เสสา**ติ ยถาวุเตฺตหิ เอกาทสหิ อนิยเตหิ อิตเร เอกจตฺตาลีสฯ เกจิ ปน ‘‘ยถาวุเตฺตหิ อนิยตเยวาปนเกหิ เสสา นิยตเยวาปนกา’’ติ วเณฺณนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ, อิธ เยวาปนกนาเมน เกสญฺจิ อนุทฺธฏตฺตาฯ เกวลเญฺหตฺถ นิยตานิยตวเสน จิตฺตุปฺปาเทสุ ยถารหํ ลพฺภมานเจตสิกมตฺตสนฺทสฺสนํ อาจริเยน กตํ, น เยวาปนกนาเมน เกจิ อุทฺธฏาติฯ

เอวํ ตาว ‘‘ผสฺสาทีสุ อยํ ธโมฺม เอตฺตเกสุ จิเตฺตสุ อุปลพฺภตี’’ติ จิตฺตปริเจฺฉทวเสน สมฺปโยคํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ‘‘อิมสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท เอตฺตกา เจตสิกา’’ติ เจตสิกราสิปริเจฺฉทวเสน สงฺคหํ ทเสฺสตุํ **“สงฺคหญฺจา”**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ

โสภนเจตสิกสมฺปโยคนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมฺปโยคนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สงฺคหนยวณฺณนา

๓๕. “**ฉตฺตึสา**”ตฺยาทิ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหํ ลพฺภมานกธมฺมวเสน คณนสงฺคโหฯ

๓๖. ปฐมชฺฌาเน นิยุตฺตานิ จิตฺตานิ, ตํ วา เอเตสํ อตฺถีติ **ปฐมชฺฌานิกจิตฺตานิ**ฯ อปฺปมญฺญานํ สตฺตารมฺมณตฺตา, โลกุตฺตรานญฺจ นิพฺพานารมฺมณตฺตา วุตฺตํ “**อปฺปมญฺญาวชฺชิตา**”ติฯ “**ตถา**”ติ อิมินา อญฺญสมานา, อปฺปมญฺญาวชฺชิตา โสภนเจตสิกา จ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อากฑฺฒติฯ **อุเปกฺขาสหคตา**ติ วิตกฺกวิจารปีติสุขวชฺชา สุขฏฺฐานํ ปวิฏฺฐอุเปกฺขาย สหคตาฯ **ปญฺจกชฺฌานวเสนา**ติ วิตกฺกวิจาเร วิสุํ วิสุํ อติกฺกมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส นาติติกฺขญาณสฺส วเสน เทสิตสฺส ฌานปญฺจกสฺส วเสนฯ เต ปน เอกโต อติกฺกมิตฺวา ภาเวนฺตสฺส ติกฺขญาณสฺส วเสน เทสิตจตุกฺกชฺฌานวเสน ทุติยชฺฌานิเกสุ วิตกฺกวิจารวชฺชิตานํ สมฺภวโต จตุธา เอว สงฺคโห โหตีติ อธิปฺปาโยฯ

๓๗. **เตตฺตึสทฺวยํ** จตุตฺถปญฺจมชฺฌานจิเตฺตสุฯ

มหคฺคตจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา

๓๘. **ตีสู**ติ กุสลวิปากกิริยวเสน ติวิเธสุ สีลวิสุทฺธิวเสน สุวิโสธิตกายวจีปโยคสฺส เกวลํ จิตฺตสมาธานมเตฺตน มหคฺคตชฺฌานานิ ปวตฺตนฺติ, น ปน กายวจีกมฺมานํ วิโสธนวเสน, นาปิ ทุจฺจริตทุราชีวานํ สมุจฺฉินฺทนปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสนาติ วุตฺตํ “**วิรติวชฺชิตา**”ติฯ **ปเจฺจกเมวา**ติ วิสุํ วิสุํเยวฯ **ปนฺนรสสู**ติ รูปาวจรวเสน ตีสุ, อารุปฺปวเสน ทฺวาทสสูติ ปนฺนรสสุฯ **อปฺปมญฺญาโย น ลพฺภนฺตี**ติ เอตฺถ การณํ วุตฺตเมวฯ

มหคฺคตจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กามาวจรโสภนจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา

๔๐. **ปเจฺจกเมวา**ติ เอเกกาเยวฯ อปฺปมญฺญานํ หิ สตฺตารมฺมณตฺตา, วิรตีนญฺจ วีตกฺกมิตพฺพวตฺถุวิสยตฺตา นตฺถิ ตาสํ เอกจิตฺตุปฺปาเท สมฺภโวติ โลกิยวิรตีนํ เอกนฺตกุสลสภาวตฺตา นตฺถิ อพฺยากเตสุ สมฺภโวติ วุตฺตํ “**วิรติวชฺชิตา**”ติฯ เตนาห ‘‘ปญฺจ สิกฺขาปทา กุสลาเยวา’’ติ (วิภ. ๗๑๕)ฯ อิตรถา สทฺธาสติอาทโย วิย ‘‘สิยา กุสลา, สิยา อพฺยากตา’’ติ วเทยฺยฯ ผลสฺส ปน มคฺคปฏิพิมฺพภูตตฺตา, ทุจฺจริตทุราชีวานํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนโต จ น โลกุตฺตรวิรตีนํ เอกนฺตกุสลตา ยุตฺตาติ ตาสํ ตตฺถ อคฺคหณํฯ กามาวจรวิปากานมฺปิ เอกนฺตปริตฺตารมฺมณตฺตา, อปฺปมญฺญานญฺจ สตฺตารมฺมณตฺตา, วิรตีนมฺปิ เอกนฺตกุสลตฺตา วุตฺตํ “**อปฺปมญฺญาวิรติวชฺชิตา**”ติฯ

นนุ จ ปญฺญตฺตาทิอารมฺมณมฺปิ กามาวจรกุสลํ โหตีติ ตสฺส วิปาเกนปิ กุสลสทิสารมฺมเณน ภวิตพฺพํ ยถา ตํ มหคฺคตโลกุตฺตรวิปาเกหีติ? นยิทเมวํ, กามตณฺหาธีนสฺส ผลภูตตฺตาฯ ยถา หิ ทาสิยา ปุโตฺต มาตรา อิจฺฉิตํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต สามิเกเนว อิจฺฉิติจฺฉิตํ กโรติ, เอวํ กามตณฺหายตฺตตาย ทาสิสทิสสฺส กามาวจรกมฺมสฺส วิปากภูตํ จิตฺตํ เตน คหิตารมฺมณํ อคฺคเหตฺวา กามตณฺหารมฺมณเมว คณฺหาตีติฯ **ทฺวาทสธา**ติ กุสลวิปากกิริยเภเทสุ ปเจฺจกํ จตฺตาโร จตฺตาโร ทุกาติ กตฺวา ตีสุ ทฺวาทสธาฯ

๔๒. อิทานิ อิเมสุ ปฐมชฺฌานิกาทีหิ ทุติยชฺฌานิกาทีนํ เภทกรธมฺมํ ทเสฺสตุํ “**อนุตฺตเร ฌานธมฺมา**”ตฺยาทิ วุตฺตํฯ **อนุตฺตเร** จิเตฺต วิตกฺกวิจารปีติสุขวเสน **ฌานธมฺมา วิเสสกา** เภทกาฯ **มชฺฌิเม** มหคฺคเต อปฺปมญฺญา, ฌานธมฺมา จฯ **ปริเตฺตสุ** กามาวจเรสุ วิรตี, ญาณปีตี จ อปฺปมญฺญา จ วิเสสกา, ตตฺถ **วิรตี** กุสเลหิ วิปากกิริยานํ วิเสสกา, **อปฺปมญฺญา** กุสลกิริเยหิ วิปากานํ, **ญาณปีตี** ปน ตีสุ ปฐมยุคฬาทีหิ ทุติยยุคฬาทีนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

กามาวจรโสภนจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อกุสลจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา

๔๔. **ทุติเย อสงฺขาริเก**ติ ทิฎฺฐิวิปฺปยุเตฺต อสงฺขาริเก โลภมาเนน ตเถว อญฺญสมานา, อกุสลสาธารณา จ เอกูนวีสติ ธมฺมาติ สมฺพโนฺธฯ

๔๕. **ตติเย**ติ อุเปกฺขาสหคตทิฎฺฐิสมฺปยุเตฺต อสงฺขาริเกฯ

๔๖. **จตุเตฺถ**ติ ทิฎฺฐิวิปฺปยุเตฺต อสงฺขาริเกฯ

๔๗. **อิสฺสามจฺฉริยกุกฺกุจฺจานิ ปเนตฺถ ปเจฺจกเมว โยเชตพฺพานิ** ภินฺนารมฺมณตฺตาเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

๕๐. อธิโมกฺขสฺส นิจฺฉยาการปฺปวตฺติโต เทฺวฬฺหกสภาเว วิจิกิจฺฉาจิเตฺต สมฺภโว นตฺถีติ “**อธิโมกฺขวิรหิตา**”ติ วุตฺตํฯ

๕๑. เอกูนวีสติ ปฐมทุติยอสงฺขาริเกสุ, อฎฺฐารส ตติยจตุตฺถอสงฺขาริเกสุ, วีส ปญฺจเม อสงฺขาริเก, เอกวีส ปฐมทุติยสสงฺขาริเกสุ, วีสติ ตติยจตุตฺถสสงฺขาริเกสุ, ทฺวาวีส ปญฺจเม สสงฺขาริเก, ปนฺนรส โมมูหทฺวเยติ เอวํ อกุสเล สตฺตธา ฐิตาติ โยชนาฯ

๕๒. **สาธารณา**ติ อกุสลานํ สเพฺพสเมว สาธารณภูตา **จตฺตาโร สมานา จ** ฉนฺทปีติ อธิโมกฺขวชฺชิตา อญฺญสมานา อปเร ทสาติ เอเต จุทฺทส ธมฺมา สพฺพากุสลโยคิโนติ ปวุจฺจนฺตีติ โยชนาฯ

อกุสลจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อเหตุกจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา

๕๔. “**ตถา**”ติ อิมินา อญฺญสมาเน ปจฺจามสติฯ

๕๖. มโนวิญฺญาณธาตุยา วิย วิสิฎฺฐมนนกิจฺจาโยคโต มนนมตฺตา ธาตูติ **มโนธาตุฯ อเหตุกปฎิสนฺธิยุคเฬ**ติ อุเปกฺขาสนฺตีรณทฺวเยฯ

๕๘. ทฺวาทส หสนจิเตฺต, เอกาทส โวฎฺฐพฺพนสุขสนฺตีรเณสุ, ทส มโนธาตุตฺติกาเหตุกปฎิสนฺธิยุคฬวเสน ปญฺจสุ, สตฺต ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสูติ อฎฺฐารสาเหตุเกสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺคโห จตุพฺพิโธ โหตีติ โยชนาฯ

๕๙. เตตฺตึสวิธสงฺคโหติ อนุตฺตเร ปญฺจ, ตถา มหคฺคเต, กามาวจรโสภเน ทฺวาทส, อกุสเล สตฺต, อเหตุเก จตฺตาโรติ เตตฺตึสวิธสงฺคโหฯ

๖๐. อิตฺถํ ยถาวุตฺตนเยน **จิตฺตาวิยุตฺตานํ** เจตสิกานํ จิตฺตปริเจฺฉทวเสน วุตฺตํ **สมฺปโยคญฺจ** เจตสิกราสิปริเจฺฉทวเสน วุตฺตํ **สงฺคหญฺจ** ญตฺวา **ยถาโยคํ จิเตฺตน สมํ เภทํ อุทฺทิเส** ‘‘สพฺพจิตฺตสาธารณา ตาว สตฺต เอกูนนวุติจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชนฺโต ปเจฺจกํ เอกูนนวุติวิธา , ปกิณฺณเกสุ วิตโกฺก ปญฺจปญฺญาสจิเตฺตสุ อุปฺปชฺชนฺโต ปญฺจปญฺญาสวิโธ’’ติ ยาทินา กเถยฺยาติ อโตฺถฯ

อเหตุกจิตฺตสงฺคหนยวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

เจตสิกปริเจฺฉทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ปกิณฺณกปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. อิทานิ ยถาวุตฺตานํ จิตฺตเจตสิกานํ เวทนาทิวิภาคโต, ตํตํเวทนาทิเภทภินฺนจิตฺตุปฺปาทวิภาคโต จ ปกิณฺณกสงฺคหํ ทเสฺสตุํ **“สมฺปยุตฺตา ยถาโยค”**นฺตฺยาทิ อารทฺธํฯ ยถาโยคํ สมฺปยุตฺตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา **สภาวโต** อตฺตโน อตฺตโน สภาววเสน เอกูนนวุติวิธมฺปิ จิตฺตํ อารมฺมณวิชานนสภาวสามเญฺญน เอกวิธํ, สพฺพจิตฺตสาธารโณ ผโสฺส ผุสนสภาเวน เอกวิโธตฺยาทินา **เตปญฺญาส** โหนฺติฯ

๒. อิทานิ เตสํ ธมฺมานํ ยถารหํ เวทนา…เป…. วตฺถุโต **สงฺคโห นาม** เวทนาสงฺคหาทินามโก ปกิณฺณกสงฺคโห **จิตฺตุปฺปาทวเสเนว** ตํตํเวทนาทิเภทภินฺนจิตฺตุปฺปาทานํ วเสเนว น กตฺถจิ ตํวิรเหน **นียเต** อุปนียเต, อาหรียตีตฺยโตฺถฯ

เวทนาสงฺคหวณฺณนา

๓. **ตตฺถา**ติ เตสุ ฉสุ สงฺคเหสุฯ สุขาทิเวทนานํ, ตํสหคตจิตฺตุปฺปาทานญฺจ วิภาควเสน สงฺคโห **เวทนาสงฺคโห**ฯ ทุกฺขโต, สุขโต จ อญฺญา **อทุกฺขมสุขา ม**-การาคมวเสนฯ นนุ จ ‘‘เทฺวมา, ภิกฺขเว, เวทนา สุขา ทุกฺขา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๖๗) วจนโต เทฺว เอว เวทนาติ? สจฺจํ, ตํ ปน อนวชฺชปกฺขิกํ อทุกฺขมสุขํ สุขเวทนายํ , สาวชฺชปกฺขิกญฺจ ทุกฺขเวทนายํ สงฺคเหตฺวา วุตฺตํฯ ยมฺปิ กตฺถจิ สุเตฺต ‘‘ยํ กิญฺจิ เวทยิตมิทเมตฺถ ทุกฺขสฺสา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙) วจนํ, ตํ สงฺขารทุกฺขตาย สพฺพเวทนานํ ทุกฺขสภาวตฺตา วุตฺตํฯ ยถาห – ‘‘สงฺขารานิจฺจตํ, อานนฺท, มยา สนฺธาย ภาสิตํ สงฺขารวิปริณามตญฺจ ยํ กิญฺจิเวทยิตมิทเมตฺถ ทุกฺขสฺสา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙; อิติวุ. อฎฺฐ. ๕๒)ฯ ตสฺมา ติโสฺสเยว เวทนาติ ทฎฺฐพฺพาฯ เตนาห ภควา – ‘‘ติโสฺส อิมา, ภิกฺขเว, เวทนา สุขา ทุกฺขา อทุกฺขมสุขา จา’’ติ (อิติวุ. ๕๒-๕๓; สํ. นิ. ๔.๒๔๙-๒๕๑)ฯ เอวํ ติวิธาปิ ปเนตา **อินฺทฺริยเทสนายํ** ‘‘สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุเปกฺขินฺทฺริย’’นฺติ (วิภ. ๒๑๙) ปญฺจธา เทสิตาติ ตํวเสนเปตฺถ วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“สุขํ ทุกฺข”**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ กายิกมานสิกสาตาสาตเภทโต หิ สุขํ ทุกฺขญฺจ ปเจฺจกํ ทฺวิธา วิภชิตฺวา ‘‘สุขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริย’’นฺติ (วิภ. ๒๑๙) เทสิตา, อุเปกฺขา ปน เภทาภาวโต อุเปกฺขินฺทฺริยนฺติ เอกธาวฯ ยถา หิ สุขทุกฺขานิ อญฺญถา กายสฺส อนุคฺคหมุปฆาตญฺจ กโรนฺติ, อญฺญถา มนโส, เนวํ อุเปกฺขา, ตสฺมา สา เอกธาว เทสิตา, เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘กายิกํ มานสํ ทุกฺขํ, สุขโญฺจเปกฺขเวทนา;
> เอกํ มานสเมเวติ, ปญฺจธินฺทฺริยเภทโต’’ติฯ (ส. ส. ๗๔);

ตตฺถ อิฎฺฐโผฎฺฐพฺพานุภวนลกฺขณํ **สุขํ**ฯ อนิฎฺฐโผฎฺฐพฺพานุภวนลกฺขณํ **ทุกฺขํ**ฯ สภาวโต, ปริกปฺปโต วา อิฎฺฐานุภวนลกฺขณํ **โสมนสฺสํ**ฯ ตถา อนิฎฺฐานุภวนลกฺขณํ **โทมนสฺสํ**ฯ มชฺฌตฺตานุภวนลกฺขณา **อุเปกฺขา**ฯ

๕. **จตุจตฺตาลีส** ปเจฺจกํ โลกิยโลกุตฺตรเภเทน เอกาทสวิธตฺตาฯ

๗. **เสสานี**ติ สุขทุกฺขโสมนสฺสโทมนสฺสสหคเตหิ อวเสสานิ อกุสลโต ฉ, อเหตุกโต จุทฺทส, กามาวจรโสภนโต ทฺวาทส, ปญฺจมชฺฌานิกานิ เตวีสาติ สพฺพานิปิ **ปญฺจปญฺญาส**ฯ

เวทนาสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เหตุสงฺคหวณฺณนา

๑๐. โลภาทิเหตูนํ วิภาควเสน, ตํสมฺปยุตฺตวเสน จ สงฺคโห **เหตุสงฺคโห**ฯ เหตโว นาม ฉพฺพิธา ภวนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ เหตุภาโว ปน เนสํ สมฺปยุตฺตานํ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนสงฺขาโต มูลภาโวฯ ลทฺธเหตุปจฺจยา หิ ธมฺมา วิรุฬฺหมูลา วิย ปาทปา ถิรา โหนฺติ, น อเหตุกา วิย ชลตเล เสวาลสทิสาฯ เอวญฺจ กตฺวา เอเต มูลสทิสตาย ‘‘มูลานี’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ อปเร ปน ‘‘กุสลาทีนํ กุสลาทิภาวสาธนํ เหตุภาโว’’ติ วทนฺติ, เอวํ สติ เหตูนํ อตฺตโน กุสลาทิภาวสาธโน อโญฺญ เหตุ มคฺคิตโพฺพ สิยาฯ อถ เสสสมฺปยุตฺตเหตุปฏิพโทฺธ เตสํ กุสลาทิภาโว, เอวมฺปิ โมมูหจิตฺตสมฺปยุตฺตสฺส เหตุโน อกุสลภาโว อปฺปฏิพโทฺธ สิยาฯ อถ ตสฺส สภาวโต อกุสลภาโวปิ สิยา, เอวํ สติ เสสเหตูนมฺปิ สภาวโตว กุสลาทิภาโวติ เตสํ วิย สมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ โส เหตุปฏิพโทฺธ น สิยาฯ ยทิ จ เหตุปฏิพโทฺธ กุสลาทิภาโว, ตทา อเหตุกานํ อพฺยากตภาโว น สิยาติ อลมติปิปฺปีฬิเนนฯ กุสลาทิภาโว ปน กุสลากุสลานํ โยนิโสอโยนิโสมนสิการปฺปฏิพโทฺธฯ ยถาห – ‘‘โยนิโส, ภิกฺขเว, มนสิกโรโต อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ กุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺตี’’ตฺยาทิ (อ. นิ. ๑.๖๗), อพฺยากตานํ ปน อพฺยากตภาโว นิรนุสยสนฺตานปฺปฏิพโทฺธ กมฺมปฺปฏิพโทฺธ อวิปากภาวปฺปฏิพโทฺธ จาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๑๖. อิทานิ เหตูนํ ชาติเภทํ ทเสฺสตุํ **‘‘โลโภ โทโส จา’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ

เหตุสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กิจฺจสงฺคหวณฺณนา

๑๘. ปฏิสนฺธาทีนํ กิจฺจานํ วิภาควเสน, ตํกิจฺจวนฺตานญฺจ ปริเจฺฉทวเสน สงฺคโห **กิจฺจสงฺคโห**ฯ ภวโต ภวสฺส ปฏิสนฺธานํ **ปฏิสนฺธิกิจฺจํ**ฯ อวิเจฺฉทปฺปวตฺติเหตุภาเวน ภวสฺส องฺคภาโว ***ภวงฺคกิจฺจํ***ฯ ***อาวชฺชนกิจฺจาทีนิ*** เหฏฺฐา วุตฺตวจนตฺถานุสาเรน ยถารหํ โยเชตพฺพานิฯ อารมฺมเณ ตํตํกิจฺจสาธนวเสน อเนกกฺขตฺตุํ, เอกกฺขตฺตุํ วา ชวมานสฺส วิย ปวตฺติ **ชวนกิจฺจํ**ฯ ตํตํชวนคฺคหิตารมฺมณสฺส อารมฺมณกรณํ **ตทารมฺมณกิจฺจํ**ฯ นิพฺพตฺตภวโต ปริคฬฺหนํ **จุติกิจฺจํ**ฯ

๑๙. อิมานิ ปน กิจฺจานิ ฐานวเสน ปากฏานิ โหนฺตีติ ตํ ทานิ ปเภทโต ทเสฺสตุํ **‘‘ปฏิสนฺธี’’**ตฺยาทิ วุตฺตํ, ตตฺถ ปฏิสนฺธิยา ฐานํ **ปฏิสนฺธิฐานํ**ฯ กามํ ปฏิสนฺธิวินิมุตฺตํ ฐานํ นาม นตฺถิ, สุขคฺคหณตฺถํ ปน ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺตฺยาทีสุ วิย อเภเทปิ เภทปริกปฺปนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ เอวํ เสเสสุปิฯ ทสฺสนาทีนํ ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ ฐานํ **ปญฺจวิญฺญาณฐานํ**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺปฏิจฺฉนฐานาทีนํ สงฺคโหฯ

ตตฺถ จุติภวงฺคานํ อนฺตรา **ปฏิสนฺธิฐานํ**ฯ ปฏิสนฺธิอาวชฺชนานํ, ชวนาวชฺชนานํ, ตทารมฺมณาวชฺชนานํ, โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานํ, กทาจิ ชวนจุตีนํ, ตทารมฺมณจุตีนญฺจ อนฺตรา ***ภวงฺคฐานํ***ฯ ภวงฺคปญฺจวิญฺญาณานํ, ภวงฺคชวนานญฺจ อนฺตรา **อาวชฺชนฐานํ**ฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชนสมฺปฏิจฺฉนานมนฺตรา **ปญฺจวิญฺญาณฐานํ**ฯ ปญฺจวิญฺญาณสนฺตีรณานมนฺตรา **สมฺปฏิจฺฉนฐานํ**ฯ สมฺปฏิจฺฉนโวฏฺฐพฺพนานมนฺตรา **สนฺตีรณฐานํ**ฯ สนฺตีรณชวนานํ, สนฺตี

รณภวงฺคานญฺจ อนฺตรา **โวฏฺฐพฺพนฐานํ**ฯ โวฏฺฐพฺพนตทารมฺมณานํ, โวฏฺฐพฺพนภวงฺคานํ, โวฏฺฐพฺพนจุตีนํ, มโนทฺวาราวชฺชนตทารมฺมณานํ, มโนทฺวาราวชฺชนภวงฺคานํ, มโนทฺวาราวชฺชนจุตีนญฺจ อนฺตรา **ชวนฐานํ**ฯ ชวนภวงฺคานํ, ชวนจุตีนญฺจ อนฺตรา **ตทารมฺมณฐานํ**ฯ ชวนปฏิสนฺธีนํ, ตทารมฺมณปฏิสนฺธีนํ, ภวงฺคปฏิสนฺธีนํ วา อนฺตรา **จุติฐานํ** นามฯ

๒๐. **เทฺว อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณานิ** สุขสนฺตีรณสฺส ปฏิสนฺธิวสปฺปวตฺติภาวาภาวโต ติอธิปฺปาโยฯ เอวญฺจ กตฺวา **ปฏฺฐาเน** ‘‘อุเปกฺขาสหคตํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ อุเปกฺขาสหคโต ธมฺโม อุปฺปชฺชติ น เหตุปจฺจยา’’ติ (ปฏฺฐา. ๔.๑๓.๑๗๙) เอวมาคตสฺส อุเปกฺขาสหคตปทสฺส วิภงฺเค ‘‘อเหตุกํ อุเปกฺขาสหคตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา, เทฺว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธ, อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณ อุเปกฺขาสหคตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา, เทฺว ขนฺเธ ปฏิจฺจ เอโก ขนฺโธ’’ติ (ปฏฺฐา. ๔.๑๓.๑๗๙) เอวํ ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ปฏิจฺจนโย อุทฺธโฏ, ปีติสหคตสุขสหคตปทวิภงฺเค ปน ‘‘อเหตุกํ ปีติสหคตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจตโย ขนฺธา…เป…. เทฺว ขนฺธาฯ อเหตุกํ สุขสหคตํ เอกํ ขนฺธํ ปฏิจฺจ เทฺว ขนฺธา …เป…. เอโก ขนฺโธ’’ติ (ปฏฺฐา. ๔.๑๓.๑๔๔, ๑๖๗) ปวตฺติวเสเนว อุทฺธโฏ, น ปน ‘‘อเหตุกปฏิสนฺธิกฺขเณ’’ตฺยาทินา ปฏิสนฺธิวเสน, ตสฺมา ยถาธมฺมสาสเน อวจนมฺปิ อภาวเมว ทีเปตีติ น ตสฺส ปฏิสนฺธิวเสน ปวตฺติ อตฺถิฯ ยตฺถ ปน ลพฺภมานสฺสปิ กสฺสจิ อวจนํ, ตตฺถ การณํ อุปริ อาวิ ภวิสฺสติฯ

๒๕. มโนทฺวาราวชฺชนสฺส ปริตฺตารมฺมเณ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺตมานสฺสปิ นตฺถิ ชวนกิจฺจํ ตสฺส อารมฺมณรสานุภวนาภาวโตติ วุตฺตํ **‘‘อาวชฺชนทฺวยวชฺชิตานี’’**ติฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถา)ฯ อิตรถา ‘‘ชวนํ หุตฺวา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาติฯ **กุสลากุสลผลกิริยจิตฺตานี**ติ เอกวีสติ โลกิยโลกุตฺตรกุสลานิ, ทฺวาทส อกุสลานิ, จตฺตาริ โลกุตฺตรผลจิตฺตานิ, อฏฺฐารส เตภูมกกิริยจิตฺตานิฯ เอกจิตฺตกฺขณิกมฺปิ หิ โลกุตฺตรมคฺคาทิกํ ตํสภาววนฺตตาย ชวนกิจฺจํ นาม, ยถา เอเกกโคจรวิสยมฺปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สกลวิสยาวโพธนสามตฺถิยโยคโต น กทาจิ ตํนามํ วิชหตีติฯ

๒๗. เอวํ กิจฺจเภเทน วุตฺตาเนว ยถาสกํ ลพฺภมานกิจฺจคณนวเสน สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘เตสุ ปนา’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ

๓๓. ปฏิสนฺธาทโย จิตฺตุปฺปาทา **นามกิจฺจเภเทน** ปฏิสนฺธาทีนํ นามานํ, กิจฺจานญฺจ เภเทน, อถ วา **ปฏิสนฺธาทโย นาม** ตนฺนามกา จิตฺตุปฺปาทา ปฏิสนฺธาทีนํ กิจฺจานํ เภเทน จุทฺทส, ฐานเภเทน ปฏิสนฺธาทีนํเยว ฐานานํ เภเทน ทสธา ปกาสิตาติ โยชนาฯ เอกกิจฺจฐานทฺวิกิจฺจฐานติกิจฺจฐานจตุกิจฺจฐานปญฺจกิจฺจฐานานิ จิตฺตานิ ยถากฺกมํ อฏฺฐสฏฺฐิ, ตถา เทฺว จ นว จ อฏฺฐ จ เทฺว จาติ นิทฺทิเสติ สมฺพนฺโธฯ

กิจฺจสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทฺวารสงฺคหวณฺณนา

๓๕. ทฺวารานํ , ทฺวารปฺปวตฺตจิตฺตานญฺจ ปริเจฺฉทวเสน สงฺคโห **ทฺวารสงฺคโห**ฯ อาวชฺชนาทีนํ อรูปธมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต ทฺวารานิ วิยาติ **ทฺวารานิ**ฯ

๓๖. **จกฺขุเมวา**ติ ปสาทจกฺขุเมวฯ

๓๗. อาวชฺชนาทีนํ มนานํ, มโนเยว วา ทฺวารนฺติ **มโนทฺวารํฯ ภวงฺค**นฺติ อาวชฺชนา นนฺตรํ ภวงฺคํฯ เตนาหุ โปราณา –

“สาวชฺชนํ ภวงฺคนฺตุ, มโนทฺวารนฺติ วุจฺจตี”ติ;

๓๙. **ตตฺถา**ติ เตสุ จกฺขาทิทฺวาเรสุ จกฺขุทฺวาเร ฉจตฺตาลีส จิตฺตานิ ยถารหมุปฺปชฺชนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ ปญฺจทฺวาราวชฺชนเมกํ, จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ อุภยวิปากวเสน สตฺต, โวฏฺฐพฺพนเมกํ, กามาวจรชวนานิ จ กุสลากุสลนิราวชฺชนกิริยวเสน เอกูนตึส, ตทารมฺมณานิ จ อคฺคหิตคฺคหเณน อเฏฺฐวาติ **ฉจตฺตาลีสฯ ยถารห**นฺติ อิฏฺฐาทิอารมฺมเณ โยนิโสอโยนิโสมนสิการนิรนุสยสนฺตานาทีนํ อนุรูปวเสนฯ **สพฺพถาปี**ติ อาวชฺชนาทิตทารมฺมณปริโยสาเนน สเพฺพนปิ ปกาเรน กามาวจราเนวาติ โยชนาฯ สพฺพถาปิ จตุปญฺญาส จิตฺตานีติ วา สมฺพนฺโธฯ สพฺพถาปิ ตํตํทฺวาริกวเสน ฐิตานิ อคฺคหิตคฺคหเณน จกฺขุทฺวาริเกสุ ฉจตฺตาลีสจิเตฺตสุ โสตวิญฺญาณาทีนํ จตุนฺนํ ยุคฬานํ ปเกฺขเปน จตุปญฺญาสปีตฺยยโตฺถฯ

๔๑. จกฺขาทิทฺวาเรสุ อปฺปวตฺตนโต, มโนทฺวารสงฺขาตภวงฺคโต อารมฺมณนฺตรคฺคหณวเสน อปฺปวตฺติโต จ ปฏิสนฺธาทิวเสน ปวตฺตานิ **เอกูนวีสติ ทฺวารวิมุตฺตานิ**ฯ

๔๒. ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ สกสกทฺวาเร, ฉพฺพีสติ มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ มโนทฺวาเรเยว อุปฺปชฺชนโต ฉตฺตึส จิตฺตานิ ยถารหํ สกสกทฺวารานุรูปํ **เอกทฺวาริกจิตฺตานิ**ฯ

๔๕. ปญฺจทฺวาเรสุ สนฺตีรณตทารมฺมณวเสน, มโนทฺวาเร จ ตทารมฺมณวเสน ปวตฺตนโต **ฉทฺวาริกานิ เจว** ปฏิสนฺธาทิวสปฺปวตฺติยา **ทฺวารวิมุตฺตานิ จ**ฯ

๔๗. ปญฺจทฺวาริกานิ จ ฉทฺวาริกานิ จ **ปญฺจฉทฺวาริกานิ**ฯ ฉทฺวาริกานิ จ ตานิ กทาจิ ทฺวารวิมุตฺตานิ จาติ **ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิ**ฯ อถ วา ฉทฺวาริกานิ จ ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิ จาติ **ฉทฺวาริกวิมุตฺตานี**ติ เอกเทสสรูเปกเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ

ทฺวารสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาลมฺพณสงฺคหวณฺณนา

๔๘. อารมฺมณานํ สรูปโต, วิภาคโต, ตํวิสยจิตฺตโต จ สงฺคโห **อาลมฺพณสงฺคโห**ฯ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ รูปยติ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ รูปํ, ตเทว ทุพฺพลปุริเสน ทณฺฑาทิ วิย จิตฺตเจตสิเกหิ อาลมฺพียติ, ตานิ วา อาคนฺตฺวา เอตฺถ รมนฺตีติ อารมฺมณนฺติ **รูปารมฺมณํ**ฯ สทฺทียตีติ สโทฺท, โสเยว อารมฺมณนฺติ **สทฺทารมฺมณํ**ฯ คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุํ สูเจติ “อิท เมตฺถ อตฺถี”ติ เปสุญฺญํ กโรนฺตํ วิย โหตีติ คโนฺธ, โสเยว อารมฺมณํ **คนฺธารมฺมณํ**ฯ รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ รโส, โสเยว อารมฺมณํ **รสารมฺมณํ**ฯ ผุสียตีติ โผฏฺฐพฺพํ, ตเทว อารมฺมณํ **โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ**ฯ ธโมฺมเยว อารมฺมณํ **ธมฺมารมฺมณํ**ฯ

๔๙. **ตตฺถา**ติ เตสุ รูปาทิอารมฺมเณสุ, **รูปเมวา**ติ วณฺณายตนสงฺขาตํ รูปเมวฯ **สทฺทาทโย**ติ สทฺทายตนาทิสงฺขาตา สทฺทาทโย, อาโปธาตุวชฺชิตภูตตฺตยสงฺขาตํ โผฏฺฐพฺพายตนญฺจฯ

๕๐. ปญฺจารมฺมณปสาทานิ ฐเปตฺวา เสสานิ โสฬส **สุขุมรูปานิ**ฯ

๕๑. **ปจฺจุปฺปนฺน**นฺติ วตฺตมานํฯ

๕๒. **ฉพฺพิธมฺปี**ติ รูปาทิวเสน ฉพฺพิธมฺปิฯ วินาสาภาวโต อตีตาทิกาลวเสน นวตฺตพฺพตฺตา นิพฺพานํ, ปญฺญตฺติ จ **กาลวิมุตฺตํ** นามฯ **ยถารห**นฺติ กามาวจรชวนอภิญฺญาเสสมหคฺคตาทิชวนานํ อนุรูปโตฯ กามาวจรชวนานญฺหิ หสิตุปฺปาทวชฺชานํ ฉพฺพิธมฺปิ ติกาลิกํ, กาลวิมุตฺตญฺจ อารมฺมณํ โหติฯ หสิตุปฺปาทสฺส ติกาลิกเมวฯ ตถา หิสฺส เอกนฺตปริตฺตารมฺมณตํ วกฺขติฯ ทิพฺพจกฺขาทิวสปฺปวตฺตสฺส ปน อภิญฺญาชวนสฺส ยถารหํ ฉพฺพิธมฺปิ ติกาลิกํ, กาลวิมุตฺตญฺจ อารมฺมณํ โหติฯ วิภาโค ปเนตฺถ นวมปริเจฺฉเท อาวิ ภวิสฺสติฯ เสสานํ ปน กาลวิมุตฺตํ, อตีตญฺจ ยถารหมารมฺมณํ โหติฯ

๕๓. ทฺวาร…เป…. สงฺขาตานํ ฉพฺพิธมฺปิ อารมฺมณํ โหตีติ สมฺพโนฺธ, ตํ ปน เนสํ อารมฺมณํ น อาวชฺชนสฺส วิย เกนจิ อคฺคหิตเมว โคจรภาวํ คจฺฉติ, น จ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ วิย เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนํ, นาปิ มโนทฺวาริกชวนานํ วิย ติกาลิกเมว, อวิเสเสน กาลวิมุตฺตํ วา, นาปิ มรณาสนฺนโต ปุริมภาคชวนานํ วิย กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทิวเสน อาคมสิทฺธิโวหารวินิมุตฺตนฺติ อาห **“ยถาสมฺภวํ…เป…. สมฺมต”**นฺติฯ ตตฺถ **ยถาสมฺภว**นฺติ ตํตํภูมิกปฏิสนฺธิภวงฺคจุตีนํ ตํตํทฺวารคฺคหิตาทิวเสน สมฺภวานุรูปโตฯ กามาวจรานญฺหิ ปฏิสนฺธิภวงฺคานํ ตาว รูปาทิปญฺจารมฺมณํ ฉทฺวารคฺคหิตํ ยถารหํ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตญฺจ กมฺมนิมิตฺตสมฺมตมารมฺมณํ โหติ, ตถา จุติจิตฺตสฺส อตีตเมวฯ ธมฺมารมฺมณํ ปน เตสํ ติณฺณนฺนมฺปิ มโนทฺวารคฺคหิตเมว อตีตํ กมฺมกมฺมนิมิตฺตสมฺมตํ, ตถา รูปารมฺมณํ เอกเมว มโนทฺวารคฺคหิตํ เอกนฺตปจฺจุปฺปนฺนํ คตินิมิตฺตสมฺมตนฺติ เอวํ กามาวจรปฏิสนฺธาทีนํ ยถาสมฺภวํ ฉทฺวารคฺคหิตํ ปจฺจุปฺปนฺนมตีตญฺจ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตสมฺมตมารมฺมณํ โหติฯ

มหคฺคตปฏิสนฺธาทีสุ ปน รูปาวจรานํ, ปฐมตติยารุปฺปานญฺจ ธมฺมารมฺมณเมว มโนทฺวารคฺคหิตํ ปญฺญตฺติภูตํ กมฺมนิมิตฺตสมฺมตํ, ตถา ทุติยจตุตฺถารุปฺปานํ อตีตเมวาติ เอวํ มหคฺคตปฏิสนฺธิภวงฺคจุตีนํ มโนทฺวารคฺคหิตํ ปญฺญตฺติภูตํ, อตีตํ วา กมฺมนิมิตฺตสมฺมตเมว อารมฺมณํ โหติฯ

เยภุเยฺยน ภวนฺตเร ฉทฺวารคฺคหิตนฺติ พาหุลฺลเลน อตีตานนฺตรภเว มรณาสนฺนปฺปวตฺตฉทฺวาริกชวเนหิ คหิตํฯ อสญฺญีภวโต จุตานญฺหิ ปฏิสนฺธิวิสยสฺส อนนฺตราตีตภเว น เกนจิ ทฺวาเรน คหณํ อตฺถีติ ตเทเวตฺถ เยภุยฺยคฺคหเณน พฺยภิจาริตํฯ เกวลญฺหิ กมฺมพเลเนว เตสํ ปฏิสนฺธิยา กมฺมนิมิตฺตาทิกมารมฺมณํ อุปฏฺฐาติฯ ตถา หิ **สจฺจสเงฺขเป** อสญฺญีภวโต จุตสฺส ปฏิสนฺธินิมิตฺตํ ปุจฺฉิตฺวา –

> ‘‘ภวนฺตรกตํ กมฺมํ, ยโมกาสํ ลเภ ตโต;
> โหติ สา สนฺธิ เตเนว, อุปฏฺฐาปิตโคจเร’’ติฯ (ส. ส. ๑๗๑) –

เกวลํ กมฺมพเลเนว ปฏิสนฺธิโคจรสฺส อุปฏฺฐานํ วุตฺตํฯ อิตรถา หิ ชวนคฺคหิตสฺสปิ อารมฺมณสฺส กมฺมพเลเนว อุปฏฺฐาปิยมานตฺตา **“เตเนวา”**ติ สาวธารณวจนสฺส อธิปฺปายสุญฺญตา อาปเชฺชยฺยาติฯ นนุ จ เตสมฺปิ ปฏิสนฺธิโคจโร กมฺมภเว เกนจิ ทฺวาเรน ชวนคฺคหิโต สมฺภวตีติ? สจฺจํ สมฺภวติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตสมฺมโต, คตินิมิตฺตสมฺมโต ปน สเพฺพสมฺปิ มรณกาเลเยว อุปฏฺฐาตีติ กุโต ตสฺส กมฺมภเว คหณสมฺภโวฯ อปิเจตฺถ มรณาสนฺนปวตฺตชวเนหิ คหิตเมว สนฺธาย ‘‘ฉทฺวารคฺคหิต’’นฺติ วุตฺตํ, เอวญฺจ กตฺวา อาจริเยน อิมสฺมิํเยว อธิกาเร **ปรมตฺถวินิจฺฉเย** วุตฺตํ –

‘‘มรณาสนฺนสตฺตสฺส, ยโถปฏฺฐิตโคจรํ;
ฉทฺวาเรสุ ตมารพฺภ, ปฏิสนฺธิ ภวนฺตเร’’ติฯ (ปรม. วิ. ๘๙);

“ปจฺจุปฺปนฺน”นฺตฺยาทินา อนาคตสฺส ปฏิสนฺธิโคจรภาวํ นิวาเรติฯ น หิ ตํ อตีตกมฺมกมฺมนิมิตฺตานิ วิย อนุภูตํ, นาปิ ปจฺจุปฺปนฺนกมฺมนิมิตฺตคตินิมิตฺตานิ วิย อาปาถคตญฺจ โหตีติ, กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทีนญฺจ สรูปํ สยเมว วกฺขติฯ

๕๔. **เตสู**ติ รูปาทิปจฺจุปฺปนฺนาทิกมฺมาทิอารมฺมเณสุ วิญฺญาเณสุฯ รูปาทีสุ เอเกกํ อารมฺมณํ เอเตสนฺติ **รูปาทิเอเกการมฺมณานิ**ฯ

๕๕. รูปาทิกํ ปญฺจวิธมฺปิ อารมฺมณเมตสฺสาติ **รูปาทิปญฺจารมฺมณํ**ฯ

๕๖. **เสสานี**ติ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉเนหิ อวเสสานิ เอกาทส กามาวจรวิปากานิฯ **สพฺพถาปิ กามาวจรารมฺมณานี**ติ สเพฺพนปิ ฉทฺวาริกทฺวารวิมุตฺตฉฬารมฺมณวสปฺปวตฺตาการเรน นิพฺพตฺตานิปิ เอกนฺตกามาวจรสภาวฉฬารมฺมณโคจรานิฯ เอตฺถ หิ วิปากานิ ตาวสนฺตีรณาทิวเสน รูปาทิปญฺจารมฺมเณ, ปฏิสนฺธาทิวเสน ฉฬารมฺมณสงฺขาเต กามาวจรารมฺมเณเยว ปวตฺตนฺติฯ

หสนจิตฺตมฺปิ ปธานสารุปฺปฏฺฐานํ ทิสฺวา ตุสฺสนฺตสฺส รูปารมฺมเณ, ภณฺฑภาชนฏฺฐาเน มหาสทฺทํ สุตฺวา ‘‘เอวรูปา โลลุปฺปตณฺหา เม ปหีนา’’ติ ตุสฺสนฺตสฺส สทฺทารมฺมเณ, คนฺธาทีหิ เจติยปูชนกาเล ตุสฺสนฺตสฺส คนฺธารมฺมเณ, รสสมฺปนฺนํ ปิณฺฑปาตํ สพฺรหฺมจารีหิ ภาเชตฺวา ปริภุญฺชนกาเล ตุสฺสนฺตสฺส รสารมฺมเณ, อาภิสมาจาริกวตฺตปริปูรณกาเล ตุสฺสนฺตสฺส โผฏฺฐพฺพารมฺมเณ, ปุเพฺพนิวาสญาณาทีหิ คหิตกามาวจรธมฺมํ อารพฺภ ตุสฺสนฺตสฺส ธมฺมารมฺมเณติ เอวํ ปริตฺตธมฺมปริยาปเนฺนเสฺวว ฉสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตติฯ

๕๗. ทฺวาทสากุสลอฏฺฐญาณวิปฺปยุตฺตชวนวเสน วีสติ จิตฺตานิ อตฺตโน ชฬภาวโต โลกุตฺตรธเมฺม อารพฺภ ปวตฺติตุํ น สโกฺกนฺตีติ นววิธโลกุตฺตรธเมฺม วเชฺชตฺวา เตภูมกานิ, ปญฺญตฺติญฺจ อารพฺภ ปวตฺตนฺตีติ อาห **“อกุสลานิ เจวา”**ตฺยาทิฯ อิเมสุ หิ อกุสลโต จตฺตาโร ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา ปริตฺตธเมฺม อารพฺภ ปรามสนอสฺสาทนาภินนฺทนกาเล กามาวจรารมฺมณา, เตเนวากาเรน สตฺตวีสติ มหคฺคตธเมฺม อารพฺภ ปวตฺติยํ มหคฺคตารมฺมณา, สมฺมุติธเมฺม อารพฺภ ปวตฺติยํ ปญฺญตฺตารมฺมณาฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทาปิ เตเยว ธเมฺม อารพฺภ เกวลํ อสฺสาทนาภินนฺทนวเสน ปวตฺติยํ, ปฏิฆสมฺปยุตฺตา จ ทุสฺสนวิปฺปฏิสารวเสน, วิจิกิจฺฉาสหคโต อนิฏฺฐงฺคมนวเสน, อุทฺธจฺจสหคโต วิกฺขิปนวเสน, อวูปสมวเสน จ ปวตฺติยํ ปริตฺตมหคฺคตปญฺญตฺตารมฺมโณ, กุสลโต จตฺตาโร, กิริยโต จตฺตาโรติ อฏฺฐ ญาณวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทา เสกฺขปุถุชฺชนขีณาสวานํ อสกฺกจฺจทานปจฺจเวกฺขณธมฺมสฺสวนาทีสุ ปริตฺตธเมฺม อารพฺภ ปวตฺติกาเล กามาวจรารมฺมณา, อติปคุณชฺฌานปจฺจเวกฺขณกาเล มหคฺคตารมฺมณา, กสิณนิมิตฺตาทีสุ ปริกมฺมาทิกาเล ปญฺญตฺตารมฺมณาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๕๘. **อรหตฺตมคฺคผลวชฺชิตสพฺพารมฺมณานิ** เสกฺขปุถุชฺชนสนฺตาเนเสฺวว ปวตฺตนโตฯ เสกฺขาปิ หิ ฐเปตฺวา โลกิยจิตฺตํ อรหโต มคฺคผลสงฺขาตํ ปาฏิปุคฺคลิกจิตฺตํ ชานิตุํ น สโกฺกนฺติ อนธิคตตฺตา, ตถา ปุถุชฺชนาทโยปิ โสตาปนฺนาทีนํ, เสกฺขานํ ปน อตฺตโน อตฺตโน มคฺคผลปจฺจเวกฺขเณสุ ปรสนฺตานคตมคฺคผลารมฺมณาย อภิญฺญาย ปริกมฺมกาเล, อภิญฺญาจิตฺตเนว มคฺคผลานํ ปริจฺฉินฺทนกาเล จ อตฺตโน อตฺตโน สมานานํ, เหฏฺฐิมานญฺจ มคฺคผลธ

เมฺม อารพฺภ กุสลชวนานํ ปวตฺติ อตฺถีติ อรหตฺตมคฺคผลเสฺสว ปฏิเกฺขโป กโตฯ กามาวจร มหคฺคตปญฺญตฺตินิพฺพานานิ ปน เสกฺขปุถุชฺชนานํ สกฺกจฺจทานปจฺจเวกฺขณธมฺมสฺสวนสงฺขา รสมฺมสนกสิณปริกมฺมาทีสุ ตํตทารมฺมณิกาภิญฺญานํ ปริกมฺมกาเล, โคตฺรภุโวทานกาเล, ทิพฺพจกฺขาทีหิ รูปวิชานนาทิกาเล จ กุสลชวนานํ โคจรภาวํ คจฺฉนฺติฯ

๕๙. **สพฺพถาปิ สพฺพารมฺมณานี**ติ กามาวจรมหคฺคตสพฺพโลกุตฺตรปญฺญตฺติวเสน สพฺพถาปิ สพฺพารมฺมณานิ, น ปน อกุสลาทโย วิย สปฺปเทสสพฺพารมฺมณานีตฺยโตฺถฯ กิริยชวนานญฺหิ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิวสปฺปวตฺติยํ, โวฏฺฐพฺพนสฺส จ ตํตํปุเรจาริกวสปฺปวตฺติยํ น จ กิญฺจิ อโคจรํ นาม อตฺถิฯ

๖๐. ปฐมตติยารุปฺปารมฺมณตฺตา **อารุเปฺปสุ ทุติยจตุตฺถานิ มหคฺคตารมฺมณานิ**ฯ

๖๑. **เสสานิ...เป.... ปญฺญตฺตารมฺมณานี**ติ ปนฺนรส รูปาวจรานิ, ปฐมตติยารุปฺปานิ จาติ เอกวีสติ กสิณาทิปญฺญตฺตีสุ ปวตฺตนโต ปญฺญตฺตารมฺมณานิฯ

๖๓. เตวีสติกามาวจรวิปากปญฺจทฺวาราวชฺชนหสนวเสน ปญฺจวีสติ จิตฺตานิ **ปริตฺตมฺหิ** กามาวจรารมฺมเณ เยว ภวนฺติฯ กามาวจรญฺหิ มหคฺคตาทโย อุปาทาย มนฺทานุภาวตาย ปริสมนฺตโต อตฺตํ ขณฺฑิตํ วิยาติ **ปริตฺตํ**ฯ ‘‘ฉ จิตฺตานิ มหคฺคเตเยวา’’ตฺยาทินา สพฺพตฺถ สาวธารณโยชนา ทฏฺฐพฺพาฯ

อาลมฺพณสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วตฺถุสงฺคหวณฺณนา

๖๔. วตฺถุวิภาคโต , ตพฺพตฺถุกจิตฺตปริเจฺฉทวเสน จ สงฺคโห **วตฺถุสงฺคโห**ฯ วสนฺติ เอเตสุ จิตฺตเจตสิกา ตนฺนิสฺสยตฺตาติ **วตฺถูนิ**ฯ

๖๕. **ตานิ กามโลเก สพฺพานิปิ ลพฺภนฺติ** ปริปุณฺณินฺทฺริยสฺส ตเตฺถว อุปลพฺภนโตฯ **ปิ**-สเทฺทน ปน อนฺธพธิราทิวเสน เกสญฺจิ อสมฺภวํ ทีเปติฯ

๖๖. **ฆานาทิตฺตยํ นตฺถิ** พฺรหฺมานํ กามวิราคภาวนาวเสน คนฺธรสโผฏฺฐเพฺพสุ วิรตฺตตาย ตพฺพิสยปฺปสาเทสุปิ วิราคสภาวโตฯ พุทฺธทสฺสนธมฺมสฺสวนาทิอตฺถํ ปน จกฺขุโสเตสุ อวิรตฺตภาวโต จกฺขาทิทฺวยํ ตตฺถ อุปลพฺภติฯ

๖๗. **อรูปโลเก สพฺพานิปิ** ฉ วตฺถูนิ น **สํวิชฺชนฺติ** อรูปีนํ รูปวิราคภาวนาพเลน ตตฺถ สเพฺพน สพฺพํ รูปปฺปวตฺติยา อภาวโตฯ

๖๘. ปญฺจวิญฺญาณาเนว นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน ธาตุโยติ **ปญฺจวิญฺญาณธาตุโย**ฯ

๖๙. มนนมตฺตา ธาตุ **มโนธาตุ**ฯ

๗๐. มโนเยว วิสิฏฺฐวิชานนกิจฺจโยคโต วิญฺญาณํ นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน ธาตุ จาติ **มโนวิญฺญาณธาตุ**ฯ มนโส วิญฺญาณธาตูติ วา **มโนวิญฺญาณธาตุ**ฯ สา หิ มนโตเยว อนนฺตรปจฺจยโต สมฺภูยมนโสเยว อนนฺตรปจฺจยภูตาติ มนโส สมฺพนฺธินี โหติฯ สนฺตีรณตฺตยสฺส, อฏฺฐมหาวิปากานํ, ปฏิฆทฺวยสฺส, ปฐมมคฺคสฺส, หสิตุปฺปาทสฺส, ปนฺนรสรูปาว

จรานญฺจ วเสน ปวตฺตา ยถาวุตฺตมโนธาตุปญฺจวิญฺญาณธาตูหิ อวเสสา มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตา จ ตึส ธมฺมา น เกวลํ มโนธาตุเยว, ตถา หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺตีติ สมฺพนฺโธฯ

สนฺตีรณมหาวิปากานิ หิ เอกาทส ทฺวาราภาวโต, กิจฺจาภาวโต จ อารุเปฺป น อุปฺปชฺชนฺติ ฯ ปฏิฆสฺส อนีวรณาวตฺถสฺส อภาวโต ตํสหคตํ จิตฺตทฺวยํ รูปโลเกปิ นตฺถิ, ปเคว อารุเปฺปฯ ปฐมมโคฺคปิ ปรโตโฆสปจฺจยาภาเว สาวกานํ อนุปฺปชฺชนโต, พุทฺธปเจฺจกพุทฺธานญฺจ มนุสฺสโลกโต อญฺญตฺถ อนิพฺพตฺตนโต, หสนจิตฺตญฺจ กายาภาวโต, รูปาวจรานิ อรูปีนํ รูปวิราคภาวนาวเสน ตทารมฺมเณสุ ฌาเนสุปิ วิรตฺตภาวโต อรูปภเว น อุปฺปชฺชนฺตีติ สพฺพานิปิ เอตานิ เตตฺตึส จิตฺตานิ หทยํ นิสฺสาเยว ปวตฺตนฺติฯ

๗๑. ปญฺจรูปาวจรกุสลโต อวเสสานิ ทฺวาทส โลกิยกุสลานิ, ปฏิฆทฺวยโต อวเสสานิ ทส อกุสลานิ, ปญฺจทฺวาราวชฺชนหสนรูปาวจรกิริเยหิ อวเสสานิ เตรส กิริยจิตฺตานิ, ปฐมมโคฺคโต อวเสสานิ สตฺต อนุตฺตรานิ จาติ อิเมสํ วเสน เทฺวจตฺตาลีสวิธา มโนวิญฺญาณธาตุสงฺขาตา ธมฺมา ปญฺจโวการภววเสน **หทยํ นิสฺสาย วา,** จตุโวการภววเสน **อนิสฺสายวา** ปวตฺตนฺติฯ

๗๓. **กาเม** ภเว ฉวตฺถุํ นิสฺสิตา สตฺต วิญฺญาณธาตุโย, **รูเป** ภเว ติวตฺถุํ นิสฺสิตา ฆานวิญฺญาณาทิตฺตยวชฺชิตา จตุพฺพิธา วิญฺญาณธาตุโย, **อารุเปฺป** ภเว อนิสฺสิตา เอกา มโนวิญฺญาณธาตุ มตาติ โยชนาฯ

๗๔. กามาวจรวิปากปญฺจทฺวาราวชฺชนปฏิฆทฺวยหสนวเสน สตฺตวีสติ กามาวจรานิ, ปนฺนรส รูปาวจรานิ, ปฐมมโคฺคติ **เตจตฺตาลีส** นิสฺสาเยว ชายเร, ตโตเยว อวเสสา อารุปฺปวิปากวชฺชิตา **เทฺวจตฺตาลีส** นิสฺสาย จ อนิสฺสาย จ ชายเร, **ปาการุปฺปา** จตฺตาโร อนิสฺสิตาเยวาติ สมฺพนฺโธฯ

วตฺถุสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

ปกิณฺณกปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. วีถิปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. **อิเจฺจวํ** ยถาวุตฺตนเยน **จิตฺตุปฺปาทานํ** จตุนฺนํ ขนฺธานํ **อุตฺตรํ** เวทนาสงฺคหาทิวิภาคโต อุตฺตมํ ปเภทสงฺคหํ กตฺวา ปุน กามาวจราทีนํ ติณฺณํ ภูมีนํ, ทฺวิเหตุกาทิปุคฺคลานญฺจ เภเทน ลกฺขิตํ ''อิทํ เอตฺตเกหิ ปรํ, อิมสฺส อนนฺตรํ เอตฺตกานิ จิตฺตานี''ติ เอวํ ปุพฺพาปรจิเตฺตหิ นิยามิตํ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ จิตฺตุปฺปาทานํ **ปวตฺติสงฺคหํ นาม** ตนฺนามกํ สงฺคหํ ยถาสมฺภวโต สมาเสน ปวกฺขามีติ โยชนาฯ

๒. วตฺถุทฺวารารมฺมณสงฺคหา เหฏฺฐา กถิตาปิ ปริปุณฺณํ กตฺวา ปวตฺติสงฺคหํ ทเสฺสตุํ ปุน นิกฺขิตฺตาฯ

๓. วิสยานํ ทฺวาเรสุ, วิสเยสุ จ จิตฺตานํ ปวตฺติ **วิสยปฺปวตฺติ**ฯ

๔. **ตตฺถา**ติ เตสุ ฉสุ ฉเกฺกสุฯ

วีถิฉกฺกวณฺณนา

๖. ''จกฺขุทฺวาเร ปวตฺตา วีถิ จิตฺตปรมฺปรา จกฺขุทฺวารวีถี''ตฺยาทินา ทฺวารวเสน, ''จกฺขุวิญฺญาณสมฺพนฺธินี วีถิ เตน สห เอการมฺมณเอกทฺวาริกตาย สหจรณภาวโต จกฺขุวิญฺญาณวีถี''ตฺยาทินา วิญฺญาณวเสน วา วีถีนํ นาม โยชนา กาตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **''จกฺขุทฺวารวีถี''**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ

วีถิฉกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วีถิเภทวณฺณนา

๗. **''อติมหนฺต''**นฺตฺยาทีสุ เอกจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา อาปาถาคตํ โสฬสจิตฺตกฺขณายุกํ **อติมหนฺตํ** นามฯ ทฺวิติจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา ปนฺนรสจุทฺทสจิตฺตกฺขณายุกํ **มหนฺตํ** นามฯ จตุจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาว นวจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา เตรสจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาว อฏฺฐจิตฺตกฺขณายุตํ **ปริตฺตํ** นามฯ ทสจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาว ปนฺนรสจิตฺตกฺขณาตีตํ หุตฺวา สตฺตจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ยาว ทฺวิจิตฺตกฺขณายุกํ **อติปริตฺตํ** นามฯ เอวญฺจ กตฺวา วกฺขติ ''เอกจิตฺตกฺขณาตีตานี''ตฺยาทิฯ **วิภูตํ** ปากฏํฯ **อวิภูตํ** อปากฏํฯ

วีถิเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจทฺวารวีถิวณฺณนา

๘. **กถ**นฺติ เกน ปกาเรน อติมหนฺตาทิวเสน วิสยววตฺถานนฺติ ปุจฺฉิตฺวา จิตฺตกฺขณวเสน ตํ ปกาเสตุํ **''อุปฺปาทฏฺฐิตี''**ตฺยาทิ อารทฺธํฯ อุปฺปชฺชนํ **อุปฺปาโท,** อตฺตปฏิลาโภฯ ภญฺชนํ **ภโงฺค,** สรูปวินาโสฯ อุภินฺนํ เวมชฺฌํ ภงฺคาภิมุขปฺปวตฺติ **ฐิติ** นามฯ เกจิ ปน จิตฺตสฺส ฐิติกฺขณํ ปฏิเสเธนฺติฯ อยญฺหิ เนสํ อธิปฺปาโย – **จิตฺตยมเก** (วิภ. มูลฏี. ๒๐ ปกิณฺณกกถาวณฺณนา; ยม. ๒.จิตฺตยมก.๘๑, ๑๐๒) ''อุปฺปนฺนํ อุปฺปชฺชมาน''นฺติ เอวมาทิปทานํ วิภเงฺค ''ภงฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนํ , โน จ อุปฺปชฺชมานํ, อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนเญฺจว อุปฺปชฺชมานญฺจา''ตฺยาทินา (ยม. ๒.จิตฺตยมก.๘๑, ๑๐๒) ภงฺคุปฺปาทาว กถิตา, น ฐิติกฺขโณฯ ยทิ จ จิตฺตสฺส ฐิติกฺขโณปิ

อตฺถิ, ‘‘ฐิติกฺขเณ ภงฺคกฺขเณ จา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ อถ มตํ ‘‘อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตีติ (อ. นิ. ๓.๔๗) สุตฺตนฺตปาฐโต ฐิติกฺขโณ อตฺถี’’ติ, ตตฺถปิ เอกสฺมึ ธมฺเม อญฺญถตฺตสฺส อนุปฺปชฺชนโต, ปญฺญาณวจนโต จ ปพนฺธฐิติ เยว อธิเปฺปตา, น จ ขณฐิติ, น จ อภิธมฺเม ลพฺภมานสฺส อวจเน การณํ อตฺถิ, ตสฺมา ยถาธมฺม สาสเน อวจนมฺปิ อภาวเมว ทีเปตีติฯ ตตฺถ วุจฺจเต ยเถว หิ เอกธมฺมาธารภาเวปิ อุปฺปาทภงฺ คานํ อโญฺญ อุปฺปาทกฺขโณ, อโญฺญ ภงฺคกฺขโณติ อุปฺปาทาวตฺถาย ภินฺนา ภงฺคาวตฺถา อิจฺฉิ ตาฯ อิตรถา หิ ‘‘อโญฺญเยว ธโมฺม อุปฺปชฺชติ, อโญฺญ นิรุชฺฌตี’’ติ อาปเชฺชยฺย, เอวเมว อุปฺ ปาทภงฺคาวตฺถาหิ ภินฺนา ภงฺคาภิมุขาวตฺถาปิ อิจฺฉิตพฺพา, สา ฐิติ นามฯ **ปาฬิยํ** ปน เวเนยฺ ยชฺฌาสยานุโรธโต นยทสฺสนวเสน สา น วุตฺตาฯ อภิธมฺมเทสนาปิ หิ กทาจิ เวเนยฺยชฺฌาส ยานุโรเธน ปวตฺตติ, ยถา รูปสฺส อุปฺปาโท อุปจโย สนฺตตีติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา เทสิโต, **สุเตฺต จ** ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ? อุปฺปาโท ปญฺญายติ, วโย ปญฺญายติ, ฐิตสฺส อญฺญถตฺตํ ปญฺญายตี’’ติ เอวํ สงฺขตธมฺมเสฺสว ลกฺขณทสฺสนตฺถํ อุปฺปา ทาทีนํ วุตฺตตฺตา น สกฺกา ปพนฺธสฺส ปญฺญตฺติสภาวสฺส อสงฺขตสฺส ฐิติ ตตฺถ วุตฺตาติ วิญฺญา ตุํฯ อุปสคฺคสฺส จ ธาตฺวเตฺถเยว ปวตฺตนโต ‘‘ปญฺญายตี’’ติ เอตสฺส วิญฺญายตีติ อโตฺถฯ ตสฺ มา น เอตฺตาวตา จิตฺตสฺส ฐิติกฺขโณ ปฏิพาหิตุํ ยุโตฺตติ สุวุตฺตเมตํ ‘‘อุปฺปาทฐิติภงฺคว เสนา’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **อฏฺฐกถาย**มฺปิ ‘‘เอเกกสฺส อุปฺปาทฐิติภงฺควเสน ตโย ตโย ขณา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๖ ปกิณฺณกกถา)ฯ

๙. อรูปํ ลหุปริณามํ, รูปํ ครุปริณามํ คาหกคาเหตพฺพภาวสฺส ตํตํขณวเสน อุปฺปชฺชนโต ติ อาห **‘‘ตานี’’**ตฺยาทิฯ **ตานี**ติ ตาทิสานิฯ สตฺตรสนฺนํ จิตฺตานํ ขณานิ วิย ขณานิ **สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ,** ตานิ จิตฺตกฺขณานิ สตฺตรสาติ วา สมฺพโนฺธฯ วิสุํ วิสุํ ปน เอกปญฺญาส จิตฺ ตกฺขณานิ โหนฺติฯ **รูปธมฺมาน**นฺติ วิญฺญตฺติลกฺขณรูปวชฺชานํ รูปธมฺมานํฯ วิญฺญตฺติทฺวยญฺหิ เอกจิตฺตกฺขณายุกํฯ ตถา หิ ตํ จิตฺตานุปริวตฺติธเมฺมสุ วุตฺตํฯ ลกฺขณรูเปสุ จ ชาติ เจว อนิจฺจ ตา จ จิตฺตสฺส อุปฺปาทภงฺคกฺขเณหิ สมานายุกา, ชรตา ปน เอกูนปญฺญาสจิตฺตกฺขณายุกาฯ เอวญฺจ กตฺวา วทนฺติ –

‘‘ตํ สตฺตรสจิตฺตายุ, วินา วิญฺญตฺติลกฺขณ’’นฺติ (ส. ส. ๖๐);

เกจิ (วิภ. มูลฏี. ๒๐) ปน **‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปาทฏฺฐกถายํ** ‘เอตฺตาวตา เอกาทส จิตฺ ตกฺขณา อตีตา โหนฺติ, อถาวเสสปญฺจจิตฺตกฺขณายุเก’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๒๓; วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๗) วจนโต โสฬสจิตฺตกฺขณานิ รูปธมฺมานมายูฯ อุปฺปชฺชมานเมว หิ รูปํ ภวงฺคจลนสฺส ปจฺจโย โหตี’’ติ วทนฺติ, ตยิทมสารํ ‘‘ปฏิสนฺธิจิเตฺตน สหุปฺปนฺนํ กมฺมชรูปํ ตโต ปฏฺฐาย สตฺตรสเมน สทฺธึ นิรุชฺฌติ, ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกฺขเณ อุปฺปนฺนํ อฏฺฐารสมสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิรุชฺฌตี’’ตฺ ยาทินา (วิภ. อฏฺฐ. ๒๖ ปกิณฺณกกถา) **อฏฺฐกถาย**เมว สตฺตรสจิตฺตกฺขณสฺส อาคตตฺตาฯ ยตฺถ ปน โสฬสจิตฺตกฺขณาเนว ปญฺญายนฺติ, ตตฺถ จิตฺตปฺปวตฺติยา ปจฺจยภาวโยคฺยกฺขณว เสน นโย นีโตฯ เหฏฺฐิมโกฏิยา หิ เอกจิตฺตกฺขณมฺปิ อติกฺกนฺตเสฺสว รูปสฺส อาปาถาคมนสาม ตฺถิยนฺติ อลมติวิตฺถาเรนฯ

๑๐. เอกจิตฺตสฺส ขณํ วิย ขณํ เอกจิตฺตกฺขณํ, ตํ อตีตํ เอเตสํ, เอตานิ วา ตํ อตีตานีติ **เอกจิตฺตกฺขณาตีตานิฯ อาปาถมาคจฺฉนฺตี**ติ รูปสทฺทารมฺมณานิ สกสกฏฺฐาเน ฐตฺวาว โคจรภาวํ คจฺฉนฺตีติ อาโภคานุรูปํ อเนกกลาปคตานิ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติ, เสสานิ ปน ฆานา ทินิสฺสเยสุ อลฺลีนาเนว วิญฺญาณุปฺปตฺติการณานีติ เอเกกกลาปคตานิปิฯ เอเกกกลาปคตาปิ

หิ ปสาทา วิญฺญาณสฺส อาธารภาวํ คจฺฉนฺติ, เต ปน ภวงฺคจลนสฺส อนนฺตรปจฺจยภูเตน ภวงฺคน สทฺธึ อุปฺปนฺนาฯ ‘‘อาวชฺชเนน สทฺธึ อุปฺปนฺนา’’ติ อปเรฯ

ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค จลิเตติ วิสทิสวิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุภาวสงฺขาตภวงฺคจลนวเสน ปุริมคฺคหิตารมฺมณสฺมึเยว ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค ปวเตฺตฯ ปญฺจสุ หิ ปสาเทสุ โยคฺยเทสาวตฺถานวเสน อารมฺมเณ ฆฏฺฏิเต ปสาทฆฏฺฏนานุภาเวน ภวงฺคสนฺตติ โวจฺฉิชฺชมานา สหสา อโนจฺฉิชฺชิตฺวา ยถา เวเคน ธาวโนฺต ฐาตุกาโมปิ ปุริโส เอกทฺวิปทวาเร อติกฺกมิตฺวาว ติฏฺฐติ, เอวํ ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวาว โอจฺฉิชฺชติฯ ตตฺถ ปฐมจิตฺตํ ภวงฺคสนฺตตึ จาเลนฺตํ วิย อุปฺปชฺชตีติ **ภวงฺคจลนํ,** ทุติยํ ตสฺส โอจฺฉิชฺชนากาเรน อุปฺปชฺชนโต **ภวงฺคุปเจฺฉโท**ติ โวหรนฺติฯ อิธ ปน อวิเสเสน วุตฺตํ ‘‘ทฺวิกฺขตฺตุํ ภวงฺเค จลิเต’’ติฯ

นนุ จ รูปาทินา ปสาเท ฆฏฺฏิเต ตนฺนิสฺสิตเสฺสว จลนํ ยุตฺตํ, กถํ ปน หทยวตฺถุนิสฺสิตสฺส ภวงฺคสฺสาติ? สนฺตติวเสน เอกาพทฺธตฺตาฯ ยถา หิ เภริยา เอกสฺมึ ตเล ฐิตสกฺขราย มกฺขิกาย นิสินฺนาย อปรสฺมึ ตเล ทณฺฑาทินา ปหเฏ อนุกฺกเมน เภริจมฺมวรตฺตาทีนํ จลเนน สกฺขราย จลิตาย มกฺขิกาย อุปฺปติตฺวา คมนํ โหติ, เอวเมว รูปาทินา ปสาเท ฆฏฺฏิเต ตนฺนิสฺสเยสุ มหาภูเตสุ จลิเตสุ อนุกฺกเมน ตํสมฺพนฺธานํ เสสรูปานมฺปิ จลเนน หทยวตฺถุมฺหิ จลิเต ตนฺนิสฺสิตสฺส ภวงฺคสฺส จลนากาเรน ปวตฺติ โหติฯ วุตฺตญฺจ –

> ‘‘ฆฏฺฏิเต อญฺญวตฺถุมฺหิ, อญฺญนิสฺสิตกมฺปนํ;
> เอกาพเทฺธน โหตีติ, สกฺขโรปมยา วเท’’ติฯ (ส. ส. ๑๗๖);

ภวงฺคโสตนฺติ ภวงฺคปฺปวาหํฯ **อาวชฺชนฺต**นฺติ ‘‘กึ นาเมต’’นฺติ วทนฺตํ วิย อาโภคํ กุรุมานํฯ **ปสฺสนฺต**นฺติ ปจฺจกฺขโต เปกฺขนฺตํฯ นนุ จ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๑๓; อ. นิ. ๓.๖๒; วิภ. ๕๑๗) วจนโต จกฺขุนฺทฺริยเมว ทสฺสนกิจฺจํ สาเทติ, น วิญฺญาณนฺติ? นยิทเมวํ, รูปสฺส อนฺธภาเวน รูปทสฺสเน อสมตฺถภาวโตฯ ยทิ จ ตํ รูปํ ปสฺสติ, ตถา สติ อญฺญวิญฺญาณสมงฺคิโนปิ รูปทสฺสนปฺปสโงฺค สิยาฯ ยทิ เอวํ วิญฺญาณสฺส ตํ กิจฺจํ สาเธติ, วิญฺญาณสฺส อปฺปฏิพนฺธตฺตา อนฺตริตรูปสฺสปิ ทสฺสนํ สิยาฯ โหตุ อนฺตริตสฺสปิ ทสฺสนํ, ยสฺส ผลิกาทิติโรหิตสฺส อาโลกปฏิพโนฺธ นตฺถิ, ยสฺส ปน กุฏฺฏาทิอนฺตริตสฺส อโลกปฏิพโนฺธ อตฺถิฯ ตตฺถ ปจฺจยาภาวโต วิญฺญาณํ นุปฺปชฺชตีติ น ตสฺส จกฺขุวิญฺญาเณน คหณํ โหติฯ ‘‘จกฺขุนา’’ติ ปเนตฺถ เตน ทฺวาเรน กรณภูเตนาติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา นิสฺสิตกิริยา นิสฺสยปฺปฏิพทฺธา วุตฺตา ยถา ‘‘มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตี’’ติฯ

สมฺปฏิจฺฉนฺตนฺติ ตเมว รูปํ ปฏิคฺคณฺหนฺตํ วิยฯ **สนฺตีรยมาน**นฺติ ตเมว รูปํ วีมํสนฺตํ วิยฯ **ววตฺถเปนฺต**นฺติ ตเมว รูปํ สุฏฺฐุ สลฺลเกฺขนฺตํ วิยฯ โยนิโสมนสิการาทิวเสน ลโทฺธ ปจฺจโย เอเตนาติ **ลทฺธปจฺจยํ**ฯ ยํ กิญฺจิ ชวนนฺติ สมฺพโนฺธฯ มุจฺฉามรณาสนฺนกาเลสุ จ ฉปฺปญฺจปิ ชวนานิ ปวตฺตนฺตีติ อาห **‘‘เยภุเยฺยนา’’**ติฯ **ชวนานุพนฺธานี**ติ ปฏิโสตคามินาวํ นทีโสโต วิย กิญฺจิ กาลํ ชวนํ อนุคตานิฯ ตสฺส ชวนสฺส อารมฺมณํ อารมฺมณเมเตสนฺติ ตทารมฺมณานิ ‘‘พุรหุมสฺสโร’’ตฺยาทีสุ วิย มเชฺฌปทโลปวเสน, ตทารมฺมณานิ จ ตานิ ปากานิ จาติ **ตทารมฺมณปากานิฯ ยถารห**นฺติ อารมฺมณชวนสตฺตานุรูปํฯ ตถา ปวตฺตึ ปน สยเมว ปกาสยิสฺสติ, **ภวงฺคปาโต**ติ วีถิจิตฺตวเสน อปฺปวตฺติตฺวา จิตฺตสฺส ภวงฺคปาโต วิย, ภวงฺควเสน อุปฺปตฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ วีถิจิตฺตปฺปวตฺติยา สุขคฺคหณตฺถํ อโมฺพปมาทิกํ อาหรนฺติ, ตตฺริทํ อโมฺพปมามตฺตํ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถา) – เอโก กิร ปุริโส ผลิตมฺพรุกฺขมูเล สสีสํ ปารุปิตฺวา นิทฺทายโนฺต อาสเนฺน ปติตสฺส เอกสฺส อมฺพผลสฺส สเทฺทน ปพุชฺฌิตฺวา สีสโต

วตฺถํ อปเนตฺวา จกฺขุํ อุมฺมีเลตฺวา ทิสฺวา จ ตํ คเหตฺวา มทฺทิตฺวา อุปสิงฺฆิตฺวา ปกฺกภาวํ ญตฺวา ปริภุญฺชิตฺวา มุขคตํ สห เสเมฺหน อโชฺฌหริตฺวา ปุน ตเตฺถว นิทฺทายติฯ ตตฺถ ปุริสสฺส นิทฺทายนกาโล วิย ภวงฺคกาโล, ผลสฺส ปติตกาโล วิย อารมฺมณสฺส ปสาทฆฎฺฎนกาโล, ตสฺส สเทฺทน ปพุทฺธกาโล วิย อาวชฺชนกาโล, อุมฺมีเลตฺวา โอโลกิตกาโล วิย จกฺขุวิญฺญาณปฺปวตฺติกาโล, คหิตกาโล วิย สมฺปฎิจฺฉนกาโล, มทฺทนกาโล วิย สนฺตีรณกาโล, อุปสิงฺฆนกาโล วิย โวฎฺฐพฺพนกาโล, ปริโภคกาโล วิย ชวนกาโล, มุขคตํ สห เสเมฺหน อโชฺฌหรณกาโล วิย ตทารมฺมณกาโล, ปุน นิทฺทายนกาโล วิย ปุน ภวงฺคกาโลฯ

อิมาย จ อุปมาย กึ ทีปิตํ โหติ? อารมฺมณสฺส ปสาทฆฎฺฎนเมว กิจฺจํ, อาวชฺชนสฺส วิสยาภุชนเมว, จกฺขุวิญฺญาณสฺส ทสฺสนมตฺตเมว, สมฺปฎิจฺฉนาทีนญฺจ ปฎิคฺคณฺหนาทิมตฺตเมว , ชวนเสฺสว ปน อารมฺมณรสานุภวนํ, ตทารมฺมณสฺส จ เตน อนุภูตเสฺสว อนุภวนนฺติ เอวํ กิจฺจวเสน ธมฺมานํ อญฺญมญฺญํ อสํกิณฺณตา ทีปิตา โหติฯ เอวํ ปวตฺตมานํ ปน จิตฺตํ ‘‘อาวชฺชนํ นาม หุตฺวา ภวงฺคานนฺตรํ โหติ, ตฺวํ ทสฺสนาทีสุ อญฺญตรํ หุตฺวา อาวชฺชนานนฺตร’’นฺตฺยาทินา นิยุญฺชเก การเก อสติปิ อุตุพีชนิยามาทิ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถา) วิย จิตฺตนิยามวเสเนว ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพํฯ

๑๑. เอตฺตาวตา สตฺตรส จิตฺตกฺขณานิ ปริปูเรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๑๒. **อปฺปโหนฺตาตีตก**นฺติ อปฺปโหนฺตํ หุตฺวา อตีตํฯ **นตฺถิ ตทารมฺมณุปฺปาโท**ติ จุทฺทสจิตฺตกฺขณายุเก ตาว อารมฺมณสฺส นิรุทฺธตฺตาว ตทารมฺมณํ นุปฺปชฺชติฯ น หิ เอกวีถิยํ เกสุจิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณสุ กานิจิ อตีตารมฺมณานิ โหนฺติฯ ปนฺนรสจิตฺตกฺขณายุเกสุปิ ชวนุปฺปตฺติโต ปรํ เอกเมว จิตฺตกฺขณํ อวสิฎฺฐนฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ตทารมฺมณุปฺปตฺติยา อปฺปโหนกภาวโต นตฺถิ ทุติยตทารมฺมณสฺส อุปฺปตฺตีติ ปฐมมฺปิ นุปฺปชฺชติฯ ทฺวิกฺขตฺตุเมว หิ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ **ปาฬิยํ** นิยมิตา จิตฺตปฺปวตฺติคณนายํ สพฺพวาเรสุ ‘‘ตทารมฺมณานิ เทฺว’’ติ (วิภ. อฎฺฐ. ๒๒๗) ทฺวินฺนเมว จิตฺตวารานํ อาคตตฺตาฯ ยํ ปน **ปรมตฺถวินิจฺฉเย** วุตฺตํ –

‘‘สกึ เทฺว วา ตทาลมฺพํ, สกิมาวชฺชนาทโย’’ติ (ปรม. วิ. ๑๑๖), ตํ มชฺฌิมภาณกมตานุสาเรน วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยสฺมา ปน มชฺฌิมภาณกานํ วาโท เหฎฺฐา วุตฺตปาฬิยา อสํสนฺทนโต **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฎฺฐ. ๒๒๗) ปฎิกฺขิโตฺตว, ตสฺมา อาจริเยนปิ อตฺตนา อนธิเปฺปตตฺตาเยว อิธ เจว นามรูปปริเจฺฉเท จ สกึ ตทารมฺมณุปฺปตฺติ น วุตฺตาฯ

๑๓. โวฎฺฐพฺพนุปฺปาทโต ปรํ ฉจิตฺตกฺขณาวสิฎฺฐายุกมฺปิ อารมฺมณํ อปฺปายุกภาเวน ปริทุพฺพลตฺตา ชวนุปฺปตฺติยา ปจฺจโย น โหติฯ ชวนญฺหิ อุปฺปชฺชมานํ นิยเมน สตฺตจิตฺตกฺขณายุเกเยว อุปฺปชฺชตีติ อธิปฺปาเยนาห **‘‘ชวนมฺปิ อนุปฺปชฺชิตฺวา’’**ติฯ เหตุมฺหิ จายํ ตฺวาปจฺจโย, ชวนสฺสปิ อนุปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ อิตรถา หิ อปรกาลกิริยาย สมานกตฺตุกตา น ลพฺภตีติฯ **ทฺวตฺติกฺขตฺตุ**นฺติ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วาฯ เกจิ ปน ‘‘ติกฺขตฺตุ’นฺติ อิทํ วจนสิลิฎฺฐตามตฺตปฺปโยชน’’นฺติ วทนฺติ, ตํ ปน เตสํ อภินิเวสมตฺตํฯ น หิ ‘‘ทฺวิกฺขตฺตุํ โวฎฺฐพฺพนเมว ปริวตฺตตี’’ติ วุเตฺตปิ วจนสฺส อสิลิฎฺฐภาโว อตฺถิ, น จ ติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยา พาธกํ กิญฺจิ วจนํ อฎฺฐกถาทีสุ อตฺถิฯ เอวญฺจ กตฺวา ตตฺถ ตตฺถ สีหฬสํวณฺณนาการาปิ ‘‘ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา’’อิเจฺจว วเณฺณนฺติฯ **โวฎฺฐพฺพนเมว ปริวตฺตตี**ติ โวฎฺฐพฺพนเมว ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชติฯ ตํ ปน อปฺปตฺวา อนฺตรา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ ฐตฺวา จิตฺตปฺปวตฺติยา นิวตฺตนํ นตฺถิฯ

อานนฺทาจริโย ปเนตฺถ (ธ. ส. มูลฏี. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถาวณฺณนา) ‘‘อาวชฺชนา กุสลากุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) อาวชฺชนาย กุสลากุสลานํ อนนฺตรปจฺจยภาวสฺส วุตฺตตฺตา โวฏฺฐพฺพนาวชฺชนานญฺจ อตฺถนฺตราภาวโต สติ อุปฺปตฺติยํ โวฏฺฐพฺพนํ กามาวจรกุสลากุสลกิริยชวนานํ เอกนฺตโต อนนฺตรปจฺจยภาเวเนว ปวตฺเตยฺย, โน อญฺญถาติ มุจฺฉากาลาทีสุ มนฺทีภูตเวคตาย ชวนปาริปูริยา ปริตฺตารมฺมณํ นิยมิตพฺพํ, น โวฏฺฐพฺพนสฺส ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยาติ ทีเปติฯ กิญฺจาปิ เอวํ ทีเปติ, ติเหตุกวิปากานิ ปน อนนฺตรปจฺจยภาเวน วุตฺตาเนวฯ ขีณาสวานํ จุติวเสน ปวตฺตานิ น กสฺสจิ อนนฺตรปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺตีติ ตานิ วิย โวฏฺฐพฺพนมฺปิ ปจฺจยเวกลฺลโต กุสลากุสลาทีนํ อนนฺตรปจฺจโย น โหตีติ น น สกฺกา วตฺตุํ, ตสฺมา **อฎฺฐกถาสุ** อาคตนเยเนเวตฺถ ปริตฺตารมฺมณํ นิยมิตนฺติฯ

๑๔. **นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโท** อุปริมโกฏิยา สตฺตจิตฺตกฺขณายุกสฺสปิ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ โวฏฺฐพฺพนุปฺปตฺติยา อปฺปโหนกภาวโต วีถิจิตฺตานํ อุปฺปาโท นตฺถิ, ภวงฺคปาโตว โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ภวงฺคจลนเมวาติ อวธารณผลํ ทเสฺสตุํ ‘‘นตฺถิ วีถิจิตฺตุปฺปาโท’’ติ วุตฺตํฯ อปเร ปน ‘‘นตฺถิ ภวงฺคุปเจฺฉโท’’ติ อวธารณผลํ ทเสฺสนฺติ, ตํ ปน วีถิจิตฺตุปฺปาทาภาววจเนเนว สิทฺธํฯ สติ หิ วีถิจิตฺตุปฺปาเท ภวงฺคํ อุปจฺฉิชฺชติฯ ภวงฺคุปเจฺฉทนาเมน ปน เหฏฺฐาปิ วิสุํ อวุตฺตตฺตา อิธ อวิเสเสน วุตฺตํฯ

๑๕. สพฺพโส วีถิจิตฺตุปฺปตฺติยา อภาวโต ปจฺฉิมวาโรวิธโมฆวารวเสน วุโตฺต, อญฺญตฺถ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถา) ปน ทุติยตติยวาราปิ ตทารมฺมณชวเนหิ สุญฺญตฺตา ‘‘โมฆวารา’’ติ วุตฺตาฯ **อารมฺมณภูตา**ติ วิสยภูตา, ปจฺจยภูตา จฯ ปจฺจโยปิ หิ ‘‘อารมฺมณ’’นฺติ วุจฺจติ ‘‘น ลจฺฉติ มาโร โอตารํ, น ลจฺฉติ มาโร อารมฺมณ’’นฺตฺยาทีสุ (ที. นิ. ๓.๘๐) วิยฯ เตเนวตฺถ โมฆวารสฺสปิ อารมฺมณภูตา วิสยปฺปวตฺตีติ สิทฺธํฯ อติปริตฺตารมฺมณญฺหิ โมฆวารปญฺญาปนสฺส ปจฺจโย โหติฯ อิตรถา หิ ภวงฺคจลนสฺส สกสกโคจเรเยว ปวตฺตนโต ปจฺฉิมวารสฺส อติปริตฺตารมฺมเณ ปวตฺติ นตฺถีติ ‘‘จตุนฺนํ วารานํ อารมฺมณภูตา’’ติ วจนํ ทุรุปปาทนํ สิยาติฯ

๑๖. ปญฺจทฺวาเร **ยถารหํ** ตํตํทฺวารานุรูปํ, ตํตํปจฺจยานุรูปํ, ตํตํอารมฺมณาทิอนุรูปญฺจ อุปฺปชฺชมานานิ วีถิจิตฺตานิ อาวชฺชนทสฺสนาทิสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนชวนตทารมฺมณวเสน อวิเสสโต **สเตฺตว** โหนฺติฯ **จิตฺตุปฺปาทา** จิตฺตานํ วิสุํ วิสุํ อุปฺปตฺติวเสน อุปฺปชฺชมานจิตฺตานิเยว วา **จตุทฺทส** อาวชฺชนาทิปญฺจกสตฺตชวนตทารมฺมณทฺวยวเสนฯ วิตฺถาราปน **จตุปญฺญาส** สเพฺพสเมว กามาวจรานํ ยถาสมฺภวํ ตตฺถ อุปฺปชฺชนโต,

เอตฺถาติ วิสยปฺปวตฺติสงฺคเหฯ

ปญฺจทฺวารวีถิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มโนทฺวารวีถิ

ปริตฺตชวนวารวณฺณนา

๑๗. มโนทฺวาริกจิตฺตานํ อตีตานาคตมฺปิ อารมฺมณํ โหตีติ เตสํ อติมหนฺตาทิวเสน วิสยววตฺถานํ กาตุํ น สกฺกาติ วิภูตาวิภูตวเสเนเวตํ นิยเมตุํ **‘‘ยทิ วิภูตมารมฺมณ’’**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ

๑๙. **เอตฺถา**ติ มโนทฺวาเรฯ **เอกจตฺตาลีส** ปญฺจทฺวาราเวณิกานํ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุตฺตยวเสน เตรสจิตฺตานํ ตตฺถ อปฺปวตฺตนโตฯ

ปริตฺตชวนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อปฺปนาชวนวารวณฺณนา

๒๐. **วิภูตาวิภูตเภโท นตฺถิ** อารมฺมณสฺส วิภูตกาเลเยว อปฺปนาสมฺภวโตฯ

๒๑. ตตฺถ หิ ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุ ยํ กิญฺจิ ชวนํ อปฺปนาวีถิโมตรตีติ สมฺพนฺโธฯ ปริกโมฺมปจารานุโลมโคตฺรภุนาเมน ยถากฺกมํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธติ โยชนาฯ ปฐมจิตฺตญฺหิ อปฺปนาย ปริกมฺมตฺตา ปฏิสงฺขารกภูตตฺตา **ปริกมฺมํ**ฯ ทุติยํ สมีปจาริตฺตา **อุปจารํ**ฯ นาจฺจาสโนฺนปิ หิ นาติทูรปฺปวตฺติ สมีปจารี นาม โหติ, อปฺปนํ อุเปจฺจ จรตีติ วา **อุปจารํ**ฯ ตติยํ ปุพฺพภาเค ปริกมฺมานํ, อุปริอปฺปนาย จ อนุกูลตฺตา **อนุโลมํ**ฯ จตุตฺถํ ปริตฺตโคตฺตสฺส, ปุถุชฺชนโคตฺตสฺส จ อภิภวนโต, มหคฺคตโคตฺตสฺส, โลกุตฺตรโคตฺตสฺส จ ภาวนโต วฑฺฒนโต **โคตฺรภุ,** อิมานิ จตฺตาริ นามานิ จตุกฺขตฺตุํ ปวตฺติยํ อนวเสสโต ลพฺภนฺติ, ติกฺขตฺตุํ ปวตฺติยํ ปน อุปจารานุโลมโคตฺรภุนาเมเนว ลพฺภนฺติฯ **อฏฺฐกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๘๐๔) ปน ปุริมานํ ติณฺณํ , ทฺวินฺนํ วา อวิเสเสนปิ ปริกมฺมาทินามํ วุตฺตํ, จตุกฺขตฺตุํ, ติกฺขตฺตุเมว วา ปญฺจมํ, จตุตฺถํ วา อุปฺปชฺชิตพฺพอปฺปนานุรูปโตติ อธิปฺปาโยฯ ปริกมฺมาทินามานํ อนวเสสโต ลพฺภมานวารทสฺสนตฺถํ **"จตุกฺขตฺตุ"**นฺติ อาทิโต วุตฺตํ, คณนปฏิปาฏิวเสน ปน **"ปญฺจมํ วา"**ติ โอสาเน วุตฺตํฯ

ยถารหนฺติ ขิปฺปาภิญฺญทนฺธาภิญฺญานุรูปํฯ ขิปฺปาภิญฺญสฺส หิ ติกฺขตฺตุํ ปวตฺตกามาวจรชวนานนฺตรํ จตุตฺถํ อปฺปนาจิตฺตมุปฺปชฺชติฯ ทนฺธาภิญฺญสฺส จตุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวนานนฺตรํ ปญฺจมํ อปฺปนา อุปฺปชฺชติ, ยสฺมา ปน อลทฺธาเสวนํ อนุโลมํ โคตฺรภุํ อุปฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, ลทฺธาเสวนมฺปิ จ ฉฏฺฐํ สตฺตมํ ภวงฺคสฺส อาสนฺนภาเวน ปปาตาสนฺนปุริโส วิย อปฺปนาวเสน ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา จตุตฺถโต โอรํ, ปญฺจมโต ปรํ วา อปฺปนา น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยถาภินีหารวเสนา**ติ รูปารูปโลกุตฺตรมคฺคผลานุรูปสมถวิปสฺสนาภาวนาจิตฺตาภินีหรณานุรูปโต, อปฺปนาย วีถิ **อปฺปนาวีถิ**ฯ ''ตโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหตี''ติ เอตฺตเกเยว วุเตฺต จตุตฺถํ, ปญฺจมํ วา โอติณฺณอปฺปนาโต ปรํ ภวงฺคปาโตว โหติ, น มคฺคานนฺตรํ ผลจิตฺตํ, สมาปตฺติวีถิยญฺจ ฌานผลจิตฺตานิ ปุนปฺปุนนฺติ คเณฺหยฺยุนฺติ ปุน **"อปฺปนาวสาเน"**ติ วุตฺตํฯ นิกายนฺตริยา กิร โลกิยปฺปนาสุ ปฐมกปฺปนาโต ปรํ สตฺตมชวนปูรณตฺถํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุํ กามาวจรชวนานมฺปิ ปวตฺตึ วเณฺณนฺตีติ เตสํ มตินิเสธนตฺถํ **"ภวงฺคปาโตวา"**ติ สาวธารณํ วุตฺตํฯ

๒๒. **ตตฺถา**ติ เตสุ อฏฺฐญาณสมฺปยุตฺตกามาวจรชวเนสุ, เตสุ จ ฉพฺพีสติมหคฺคตโลกุตฺตรชวเนสุฯ **ตตฺถา**ติ วา ตสฺมึ อปฺปนาวาเรฯ **โสมนสฺสสหคตชวนานนฺตรนฺ**ติ โสมนสฺสสหคตานํ จตุนฺนํ กุสลกิริยชวนานํ อนนฺตรํฯ **โสมนสฺสสหคตาวา**ติ จตุกฺกชฺฌานสฺส, สุกฺขวิปสฺสกาทีนํ มคฺคผลสฺส จ วเสน โสมนสฺสสหคตาว, น ปน อุเปกฺขาสหคตา ภินฺนเวทนานํ อญฺญมญฺญํ อาเสวนปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ **ปาฏิกงฺขิตพฺพา**ติ ปสํสิตพฺพา, อิจฺฉิตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ **ตตฺถาปี**ติ ตสฺมึ เอกเวทนชวนวาเรปิฯ **กุสลชวนานนฺตรนฺ**ติ จตุพฺพิธญาณสมฺปยุตฺตกุสลชวนานนฺตรํ กุสลชวนมเปฺปติ, น กิริยชวนํ ภินฺนสนฺตาเน นิพฺพตฺตนโตฯ เหฏฺฐิมญฺจ ผลตฺตยมเปฺปติ สมาปตฺติวีถิยนฺตฺยธิปฺปาโยฯ

๒๓. **สุขปุญฺญมุหา** โสมนสฺสสหคตติเหตุกกุสลทฺวยโต ปรํ อคฺคผลวิปากกิริยวชฺชิตโลกิยโลกุตฺตรจตุกฺกชฺฌานชวนวเสน **ทฺวตฺตึส, อุเปกฺขกา** ติเหตุกกุสลทฺวยโต ปรํ ตเถว ปญฺจมชฺฌานานิ **ทฺวาทส, สุขิตกฺริยโต** ติเหตุกทฺวยโต ปรํ กิริยชฺฌานจตุกฺกสฺส, อคฺคผลจตุกฺกสฺส จ วเสน **อฏฺฐ, อุเปกฺขกา** ติเหตุกทฺวยโต ปรํ อุเปกฺขาสหคตรูปารูปกิริยปญฺจกสฺส, อคฺคผลสฺส จ วเสน **ฉ** อปฺปนา สโมฺภนฺติฯ

๒๔. **เอตฺถา**ติ วีถิสงฺคหาธิกาเรฯ

อปฺปนาชวนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มโนทฺวารวีถิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อปฺปนาชวนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตทารมฺมณนิยมวณฺณนา

๒๕. **สพฺพตฺถาปี**ติ ปญฺจทฺวารมโนทฺวาเรปิฯ

๒๖. **อิเฏฺฐ**ติ อิฏฺฐมชฺฌเตฺตฯ อติอิฏฺฐารมฺมณญฺหิ วิสุํ วกฺขติฯ กุสลวิปากานิ ปญฺจวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณตทารมฺมณานีติ สมฺพนฺโธฯ อิฏฺฐมชฺฌเตฺต สนฺตีรณตทารมฺมณานิ อุเปกฺขาสหคตาเนวาติ อาห **“อติอิเฏฺฐ ปน โสมนสฺสสหคตาเนวา”**ติฯ วิปากสฺส หิ กมฺมานุภาวโต ปวตฺตมานสฺส อาทาเส มุขนิมิตฺตํ วิย นิพฺพิกปฺปตาย ปกเปฺปตฺวา คหณาภาวโต ยถารมฺมณเมว เวทนาโยโค โหติ, กุสลากุสลานํ ปน อปฺปหีนวิปลฺลาเสสุ สนฺตาเนสุ ปวตฺติยา อติอิเฏฺฐปิ อิฏฺฐมชฺฌตฺตอนิฏฺฐาการโต, อนิเฏฺฐปิ อิฏฺฐอิฏฺฐมชฺฌตฺตาการโต คหณํ โหติฯ ตถา หิ อสฺสทฺธาทีนํ พุทฺธาทีสุ อติอิฏฺฐารมฺมเณสุปิ อุเปกฺขาชวนํ โหติ, ติตฺถิยาทีนญฺจ โทมนสฺสชวนํ, คมฺภีรปกติกาทีนญฺจ ปฏิกฺกูลารมฺมเณ อุเปกฺขาชวนํ, สุนขาทีนญฺจ ตตฺถ โสมนสฺสชวนํ, ปุริมปจฺฉาภาคปฺปวตฺตานิ ปน วิปากานิ ยถาวตฺถุกาเนว ฯ อปิจ อสุจิทสฺสเน สุมนายมานานํ สุนขาทีนนฺติฯ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ ปน อติอิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ปวตฺตมานานมฺปิ อุเปกฺขาสหคตภาเว การณํ เหฏฺฐา กถิตเมวฯ

๒๗. **ตตฺถาปี**ติ ตทารมฺมเณสุปิฯ **โสมนสฺสสหคตกิริยชวนาวสาเน**ติ สเหตุกาเหตุกสุขสหคตกิริยปญฺจกาวสาเนฯ ขีณาสวานํ จิตฺตวิปลฺลาสาภาเวน กิริยชวนานิปิ ยถารมฺมณเมว ปวตฺตนฺตีติ วุตฺตํ **“โสมนสฺสสหคตกิริยชวนาวสาเน”**ตฺยาทิฯ เกจิ ปน อาจริยา **“ปฏฺฐาเน** (ธ. ส. มูลฏี. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถาวณฺณนา) ‘กุสลากุสเล นิรุเทฺธ วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตี’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๙๘) กุสลากุสลานเมวานนฺตรํ ตทารมฺมณํ วุตฺตนฺติ นตฺถิ กิริยชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณุปฺปาโท’’ติ วทนฺติฯ ตตฺถ วุจฺจเต – ยทิ อพฺยากตานนฺตรมฺปิ ตทารมฺมณํ วุเจฺจยฺยฯ ปริตฺตารมฺมเณ โวฏฺฐพฺพนานนฺตรมฺปิ ตสฺส ปวตฺตึ มเญฺญยฺยุนฺติ กิริยชวนานนฺตรํ ตทารมฺมณํ น วุตฺตํ, น ปน อลพฺภนโตฯ ลพฺภมานสฺสปิ หิ เกนจิ อธิปฺปาเยน กตฺถจิ อวจนํ ทิสฺสติ, ยถา ตํ **ธมฺมสงฺคเห** ลพฺภมานมฺปิ หทยวตฺถุ เทสนาเภทปริหารตฺถํ น วุตฺตนฺติฯ

๒๘. **โทมนสฺส...เป.... อุเปกฺขาสหคตาเนว ภวนฺติ,** น โสมนสฺสสหคตานิ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธสภาวตฺตาฯ เตเนว หิ **ปฏฺฐาเน** โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสํ, ตทนนฺตรญฺจ โทมนสฺสํ อนุทฺธฏํฯ ตถา หิ ‘‘สุขาย เวทนาย สมฺปยุโตฺต ธโมฺม สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตสฺส

ธมฺมสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย''ตฺยาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๒.๔๕) สุขทุกฺขเวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา อตฺตโน อตฺตโน สมานเวทนาสมฺปยุตฺตานํ อทุกฺขมสุขเวทนาย สมฺปยุตฺตกานญฺจ อนนฺตรปจฺจยภาเวน ทฺวีสุ ทฺวีสุ วาเรสุ วุตฺตา, อทุกฺขมสุขเวทนาย สมฺปยุตฺตกา ปน สมาน เวทนาสมฺปยุตฺตานํ, อิตรเวทนาทฺวยสมฺปยุตฺตานญฺจ ธมฺมานํ อนนฺตรปจฺจยภาเวน ตีสุ วาเร สูติ เอวํ เวทนาตฺติเก สเตฺตว อนนฺตรปจฺจยวารา วุตฺตาฯ ยทิ จ โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสํ, โสมนสฺสานนฺตรํ วา โทมนสฺสํ อุปฺปเชฺชยฺย, สุขทุกฺขเวทนาสมฺปยุตฺตานมฺปิ อญฺญมญฺญํ อนนฺตรปจฺจยวเสน เทฺว วาเร วเฑฺฒตฺวา นว วารา วตฺตพฺพา สิยุํ, น ปเนวํ วุตฺตาฯ ตสฺมา น เตสํ ตทนนฺตรํ อุปฺปตฺติ อตฺถิฯ เอตฺถ จ ''โสมนสฺสสหคตกิริยชวนาวสาเน''ตฺยาทินา อยมฺปิ นิยโม อนุญฺญาโต –

> ''ปริตฺตกุสลาโทส-ปาปสาตกฺริยาชวา ;
> ปญฺจเสฺวกํ ตทาลมฺพํ, สุขิเตสุ ยถารหํฯ
>
> ''ปาปากามสุภา เจว, โสเปกฺขา จ กฺริยาชวา;
> โสเปเกฺขสุ ตทาลมฺพํ, ฉเสฺวกมนุรูปโต''ติฯ

อยญฺหิ ชวเนน ตทารมฺมณนิยโม อพฺยภิจารีฯ ''ญาณสมฺปยุตฺตชวนโต ญาณสมฺปยุตฺตตทารมฺมณ''นฺตฺยาทินยปฺปวโตฺต ปน อเนกนฺติโกฯ เยภุเยฺยน หิ อกุสลชวเนสุ ปริจิตสฺส กทาจิ กุสลชวเนสุ ชวิเตสุ, กุสลชวเนสุ วา ปริจิตสฺส กทาจิ อกุสลชวเนสุ ชวิเตสุ อกุสลานนฺตรํ ปวตฺตปริจเยน ติเหตุกชวนโตปิ ปรํ อเหตุกตทารมฺมณํ โหติ, ตถา กุสลานนฺตรํ ปวตฺตปริจเยน อกุสลชวนโต ปรํ ติเหตุกตทารมฺมณมฺปิ, ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกกมฺมโต ปน อญฺญกเมฺมน ตทารมฺมณปฺปวตฺติยํ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตถา จ วุตฺตํ **ปฏฺฐาเน** ''อเหตุเก ขเนฺธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ, กุสลากุสเล นิรุเทฺธ อเหตุโก วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ, กุสลากุสเล นิรุเทฺธ สเหตุโก วิปาโก ตทารมฺมณตา อุปฺปชฺชตี''ติ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๙๘)ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา โทมนสฺสชวนาวสาเน อุเปกฺขาสหคตาเนว โหนฺติฯ ตสฺมา โทมนสฺส สหคตชวนาวสาเน อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อุปฺปชฺชตีติ สมฺพโนฺธฯ 'โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺสา'ติ อิมินาว ภวงฺคปาตาภาโว ทีปิโตว โหติ โทมนสฺสานนฺตรํ โสมนสฺสาภาวโตติ ตํ อวตฺวา ตทารมฺมณาภาวเมว ปริกเปฺปโนฺต อาห **''ยทิ ตทารมฺมณสมฺภโว นตฺถี''**ติฯ โสมนสฺสปฏิสนฺธิกสฺส ติตฺถิยาทิโน พุทฺธาทิอติอิฏฺฐารมฺมเณ ปิ ปฏิหตจิตฺตสฺส โทมนสฺสชวเน ชวิเต วุตฺตนเยน โสมนสฺสตทารมฺมณสฺส อติอิฏฺฐารมฺมเณ จ อุเปกฺขาสหคตตทารมฺมณสฺส อนุปฺปชฺชนโต, เกนจิ วา อสปฺปาเยน ปริหีนโลกิยชฺฌานํ อารพฺภ ''ปณีตธโมฺม เม นโฏฺฐ''ติ วิปฺปฏิสารํ ชเนนฺตสฺส โทมนสฺสชวเน สติ อกามาวจรารมฺมเณ ตทารมฺมณาภาวโต ยทิ ตทารมฺมณสฺส อุปฺปตฺติสมฺภโว นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

ปริจิตปุพฺพนฺติ ปุเพฺพ ปริจิตํ, ตสฺมิํ ภเว เยภุเยฺยน คหิตปุพฺพํฯ **อุเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อุปฺปชฺชติ** นิราวชฺชนมฺปิฯ ยถา ตํ นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส ผลจิตฺตนฺตฺยธิปฺปาโยฯ ยถาหุ –

> ''นิราวชฺชํ กถํ จิตฺตํ, โหติ เนตญฺหิ สมฺมตํ;
> นิยโม น วินาวชฺชํ, นิโรธา ผลทสฺสนา''ติฯ

เกน ปน กิจฺจน อิทํ จิตฺตํ ปวตฺตตีติ? ตทารมฺมณกิจฺจน ตาว น ปวตฺตติ ชวนารมฺมณสฺส อคฺคหณโต, นาปิ สนฺตีรณกิจฺจน ยถาสมฺปฏิจฺฉิตสฺส สนฺตีรณวเสน อปฺปวตฺตนโต, ปฏิสนฺธิจุตีสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, ปาริเสสโต ปน ภวสฺส องฺคภาวโต ภวงฺคกิจฺจนาติ ยุตฺตํ สิยาฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรนปิ** (ธ. ส. อนุฏี. ๔๙๘ วิปากุทฺธารกถาวณฺณนา) หิ อยมโตฺถ ทสฺสิโตวฯ ยํ ปน ปฏิสนฺธิภวงฺคานํ ธมฺมโต, อารมฺมณโต จ สมานตํ วกฺขติ, ตํ เยภุยฺยโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ น หิ อิทเมกํ ฐานํ วเชฺชตฺวา ปฏิสนฺธิภวงฺคานํ วิสทิสตา อตฺถิฯ **ตมนนฺตริตฺวา**ติ ตํ อตฺตโน อนนฺตรํ อพฺยวหิตํ กตฺวา, ตทนนฺตรนฺตฺยโตฺถฯ

๒๙. **กามาวจร...เป.... อิจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ กามาวจรชวนาวสาเนเยว ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติ กามตณฺหานิทานกมฺมนิพฺพตฺตตฺตาฯ น หิ ตํ กามตณฺหาเหตุเกน กมฺมุนา ชนิตํ อตํสภาวสฺส รูปารูปาวจรโลกุตฺตรชวนสฺส อนนฺตรํ อุปฺปชฺชติฯ กิํการณา? อชนกตฺตา, ชนกสมานตฺตาภาวโต จฯ ยถา หิ เคหโต พหิ นิกฺขมิตุกาโม พาลโก ชนกํ, ตํสทิสํ วา องฺคุลิยํ คเหตฺวา นิกฺขมติ, นาญฺญํ ราชปุริสาทิํ, เอวํ ภวงฺควิสยโต อญฺญตฺถ ปวตฺตมานํ ตทารมฺมณํ ชนกํ กามาวจรกุสลากุสลํ, ตํสทิสํ วา กามาวจรกิริยชวนํ อนุพนฺธติ, น ปน ตสฺส วิสทิสานิ มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิฯ ตถา กามาวจรสตฺตานเมว ตทารมฺมณํ อิจฺฉนฺติ, น พฺรหฺมานํ ตทารมฺมณูปนิสฺสยสฺส กามาวจรปฏิสนฺธิพีชสฺสาภาวโตฯ ตถา กามาวจรธเมฺมเสฺวว อารมฺมณภูเตสุ อิจฺฉนฺติฯ น อิตเรสุ อปริจิตตฺตาฯ ยถา หิ โส พาลโก ชนกํ, ตํสทิสํ วา อนุคจฺฉโนฺตปิ อรญฺญาทิอปริจิตฎฺฐานํ คจฺฉนฺตํ อนนุพนฺธิตฺวา ปมุขงฺคณาทิมฺหิ ปริจิตฎฺฐาเนเยว อนุพนฺธติ, เอวมิทมฺปิ รูปาวจราทิอปริจิตารมฺมณํ อารพฺภ ปวตฺตนฺตํ นานุพนฺธติฯ อปิจ กามตณฺหายตฺตกมฺมชนิตตฺตาปิ เอตํ กามตณฺหารมฺมเณสุ ปริตฺตธเมฺมเสฺวว ปวตฺตตีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ โหนฺติ เจตฺถ –

> ‘‘ชนกํ ตํสมานํ วา, ชวนํ อนุพนฺธติ;
> น ตุ อญฺญํ ตทาลมฺพํ, พาลทารกลีลยาฯ
>
> ‘‘พีชสฺสาภาวโต นตฺถิ, พฺรหฺมานมฺปิ อิมสฺส หิ;
> ปฏิสนฺธิมโน พีชํ, กามาวจรสญฺญิตํฯ
>
> ‘‘ฐาเน ปริจิเตเยว, ตํ อิทํ พาลโก วิย;
> อนุยาตีติ นาญฺญตฺถ, โหติ ตณฺหาวเสน วา’’ติฯ

นนุ จ ‘‘กามาวจรปฏิสนฺธิพีชาภาวโต’’ติ วุตฺตํ, ตถา จ จกฺขุวิญฺญาณาทีนมฺปิ อภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ อินฺทฺริยปฺปวตฺติอานุภาวโต, ทฺวารวีถิเภเท จิตฺตนิยมโต จฯ

ตทารมฺมณนิยมวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ชวนนิยมวณฺณนา

๓๒. **มนฺทปฺปวตฺติย**นฺติ มรณาสนฺนกาเล วตฺถุทุพฺพลตาย มนฺทีภูตเวคตฺตา มนฺทํ หุตฺวา ปวตฺติยํฯ **มรณกาลาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มุจฺฉากาลํ สงฺคณฺหาติฯ

๓๓. **ภควโต...เป.... วทนฺตี**ติ ภควโต ยมกปาฏิหาริยกาลาทีสุ อุทกกฺขนฺธอคฺคิกฺขนฺธปฺปวตฺตนาทิอตฺถํ วิสุํ วิสุํ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฎฺฐาย ฌานธเมฺม วิสุํ วิสุํ อาวเชฺชนฺตสฺส อาวชฺชนวสิตาย มตฺถกปฺปตฺติยา อาวชฺชนตปฺปโรว จิตฺตาภินีหาโร โหตีติ

ยถาวชฺชิตฌานงฺคารมฺมณานิ จตฺตาริ, ปญฺจวา ปจฺจเวกฺขณชวนจิตฺตานิ ปวตฺตนฺตีติ วทนฺติ (วิสุทฺธิ. ๑.๗๘) **อฏฺฐกถาจริยา**ฯ ‘‘ภควโต’’ติ จ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ อเญฺญสมฺปิ ธมฺมเสนาปติอาทีนํ เอวรูเป อจฺจายิกกาเล อปริปุณฺณชวนานํ ปวตฺตนโตฯ ตถา จ วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘อยญฺจ มตฺถกปฺปตฺตา วสิตา ภควโต ยมกปาฏิหาริยกาเล อเญฺญสํ วา เอวรูเป กาเล’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๗๘)ฯ **‘‘จตฺตาริ ปญฺจ วา’’**ติ จ ปเนตํ ติกฺขินฺทฺริยมุทินฺทฺริยวเสน คเหตพฺพนฺติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** (วิสุทฺธิ. มหา. ๑.๗๘) วุตฺตํ, ตสฺมา ภควโต จตฺตาริ, อเญฺญสํ ปญฺจปีติ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ

๓๔. **อาทิกมฺมิกสฺสา**ติ อาทิโต กตโยคกมฺมสฺสฯ ปฐมํ นิพฺพตฺตา อปฺปนา **ปฐมกปฺปนา**ฯ อภิญฺญาชวนานมฺปิ ‘‘ปฐมกปฺปนายา’’ติ อธิกาโร สิยาติ อาห **‘‘สพฺพทาปี’’**ติ, ปฐมุปฺปตฺติกาเล, จิณฺณวสีกาเล จ ปญฺจาภิญฺญาชวนานิ เอกวารเมว ชวนฺตีตฺยโตฺถฯ

๓๕. มคฺคาเยว อุปฺปชฺชนโต **มคฺคุปฺปาทาฯ ยถารห**นฺติ ปญฺจมํ วา จตุตฺถํ วา อุปฺปนฺนมคฺคานุรูปํฯ สตฺตชวนปรมตฺตา หิ เอกาวชฺชนวีถิยา จตุตฺถํ อุปฺปนฺนมคฺคโต ปรํ ตีณิ ผลจิตฺตานิ, ปญฺจมํ อุปฺปนฺนมคฺคโต ปรํ เทฺว วา โหนฺติฯ

๓๖. **นิโรธสมาปตฺติกาเล**ติ นิโรธสฺส ปุพฺพภาเคฯ **จตุตฺถารุปฺปชวน**นฺติ กุสลกิริยานํ อญฺญตรํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนชวนํฯ อนาคามิขีณาสวาเยว นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺติ, น โสตาปนฺนสกทาคามิโนติ วุตฺตํ **‘‘อนาคามิผลํ วา อรหตฺตผลํ วา’’**ติฯ วิภตฺติวิปลฺลาโส เจตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ‘‘อนาคามิผเล วา อรหตฺตผเล วา’’ติฯ เตนาห **‘‘นิรุเทฺธ’’**ติฯ **ยถารห**นฺติ ตํตํปุคฺคลานุรูปํฯ

๓๘. **สพฺพตฺถาปิ สมาปตฺติวีถิย**นฺติ สกลายปิ ฌานสมาปตฺติวีถิยํ, ผลสมาปตฺติวีถิยญฺจฯ

๓๙. **ปริตฺตานิ** ชวนานิ สตฺตกฺขตฺตุํ มตานิ อุกฺกํสโกฏิยาฯ มคฺคาภิญฺญา ปน **สกึ** เอกวารเมว มตาฯ **อวเสสานิ** อภิญฺญามคฺควชฺชิตานิ มหคฺคตโลกุตฺตรชวนานิ พหูนิปิ ลพฺภนฺติ สมาปตฺติวีถิยํ อโหรตฺตมฺปิ ปวตฺตนโตฯ **อปิ**-สเทฺทน โลกิยชฺฌานานิ ปฐมกปฺปนายํ, อนฺติมผลทฺวยญฺจ นิโรธานนฺตรํ เอกวารํ, ผลจิตฺตานิ มคฺคานนฺตรํ ทฺวตฺติกฺขตฺตุมฺปีติ สมฺปิเณฺฑติฯ

ชวนนิยมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลเภทวณฺณนา

๔๐. อิทานิ ทุเหตุกาเหตุกาปายิกาเหตุกติเหตุกวเสน จตุพฺพิธานํ ปุถุชฺชนานํ, มคฺคฏฺฐผลฏฺฐวเสน อฏฺฐวิธานํ อริยานนฺติ ทฺวาทสนฺนํ ปุคฺคลานํ อุปฺปชฺชนกวีถิจิตฺตปริเจฺฉททสฺสนตฺถํ ปฐมํ ตาว เตสํ วชฺชิตพฺพจิตฺตานิ ทเสฺสตุมาห **‘‘ทุเหตุกานมเหตุกานญฺจา’’**ตฺยาทิฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตาโลภาโทสวเสน เทฺว เหตู อิเมสนฺติ **ทฺวิเหตุกา**ฯ ตาทิสานํ เหตูนํ อภาวโต **อเหตุกา**ฯ ม-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อปฺปนาชวนานิ น ลพฺภนฺติ** วิปากาวรณสพฺภาวโตฯ ทฺวิเหตุกาเหตุกปฏิสนฺธิ หิ ‘‘วิปากาวรณ’’นฺติ วุจฺจติฯ อปฺปนาชวนาภาวโตเยว อรหตฺตํ นตฺถีติ **กิริยชวนานิ น ลพฺภนฺติ**ฯ

๔๑. ‘‘สเหตุกํ (ปฏฺฐา. ๓.๑.๑๐๒) ภวงฺคํ อเหตุกสฺส ภวงฺคสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ ปาฐโต อเหตุกานมฺปิ นานากเมฺมน ทฺวิเหตุกตทารมฺมณํ สมฺภวติ, ทฺวิเหตุกานํ

วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ มูลสนฺธิยา ปน ชฬภาวโต อุภินฺนมฺปิ นตฺถิ ติเหตุกตทารมฺมณนฺติ อาห **“ตถา ญาณสมฺปยุตฺตวิปากานิ จา”**ติฯ อาจริย**โชติปาลเตฺถเรน** ปน ‘‘สเหตุกํ ภวงฺค’’นฺติ อวิเสเสน วุตฺตตฺตา อเหตุกานมฺปิ ติเหตุกตทารมฺมณํ วตฺวา อิธ ญาณสมฺปยุตฺตวิปากาภาววจนสฺส ปริหาสวเสน ‘‘โส เอว ปุจฺฉิตโพฺพ, โย ตสฺส กตฺตา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ปน ปริหาสวเสน วุตฺตมฺปิ อาจริยํ ปุจฺฉิตฺวาว วิชานนตฺถํ วุตฺตวจนํ วิย ฐิตํฯ ตถา หิ อาจริเยเนเวตฺถ การณํ **ปรมตฺถวินิจฺฉเย** วุตฺตํ –

‘‘ญาณปากา น วตฺตนฺติ, ชฬตฺตา มูลสนฺธิยา’’ติ; (ปรม. วิ. ๒๗๑);

อปเร ปน ‘‘ยถา อเหตุกานํ สเหตุกตทารมฺมณํ โหติ, เอวํ ทฺวิเหตุกานํ ติเหตุกตทารมฺมณมฺปี’’ติ วเณฺณนฺติ, เตสํ มตานุโรเธน จ อิธาปิ ญาณสมฺปยุตฺตวิปากปฏิเกฺขโป อเหตุเกเยว สนฺธายาติ วทนฺติฯ ตตฺถ ปน ปมาณปาฐาภาวโต อาจริเยน อุภินฺนมฺปิ สาธารณวเสน ญาณสมฺปยุตฺตวิปากาภาเว การณํ วตฺวา สมกเมว จิตฺตปริเจฺฉทสฺส ทสฺสิตตฺตา เตสํ วจนํ วีมํสิตฺวา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ อเหตุกาเปกฺขาย เจตฺถ ‘‘สุคติย’’นฺติ วจนํ, ตํ ปน อตฺถโต อนุญฺญาตทฺวิเหตุกวิปากานํ ตเตฺถว สมฺภวทสฺสนปรํฯ เตนาห **‘‘ทุคฺคติยํ ปนา’’**ตฺยาทิฯ

๔๓. **ติเหตุเกสู**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตาโลภาโทสาโมหวเสน ติเหตุเกสุ ปุถุชฺชาทีสู นววิธปุคฺคเลสุฯ

๔๕. **ทิฏฺฐี...เป.... เสกฺขาน**นฺติ สิกฺขาย อปริปูรการิตาย สิกฺขนสีลตาย ‘‘เสกฺขา’’ติ ลทฺธนามานํ โสตาปนฺนสกทาคามีนํ ปุคฺคลานํ ปฐมมเคฺคเนว สกฺกายทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉานํ ปหีนตฺตา ตํสหคตชวนานิ เจว **จ**-สเทฺทน อากฑฺฒิตานิ ขีณาสวาเวณิกานิ กิริยชวนานิ จ น ลพฺภนฺติฯ

๔๖. **ปฏิฆชวนานิ จา**ติ โทมนสฺสชวนานิ เจว ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตวิจิกิจฺฉาสหคตกิริยชวนานิ จฯ

๔๗. **โลกุตฺตร...เป.... สมฺปฺปชฺชนฺตี**ติ จตุนฺนํ มคฺคานํ เอกจิตฺตกฺขณิกภาเวน ปุคฺคลนฺตเรสุ อสมฺภวโต, เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมานญฺจ อุปรูปริสมาปตฺติยา อนธิคตตฺตา, อุปรูปริปุคฺคลานญฺจ อสมุคฺฆาฏิตกมฺมกิเลสนิโรเธน ปุถุชฺชเนหิ วิย โสตาปนฺนานํ โสตาปนฺนาทีหิ ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมเนน ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตา จ อฏฺฐปิ โลกุตฺตรชวนานิ ยถาสกํ มคฺคผลฏฺฐานํ อริยานเมว สมฺปฺปชฺชนฺติฯ

๔๘. อิทานิ เตสํ เตสํ ปุคฺคลานํ ยถาปฏิกฺขิตฺตชวนานิ วเชฺชตฺวา ปาริเสสโต ลพฺภมานชวนานิ สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสตุํ **“อเสกฺขาน”**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ ติวิธสิกฺขาย ปริปูรการิภาวโต **อเสกฺขานํ** ขีณาสวานํ เตตฺตึสวิธกุสลากุสลสฺส, เหฏฺฐิมผลตฺตยสฺส, วีถิมุตฺตานญฺจ นวมหคฺคตวิปากานํ วเสน ปญฺจจตฺตาลีสวชฺชิตานิ เสสานิ เตวีสติกอามาวจรวิปากวีสติกิริยอรหตฺตผลวเสน **จตุจตฺตาลีส** วีถิจิตฺตานิ **สมฺภวา** ยถาลาภํ กามภเว ฐิตานํ วเสน อุทฺทิเสฯ

เสกฺขานํ อฏฺฐารสกิริยชวนทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสหคตปญฺจกอคฺคผลมหคฺคตวิปากวเสน เตตฺตึส วเชฺชตฺวา เตวีสติกามาวจรวิปากอาวชฺชนทฺวยเอกวีสติกุสลสตฺตากุสลเหฏฺฐิมผลตฺตยวเสน **ฉปฺปญฺญาส** วีถิจิตฺตานิ ยถาสมฺภวํ อุทฺทิเส อวิเสสโตฯ วิเสสโต ปน โสตาปนฺนสกทาคามีนํ เอกปญฺญาส, อนาคามีนํ เอกูนปญฺญาส, อวเสสานํ จตุนฺนํ ปุถุชฺชนานํ อฏฺฐารสกิริย

ชวนสพฺพโลกุตฺตรมหคฺคตวิปากวเสน ปญฺจตึส วชฺชตฺวา อวเสสานิ กามาวจรวิปากอาวชฺชนทฺวยโลกิยกุสลากุสลวเสน **จตุปญฺญาส** วีถิจิตฺตานิ ยถาสมฺภวโต อุทฺทิเส อวิเสสโตฯ วิเสสโต ปน ติเหตุกานํ จตุปญฺญาเสว ลพฺภนฺติ, ทฺวิเหตุกาเหตุกานํ ญาณสมฺปยุตฺตวิปากอปฺปนาชวนวชฺชิตานิ เอกจตฺตาลีส, อาปายิกานํ ตาเนว ทฺวิเหตุกวิปากวชฺชิตานิ สตฺตตึส วีถิจิตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุคฺคลานํ วเสน จิตฺตปฺปวตฺติเภโท **ปุคฺคลเภโท**ฯ

ปุคฺคลเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภูมิวิภาควณฺณนา

๔๙. **สพฺพานิปิ วีถิจิตฺตานิ อุปลพฺภนฺติ** ฉนฺนํ ทฺวารานํ, สเพฺพสญฺจ ปุคฺคลานํ ตตฺถ สมฺภวโตฯ **ยถารห**นฺติ ตํตํภวานุรูปํ, ตํตํปุคฺคลานุรูปญฺจฯ

๕๒. ตฺยาทินา ฌานวิญฺญาณาทีนมฺปิ ปฏิเกฺขโป เหสฺสตีติ รูปาวจรภูมิยํ ปฏิฆชวนตทารมฺมณาเนว ปฏิกฺขิตฺตานิฯ สพฺพตฺถาปีติ กามภเว, รูปภเว, อรูปภเว จฯ

๕๔. **กาม**ภเว ยถารหํ วีถิมุตฺตวชฺชานิ **อสีติ วีถิจิตฺตานิ,** รูปภเว ปฏิฆทฺวยอฏฺฐตทารมฺมณฌานาทิวิญฺญาณฉกฺกวีถิมุตฺตกวเสน ปญฺจวีสติ วชฺชตฺวา เสสานิ อาวชฺชนทฺวยนวอเหตุกวิปากเตปญฺญาสชวนวเสน **จตุสฏฺฐิ, อรูเป** ภเว เตวีสติกามาวจรวิปากปฐมมคฺคปญฺจทสรูปาวจรปฏิฆทฺวยอารุปฺปวิปากกิริยมโนธาตุหสนวเสน สตฺตจตฺตาลีส วชฺชตฺวา เสสานิ ฉพฺพีสติ ปริตฺตชวนอฏฺฐอารุปฺปชวนสตฺตโลกุตฺตรชวนมโนทฺวาราวชฺชนวเสน **เทฺวจตฺตาลีส** จิตฺตานิ **ลพฺภเร** อุปลพฺภนฺติฯ

เกจิ ปน ‘‘รูปภเว อนิฏฺฐารมฺมณาภาวโต อิธาคตานํเยว พฺรหฺมานํ อกุสลวิปากสมฺภโวติ ตานิ ปริหาเปตฺวา ปญฺจปริตฺตวิปาเกหิ สทฺธึ รูปภเว สฏฺฐิเยว วีถิจิตฺตานี’’ติ วทนฺติฯ อิธ ปน ตตฺถ ฐตฺวาปิ อิมํ โลกํ ปสฺสนฺตานํ อนิฏฺฐารมฺมณสฺส อสมฺภโว น สกฺกา วตฺตุนฺติ เตหิ สทฺธึเยว ตตฺถ จตุสฏฺฐิ วุตฺตานิฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **ธมฺมานุสารณิยํ** ‘‘ยทา พฺรหฺมาโน กามาวจรํ อนิฏฺฐารมฺมณํ อาลมฺพนฺติ, ตทา ตํ สุคติยมฺปิ อกุสลวิปากจกฺขุโสตวิญฺญาณมโนธาตุสนฺตีรณานํ อุปฺปตฺติ สมฺภวตี’’ติฯ

ภูมิวเสน วิภาโค **ภูมิวิภาโค**ฯ

ภูมิวิภาควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕๕. **ยถาสมฺภว**นฺติ ตํตํทฺวาเรสุ, ตํตํภเวสุ วา สมฺภวานุรูปโตฯ **ยาวตายุก**นฺติ ปฏิสนฺธิโต ปรํ ภวนิกนฺติวเสน ปวตฺตมโนทฺวาริกจิตฺตวีถิโต ปฏฺฐาย จุติจิตฺตาวสานํ , ตโต ปุเพฺพ ปวตฺตภวงฺคาวสานํ วา อโพฺพจฺฉินฺนา อสติ นิโรธสมาปตฺติยนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

วีถิปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. วีถิมุตฺตปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. เอตฺตาวตา วีถิสงฺคหํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วีถิมุตฺตสงฺคหํ ทเสฺสตุมารภโนฺต อาห **“วีถิจิตฺตวเสเนว”**นฺตฺยาทิฯ **เอวํ** ยถาวุตฺตนเยน วีถิจิตฺตวเสน ปวตฺติยํ ปฏิสนฺธิโต อปรภาเค จุติปริโยสานํ ปวตฺติสงฺคโห นาม สงฺคโห อุทีริโต, อิทานิ ตทนนฺตรํ **สนฺธิยํ** ปฏิสนฺธิกาเล, ตทาสนฺนตาย ตํคหเณเนว คหิตจุติกาเล จ ปวตฺติสงฺคโห วุจฺจตีติ โยชนาฯ

ภูมิจตุกฺกวณฺณนา

๓. ปุญฺญสมฺมตา อยา เยภุเยฺยน อปคโตติ อปาโย, โสเยว ภูมิ ภวนฺติ เอตฺถ สตฺตาติ **อปายภูมิ**ฯ อเนกวิธสมฺปตฺติอธิฏฺฐานตาย โสภนา คนฺตพฺพโต อุปปชฺชิตพฺพโต คตีติ สุคติ, กามตณฺหาสหจริตา สุคติ กามสุคติ, สาเยว ภูมีติ **กามสุคติภูมิ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

๔. อยโต สุขโต นิคฺคโตติ **นิรโย**ฯ ติโร อญฺจิตาติ ติรจฺฉานา, เตสํ โยนิ **ติรจฺฉานโยนิ**ฯ ยวนฺติ ตาย สตฺตา อมิสฺสิตาปิ สมานชาติตาย มิสฺสิตา วิย โหนฺตีติ **โยนิ**ฯ สา ปน อตฺถโต ขนฺธานํ ปวตฺติวิเสโสฯ ปกเฏฺฐน สุขโต อิตา คตาติ เปตา, นิชฺฌามตณฺหิกาทิเภทานํ เปตานํ วิสโย **เปตฺติวิสโย** ฯ เอตฺถ ปน ติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยคฺคหเณน ขนฺธานํเยว คหณํ เตสํ ตาทิสสฺส ปริจฺฉิโนฺนกาสสฺส อภาวโตฯ ยตฺถ วา เต อรญฺญปพฺพตปาทาทิเก นิพทฺธวาสํ วสนฺติ, ตาทิสสฺส ฐานสฺส วเสน โอกาโสปิ คเหตโพฺพฯ น สุรนฺติ อิสฺสริยกีฬาทีหิ น ทิพฺพนฺตีติ **อสุรา,** เปตาสุราฯ อิตเร ปน น สุรา สุรปฺปฏิปกฺขาติ อสุรา, อิธ จ เปตาสุรานเมว คหณํ อิตเรสํ ตาวตึเสสุ คหณสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ อาจริเยน –

‘‘ตาวตึเสสุ เทเวสุ, เวปจิตฺตาสุรา คตา’’ติ; (นาม. ปริ. ๔๓๘);

๕. สติสูรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุเณหิ อุกฺกฏฺฐมนตาย มโน อุสฺสนฺนํ เอเตสนฺติ **มนุสฺสา**ฯ ตถา หิ ปรมสติเนปกฺกาทิปฺปตฺตา พุทฺธาทโยปิ มนุสฺสภูตาเยวฯ ชมฺพุทีปวาสิโน เจตฺถ นิปฺปริยายโต มนุสฺสาฯ เตหิ ปน สมานรูปาทิตาย สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ ‘‘มนุสฺสา’’ติ วุจฺจนฺติฯ โลกิยา ปน ‘‘มนุโน อาทิขตฺติยสฺส อปจฺจํ ปุตฺตาติ มนุสฺสา’’ติ วทนฺติฯ มนุสฺสานํ นิวาสภูตา ภูมิ อิธ **มนุสฺสา**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

จตูสุ มหาราเชสุ ภตฺติ เอเตสํ, จตุนฺนํ วา มหาราชานํ นิวาสฏฺฐานภูเต จาตุมหาราเช ภวาติ **จาตุมหาราชิกา**ฯ มาเฆน มาณเวน สทฺธึ เตตฺตึส สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํสหจริตฏฺฐานํ เตตฺตึสํ, ตเทว ตาวตึสํ, ตํนิวาโส เอเตสนฺติ **ตาวตึสา**ติ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน ‘‘สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานํ สหสฺสํ ตาวตึสาน’’นฺติ (อ. นิ. ๓.๘๑) วจนโต เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉกามาวจรเทวโลกา อตฺถิ, ตสฺมา นามมตฺตเมว เอตํ ตสฺส เทวโลกสฺสาติ คเหตพฺพํฯ ทุกฺขโต ยาตา อปยาตาติ **ยามา**ฯ อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตุสํ ปีตึ อิตา คตาติ **ตุสิตา**ฯ นิมฺมาเน รติ เอเตสนฺติ **นิมฺมานรติโน**ฯ ปรนิมฺมิเตสุ โภเคสุ อตฺตโน วสํ วเตฺตนฺตีติ **ปรนิมฺมิตวสวตฺติโน**ฯ

๗. มหาพฺรหฺมานํ ปริจาริกตฺตา เตสํ ปริสติ ภวาติ **พฺรหฺมปาริสชฺชา**ฯ เตสํ ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐิตตฺตา **พฺรหฺมปุโรหิตา**ฯ เตหิ เตหิ ฌานาทีหิ คุณวิเสเสหิ พฺรูหิตา ปริวุทฺธาติ พฺรหฺมาโน, วณฺณวนฺตตาย เจว ทีฆายุกตาทีหิ จ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีหิ มหนฺตา พฺรหฺมาโนติ **มหาพฺรหฺมาโน**ฯ ตโยเปเต ปณีตรตนปภาวภาสิตสมานตลวาสิโนฯ

๘. อุปริเมหิ ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตาภา**ฯ อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณาภา**ฯ วลาหกโต วิชฺชุ วิย อิโต จิโต จ อาภา สรติ นิสฺสรติ เอเตสํ สปฺปีติกชฺฌานนิพฺพตฺตกฺขนฺธสนฺตานตฺตาติ **อาภสฺสรา**ฯ ทณฺฑทีปิกาย วา อจฺจิ วิย เอเตสํ สรีรโต อาภา ฉิชฺชิตฺวา ฉิชฺชิตฺวา ปตนฺตี วิย สรติ นิสฺสรตีติ **อาภสฺสรา**ฯ ยถาวุตฺตาย วา ปภาย อาภาสนสีลาติ **อาภสฺสรา**ฯ เอเตปิ ตโย ปณีตรตนปภาวภาสิเตกตลวาสิโนฯ

๙. สุภาติ เอกคฺฆนา อจลา สรีราภา วุจฺจติ, สา อุปริพฺรเหฺมหิ ปริตฺตา เอเตสนฺติ **ปริตฺตสุภา**ฯ อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณสุภา**ฯ ปภาสมุทยสงฺขาเตหิ สุเภหิ กิณฺณา อากิณฺณาติ **สุภกิณฺหา**ฯ ''สุภากิณฺณา''ติ จ วตฺตเพฺพ อา-สทฺทสฺส รสฺสตฺตํ, อนฺติมณ-การสฺส จ ห-การํ กตฺวา ''สุภกิณฺหา''ติ วุตฺตํฯ เอเตปิ ปณีตรตนปภาวภาสิเตกตลวาสิโนฯ

๑๐. ฌานปฺปภาวนิพฺพตฺตํ วิปุลํ ผลเมเตสนฺติ **เวหปฺผลา**ฯ สญฺญาวิราคภาวนานิพฺพตฺตรูปสนฺตติมตฺตตฺตา นตฺถิ สญฺญา, ตํมุเขน วุตฺตาวเสสา อรูปกฺขนฺธา จ เอเตสนฺติ อสญฺญาฯ เตเยว สตฺตาติ **อสญฺญสตฺตา**ฯ เอเตปิ ปณีตรตนปภาวภาสิเตกตลวาสิโนฯ สุทฺธานํ อนาคามิอรหนฺตานเมว อาวาสาติ สุทฺธาวาสาฯ อนุนยปฏิฆาภาวโต วา สุโทฺธ อาวาโส เอเตสนฺติ สุทฺธาวาสา, เตสํ นิวาสภูมิปิ **สุทฺธาวาสา**ฯ

๑๑. อิเมสุ ปน ปฐมตลวาสิโน อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน ฐานํ น วิชหนฺตีติ **อวิหา**ฯ ทุติยตลวาสิโน น เกนจิ ตปฺปนฺตีติ **อตปฺปา**ฯ ตติยตลวาสิโน ปรมสุนฺทรรูปตฺตา สุเขน ทิสฺสนฺตีติ **สุทสฺสา**ฯ จตุตฺถตลวาสิโน สุปริสุทฺธทสฺสนตฺตา สุเขน ปสฺสนฺตีติ **สุทสฺสิโน**ฯ ปญฺจมตลวาสิโน ปน อุกฺกฎฺฐสมฺปตฺติกตฺตา นตฺถิ เอเตสํ กนิฎฺฐภาโวติ **อกนิฎฺฐา**ฯ

๑๒. อากาสานญฺจายตเน ปวตฺตา ปฐมารุปฺปวิปากภูตจตุกฺขนฺธา เอว, เตหิ ปริจฺฉินฺโน โอกาโส วา **อากาสานญฺจายตนภูมิ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

๑๓. ปุถุชฺชนา, โสตาปนฺนา จ สกทาคามิโน จาปิ ปุคฺคลา สุทฺธาวาเสสุ สพฺพถา น ลพฺภนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ ปุถุชฺชนาทีนญฺจ ปฏิเกฺขเปน อนาคามิอรหนฺตานเมว ตตฺถ ลาโภ วุโตฺต โหติฯ

๑๔. **เสสฎฺฐาเนสู**ติ สุทฺธาวาสอปายอสญฺญิวชฺชิเตสุ เสสฎฺฐาเนสุ อริยา, อนริยาปิ จ ลพฺภนฺติฯ

ภูมิจตุกฺกวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฏิสนฺธิจตุกฺกวณฺณนา

๑๖. **โอกฺกนฺติกฺขเณ**ติ ปฏิสนฺธิกฺขเณฯ

๑๗. ชาติยา อโนฺธ **ชจฺจโนฺธ**ฯ กิญฺจาปิ ชาติกฺขเณ อณฺฑชชลาพุชา สเพฺพปิ อจกฺขุกาว ฯ ตถาปิ จกฺขาทิอุปฺปชฺชนารหกาเลปิ จกฺขุปฺปตฺติวิพนฺธกกมฺมปฺปฏิพาหิตสามตฺถิเยน ทินฺนปฏิสนฺธินา, อิตเรนปิ วา กเมฺมน อนุปฺปาเทตพฺพจกฺขุโก สโตฺต **ชจฺจโนฺธ** นามฯ อปเร ปน ''ชจฺจโนฺธติ ปสูติยํเยว อโนฺธ, มาตุกุจฺฉิยํ อโนฺธ หุตฺวา นิกฺขโนฺตติ อโตฺถ, เตน ทุเหตุกติเหตุกานํ มาตุกุจฺฉิยํ จกฺขุสฺส อวิปชฺชนํ สิทฺธ''นฺติ วทนฺติฯ **ชจฺจนฺธาทีน**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**คฺคหเณน ชจฺจพธิรชจฺจมูคชจฺจชฬชจฺจุมฺมตฺตกปณฺฑกอุภโตพฺยญฺชนกนปุํสกมมฺมาทีนํ

สงฺคโหฯ อปเร ปน ‘‘เอกเจฺจ อเหตุกปฏิสนฺธิกา อวิกลินฺทฺริยา หุตฺวา โถกํ วิจารณปกติกา โหนฺติ, ตาทิสานมฺปิ อาทิสเทฺทน สงฺคโห’’ติ วทนฺติฯ ภุมฺมเทเว สิตา นิสฺสิตา ตคฺคติกตฺตาติ **ภุมฺมสฺสิตา**ฯ สุขสมุสฺสยโต วินิปาตาติ **วินิปาติกา**ฯ

๑๘. **สพฺพตฺถาปิ กามสุคติย**นฺติ เทวมนุสฺสวเสน สตฺตวิธายปิ กามสุคติยํฯ

๒๑. **เตสู**ติ ยถาวุตฺตปฏิสนฺธิยุตฺเตสุ ปุคฺคเลสุ, อปายาทีสุ วาฯ **อายุปฺปมาณคณนาย นิยโม นตฺถิ** เกสญฺจิ จิรายุกตฺตา, เกสญฺจิ จิรตรายุกตฺตา จฯ ตถาจาหุ –

‘‘อาปายิกมนุสฺสายุ-
ปริเจฺฉโท น วิชฺชติ;
ตถา หิ กาโล มนฺธาตา,
ยกฺขา เกจิ จิรายุโน’’ติฯ –

อปาเยสุ หิ กมฺมเมว ปมาณํ, ตตฺถ นิพฺพตฺตานํ ยาว กมฺมํ นขียติฯ ตาว จวนาภาวโต, ตถา ภุมฺมเทวานํฯ เตสุปิ หิ นิพฺพตฺตา เกจิ สตฺตาหาทิกาลํ ติฏฺฐนฺติ, เกจิ กปฺปมตฺตมฺปิ, ตถา มนุสฺสานมฺปิ กทาจิ เตสมฺปิ อสเงฺขฺยยฺยายุกตฺตา กทาจิ ทสวสฺสายุกตฺตาฯ ‘‘โย จิรํ ชีวติ, โส วสฺสสตํ ชีวติ, อปฺปํ วา ภิโยฺย (ที. นิ. ๒.๗; สํ. นิ. ๑.๑๔๕; อ. นิ. ๗.๗๔), ทุติยํ วสฺสสตํ น ปาปุณาตี’’ติ อิทํ ปน อชฺชตนกาลิเก สนฺธาย วุตฺตํฯ

๒๒. **ทิพฺพานิ ปญฺจวสฺสสตานี**ติ มนุสฺสานํ ปญฺญาส วสฺสานิ เอกทินํ, ตทนุรูปโต มาสสํวจฺฉเร ปริจฺฉินฺทิตฺวา ทิพฺพปฺปมาณานิ ปญฺจวสฺสสตานิ อายุปฺปมาณํ โหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

‘‘ยานิ ปญฺญาส วสฺสานิ, มนุสฺสานํ ทิโน ตหึ;
ตึสรตฺติทิโว มาโส, มาสา ทฺวาทส สํวจฺฉรํ;
เตน สํวจฺฉเรนายุ, ทิพฺพํ ปญฺจสตํ มต’’นฺติฯ

มนุสฺสคณนายาติ มนุสฺสานํ สํวจฺฉรคณนายฯ **ตโต จตุคฺคุณ**นฺติ จาตุมหาราชิกานํ ปญฺญาสมานุสฺสกวสฺสปริมิตํ ทิวสํ, ทิพฺพานิ จ ปญฺจวสฺสสตานิ ทิคุณํ กตฺวา ทิพฺพวสฺสสหสฺสานิ ตาวตึสานํ สมฺภวตีติ เอวํ ทิวสสํวจฺฉรทิคุณวเสน จตุคฺคุณํ, ตํ ปน ทิพฺพคณนาย วสฺสสหสฺสํ, มนุสฺสคณนาย สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกติโกฏิปฺปมาณํ โหติฯ **ตโต จตุคฺคุณํ ยามาน**นฺติ ตาวตึสานมายุปฺปมาณโต วุตฺตนเยน จตุคฺคุณํ, ทิพฺพคณนาย ทฺวิสหสฺสํ, มนุสฺสคณนาย จตฺตาลีสวสฺสสตสหสฺสาธิกา จุทฺทส วสฺสโกฏิโย โหนฺติฯ **ตโต จตุคฺคุณํ ตุสิตาน**นฺติ ทิพฺพานิ จตฺตาริ วสฺสสหสฺสานิ, มนุสฺสคณนาย สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกา สตฺตปญฺญาส วสฺสโกฏิโยฯ **ตโต จตุคฺคุณํ นิมฺมานรตีน**นฺติ ทิพฺพานิ อฏฺฐวสฺสสหสฺสานิ, มนุสฺสคณนาย เทฺว วสฺสโกฏิสตานิ จตฺตาลีสวสฺสสตสหสฺสาธิกา ตึส วสฺสโกฏิโย จฯ **ตโต จตุคฺคุณํ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีน**นฺติ ทิพฺพานิ โสฬส วสฺสสหสฺสานิฯ

๒๓. มนุสฺสคณนํ ปน สยเมว ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘นวสตญฺจา’’**ตฺยาทิฯ วสฺสานํ สมฺพนฺธิ นวสตํ เอกวีส โกฏิโย, ตถา สฏฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานิ วสวตฺตีสุ อายุปฺปมาณนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๒๕. **ทุติยชฺฌานภูมิย**นฺติ จตุกฺกนยวเสน วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ปวตฺติยํ, จวนกาเล จ ตถา รูปเมว ภวงฺคจุติวเสน ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌตีติ โยชนาฯ

๒๙. **เตสู**ติ ตาหิ คหิตปฏิสนฺธิเกสุ พฺรเหฺมสุฯ **กปฺปสฺสา**ติ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปสฺสฯ น หิ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีนํ ติณฺณํ มหากปฺปวเสน อายุปริจฺเฉโท สมฺภวติ เอกกเปฺปปิ เตสํ อวินาสาภาเวน ปริปุณฺณกเปฺป อสมฺภวโตฯ ตถา เหส (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๙) โลโก สตฺตวาเรสุ อคฺคินา วินสฺสติ, อฏฺฐเม วาเร อุทเกน, ปุน สตฺตวาเรสุ อคฺคินา, อฏฺฐเม วาเร อุทเกนาติ เอวํ อฏฺฐสุ อฏฺฐเกสุ ปริปุเณฺณสุ ปจฺฉิเม วาเร วาเตน วินสฺสติฯ ตตฺถ ปฐมชฺฌานตลํ อุปาทาย อคฺคินา, ทุติยตติยชฺฌานตลํ อุปาทาย อุทเกน, จตุตฺถชฺฌานตลํ อุปาทาย วาเตน วินสฺสติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘สตฺต สตฺตคฺคินา วารา, อฏฺฐเม อฏฺฐเม ทกา;
> จตุสฏฺฐิ ยทา ปุณฺณา, เอโก วายุวโร สิยาฯ
>
> ‘‘อคฺคินาภสฺสรา เหฏฺฐา, อาเปน สุภกิณฺหโต;
> เวหปฺผลโต วาเตน, เอวํ โลโก วินสฺสตี’’ติฯ –

ตสฺมา ติณฺณมฺปิ ปฐมชฺฌานตลานํ เอกกเปฺปปิ อวินาสาภาวโต สกลกเปฺป เตสํ สมฺภโว นตฺถีติ อสเงฺขฺยยฺยกปฺปวเสน เตสํ อายุปริจฺเฉโท ทฏฺฐโพฺพฯ ทุติยชฺฌานาทิตลโต ปฏฺฐาย ปน ปริปุณฺณสฺส มหากปฺปสฺส วเสน, น อสเงฺขฺยยฺยกปฺปวเสนฯ **อสเงฺขฺยยฺยกโปฺป**ติ จ โยชนายามวิตฺถารโต เสตสาสปราสิโต วสฺสสตวสฺสสตจฺจเยน เอเกกพีชสฺส หรเณน สาสปราสิโน ปริกฺขเยปิ อกฺขยสภาวสฺส มหากปฺปสฺส จตุตฺถภาโคฯ โส ปน สตฺถโรคทุพฺภิกฺขานํ อญฺญตรสํวเฏฺฏน พหูสุ วินาสมุปคเตสุ อวสิฏฺฐสตฺตสนฺตานปฺปวตฺตกุสลกมฺมานุภาเวน ทสวสฺสโต ปฏฺฐาย อนุกฺกเมน อสเงฺขฺยยฺยายุกปฺปมาเณสุ สเตฺตสุ ปุน อสทฺธมฺมสมาทานวเสน กเมน ปริหายิตฺวา ทสวสฺสายุเกสุ ชาเตสุ โรคาทีนํ อญฺญตรสํวเฏฺฏน สตฺตานํ วินาสปฺปตฺติยาว ‘‘อยเมโก อนฺตรกโปฺป’’ติ เอวํ ปริจฺฉินฺนสฺส อนฺตรกปฺปสฺส วเสน จตุสฏฺฐิอนฺตรกปฺปปฺปมาโณ โหติ, ‘‘วีสติอนฺตรกปฺปปฺปมาโณ’’ติ จ วทนฺติฯ

๔๕. อากาสานญฺจายตนํ อุปคจฺฉนฺตีติ **อากาสานญฺจายตนูปคา**ฯ

๔๙. **เอกเมวา**ติ ภูมิโต, ชาติโต, สมฺปยุตฺตธมฺมโต, สงฺขารโต จ สมานเมวฯ **เอกชาติยนฺ**ติ เอกสฺมึ ภเวฯ

ปฏิสนฺธิจตุกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กมฺมจตุกฺกวณฺณนา

๕๐. อิทานิ กมฺมจตุกฺกํ จตูหากาเรหิ ทเสฺสตุํ **‘‘ชนก’’**นฺตฺยาทิ อารทฺธํ, ชนยตีติ **ชนกํ**ฯ อุปตฺถเมฺภตีติ **อุปตฺถมฺภกํ**ฯ อุปคนฺตฺวา ปีเฬตีติ **อุปปีฬกํ**ฯ อุปคนฺตฺวา ฆาเตตีติ **อุปฆาตกํ**ฯ

ตตฺถ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ วิปากกฏตฺตารูปานํ นิพฺพตฺตกา กุสลากุสลเจตนา **ชนกํ** นามฯ สยํ วิปากํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตมฺปิ กมฺมนฺตรสฺส จิรตรวิปากนิพฺพตฺตเน ปจฺจยภูตํ, วิปากเสฺสว วา สุขทุกฺขภูตสฺส วิจฺเฉทปจฺจยานุปฺปตฺติยา, อุปพฺรูหนปจฺจยุปฺปตฺติยา จ ชนกสามตฺถิยานุรูปํ จิรตรปฺปวตฺติปจฺจยภูตํ กุสลากุสลกมฺมํ **อุปตฺถมฺภกํ** นามฯ กมฺมนฺตรชนิตวิปากสฺส พฺยาธิธาตุสมตาทินิมิตฺตวิพาธเนน จิรตรปฺปวตฺติวินิพนฺธกํ ยํ กิญฺจิ กมฺมํ **อุปปีฬกํ** นามฯ ทุพฺพลสฺส ปน กมฺมสฺส ชนกสามตฺถิยํ อุปหจฺจ วิจฺเฉทกปจฺจยุปฺปาทเนน ตสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา สยํ วิปากนิพฺพตฺตกกมฺมํ **อุปฆาตกํ** นามฯ

ชนโกปฆาตกานญฺหิ อยํ วิเสโส – ชนกํ กมฺมนฺตรสฺส วิปากํ อนุปจฺฉินฺทิตฺวาว วิปากํ ชเนติ, อุปฆาตกํ อุปเจฺฉทนปุพฺพกนฺติ อิทํ ตาว อฎฺฐกถาสุ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๘๗; อ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓.๓๔) สนฺนิฏฺฐานํฯ อปเร ปน อาจริยา ''อุปปีฬกกมฺมํ พหุวาพาธตาทิปจฺจโยปสํหาเรน กมฺมนฺตรสฺส วิปากํ อนฺตรนฺตรา วิพาธติฯ อุปฆาตกํ ปน ตํ สพฺพโส อุปจฺฉินฺทิตฺวา อญฺญสฺส โอกาสํ เทติ, น ปน สยํ วิปากนิพฺพตฺตกํฯ เอวญฺหิ ชนกโต อิมสฺส วิเสโส สุปากโฎ''ติ วทนฺติฯ **กิจฺจวเสนา**ติ ชนนอุปตฺถมฺภนอุปปีฬนอุปเจฺฉทนกิจฺจวเสนฯ

๕๑. **ครุก**นฺติ มหาสาวชฺชํ, มหานุภาวญฺจ อเญฺญน กเมฺมน ปฏิพาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยกมฺมํฯ **อาสนฺน**นฺติ มรณกาเล อนุสฺสริตํ, ตทา กตญฺจฯ **อาจิณฺณ**นฺติ อภิณฺหโส กตํ , เอกวารํ กตฺวาปิ วา อภิณฺหโส สมาเสวิตํฯ **กฎตฺตากมฺม**นฺติ ครุกาทิภาวํ อสมฺปตฺตํ กตมตฺตโตเยว กมฺมนฺติ วตฺตพฺพกมฺมํฯ

ตตฺถ กุสลํ วา โหตุ อกุสลํ วา, ครุกาครุเกสุ ยํ ครุกํ อกุสลปเกฺข มาตุฆาตกาทิกมฺมํ , กุสลปเกฺข มหคฺคตกมฺมํ วา, ตเทว ปฐมํ วิปจฺจติ สติปิ อาสนฺนาทิกเมฺม ปริตฺตํ อุทกํ โอตฺถริตฺวา คจฺฉโนฺต มโหโฆ วิยฯ ตถา หิ ตํ ''ครุก''นฺติ วุจฺจติฯ ตสฺมิํ อสติ ทูราสเนฺนสุ ยํ อาสนฺนํ มรณกาเล อนุสฺสริตํ, ตเทว ปฐมํ วิปจฺจติ, อาสนฺนกาเล กเต วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ตสฺมิมฺปิ อสติ อาจิณฺณานาจิเณฺณสุ จ ยํ อาจิณฺณํ สุสีลฺยํ วา, ทุสฺสีลฺยํ วา, ตเทว ปฐมํ วิปจฺจติฯ กฎตฺตากมฺมํ ปน ลทฺธาเสวนํ ปุริมานํ อภาเวน ปฏิสนฺธิํ อากฑฺฒตีติ ครุกํ สพฺพปฐมํ วิปจฺจติฯ ครุเก อสติ อาสนฺนํ, ตสฺมิมฺปิ อสติ อาจิณฺณํ, ตสฺมิมฺปิ อสติ กฎตฺตากมฺมํฯ เตนาห **''ปากทานปริยาเยนา''**ติ, วิปากทานานุกฺกเมนาตฺยโตฺถฯ **อภิธมฺมาวตารา**ทีสุ ปน อาสนฺนโต อาจิณฺณํ ปฐมํ วิปจฺจนฺตํ กตฺวา วุตฺตํฯ ยถา ปน โคคณปริปุณฺณสฺส วชสฺส ทฺวาเร วิวเฎ อปรภาเค ทมฺมควพลวคเวสุ สเนฺตสุปิ โย วชทฺวารสฺส อาสโนฺน โหติ, อนฺตมโส ทุพฺพลชรคฺคโวปิ, โสเยว ปฐมตรํ นิกฺขมติ, เอวํ ครุกโต อเญฺญสุ กุสลากุสเลสุ สเนฺตสุปิ มรณกาลสฺส อาสนฺนตฺตา อาสนฺนเมว ปฐมํ วิปากํ เทตีติ อิธ ตํ ปฐมํ วุตฺตํฯ

๕๒. ทิฏฺฐธโมฺม ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจุปฺปโนฺน อตฺตภาโว, ตตฺถ เวทิตพฺพํ วิปากานุภวนวเสนาติ **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมโต อนนฺตรํ อุปปชฺชิตฺวา เวทิตพฺพํ **อุปปชฺชเวทนียํ**ฯ อปเร อปเร ทิฏฺฐธมฺมโต อญฺญสฺมิํ ยตฺถ กตฺถจิ อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ กมฺมํ **อปราปริยเวทนียํ**ฯ อโหสิ เอว กมฺมํ , น ตสฺส วิปาโก อโหสิ, อตฺถิ, ภวิสฺสติ จาติ เอวํ วตฺตพฺพกมฺมํ **อโหสิกมฺมํ**ฯ

ตตฺถ ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตาย, ปจฺจยวิเสเสน ปฏิลทฺธวิเสสตาย จ พลวภาวปฺปตฺตา ตาทิสสฺส ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส วเสน สาติสยา หุตฺวา ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว ผลทายินี ปฐมชวนเจตนา **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ** นามฯ สา หิ วุตฺตปฺปกาเรน พลวชนสนฺตาเน คุณวิเสสยุเตฺตสุ อุปการานุปการวสปฺปวตฺติยา, อาเสวนาลาเภน อปฺปวิปากตาย จ อิตรทฺวยํ วิย ปวตฺตสนฺตานุปรมาเปกฺขํ, โอกาสลาภาเปกฺขญฺจ กมฺมํ น โหตีติ อิเธว ปุปฺผมตฺตํ วิย ปวตฺติวิปากมตฺตํ อเหตุกผลํ เทติฯ อตฺถสาธิกา ปน สตฺตมชวนเจตนา สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาภูตา วุตฺตนเยน ปฏิลทฺธวิเสสา อนนฺตรตฺตภาเว วิปากทายินี **อุปปชฺชเวทนียํ** นามฯ สา จ ปฏิสนฺธิํ ทตฺวาว ปวตฺติวิปากํ เทติฯ ปฏิสนฺธิยา ปน อทินฺนาย ปวตฺติวิปากํ เทตีติ นตฺถิฯ จุติ อนนฺตรญฺหิ อุปปชฺชเวทนียสฺส โอกาโสฯ ปฏิสนฺธิยา ปน ทินฺนาย ชาติสเตปิ ปวตฺติวิปากํ เทตีติ อาจริยาฯ ยถาวุตฺตกอารณวิรหโต ทิฏฺฐธมฺมเวทนียาทิภาวํ อสมฺปตฺตา อาทิปริโยสานเจตนานํ มเชฺฌ ปวตฺตา ปญฺจ เจตนา วิปากทานสภาวสฺส อนุปจฺฉินฺนตฺตา ยทา กทาจิ โอกาสลาเภ สติ ปฏิสนฺธิปวตฺ

ตีสุ วิปากํ อภินิปฺผาเทนฺตี **อปราปริยเวทนิยํ** นามฯ สกสกกาลาตีตํ ปน ปุริมกมฺมทฺวยํ, ตติยมฺปิ จ สํสารปฺปวตฺติยา โวจฺฉินฺนาย **อโหสิกมฺมํ** นามฯ

ปากกาลวเสนาติ ปจฺจุปฺปเนฺน, ตทนนฺตเร, ยทา กทาจีติ เอวํ ปุริมานํ ติณฺณํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน, อิตรสฺส ตํกาลาภาววเสน จฯ อโหสิกมฺมสฺส หิ กาลาติกฺกมโตว ตํ โวหาโรฯ

๕๓. **ปากฐานวเสนา**ติ ปฏิสนฺธิยา วิปจฺจนภูมิวเสนฯ

๕๔. อิทานิ อกุสลาทิกมฺมานํ กายกมฺมทฺวาราทิวเสน ปวตฺตึ, ตํนิเทฺทสมุเขน จ เตสํ ปาณาติปาตาทิวเสน ทสวิธาทิเภทญฺจ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ อกุสล”**นฺตฺยาทิ อารทฺธํฯ กายทฺวาเร ปวตฺตํ กมฺมํ **กายกมฺมํ**ฯ เอวํ **วจีกมฺมา**ทีนิฯ

๕๕. ปาณสฺส สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา อตีว ปาตนํ **ปาณาติปาโต**ฯ กายวาจาหิ อทินฺนสฺส อาทานํ **อทินฺนาทานํ**ฯ เมถุนวีติกฺกมสงฺขาเตสุ กาเมสุ มิจฺฉา จรณํ **กาเมสุ มิจฺฉาจาโร**ฯ

ตตฺถ ปาโณติ โวหารโต สโตฺต, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ ตสฺมึ ปาเณ ปาณสญฺญิโน ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา วธกเจตนา **ปาณาติปาโต**ฯ ปรภเณฺฑ ตถาสญฺญิโน ตทาทายกปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา **อทินฺนาทานํ**ฯ อสทฺธมฺมเสวนวเสน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคนฺตพฺพฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา **กาเมสุมิจฺฉาจาโร** นามฯ สุราปานมฺปิ เอเตฺถว สงฺคยฺหตีติ วทนฺติ รสสงฺขาเตสุ กาเมสุ มิจฺฉาจารภาวโตฯ **กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต กายทฺวาเร**ติ กาเยน อธิปฺปายวิญฺญาปนโต, สยญฺจ กาเยน วิเญฺญยฺยตฺตา กายวิญฺญตฺติสงฺขาเต อภิกฺกมาทิชนกจิตฺตชวาโยธาตฺวาธิกกลาปสฺส วิการภูเต สนฺถมฺภนาทีนํ สหการีการณภูเต โจปนกายภาวโต, กมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต จ กายทฺวารสงฺขาเต กมฺมทฺวาเรฯ

กิญฺจาปิ หิ ตํตํกมฺมสหคตจิตฺตุปฺปาเทเนว สา วิญฺญตฺติ ชนียติฯ ตถาปิ ตสฺสา ตถา ปวตฺตมานาย ตํสมุฏฺฐาปกกมฺมสฺส กายกมฺมาทิโวหาโร โหตีติ สา ตเสฺสว ปวตฺติมุขภาเวน วตฺตุํ ลพฺภติฯ ‘‘กายทฺวาเร วุตฺติโต’’ติ เอตฺตเกเยว วุเตฺต ‘‘ยทิ เอวํ กมฺมทฺวารววตฺถานํ น สิยาฯ กายทฺวาเร หิ ปวตฺตํ ‘กายกมฺม’นฺติ วุจฺจติ, กายกมฺมสฺส จ ปวตฺติมุขภูตํ ‘กายทฺวาร’นฺติฯ ปาณาติปาตาทิกํ ปน วาจาย อาณาเปนฺตสฺส กายกมฺมํ วจีทฺวาเรปิ ปวตฺตตีติ ทฺวาเรน กมฺมววตฺถานํ น สิยา, ตถา มุสาวาทาทึ กายวิกาเรน กโรนฺตสฺส วจีกมฺมํ กายทฺวาเรปิ ปวตฺตตีติ กเมฺมน ทฺวารววตฺถานมฺปิ น สิยา’’ติ อยํ โจทนา ปจฺจุปเฏฺฐยฺยาติ พาหุลฺลวุตฺติยา ววตฺถานํ ทเสฺสตุํ **“พาหุลฺลวุตฺติโต”**ติ วุตฺตํฯ กายกมฺมญฺหิ กายทฺวาเรเยว พหุลํ ปวตฺตติ, อปฺปํ วจีทฺวาเร, ตสฺมา กายทฺวาเรเยว พหุลํ ปวตฺตนโต กายกมฺมภาโว สิโทฺธ วนจรกาทีนํ วนจรกาทิภาโว วิยฯ ตถา กายกมฺมเมว เยภุเยฺยน กายทฺวาเร ปวตฺตติ, น อิตรานิ, ตสฺมา กายกมฺมสฺส เยภุเยฺยน เอเตฺถว ปวตฺตนโต กายกมฺมทฺวารภาโว สิโทฺธ พฺราหฺมณคามาทีนํ พฺราหฺมณคามาทิภาโว วิยาติ นตฺถิ กมฺมทฺวารววตฺถาเน โกจิ วิพโนฺธติ อยเมตฺถาธิปฺปาโยฯ

๕๖. มุสาติ อภูตํ วตฺถุ, ตํ ตจฺฉโต วทนฺติ เอเตนาติ **มุสาวาโท**ฯ ปิสติ สามคฺคึ สญฺจุเณฺณติ วิกฺขิปติ, ปิยภาวํ สุญฺญํ กโรตีติ วา **ปิสุณา**ฯ อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ, กกโจ วิย ขรสมฺผสฺสาติ วา **ผรุสา**ฯ สํ สุขํ, หิตญฺจ ผลติ วิสรติ วินาเสตีติ สมฺผํ, อตฺตโน, ปเรสญฺจ อนุปการํ ยํ กิญฺจิ, ตํ ปลปติ เอเตนาติ **สมฺผปฺปลาโป**ฯ

ตตฺถ อภูตํ วตฺถุํ ภูตโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถา วิญฺญาปนปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา **มุสาวาโท**ฯ โส ปรสฺส อตฺถเภทกโรว กมฺมปโถ โหติ, อิตโร กมฺมเมวฯ ปเรสํ เภทกามตาย, อตฺตปฺปิยกามตาย วา ปรเภทกรวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา สํกิลิฏฺฐเจตนา **ปิสุณวาจา,** สาปิ ทฺวีสุ ภินฺนสฺเยว กมฺมปโถฯ ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกรวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุส เจตนา **ผรุสวาจา**ฯ น หิ จิตฺตสณฺหตาย สติ ผรุสวาจา นาม โหติฯ สีตาหรณาทิอนตฺถ วิญฺญาปนปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา สํกิลิฏฺฐเจตนา **สมฺผปฺปลาโป,** โส ปน ปเรหิ ตสฺมึ อนเตฺถ คหิเตเยว กมฺมปโถฯ **วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีทฺวาเร**ติ วาจาย อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ, สยญฺจ วาจาย วิญฺญายตีติ วจีวิญฺญตฺติสงฺขาเต วจีเภทกรปฺปโยคสมุฏฺฐาปกจิตฺตสมุฏฺฐาน ปถวีธาตฺวาธิกกลาปสฺส วิการภูเต โจปนวาจาภาวโต, กมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต จ วจีทฺวา รสงฺขาเต กมฺมทฺวาเรฯ **พาหุลฺลวุตฺติโต**ติ อิทํ วุตฺตนยเมวฯ

๕๗. ปรสมฺปตฺตึ อภิมุขํ ฌายติ โลภวเสน จินฺเตตีติ **อภิชฺฌา**ฯ พฺยาปชฺชติ หิตสุขํ เอ เตนาติ **พฺยาปาโท**ฯ มิจฺฉา วิปรีตโต ปสฺสตีติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ**ฯ

ตตฺถ ‘‘อโห วต อิทํ มม สิยา’’ติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนํ **อภิชฺฌา,** สา ปรภณฺฑสฺส อตฺตโน นามเนเนว กมฺมปโถ โหติฯ ‘‘อโห วตายํ สโตฺต วินเสฺสยฺยา’’ติ เอวํ มโนปโทโส **พฺยาปาโท**ฯ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺตฺยาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนํ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ**ฯ เอตฺถ ปน นตฺถิกอเห ตุกอกิริยทิฏฺฐีหิเยว กมฺมปถเภโทฯ อิเมสํ ปน องฺคาทิวตฺถานวเสน ปปโญฺจ ตตฺถ ตตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ อกุสลกมฺมปถกถา; ปารา. อฏฺฐ. ๒.๑๗๒) อาคตนเยน ทฏฺฐ โพฺพฯ **อญฺญตฺราปิ วิญฺญตฺติยา**ติ กายวจีวิญฺญตฺตึ วินาปิ, ตํ อสมุฏฺฐาเปตฺวาปีตฺยโตฺถฯ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกจิตฺตสมฺปยุตฺตา เจตฺถ อภิชฺฌาทโย เจตนาปกฺขิกาว โหนฺติฯ

๕๘. **โทสมูเลน ชายนฺตี**ติ สหชาตาทิปจฺจเยน โทสสงฺขาตมูเลน, โทสมูลกจิเตฺตน วา ชายนฺติ, น โลภมูลาทีหิฯ หสมานาปิ หิ ราชาโน โทสจิเตฺตเนว ปาณวธํ อาณาเปนฺติ, ตถา ผรุสวาจาพฺยาปาเทสุปิ ยถารหํ ทฏฺฐพฺพํฯ มิจฺฉาทสฺสนสฺส อภินิวิสิตพฺพวตฺถูสุ โลภปุพฺ พงฺคมเมว อภินิวิสนโต อาห **‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิ จ โลภมูเลนา’’**ติฯ **เสสานิ จตฺตาริปิ ทฺวีหิ มูเลหิ สมฺภวนฺตี**ติ โย ตาว อภิมตํ วตฺถุํ, อนภิมตํ วา อตฺตพนฺธุปริตฺตาณาทิปฺปโยชนํ สนฺธาย หรติ, ตสฺส อทินฺนาทานํ โลภมูเลน โหติฯ เวรนิยฺยาตนตฺถํ หรนฺตสฺส โทสมูเลนฯ นี ติปาฐกปฺปมาณโต ทุฏฺฐนิคฺคหณตฺถํ ปรสนฺตกํ หรนฺตานํ ราชูนํ, พฺราหฺมณานญฺจ ‘‘สพฺพมิทํ พฺราหฺมณานํ ราชูหิ ทินฺนํ, เตสํ ปน สพฺพทุพฺพลภาเวน อเญฺญ ปริภุญฺชนฺติ, อตฺตสนฺตกเมว พฺราหฺมณา ปริภุญฺชนฺตี’’ตฺยาทีนิ วตฺวา สกสญฺญาย เอวํ ยํ กิญฺจิ หรนฺตานํ, กมฺมผลสมฺ พนฺธาปวาทีนญฺจ โมหมูเลนฯ เอวํ มุสาวาทาทีสุปิ ยถารหํ โยเชตพฺพํฯ

๖๓. ฉสุ อารมฺมเณสุ ติวิธกมฺมวเสน อุปฺปชฺชมานเมฺปตํ ติวิธนิยเมน อุปฺปชฺชตีติ อาห **‘‘ตถา ทานสีลภาวนาวเสนา’’**ติฯ ทสธา นิทฺทิสิยมานานํ หิ ทฺวินฺนํ, ปุน ทฺวินฺนํ, ติณฺณญฺจ ยถากฺกมํ ทานาทีสุ ตีเสฺวว สงฺคโหฯ การณํ ปเนตฺถ ปรโต วกฺขามฯ ฉฬารมฺมเณสุ ปน ติวิธ กมฺมทฺวาเรสุ จ เนสํ ปวตฺติโยชนา **อฏฺฐกถา**ทีสุ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๕๖-๑๕๙) อาคตนเยน ค เหตพฺพาฯ

๖๕. ทียติ เอเตนาติ **ทานํ,** ปริจฺจาคเจตนาฯ เอวํ เสเสสุปิฯ สีลตีติ **สีลํ,** กายวจีกมฺมานิ สมาทหติ, สมฺมา ฐเปตีตฺยโตฺถ, สีลยติ วา อุปธาเรตีติ **สีลํ** , อุปธารณํ ปเนตฺถ กุสลานํ อธิฏฺ ฐานภาโวฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สีเล ปติฏฺฐายา’’ตฺยาทิ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒)ฯ ภาเวติ กุสเล ธเมฺม อาเสวติ วเฑฺฒติ เอตายาติ **ภาวนา**ฯ อปจายติ ปูชาวเสน สามีจึ กโรติ เอเตนาติ

อปจายนํฯ ตํตํกิจฺจกรเณ พฺยาวฏสฺส ภาโว **เวยฺยาวจฺจํ**ฯ อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตา ปตฺติ ทียติ เอเตนาติ **ปตฺติทานํ**ฯ ปตฺตึ อนุโมทติ เอตายาติ **ปตฺตานุโมทนา**ฯ ธมฺมํ สุณนฺติ เอเตนาติ **ธมฺมสฺสวนํ**ฯ ธมฺมํ เทเสนฺติ เอตายาติ **ธมฺมเทสนา**ฯ ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ **ทิฏฺฐิชุกมฺมํ**ฯ

ตตฺถ สานุสยสนฺตานวโต ปเรสํ ปูชานุคฺคหกามตาย อตฺตโน วิชฺชมานวตฺถุปริจฺจชน วสปฺปวตฺตเจตนา **ทานํ** นาม, ทานวตฺถุปริเยสนวเสน, ทินฺนสฺส โสมนสฺสจิตฺเตน อนุสฺสรณวเสน จ ปวตฺตา ปุพฺพปจฺฉาภาคเจตนา เอเตฺถว สโมธานํ คจฺฉนฺติฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถารหํ ทฏฺฐพฺพํฯ นิจฺจสีลาทิวเสน ปญฺจ, อฏฺฐ, ทส วา สีลานิ สมาทิยนฺตสฺส, ปริปูเรนฺตสฺส, อสมาทิยิตฺวาปิ สมฺปตฺตกายวจีทุจฺจริตโต วิรมนฺตสฺส, ปพฺพชนฺตสฺส, อุปสมฺปทมาฬเก สํวรํ สมาทิยนฺตสฺส, จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปริปูเรนฺตสฺส จ ปวตฺตเจตนา **สีลํ** นามฯ จตฺตาลีสาย กมฺมฏฺฐาเนสุ, ขนฺธาทีสุ จ ภูมีสุ ปริกมฺมสมฺมสนวสปฺปวตฺตา อปฺปนํ อปฺปตฺตา โคตฺรภุปริโยสานเจตนา **ภาวนา** นาม, นิรวชฺชวิชฺชาทิปริยาปุณนเจตนาปิ เอเตฺถว สโมธานํ คจฺฉติฯ

วยสา, คุเณหิ จ เชฏฺฐานํ จีวราทีสุ ปจฺจาสารหิเตน อสํกิลิฏฺฐชฺฌาสเยน ปจฺจุฏฺฐานอาสนาภินีหาราทิวิธินา พหุมานกรณเจตนา **อปจายนํ** นามฯ เตสเมว, คิลานานญฺจ ยถาวุตฺตชฺฌาสเยน ตํตํกิจฺจกรณเจตนา **เวยฺยาวจฺจํ** นามฯ อตฺตโน สนฺตาเน นิพฺพตฺตสฺส ปุญฺญสฺส ปเรหิ สาธารณภาวํ ปจฺจาสีสนเจตนา **ปตฺติทานํ** นามฯ ปเรหิ ทินฺนสฺส, อทินฺนสฺสปิ วา ปุญฺญสฺส มเจฺฉรมลวินิสฺสเฏน จิเตฺตน อพฺภานุโมทนเจตนา **ปตฺตานุโมทนา** นาม ฯ เอวมิมํ ธมฺมํ สุตฺวา ตตฺถ วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชโนฺต ‘‘โลกิยโลกุตฺตรคุณวิเสสสฺส ภาคี ภวิสฺสามิ, พหุสฺสุโต วา หุตฺวา ปเรสํ ธมฺมเทสนาทีหิ อนุคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ เอวํ อตฺตโน, ปเรสํ วา หิตผรณวสปฺปวเตฺตน อสํกิลิฏฺฐชฺฌาสเยน หิตูปเทสสวนเจตนา **ธมฺมสฺสวนํ** นาม, นิรวชฺชวิชฺชาทิสวนเจตนาปิ เอเตฺถว สงฺคยฺหติฯ ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขตาย โยนิโส มนสิ กโรโต หิตูปเทสเจตนา **ธมฺมเทสนา** นาม, นิรวชฺชวิชฺชาทิอุปทิสนเจตนาปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉติฯ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺตฺยาทินยปฺปวตฺตสมฺมาทสฺสนวเสน ทิฏฺฐิยา อุชุกรณํ **ทิฏฺฐิชุกมฺมํ** นามฯ

ยทิ เอวํ ญาณวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทสฺส ทิฏฺฐิชุกมฺมปุญฺญกิริยภาโว น ลพฺภตีติ? โน น ลพฺภติ ปุริมปจฺฉิมเจตนานมฺปิ ตํตํปุญฺญกิริยาเสฺวว สงฺคณฺหนโตฯ กิญฺจาปิ หิ อุชุกรณเวลายํ ญาณสมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ โหติ, ปุริมปจฺฉาภาเค ปน ญาณวิปฺปยุตฺตมฺปิ สมฺภวตีติ ตสฺสปิ ทิฏฺฐิชุกมฺมภาโว อุปปชฺชตีติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

อิเมสุ ปน ทสสุ ปตฺติทานานุโมทนา ทาเน สงฺคหํ คจฺฉนฺติ ตํสภาวตฺตาฯ ทานมฺปิ หิ อิสฺสามเจฺฉรานํ ปฏิปกฺขํ, เอเตปิฯ ตสฺมา สมานปฺปฏิปกฺขตาย เอกลกฺขณตฺตา เต ทานมยปุญฺญกิริยวตฺถุมฺหิ สงฺคยฺหนฺติฯ อปจายนเวยฺยาวจฺจาสีลมยปุเญฺญว สงฺคยฺหนฺติ จาริตฺตสีลภาวโตฯ เทสนาสวนทิฏฺฐิชุกา ปน กุสลธมฺมาเสวนภาวโต ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ (ที. นิ. ฏี. ๓.๓๐๕) อาจริย**ธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ อปเร ปน ‘‘เทเสโนฺต, สุณโนฺต จ เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌ ปฏิวิชฺฌ เทเสติ, สุณาติ จ, ตานิ จ เทสนาสวนานิ ปฏิเวธเมวาหรนฺตีติ เทสนาสวนาภาวนามเย สงฺคหํ คจฺฉนฺตี’’ติ วทนฺติฯ ธมฺมทานสภาวโต เทสนา ทานมเย สงฺคหํ คจฺฉตีติปิ สกฺกา วตฺตุํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาตี’’ติ (ธ. ป. ๓๕๔)ฯ ตถา ทิฏฺฐิชุกมฺมํ สพฺพตฺถาปิ สเพฺพสํ นิยมนลกฺขณตฺตาฯ ทานาทีสุ หิ ยํ กิญฺจิ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺตฺยาทินยปฺปวตฺตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา วิโสธิตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสํ, เอวญฺจ กตฺวา **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๕๖-๑๕๙ ปุญฺญากิริยวตฺถาทิกถา) ‘‘ทิฏฺฐิชุกมฺมํ สเพฺพสํ นิยมลกฺขณ’’นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ ทานสีลภาวนาวเสน ตีสุ

อิตเรสํ สงฺคณฺหนโต สเงฺขปโต ติวิธเมว ปุญฺญกิริยวตฺถุ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ, ตถา เจว อาจริเยน เหฏฺฐา ทสฺสิตํฯ

๖๗. **มโนกมฺมเมว** วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตฺตาภาเวน กายทฺวาราทีสุ อปฺปวตฺตนโตฯ **ตญฺจ** รูปาวจรกุสลํ ***ภาวนามยํ*** ทานาทิวเสน อปฺปวตฺตนโตฯ **อปฺปนาปฺปตฺตํ** ปุพฺพภาคปฺปวตฺตานํ กามาวจรภาวโตฯ **ฌานงฺคเภเทนา**ติ ปฏิปทาทิเภทโต อเนกวิธเตฺตปิ องฺคาติกฺกมวเสน นิพฺพตฺตชฺฌานงฺคเภทโต ปญฺจวิธํ โหติฯ

๖๘. **อารมฺมณเภเทนา**ติ กสิณุคฺฆาฏิมากาสํ, อากาสวิสยํ มโน, ตทภาโว, ตทาลมฺพํ วิญฺญาณนฺติ จตุพฺพิธนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํ อารมฺมณานํ เภเทนฯ

๖๙. **เอตฺถา**ติ อิเมสุ ปากฏฺฐานวเสน จตุพฺพิเธสุ กเมฺมสุฯ **อุทฺธจฺจรหิต**นฺติ อุทฺธจฺจสหคตเจตนารหิตํ เอกาทสวิธํ อกุสลกมฺมํฯ กึ ปเนตฺถ การณํ อธิโมกฺขวิรเหน สพฺพทุพฺพลมฺปิ วิจิกิจฺฉาสหคตํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ, อธิโมกฺขสมฺปโยเคน ตโต พลวนฺตมฺปิ อุทฺธจฺจสหคตํ นากฑฺฒตีติ ? ปฏิสนฺธิทานสภาวาภาวโตฯ พลวํ อากฑฺฒติ, ทุพฺพลํ นากฑฺฒตีติ หิ อยํ วิจารณา ปฏิสนฺธิทานสภาเวสฺเยวฯ ยสฺส ปน ปฏิสนฺธิทานสภาโวเยว นตฺถิ, น ตสฺส พลวภาโว ปฏิสนฺธิอากฑฺฒเน การณํฯ

กถํ ปเนตํ วิญฺญาตพฺพํ อุทฺธจฺจสหคตสฺส ปฏิสนฺธิทานสภาโว นตฺถีติ? ทสฺสเนนปหาตเพฺพสุ อนาคตตฺตาฯ ติวิธา หิ อกุสลา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา, ภาวนาย ปหาตพฺพา, สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา, สิยา ภาวนาย ปหาตพฺพาติฯ ตตฺถ ทิฏฺฐิสหคตวิจิกิจฺฉาสหคตจิตฺตุปฺปาทา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา นาม ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนวเสน ‘‘ทสฺสน’’นฺติ ลทฺธนาเมน โสตาปตฺติมเคฺคน ปหาตพฺพตฺตาฯ อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตุปฺปาโท ภาวนาย ปหาตโพฺพ นาม อคฺคมเคฺคน ปหาตพฺพตฺตาฯ อุปริมคฺคตฺตยญฺหิ ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐนิพฺพาเน ภาวนาวเสน ปวตฺตนโต ‘‘ภาวนา’’ติ วุจฺจติฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโทมนสฺสสหคตจิตฺตุปฺปาทา ปน สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา, สิยา ภาวนาย ปหาตพฺพา เตสํ อปายนิพฺพตฺตกาวตฺถาย ปฐมมเคฺคน, เสสพหลาพหลาวตฺถาย อุปริมเคฺคหิ ปหียมานตฺตาฯ ตตฺถ สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพมฺปิ ทสฺสเนน ปหาตพฺพสามเญฺญน อิธ ‘‘ทสฺสเนน ปหาตพฺพ’’นฺติ โวหรนฺติฯ

ยทิ จ อุทฺธจฺจสหคตํ ปฏิสนฺธึ ทเทยฺย, ตทา อกุสลปฏิสนฺธิยา สุคติยํ อสมฺภวโต อปาเยเสฺวว ทเทยฺยฯ อปายคมนียญฺจ อวสฺสํ ทสฺสเนน ปหาตพฺพํ สิยาฯ อิตรถา อปายคมนียสฺส อปฺปหีนตฺตา เสกฺขานํ อปายุปฺปตฺติ อาปชฺชติ, น จ ปเนตํ ยุตฺตํ ‘‘จตูหปาเยหิ จ วิปฺปมุโตฺต (ขุ. ปา. ๖.๑๑; สุ. นิ. ๒๓๔), อวินิปาตธโมฺม’’ติ (ปารา. ๒๑; สํ. นิ. ๕.๙๙๘) อาทิวจเนหิ สหวิรุชฺฌนโตฯ สติ จ ปเนตสฺส ทสฺสเนน ปหาตพฺพภาเว ‘‘สิยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา’’ติ อิมสฺส วิภเงฺค วตฺตพฺพํ สิยา, น จ ปเนตํ วุตฺตนฺติ ฯ อถ สิยา ‘‘อปายคามินิโย ราโค โทโส โมโห ตเทกฏฺฐา จ กิเลสา’’ติ เอวํ ทสฺสเนน ปหาตเพฺพสุ วุตฺตตฺตา อุทฺธจฺจสหคตเจตนาย ตตฺถ สงฺคโห สกฺกา วตฺตุนฺติฯ ตํ น, ตสฺส เอกนฺตโต ภาวนาย ปหาตพฺพภาเวน วุตฺตตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘กตเม ธมฺมา ภาวนาย ปหาตพฺพา? อุทฺธจฺจสหคโต จิตฺตุปฺปาโท’’ติ (ธ. ส. ๑๔๐๖), ตสฺมา ทสฺสเนน ปหาตเพฺพสุ อวจนํ อิมสฺส ปฏิสนฺธิทานาภาวํ สาเธติฯ นนุ จ **ปฏิสมฺภิทาวิภเงฺค** –

> ‘‘ยสฺมึ สมเย อกุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา…เป.… ธมฺมารมฺมณํ วา, ยํ ยํ วา ปนารพฺภ ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ…เป.

… อวิเกฺขโป โหติ, อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ อิเมสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๓๐-๗๓๑) –

เอวํ อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตุปฺปาทํ อุทฺธริตฺวา ตสฺส วิปาโกปิ อุทฺธโฏติ กถมสฺส ปฏิสนฺธิทานาภาโว สมฺปฏิจฺฉิตโพฺพติ? นายํ ปฏิสนฺธิทานํ สนฺธาย อุทฺธโฏฯ อถ โข ปวตฺติวิปากํ สนฺธายฯ **ปฏฺฐาเน** ปน –

> ‘‘สหชาตา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย, นานากฺขณิกา ทสฺสเนน ปหาตพฺพา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ, กฏตฺตา จ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๘.๘๙) –

ทสฺสเนน ปหาตพฺพเจตนาย เอว สหชาตนานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวํ อุทฺธริตฺวา ‘‘สหชาตา ภาวนาย ปหาตพฺพา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๒.๘.๘๙) ภาวนาย ปหาตพฺพเจตนาย สหชาตกมฺมปจฺจยภาโวว อุทฺธโฏ, น ปน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว, น จ นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยํ วินา ปฏิสนฺธิอากฑฺฒนํ อตฺถิ , ตสฺมา นตฺถิ ตสฺส สพฺพถาปิ ปฏิสนฺธิทานนฺติฯ ยํ ปเนเก วทนฺติ ‘‘อุทฺธจฺจเจตนา อุภยวิปากมฺปิ น เทติ ปฏฺฐาเน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตา’’ติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ **ปฏิสมฺภิทาวิภเงฺค** อุทฺธจฺจสหคตานมฺปิ ปวตฺติวิปากสฺส อุทฺธฏตฺตา, **ปฏฺฐาเน** จ ปฏิสนฺธิวิปากภาวเมว สนฺธาย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ ยทิ หิ ปวตฺติวิปากํ สนฺธาย นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว วุเจฺจยฺย, ตทา ปฏิสนฺธิวิปากมฺปิสฺส มเญฺญยฺยุนฺติ ลพฺภมานสฺสปิ ปวตฺติวิปากสฺส วเสน นานากฺขณิกกมฺมปจฺจยภาโว น วุโตฺต, ตสฺมา น สกฺกา ตสฺส ปวตฺติวิปากํ นิวาเรตุํฯ เตนาห **‘‘ปวตฺติยํ ปนา’’**ตฺยาทิฯ **อาจริยพุทฺธมิตฺตา**ทโย ปน อตฺถิ อุทฺธจฺจสหคตํ ภาวนาย ปหาตพฺพมฺปิฯ อตฺถิ น ภาวนาย ปหาตพฺพมฺปิ, เตสุ ภาวนาย ปหาตพฺพํ เสกฺขสนฺตานปฺปวตฺตํ, อิตรํ ปุถุชฺชนสนฺตานปฺปวตฺตํ, ผลทานญฺจ ปุถุชฺชนสนฺตานปฺปวตฺตเสฺสว น อิตรสฺสาติ เอวํ อุทฺธจฺจสหคตํ ทฺวิธา วิภชิตฺวา เอกสฺส อุภยวิปากทานํ, เอกสฺส สพฺพถาปิ วิปากาภาวํ วเณฺณนฺติฯ โย ปเนตฺถ เตสํ วินิจฺฉโย, ยญฺจ ตสฺส นิราករณํ, ยญฺจ สพฺพถาปิ วิปากาภาววาทีนํ มตปฏิเกฺขปนํ อิธ อวุตฺตํ, ตํ สพฺพํ **ปรมตฺถมญฺชูสาทีสุ,** วิเสสโต จ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม **อภิธมฺมาวตารสํวณฺณนายํ** วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

สพฺพตฺถาปิ กามโลเกติ สุคติทุคฺคติวเสน สพฺพสฺมิมฺปิ กามโลเกฯ **ยถารหนฺติ** ทฺวาราฺรมฺมณานุรูปํฯ อปาเยสุปิ ยํ นาคสุปณฺณาทีนํ มหาสมฺปตฺติวิสยํ วิปากวิญฺญาณํ, ยญฺจ นิรยวาสีนํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรทสฺสนาทีสุ อุปฺปชฺชติ วิปากวิญฺญาณํ , ตํ กุสลกมฺมเสฺสว ผลํฯ น หิ อกุสลสฺส อิฏฺฐวิปาโก สมฺภวติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ อกุสลสฺส กมฺมสฺส อิโฏฺฐ กนฺโต วิปาโก สํวิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๓๑; อ. นิ. ๑.๒๘๔-๒๘๖; วิภ. ๘๐๙), ตสฺมา กุสลกมฺมํ อปาเยสุปิ อเหตุกวิปากานิ ชเนติฯ อญฺญภูมิกสฺส จ กมฺมสฺส อญฺญภูมิกวิปากาภาวโต กามวิราคภาวนาย กามตณฺหาวิสยวิญฺญาณุปฺปาทนาโยคโต เอกนฺตสทิสวิปากตฺตา จ มหคฺคตานุตฺตรกุสลานํ รูปาวจรกเมฺมน อเหตุกวิปากุปฺปตฺติยา อภาวโต รูปโลเกปิ ยถารหํ รูปาทิวิสยานิ ตานิ อภินิปฺผาเทตีติ วุตฺตํ ‘‘สพฺพตฺถาปิ กามโลเก’’ตฺยาทิฯ

๗๑. เอวํ ปน วิปจฺจนฺตํ กมฺมํ โสฬสกทฺวาทสกอฏฺฐกวเสน ติธา วิปจฺจตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถาปิ’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถาปี**ติ เอวํ วิปจฺจมาเนปิ กุสลกเมฺมฯ **อุกฺกฏฺฐ**นฺติ กุสลปริวารลาภโต , ปจฺฉา อาเสวนปฺปวตฺติยา วา วิสิฏฺฐํฯ ยญฺหิ กมฺมํ อตฺตโน ปวตฺติกาเล ปุริมปจฺฉา

ภาคปฺปวตฺตหิ กุสลกมฺมหิ ปริวาริตํ, ปจฺฉา วา อาเสวนลาเภน สมุทาจิณฺณํฯ ตํ **อุกฺกฏฺฐํ**ฯ ยํ ปน กรณกาเล อกุสลกมฺมหิ ปริวาริตํ, ปจฺฉา วา ''ทุกฺกฏเมตํ มยา''ติ วิปฺปฏิสารุปฺปาท เนน ปริภาวิตํ, ตํ **โอมก**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปฏิสนฺธินฺติ เอกเมว ปฏิสนฺธึฯ น หิ เอเกน กมฺมุน อเนกาสุ ชาตีสุ ปฏิสนฺธิ โหติ, ปวตฺติวิปาโก ปน ชาติสเตปิ ชาติสหเสฺสปิ โหติฯ ยถาห ''ติรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพา''ติ (ม. นิ. ๓.๓๗๙)ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ญาณํ ชจฺจนฺธาทิวิปตฺตินิมิตฺตสฺส โมหสฺส, สพฺพากุสลเสฺสว วา ปฏิปกฺขํ, ตสฺมา ตํสมฺปยุตฺตํ กมฺมํ ชจฺจนฺธาทิวิปตฺติปจฺจยํ น โหตีติ ติเหตุกํ อติทุพฺพลมฺปิ สมานํ ทุเหตุกปฏิสนฺธิเมว อากฑฺฒติ, นาเหตุกํฯ ทุเหตุกญฺจ กมฺมํ ญาณสมฺปโยคาภาวโต ญาณผลุปฺปาทเน อสมตฺถํ, ยถา ตํ อโลภสมฺปโยคาภาวโต อโลภผลุปฺปาทเน อสมตฺถํ อกุสลกมฺมนฺติ ตํ อติอุกฺกฏฺฐมฺปิ สมานํ ทุเหตุกเมว ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติ, น ติเหตุกนฺติ วุตฺตํ **''ติเหตุกโมมกํ ทุเหตุกมุกฺกฏฺฐญฺจา''**ตฺยาทิฯ

เอตฺถ สิยา – ยถา **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** ''คติสมฺปตฺติยา ญาณสมฺปยุเตฺต อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๑) กุสลสฺส กมฺมสฺส ชวนกฺขเณ ติณฺณํ, นิกนฺติกฺขเณ ทฺวินฺนํ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ ติณฺณญฺจ เหตูนํ วเสน อฏฺฐนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา ญาณสมฺปยุตฺตูปปตฺติ, ตถา ''คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุเตฺต ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๓) ชวนกฺขเณ ทฺวินฺนํ, นิกนฺติกฺขเณ ทฺวินฺนํ, ปฏิสนฺธิกฺขเณ ทฺวินฺนญฺจ เหตูนํ วเสน ฉนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา ญาณวิปฺปยุตฺตูปปตฺติ วุตฺตา, เอวํ ''คติสมฺปตฺติยา ญาณวิปฺปยุเตฺต สตฺตนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา อุปปตฺติ โหตี''ติ ติเหตุกกมฺมุน ทุเหตุกปฏิสนฺธิยา อวุตฺตตฺตา นตฺถิ ติเหตุกสฺส ทุเหตุกปฏิสนฺธิอากฑฺฒนนฺติ? นยิทเมวํ ทุเหตุโกมกกมฺมุน อเหตุกปฏิสนฺธิยา วิย ติเหตุโกมกกมฺมุน สามตฺถิยานุรูปโต ทุเหตุกปฏิสนฺธิยาว ทาตพฺพตฺตา, กมฺมสริกฺขกวิปากทสฺสตฺถํ ปน **มหาเถเรน** สาวเสโส ปาโฐ กโตฯ อิตรถา ''จตุนฺนํ เหตูนํ ปจฺจยา''ติ วจนาภาวโต ทุเหตุกกมฺมุน อเหตุกูปปตฺติยาปิอภาโว อาปชฺชติ, ตสฺมา ยถา สุคติยํ ชจฺจนฺธพธิราทิวิปตฺติยา อเหตุกูปปตฺตึ วเชฺชตฺวา คติสมฺปตฺติยา สเหตุกูปปตฺติทสฺสนตฺถํ ทุเหตุกูปปตฺติ เอว อุทฺธฏา, น อเหตุกูปปตฺติ, เอวํ กมฺมสริกฺขกวิปากทสฺสนตฺถํ ติเหตุกกมฺมุน ติเหตุกูปปตฺติ เอว อุทฺธฏา, น ทุเหตุกูปปตฺติ, น ปน อลพฺภนโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๗๔. เอวํ เอกาย เจตนาย โสฬส วิปากานิ เอเตฺถว ทฺวาทสกมโคฺค อเหตุกฏฺฐกมฺปีติ ปวตฺตสฺส **ติปิฏกจูฬนาคเตฺถร**วาทสฺส วเสน วิปากปฺปวตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เอกาย เจตนาย ทฺวาทส วิปากานิ เอเตฺถว ทสกมโคฺค อเหตุกฏฺฐกมฺปีติ อาคตสฺส **โมรวาปีวาสีมหาธมฺมรกฺขิตเตฺถร**วาทสฺสปิ วเสน ทเสฺสตุํ **อสงฺขารํ สสงฺขารวิปากานี''**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ ยถา มุเข จลิเต อาทาสตเล มุขนิมิตฺตํ จลติ, เอวํ อสงฺขารกุสลสฺส อสงฺขารวิปาโกว โหติ, น สสงฺขาโรติ เอวํ อาคมนโตว สงฺขารเภโทติ อยเมตฺถาธิปฺปาโยฯ ยสฺมา ปน วิปากสฺส สงฺขารเภโท ปจฺจยวเสน อิจฺฉิโต, น กมฺมวเสน, ตสฺมา เอส เกจิวาโท กโตฯ

เตสนฺติ เตสํ เอวํวาทีนํฯ **ยถากฺกม**นฺติ ติเหตุกุกฺกฏฺฐาทีนํ อนุกฺกเมนฯ **ทฺวาทส วิปากานี**ติ ติเหตุกุกฺกฏฺฐอสงฺขาริกสสงฺขาริกกมฺมสฺส วเสน ยถากฺกมํ สสงฺขาริกจตุกฺกวชฺชิตานิ, อสงฺขาริกจตุกฺกวชฺชิตานิ จ **ทฺวาทส วิปากานิ,** ตถา ติเหตุโกมกสฺส, ทุเหตุกุกฺกฏฺฐสฺส จ กมฺมสฺส วเสน ทุเหตุกสสงฺขารทฺวยวชฺชิตานิ, ทุเหตุกาสงฺขารทฺวยวชฺชิตานิ จ **ทส วิปากานิ,** ทุเหตุโกมกสฺส วเสน ทุเหตุกทฺวยวชฺชิตานิ จ **อฏฺฐ วิปากานิ** ยถาวุตฺตสฺส ''ติเหตุกมุกฺ

กฎฺฐ’’นฺตฺยาทินา วุตฺตนยสฺส **อนุสาเรน** อนุสฺสรเณน **ยถาสมฺภวํ** ตสฺส ตสฺส สมฺภวานุรูปโต อุทฺทิเสฯ

๗๕. ปริโต อตฺตํ ขณฺฑิตํ วิย อปฺปานุภาวนฺติ **ปริตฺตํ**ฯ ปกฎฺฐภาวํ นีตนฺติ **ปณีตํ,** อุภินฺนํ มชฺเฌ ภวํ **มชฺฌิมํ**ฯ ตตฺถ ‘‘ปฎิลทฺธมตฺตํ อนาเสวิตํ ปริตฺต’’นฺติ อวิเสสโตว **อฎฺฐกถายํ** วุตฺตํ, ตถา ‘‘นาติสุภาวิตํ อปริปุณฺณวสีภาวํ มชฺฌิมํฯ อติวิย สุภาวิตํ ปน สพฺพโส ปริปุณฺณวสีภาวํ ปณีต’’นฺติฯ **อาจริเยน** ปเนตฺถ ปริตฺตมฺปิ อีสกํ ลทฺธาเสวนเมวาธิเปฺปตนฺติ ทิสฺสติฯ ตถา หาเนน **นามรูปปริเจฺฉเท** –

> ‘‘สมานาเสวเน ลเทฺธ, วิชฺชมาเน มหพฺพเล;
> อลทฺธา ตาทิสํ เหตุํ, อภิญฺญา น วิปจฺจตี’’ติฯ (นาม. ปริ. ๔๗๔);

สมานภูมิกโตว อาเสวนลาเภน พลวภาวโต มหคฺคตธมฺมานํ วิปากทานํ วตฺวา ตทภาวโต อภิญฺญาย อวิปจฺจนํ วุตฺตํฯ หีเนหิ ฉนฺทจิตฺตวีริยวีมํสาหิ นิพฺพตฺติตํ วา **ปริตฺตํ**ฯ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ **มชฺฌิมํ**ฯ ปณีเตหิ **ปณีต**นฺติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

๘๔. **ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา**ติ อภิญฺญาภาวํ อสมฺปตฺตํ ปญฺจมชฺฌานํ ติวิธมฺปิ ภาเวตฺวาฯ อภิญฺญาภาวปฺปตฺตสฺส ปน อวิปากภาโว ‘‘อลทฺธา ตาทิส’’นฺตฺยาทินา (นาม. ปริ. ๔๗๔) **อาจริเยน** สาธิโตฯ **มูลฎีกาการา**ทโย ปน อญฺญถาปิ ตํ สาเธนฺติฯ ตํ ปน สเงฺขปโต, ตตฺถ ตตฺถ วิตฺถารโต จ **อภิธมฺมตฺถวิกาสินิยํ** วุตฺตนเยน ทฎฺฐพฺพํฯ **สญฺญาวิราคํ ภาเวตฺวา**ติ ‘‘สญฺญา โรโค, สญฺญา คโณฺฑ’’ตฺยาทินา, ‘‘ธี จิตฺตํ ธิพฺพตํ จิตฺต’’นฺตฺยาทินา วา นเยน อรูปปฺปวตฺติยา อาทีนวทสฺสเนน ตทภาเว จ ปณีตภาวสนฺนิฎฺฐาเนน วาโยกสิเณ เกสญฺจิ มเตน ปริจฺฉินฺนากาสกสิเณ วา ภาวนาพเลน เตน ปฎิลภิตพฺพภาเว อรูปสฺส อนิพฺพตฺติสภาวาปาทนวเสน อรูปวิราคภาวนํ ภาเวตฺวา อญฺญสเตฺตสุ อุปฺปชฺชนฺติ กมฺมกิริยวาทิโน ติตฺถิยา เอวาตฺยธิปฺปาโย ฯ เต ปน เยน อิริยาปเถน อิธ มรนฺติฯ เตเนว ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺตีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

๘๖. **อนาคามิโน ปน สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺตี**ติ อนาคามิโนเยว อริยา ปุถุชฺชนาทิกาเล, ปจฺฉาปิ วา ปญฺจมชฺฌานํ ติวิธมฺปิ ภาเวตฺวา สทฺธาทิอินฺทฺริยเวมตฺตตานุกฺกเมน ปญฺจสุ สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปชฺชนฺติฯ

๘๗. ยถากฺกมํ ภาเวตฺวา ยถากฺกมํ อารุเปฺปสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ โยชนา **ยถากฺกม**นฺติ จ ปฐมารุปฺปาทิอนุกฺกเมนฯ สพฺพมฺปิ เจตํ ตสฺส ตเสฺสว ฌานสฺส อาเวณิกภูมิวเสน วุตฺตํฯ นิกนฺติยา ปน สติ ปุถุชฺชนาทโย ยถาลทฺธชฺฌานสฺส ภูมิภูเตสุ สุทฺธาวาสวชฺชิเตสุ ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺตนฺติ, ตถา กามภเวปิ กามาวจรกมฺมพเลนฯ ‘อิชฺฌติ, ภิกฺขเว, สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา’ติ (อ. นิ. ๘.๓๕) หิ วุตฺตํฯ อนาคามิโน ปน กามราคสฺส สพฺพโส ปหีนตฺตา กามภเวสุ นิกนฺตึ น อุปฺปาเทนฺตีติ กามโลกวชฺชิเต ยถาลทฺธชฺฌานภูมิภูเต ยตฺถ กตฺถจิ นิพฺพตฺตนฺติฯ สุทฺธาวาเสสุ หิ อนาคามิโนเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ นิยโม อตฺถิฯ เต ปน อญฺญตฺถ น นิพฺพตฺตนฺตีติ นิยโม นตฺถิฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **อาจริเยน** –

> ‘‘สุทฺธาวาเสสฺวนาคามิ-ปุคฺคลาโวปปชฺชเร;
> กามธาตุมฺหิ ชายนฺติ, อนาคามิวิวชฺชิตา’’ติฯ (ปรม. วิ. ๒๐๕);

สุกฺขวิปสฺสกาปิ ปเนเต มรณกาเล เอกเนฺตเนว สมาปตฺตึ นิพฺพเตฺตนฺติ สมาธิมฺหิ ปริปู รการีภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อิตฺถิโยปิ ปน อริยา วา อนริยา วา อฏฺฐสมาปตฺติลาภินิโย พฺรหฺม ปาริสเชฺชสฺเยว นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ **อฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๘๐๙; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๗๙ อาท โย; ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๓๐) วุตฺตํฯ อปิเจตฺถ เวหปฺผลอกนิฏฺฐจตุตฺถารุปฺปภวานํ เสฏฺฐภวภาวโต ตตฺถ นิพฺพตฺตา อริยา อญฺญตฺถ นุปฺปชฺชนฺติ, ตถา อวเสเสสุ อุปรูปริ พฺรหฺมโลเกสุ นิพฺพตฺตา เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมสุฯ วุตฺตเญฺหตํ **อาจริเยน** –

> ‘‘เวหปฺผเล อกนิเฏฺฐ, ภวเคฺค จ ปติฏฺฐิตา;
> น ปุนาญฺญตฺถ ชายนฺติ, สเพฺพ อริยปุคฺคลา;
> พฺรหฺมโลกคตา เหฏฺฐา, อริยา โนปปชฺชเร’’ติฯ (นาม. ปริ. ๔๕๒-๔๕๓);

กมฺมจตุกฺกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จุติปฏิสนฺธิกฺกมวณฺณนา

๘๙. ‘‘**อายุกฺขเยนา**’’ตฺยาทีสุ สติปิ กมฺมานุภาเว ตํตํคตีสุ ยถาปริจฺฉินฺนสฺส อายุโน ปริกฺขเยน มรณํ **อายุกฺขยมรณํ**ฯ สติปิ ตตฺถ ตตฺถ ปริจฺฉินฺนายุเสเส คติกาลาทิปจฺจยสาม คฺคิยญฺจ ตํตํภวสาธกสฺส กมฺมุโน ปรินิฏฺฐิตวิปากตฺตา มรณํ **กมฺมกฺขยมรณํ**ฯ อายุกมฺมานํ สมกเมว ปริกฺขีณตฺตา มรณํ **อุภยกฺขยมรณํ**ฯ สติปิ ตสฺมึ ทุวิเม ปุริมภวสิทฺธสฺส กสฺสจิ อุป เจฺฉทกกมฺมุโน พเลน สตฺถหรณาทีหิ อุปกฺกเมหิ อุปจฺฉิชฺชมานสนฺตานานํ, คุณมหเนฺตสุ วา กเตน เกนจิ อุปกฺกเมน อายูหิตอุปเจฺฉทกกมฺมุนา ปฏิพาหิตสามตฺถิยสฺส กมฺมสฺส ตํตํอตฺต ภาวปฺปวตฺตเน อสมตฺถภาวโต ทุสิมารกลาพุราชาทีนํ วิย ตงฺขเณเยว ฐานาจาวนวเสน ปวตฺ ตมรณํ **อุปเจฺฉทกมรณํ** นามฯ อิทํ ปน เนรยิกานํ อุตฺตรกุรุวาสีนํ เกสญฺจิ เทวานญฺจ น โห ติฯ เตนาหุ –

> ‘‘อุปกฺกเมน วา เกสญฺจุปเจฺฉทกกมฺมุนา’’ติฯ (ส. ส. ๖๒);

มรณสฺส อุปฺปตฺติ ปวตฺติ **มรณุปฺปตฺติ**ฯ

๙๐. **มรณกาเล**ติ มรณาสนฺนกาเลฯ **ยถารห**นฺติ ตํตํคตีสุ อุปฺปชฺชนกสตฺตานุรูปํ, กตฺถ จิ ปน อนุปฺปชฺชมานสฺส ขีณาสวสฺส ยโถปฏฺฐิตํ นามรูปธมฺมาทิกเมว จุติปริโยสานานํ โคจร ภาวํ คจฺฉติ, น กมฺมกมฺมนิมิตฺตาทโยฯ **อุปลทฺธปุพฺพ**นฺติ เจติยทสฺสนาทิวเสน ปุเพฺพ **อุป ลทฺธํ**ฯ **อุปกรณภูต**นฺติ ปุปฺผาทิวเสน อุปกรณภูตํฯ **อุปลภิตพฺพ**นฺติ อนุภวิตพฺพํฯ **อุปโภค ภูต**นฺติ อจฺฉราวิมานกปฺปรุกฺขนิรยคฺคิอาทิกํ อุปภุญฺชิตพฺพํฯ อจฺฉราวิมานกปฺปรุกฺขมาตุกุจฺฉิ อาทิคตํ หิ รูปายตนํ สุคตินิมิตฺตํฯ นิรยคฺคินิรยปาลาทิคตํ ทุคฺคตินิมิตฺตํฯ คติยา นิมิตฺตํ **คตินิ มิตฺตํ**ฯ

กมฺมพเลนาติ ปฏิสนฺธินิพฺพตฺตกสฺส กุสลากุสลกมฺมสฺส อานุภาเวนฯ **ฉนฺนํ ทฺวาราน**นฺ ติ วกฺขมานนเยน ยถาสมฺภวํ ฉนฺนํ อุปฺปตฺติทฺวารานํ, ยทิ กุสลกมฺมํ วิปจฺจติ, ตทา ปริสุทฺธํ กุ สลจิตฺตํ ปวตฺตติ, อถ อกุสลกมฺมํ, ตทา อุปกฺกิลิฏฺฐํ อกุสลจิตฺตนฺติ อาห **‘‘วิปจฺจมานก…เป. … กิลิฏฺฐํ วา’’**ติฯ เตนาห ภควา ‘‘นิมิตฺตสฺสาทคธิตํ วา, ภิกฺขเว, วิญฺญาณํ ติฏฺฐมานํ ติฏฺฐติ, อนุพฺยญฺชนสฺสาทคธิตํ วา, ตสฺมึ เจ สมเย กาลํ กโรติ, ฐานเมตํ วิชฺชติ, ยํ ทฺวินฺนํ คตีนํ อญฺญตรํ คตึ อุปปเชฺชยฺย นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๕)ฯ **ตโตฺถณตํ วา**ติ

ตสฺมึ อุปฺปชฺชิตพฺพภเว โอณตํ วิย, ตโตฺถณตํ เอวาติ วา ปทเจฺฉโทฯ **“พาหุเลฺลนา”**ติ เอตฺถ อธิปฺปาโย ‘‘เยภุเยฺยน ภวนฺตเร’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน ทฎฺฐโพฺพฯ อถ วา ‘‘ยถารห’’นฺติ อิมินาว โส สกฺกา สงฺคเหตุนฺติ **“พาหุเลฺลนา”**ติ อิมินา สหสา โอจฺฉิชฺชมานชีวิตานํ สณิกํ มรนฺตานํ วิย น อภิกฺขณเมวาติ ทีปิตนฺติ วิญฺญายติฯ **อภินวกรณวเสนา**ติ ตงฺขเณ กริยมานํ วิย อตฺตานํ อภินวกรณวเสนฯ

๙๑. **ปจฺจาสนฺนมรณสฺสา**ติ เอกวีถิปฺปมาณายุกวเสน, ตโต วา กิญฺจิ อธิกายุกวเสน สมาสนฺนมรณสฺสฯ **วีถิจิตฺตาวสาเน**ติ ตทารมฺมณปริโยสานานํ, ชวนปริโยสานานํ วา วีถิจิตฺตานํ อวสาเนฯ ตตฺถ ‘‘กามภวโต จวิตฺวา ตเตฺถว อุปฺปชฺชมานานํ ตทารมฺมณปริโยสานานิ, เสสานํ ชวนปริโยสานานี’’ติ **ธมฺมานุสารณิยํ** วุตฺตํฯ **ภวงฺคกฺขเยวา**ติ ยทิ เอกชวนวีถิโต อธิกตรายุเสโส สิยา, ตทา ภวงฺคาวสาเน วา อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌติฯ อถ เอกจิตฺตกฺขณายุเสโส สิยา, ตทา วีถิจิตฺตาวสาเน, ตญฺจ อตีตกมฺมาทิวิสยเมวฯ **“ตสฺสานนฺตรเมวา”**ติ อิมินา อนฺตราภววาทิมตํ ปฎิกฺขิปติฯ

ยถารหนฺติ กมฺมกรณกาลสฺส, วิปากทานกาลสฺส จ อนุรูปวเสนฯ อถ วา วิปจฺจมานก กมฺมานุรูปํ อนุสยวเสน, ชวนสหชาตวเสน วา ปวตฺติอนุรูปโตตฺยโตฺถฯ นนุ จ ‘‘อวิชฺชานุสย ปริกฺขิเตฺตนา’’ตฺยาทิ วุตฺตํฯ ชวนสหชาตานญฺจ กถํ อนุสยภาโวติ? นายํ โทโส อนุสยสทิส ตาย ตาสมฺปิ อนุสยโวหารภาวโตฯ อิตรถา อกุสลกมฺมสหชาตานํ ภวตณฺหาสหชาตานํ วา จุติอาสนฺนชวนสหชาตานญฺจ สงฺคโห น สิยาฯ อวิชฺชาว อปฺปหีนเฎฺฐน อนุสยนโต ปวตฺตน โต อนุสโย, เตน ปริกฺขิเตฺตน ปริวาริเตนฯ ตณฺหานุสโยว มูลํ ปธานํ สหการีการณภูตํ อิมสฺ สาติ **ตณฺหานุสยมูลโกฯ สงฺขาเรนา**ติ กุสลากุสลกเมฺมน กมฺมสหชาตผสฺสาทิธมฺมสมุทา เยน จุติอาสนฺนชวนสหชาเตน วา, เตน ชนิยมานํฯ อวิชฺชาย หิ ปฎิจฺฉนฺนาทีนวิสเย ตณฺหา นาเมติ, ขิปนกสงฺขารสมฺมตา ยถาวุตฺตสงฺขารา ขิปนฺติ, ยถาหุ –

> ‘‘อวิชฺชาตณฺหาสงฺขาร-สหเชหิ อปายินํ;
> วิสยาทีนวจฺฉาทินมนกฺขิปเกหิ ตุฯ
>
> ‘‘อปฺปหีเนหิ เสสานํ, ฉาทนํ นมนมฺปิ จ;
> ขิปกา ปน สงฺขารา, กุสลาว ภวนฺติหา’’ติฯ (ส. ส. ๑๖๔-๑๖๕);

สมฺปยุเตฺตหิ ปริคฺคยฺหมานนฺติ อตฺตนา สมฺปยุเตฺตหิ ผสฺสาทีหิ ธเมฺมหิ สมฺปยุตฺ ตปจฺจยาทินา ปริวาเรตฺวา คยฺหมานํ, **สหชาตานมธิฎฺฐานภาเวน ปุพฺพงฺคมภูต**นฺติ อตฺ ตนา สหชาตานํ ปติฎฺฐานภาเวน ปธานภูตํฯ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ (ธ. ป. ๑-๒) หิ วุตฺตํฯ **ภวนฺตรปฎิสนฺธานวเสนา**ติ ปุริมภวนฺตรสฺส, ปจฺฉิมภวนฺตรสฺส จ อญฺญมญฺญํ เอ กาพทฺธํ วิย ปฎิสนฺทหนวเสน อุปฺปชฺชมานเมว ปติฎฺฐาติ, น อิโต คนฺตฺวาตฺยธิปฺปาโยฯ น หิ ปุริมภวปริยาปโนฺน โกจิ ธโมฺม ภวนฺตรํ สงฺกมติ, นาปิ ปุริมภวปริยาปนฺนเหตูหิ วินา อุปฺปชฺช ติ ปฎิโฆสปทีปมุทฺทา วิยาติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

๙๒. มนฺทํ หุตฺวา ปวตฺตานิ **มนฺทปฺปวตฺตานิ**ฯ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณสุ อาปาถคเตสุ มโนทฺวาเร คตินิมิตฺตวเสน, ปญฺจทฺวาเร กมฺมนิมิตฺตวเสนาตฺยธิปฺปาโยฯ **ปฎิสนฺธิภวงฺคา นมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา ลพฺภตี**ติ มโนทฺวาเร ตาว ปฎิสนฺธิยา จตุนฺนํ ภวงฺคานญฺจ, ปญฺจทฺวาเร ปน ปฎิสนฺธิยาว ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณภาโว ลพฺภติฯ ตถา หิ กสฺสจิ มโนทฺวาเร อา ปาถมาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ คตินิมิตฺตํ อารพฺภ อุปฺปนฺนาย ตทารมฺมณปริโยสานาย จิตฺตวีถิยา

อนนฺตรํ จุติจิเตฺต อุปฺปเนฺน ตทนนฺตรํ ปญฺจจิตฺตกฺขณายุเก อารมฺมเณ ปวตฺตาย ปฏิสนฺธิยา จตุนฺนํ ภวงฺคานํ, ปญฺจทฺวาเร จ ญาตกาทีหิ อุปฏฺฐาปิเตสุ เทยฺยธเมฺมสุ วณฺณาทิเก อารพฺภ ยถารหํ ปวตฺตาย จิตฺตวีถิยา จุติจิตฺตสฺส จ อนนฺตรํ เอกจิตฺตกฺขณายุเก อารมฺมเณ ปวตฺตาย ปฏิสนฺธิยา ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมเณ ปวตฺติ อุปลพฺภตีติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค**(วิสุทฺธิ. ๒.๖๒๐ อาทโย) **วิภงฺคฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๗) วา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณปทวณฺณนายํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐโพฺพฯ **ฉทฺวารคฺคหิต**นฺติ กมฺมนิมิตฺตํ ฉทฺวารคฺคหิตํ, คตินิมิตฺตํ ฉฏฺฐทฺวารคฺคหิตนฺติ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ อปเร ปน อวิเสสโต วเณฺณนฺติฯ **สจฺจสเงฺขเป**ปิ เตเนวาธิปฺปาเยน อิทํ วุตฺตํ –

‘‘ปญฺจทฺวาเร สิยา สนฺธิ, วินา กมฺมํ ทฺวิโคจเร’’ติ; (ส. ส. ๑๗๓);

อฏฺฐกถายํ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๒๔-๖๒๕; วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๗) ปน ‘‘คตินิมิตฺตํ มโนทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉตี’’ติ วุตฺตตฺตา, ตทารมฺมณาย จ ปญฺจทฺวาริกปฏิสนฺธิยา อทสฺสิตตฺตา, **มูลฏีกา**ทีสุ จ ‘‘กมฺมพเลน อุปฏฺฐาปิตํ วณฺณายตนํ สุปินํ ปสฺสนฺตสฺส วิย ทิพฺพจกฺขุสฺส วิย จ มโนทฺวาเรเยว โคจรภาวํ คจฺฉตี’’ติ (วิสุทฺธิ. มหา. ๒.๖๒๓) นิยเมตฺวา วุตฺตตฺตา เตสํ วจนํ น สมฺปฏิจฺฉนฺติ อาจริยาฯ ‘‘ปจฺจุปฺปนฺนญฺจา’’ติ เอตฺถ คตินิมิตฺตํ ตาว ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ ยุชฺชติ, กมฺมนิมิตฺตํ ปน ปฏิสนฺธิชนกกมฺมเสฺสว นิมิตฺตภูตํ อธิเปฺปตนฺติ กถํ ตสฺส จุติอาสนฺนชวเนหิ คหิตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนภาโว สมฺภวติฯ น หิ ตเทว อารมฺมณุปฏฺฐาปกํ, ตเทว ปฏิสนฺธิชนกํ ภเวยฺย อุปจิตภาวาภาวโต อนสฺสาทิตตฺตา จฯ ‘‘กตตฺตา อุปจิตตฺตา’’ติ (ธ. ส. ๔๓๑) หิ วจนโต ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนเมว กมฺมํ ปฏิสนฺธึ อากฑฺฒติฯ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๒๓๒) จ นิกนฺติกฺขเณ ทฺวินฺนํ เหตูนํ ปจฺจยาปิ สเหตุกปฏิสนฺธิยา วุตฺตตฺตากตูปจิตมฺปิ กมฺมํ ตณฺหาย อสฺสาทิตเมว วิปากํ อภินิปฺผาเทติ, ตทา จ ปฏิสนฺธิยา สมานวีถิยํ วิย ปวตฺตมานานิ จุติอาสนฺนชวนานิ กถํ ปุนปฺปุนํ ลทฺธาเสวนานิ สิยุํ, กถญฺจ ตานิ ตทา กณฺหาย ปรามฏฺฐานิฯ อปิจ ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมนิมิตฺตํ จุติอาสนฺนปฺปวตฺตานํ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อารมฺมณํ โหติฯ ‘‘ปญฺจทฺวาริกกมฺมญฺจ ปฏิสนฺธินิมิตฺตกํ น โหติ ปริทุพฺพลภาวโต’’ติ **อฏฺฐกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๖๒๐; วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๗) วุตฺตนฺติ สจฺจเมตํฯ ญาตกาทีหิ อุปฏฺฐาปิเตสุ ปน ปุปฺผาทีสุ สนฺนิหิเตเสฺวว มรณสมฺภวโต ตตฺถ วณฺณาทิกํ อารพฺภ จุติอาสนฺนวีถิโต ปุริมภาคปฺปวตฺตานํ ปฏิสนฺธิชนนสมตฺถานํ มโนทฺวาริกชวนานํ อารมฺมณภูเตน สห สมานตฺตา ตเทกสนฺตติปติตํ จุติอาสนฺนชวนคฺคหิตมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนํ วณฺณาทิกํ กมฺมนิมิตฺตภาเวน วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **อานนฺทาจริเยน** ‘‘ปญฺจทฺวาเร จ อาปาถมาคจฺฉนฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ กมฺมนิมิตฺตํ อาสนฺนกตกมฺมารมฺมณสนฺตติยํ อุปฺปนฺนํ, ตํสทิสญฺจ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติ (วิภ. มูลฏี. ๒๒๗; วิสุทฺธิ. มหา. ๒.๖๒๓)ฯ

๙๔. **ยถารห**นฺติ ทุติยจตุตฺถปฐมตติยานํ ปฏิสนฺธีนํ อนุรูปโตฯ

๙๘. อารุปฺปจุติยา ปรํ เหฏฺฐิมารุปฺปวชฺชิตา อารุปฺปปฏิสนฺธิโย โหนฺติ อุปรูปริอรูปีนํ เหฏฺฐิมเหฏฺฐิมกมฺมสฺส อนายูหนโต, อุปจารชฺฌานสฺส ปน พลวภาวโต ตสฺส วิปากภูตา กามติเหตุกา ปฏิสนฺธิโย โหนฺติฯ รูปาวจรจุติยา ปรํ อเหตุกรหิตา อุปจารชฺฌานานุภาเวเนว ทุเหตุกติเหตุกปฏิสนฺธิโย สิยุํ, กามติเหตุมฺหา จุติโต ปรํ สพฺพา เอว กามรูปารูปภวปริยาปนฺนา ยถารหํ อเหตุกาทิปฏิสนฺธิโย สิยุํฯ อิตโร ทุเหตุกาเหตุกจุติโต ปรํ กาเมเสฺวว ภเวสุ ติเหตุกาทิปฏิสนฺธิโย สิยุํฯ

จุติปฏิสนฺธิกฺกมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙๙. ปฏิสนฺธิยา นิโรธสฺส อนนฺตรโต **ปฏิสนฺธินิโรธานนฺตรโต**ฯ **ตเทว จิตฺตนฺติ** ตํสทิสตาย ตโพฺพหารปฺปวตฺตตฺตา ตเทว จิตฺตํ ยถา ''ตานิเยว โอสธานี''ติฯ **อสติ วีถิจิตฺตุปฺปาเท**ติ อนฺตรนฺตรา วีถิจิตฺตานํ อุปฺปาเท อสติ, จุติจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ ตเทว จิตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๑๐๑. **ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺติ** ยาว วฏฺฏมูลสมุเจฺฉทาตฺยธิปฺปาโยฯ

๑๐๒. ยถา **อิห** ภเวปฏิสนฺธิ เจว ภวงฺคญฺจ วีถิโย จ จุติ จ, ตถา ปุน ภวนฺตเร ปฏิสนฺธิภวงฺคนฺติ เอวมาทิกา อยํ จิตฺตสนฺตติ ปริวตฺตตีติ โยชนาฯ เกจิ ปน อิมสฺมิํ ปริเจฺฉเท วีถิมุตฺตสงฺคหเสฺสว ทสฺสิตตฺตา ปฏิสนฺธิภวงฺคจุตีนเมว อิธ คหณํ ยุตฺตนฺตฺยาธิปฺปาเยน ''ปฏิสนฺธิภวงฺควีถิโย''ติ อิมสฺส ปฏิสนฺธิภวงฺคปฺปวาหาติ อตฺถํ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ปวตฺติสงฺคหทสฺสนาวสาเน ตตฺถ สงฺคหิตานํ สเพฺพสเมว นิคมนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เอวญฺหิ สติ ''ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺธุว''นฺติ เอตฺถ สเพฺพสเมว เอต-สเทฺทน ปรามสนํ สุฏฺฐุ อุปปนฺนํ โหติฯ **เอตํ** ยถาวุตฺตํ วฏฺฏปวตฺตํ **อทฺธุวํ** อนิจฺจํ ปโลกธมฺมํ **ปฏิสงฺขาย** ปจฺจเวกฺขิตฺวา **พุธา** ปณฺฑิตา **จิราย** จิรกาลํ สุพฺพตา หุตฺวา **อจฺจุตํ** ธุวํ อจวนธมฺมํ **ปทํ** นิพฺพานํ **อธิคนฺตฺวา** มคฺคผลญาเณน สจฺฉิกตฺวา ตโตเยว สุฏฺฐุ สมุจฺฉินฺนสิเนหพนฺธนา **สมํ** นิรุปธิเสสนิพฺพานธาตุํ **เอสฺสนฺติ** ปาปุณิสฺสนฺติฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

วีถิมุตฺตปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. รูปปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. เอวํ ตาว จิตฺตเจตสิกวเสน ทุวิธํ อภิธมฺมตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ รูปํ, ตทนนฺตรญฺจ นิพฺพานํ ทเสฺสตุมารภโนฺต อาห **“เอตฺตาวตา”**ตฺยาทิฯ **สปฺปเภทปฺปวตฺติกา** อุเทฺทสนิเทฺทสปฏินิเทฺทสวเสน ตีหิ ปริเจฺฉเทหิ วุตฺตปฺปเภทวโนฺต, ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน ทฺวีหิ ปริเจฺฉเทหิ วุตฺตปฺปวตฺติวโนฺต จ **จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เอตฺตาวตา** ปญฺจหิ ปริเจฺฉเทหิ วิภตฺตา **หิ** ยสฺมา, อิทานิ ยถานุปฺปตฺตํ รูปํ ปวุจฺจตีติ โยชนาฯ

๒. อิทานิ ยถาปฏิญฺญาตรูปวิภาคตฺถํ มาติกํ ฐเปตุํ **“สมุเทฺทสา”**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ สเงฺขปโต อุทฺทิสนํ **สมุเทฺทโส**ฯ เอกวิธาทิวเสน วิภชนํ **วิภาโค,** สมุฏฺฐาติ เอตสฺมา ผลนฺติ **สมุฏฺฐานํ,** กมฺมาทโย รูปชนกปจฺจยาฯ จกฺขุทสกาทโย **กลาปาฯ ปวตฺติกฺกมโต เจ**ติ ภวกาลสตฺตเภเทน รูปานํ อุปฺปตฺติกฺกมโตฯ

รูปสมุเทฺทสวณฺณนา

๓. อุปาทินฺนานุปาทินฺนสนฺตาเนสุ สสมฺภารธาตุวเสน มหนฺตา หุตฺวา ภูตา ปาตุภูตาติ **มหาภูตา** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๘๔)ฯ อถวา อเนกวิธอพฺภุตวิเสสทสฺสเนน, อเนกาภูตทสฺสเนน วา มหนฺตานิ อพฺภุตานิ, อภูตานิ วา เอเตสูติ มหาภูตา, มายาการาทโยฯ เตหิ สมานา สยํ อนีลาทิสภาวาเนว นีลาทิอุปาทายรูปทสฺสนาทิโตติ **มหาภูตา**ฯ มนาปวณฺณสณฺฐานาทีหิ วา สตฺตานํ วญฺจิกา ยกฺขินิอาทโย วิย มนาปอิตฺถิปุริสรูปทสฺสนาทินา สตฺตานํ วญฺจกตฺตา มหนฺตานิ อภูตานิ เอเตสูติ **มหาภูตา**ฯ วุตฺตมฺปิ เหตํ –

> ‘‘มหนฺตา ปาตุภูตาติ, มหาภูตสมาติ วา;
> วญฺจกตฺตา อภูเตน, ‘มหาภูตา’ติ สมฺมตา’’ติฯ (อภิธ. ๖๒๖);

อถ วา มหนฺตปาตุภาวโต มหนฺตานิ ภวนฺติ เอเตสุ อุปาทารูปานิ, ภูตานิ จาติ **มหาภูตานิ**ฯ มหาภูเต อุปาทาย ปวตฺตํ รูปํ **อุปาทายรูปํ**ฯ ยทิ เอวํ ‘‘เอกํ มหาภูตํ ปฏิจฺจ ตโต มหาภูตา’’ตฺยาทิวจนโต (ปฏฺฐา. ๑.๑.๕๓) เอเกกมหาภูตา เสสมหาภูตานํ นิสฺสยา โหนฺตีติ เตสมฺปิ อุปาทายรูปตาปสโงฺคติ? นยิทเมวํ อุปาทาเยว ปวตฺตรูปานํ ตํสมญฺญาสิทฺธิโตฯ ยญฺหิ มหาภูเต อุปาทิยติ, สยญฺจ อเญฺญหิ อุปาทียติฯ น ตํ อุปาทายรูปํฯ ยํ ปน อุปาทียเตว, น เกนจิ อุปาทียติ, ตเทว อุปาทายรูปนฺติ นตฺถิ ภูตานํ ตโวฺพหารปฺปสโงฺคฯ อปิจ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทายรูปนฺติ อุปาทายรูปลกฺขณนฺติ นตฺถิ ตโย อุปาทาย ปวตฺตานํ อุปาทายรูปตาติฯ

๔. ปถนเฏฺฐน ปถวี, ตรุปพฺพตาทีนํ ปกติปถวี วิย สหชาตรูปานํ ปติฏฺฐานภาเวน ปกฺขายติ, อุปฏฺฐาตีติ วุตฺตํ โหติ, ปถวี เอว ธาตุ สลกฺขณธารณาทิโต นิสฺสตฺตนิชฺชีวเฏฺฐน สรีรเสลาวยวธาตุสทิสตฺตา จาติ **ปถวีธาตุ**ฯ อาเปติ สหชาตรูปานิ ปตฺถรติ, อาปายติ วา พฺรูเหติ วเฑฺฒตีติ **อาโป**ฯ เตเชติ ปริปาเจติ, นิเสติ วา ติกฺขภาเวน เสสภูตตฺตยํ อุสฺมาเปตีติ **เตโช**ฯ วายติ เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาเวน ภูตสงฺฆาตํ ปาเปตีติ **วาโย**ฯ จตโสฺสปิ ปเนตา ยถากฺกมํ กถินตฺตทวตฺตอุณฺหตฺตวิตฺถมฺภนตฺตลกฺขณาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๕. จกฺขาทีนํ วจนโตฺถ เหฏฺฐา กถิโตวฯ **ปสาทรูปํ นาม** จตุนฺนํ มหาภูตานํ ปสนฺนภาวเหตุกตฺตาฯ ตํ ปน ยถากฺกมํ ทฏฺฐุกามตาโสตุกามตาฆายิตุกามตาสายิตุกามตาผุสิตุกามตานิทานกมฺมสมุฏฺฐานภูตปฺปสาทลกฺขณํฯ ตตฺถ จกฺขุ ตาว มเชฺฌ กณฺหมณฺฑลสฺส อูกาสิรปฺ

ปมาเณ อภิมุเข ฐิตานํ สรีรสณฺฐานุปฺปตฺติปเทเส เตลมิว ปิจุปฏลานิ สตฺตกฺขิปฏลานิ พฺยาเปตฺวา ธารณนหาปนมณฺฑนพีชนกิจฺจาหิ จตูหิ ธาตีหิ วิย ขตฺติยกุมาโร สนฺธารณพนฺธนปริปาจนสมุทีรณกิจฺจาหิ จตูหิ ธาตูหิ กตูปการํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ อุปตฺถมฺภิยมานํ อายุนา ปริปาลิยมานํ วณฺณาทีหิ ปริวาริตํ ยถาโยคํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ วตฺถุทฺวารภาวํ สเธนฺตํ ปวตฺตติ, อิตรํ ''สสมฺภารจกฺขู''ติ วุจฺจติฯ เอวํ โสตาทโยปิ ยถากฺกมํ โสตพิลพฺภนฺตเร องฺคุลิเวธนาการํ อุปจิตตนฺตมฺพโลมํ, นาสิกพฺภนฺตเร อชปทสณฺฐานํ, ชิวฺหามชฺฌ อุปฺปลทลคฺคสณฺฐานํปเทสํ อภิพฺยาเปตฺวา ปวตฺตนฺติ, อิตรํ ปน ฐเปตฺวา กมฺมชเตชสฺส ปติฏฺฐานฏฺฐานํ เกสคฺคโลมคฺคนขคฺคสุกฺขจมฺมานิ จ อวเสสํ สกลสรีรํ ผริตฺวา ปวตฺตติฯ เอวํ สเนฺตปิ อิตเรหิ ตสฺส สงฺกโร น โหติ ภินฺนนิสฺสยลกฺขณตฺตาฯ เอกนิสฺสยานิปิ หิ รูปรสาทีนิ ลกฺขณเภทโต อสํกิณฺณาติ กิํ ปน ภินฺนนิสฺสยา ปสาทาฯ

๖. อาโปธาตุยา สุขุมภาเวน ผุสิตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา วุตฺตํ **''อาโปธาตุ วิวชฺชิตํ ภูตตฺตยสงฺขาต''**นฺติฯ กิญฺจาปิ หิ สีตตา ผุสิตฺวา คยฺหติ, สา ปน เตโชเยวฯ มเนฺท หิ อุณฺหเตฺตสีตพุทฺธิ สีตตาสงฺขาตสฺส กสฺสจิ คุณสฺส อภาวโตฯ ตยิทํ สีตพุทฺธิยา อนวฏฺฐิตภาวโตวิญฺญายติ ปาราปาเร วิยฯ ตถา หิ ฆมฺมกาเล อาตเป ฐตฺวา ฉายํ ปวิฏฺฐานํ สีตพุทฺธิ โหติ, ตเตฺถว จิรกาลํ ฐิตานํ อุณฺหพุทฺธิฯ ยทิ จ อาโปธาตุ สีตตา สิยา, อุณฺหภาเวน สห เอกสฺมิํ กลาเป อุปลเพฺภยฺย, น เจวํ อุปลพฺภติ, ตสฺมา วิญฺญายติ ''น อาโปธาตุ สีตตา''ติฯ เย ปน ''ทวตา อาโปธาตุ, สา จ ผุสิตฺวา คยฺหตี''ติ วทนฺติ, เต วตฺตพฺพา ''ทวตา นาม ผุสิตฺวา คยฺหตีติ อิทํ อายสฺมนฺตานํ อภิมานมตฺตํ สณฺฐาเน วิยา''ติฯ วุตฺตเญฺหตํ โปราเณหิ –

> ''ทวตาสหวุตฺตีนิ, ตีณิ ภูตานิ สมฺผุสํ;
> ทวตํ สมฺผุสามีติ, โลโกยมภิมญฺญติฯ
>
> ''ภูเต ผุสิตฺวา สณฺฐานํ, มนสา คณฺหโต ยถา;
> ปจฺจกฺขโต ผุสามีติ, วิเญฺญยฺยา ทวตา ตถา''ติฯ

โคจรรูปํ นาม ปญฺจวิญฺญาณวิสยภาวโตฯ คาโว อินฺทฺริยานิ จรนฺติ เอตฺถาติ โคจรนฺติ หิ อารมฺมณเสฺสตํ นามํฯ ตํ ปเนตํ ปญฺจวิธมฺปิ ยถากฺกมํ จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ โคจรภาวลกฺขณํ, จกฺขาทิปฏิหนนลกฺขณํ วาฯ

๗. อิตฺถิยา ภาโว **อิตฺถตฺตํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๖๓๒)ฯ ปุริสสฺส ภาโว **ปุริสตฺตํ**ฯ ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคนิมิตฺตกุตฺตากปฺปเหตุภาวลกฺขณํ อิตฺถตฺตํ, ปุริสลิงฺคาทิเหตุภาวลกฺขณํ ปุริสตฺตํฯ ตตฺถ อิตฺถีนํ องฺคชาตํ **อิตฺถิลิงฺคํ**ฯ สราธิปฺปายา **อิตฺถินิมิตฺตํ** ''อิตฺถี''ติ สญฺชานนสฺส ปจฺจยภาวโตฯ อวิสทฐานคมนนิสชฺชาทิ **อิตฺถิกุตฺตํ**ฯ อิตฺถิสณฺฐานํ **อิตฺถากโปฺป**ฯ ปุริสลิงฺคาทีนิปิ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพานิฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน อญฺญถา อิตฺถิลิงฺคาทีนิ วณฺณิตานิฯ ตํ ปน เอวํ สงฺคเหตฺวา วทนฺติ –

> ''ลิงฺคํ หตฺถาทิสณฺฐานํ, นิมิตฺตํ มิหิตาทิกํ;
> กุตฺตํ สุปฺปาทินา กีฬา, อากโปฺป คมนาทิก''นฺติฯ

ภาวรูปํ นาม ภวติ เอเตน อิตฺถาทิอภิธานํ, พุทฺธิ จาติ กตฺวาฯ ตํ ปเนตํ กายินฺทฺริยํ วิย สกลสรีรํ ผริตฺวา ติฏฺฐติฯ

๘. หทยเมว มโนธาตุมโนวิญฺญาณธาตูนํ นิสฺสยตฺตา วตฺถุ จาติ **หทยวตฺถุ**ฯ ตถา หิ ตํ ธาตุทฺวยนิสฺสยภาวลกฺขณํ, ตญฺจ หทยโกสพฺภนฺตเร อฑฺฒปสตมตฺตํ โลหิตํ นิสฺสาย ปวตฺตติฯ **รูปกเณฺฑ** อวุตฺตสฺสปิ ปเนตสฺส อาคมโต, ยุตฺติโต จ อตฺถิภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ, ตํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ‘‘ยํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๘) เอวมาคตํ ปฏฺฐานวจนํ อาคโมฯ ยุตฺติ ปเนวํ ทฏฺฐพฺพา –

‘‘นิปฺผนฺนภูติกาธารา, เทฺว ธาตู กามรูปินํ;
รูปานุพนฺธวุตฺติตฺตา, จกฺขุวิญฺญาณาทโย วิยฯ

‘‘จกฺขาทินิสฺสิตาเนตา, ตสฺสญฺญาธารภาวโต;
นาปิ รูปาทิเก เตสํ, พหิทฺธาปิ ปวตฺติโตฯ

‘‘น จาปิ ชีวิตํ ตสฺส, กิจฺจนฺตรนิยุตฺติโต;
น จ ภาวทฺวยํ ตสฺมึ, อสเนฺตปิ ปวตฺติโตฯ

‘‘ตสฺมา ตทญฺญํ วตฺถุ ตํ, ภูติกนฺติ วิชานิยํ;
วตฺถาลมฺพทุกานนฺตุ, เทสนาเภทโต อิทํ;
ธมฺมสงฺคณิปาฐสฺมึ, น อกฺขาตํ มเหสินา’’ติฯ

๙. ชีวนฺติ เตนาติ ชีวิตํ, ตเทว กมฺมชรูปปริปาลเน อาธิปจฺจโยคโต อินฺทฺริยนฺติ **ชีวิตินฺทฺริยํ**ฯ ตถา เหตํ กมฺมชรูปปริปาลนลกฺขณํฯ ยถาสกํ ขณมตฺตฏฺฐายีนมฺปิ หิ สหชาตานํ ปวตฺติเหตุภาเวเนว อนุปาลกํฯ น หิ เตสํ กมฺมํเยว ฐิติการณํ โหติ อาหารชาทีนํ อาหาราทิ วิย กมฺมสฺส ตงฺขณาภาวโตฯ อิทํ ปน สห ปาจนคฺคินา อนวเสสอุปาทินฺนกายํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติฯ

๑๐. กพฬํ กตฺวา อโชฺฌหรียตีติ **กพฬีกาโร อาหาโร,** อิทญฺจ สวตฺถุกํ กตฺวา อาหารํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ เสนฺทฺริยกาโยปตฺถมฺภนเหตุภูตา ปน องฺคมงฺคานุสารี รสหรสงฺขาตา อโชฺฌหริตพฺพาหารสิเนหภูตา โอชา อิธ อาหารรูปํ นามฯ ตถา เหตํ เสนฺทฺริยกาโยปตฺถมฺภนเหตุภาวลกฺขณํ, โอชฏฺฐมกรูปาหรณลกฺขณํ วาฯ

๑๑. กกฺขฬตฺตาทินา อตฺตโน อตฺตโน สภาเวน อุปลพฺภนโต **สภาวรูปํ นาม**ฯ อุปฺปาทาทีหิ, อนิจฺจตาทีหิ วา ลกฺขเณหิ สหิตนฺติ **สลกฺขณํ**ฯ ปริเจฺฉทาทิภาวํ วินา อตฺตโน สภาเวเนว กมฺมาทีหิ ปจฺจเยหิ นิปฺผนฺนตฺตา **นิปฺผรูปํ นาม**ฯ รุปฺปนสภาโว รูปํ, เตน ยุตฺตมฺปิ รูปํ, ยถา ‘‘อริสโส, นีลุปฺปล’’นฺติ, สฺวายํ รูป-สโทฺท รุฬฺหิยา อตํสภาเวปิ ปวตฺตตีติ อปเรน รูป-สเทฺทน วิเสเสตฺวา **‘‘รูปรูป’’**นฺติ วุตฺตํ ยถา ‘‘ทุกฺขทุกฺข’’นฺติฯ ปริเจฺฉทาทิภาวํ อติกฺกมิตฺวา สภาเวเนว อุปลพฺภนโต ลกฺขณตฺตยาโรปเนน สมฺมสิตุํ อรหตฺตา **สมฺมสนรูปํ**ฯ

๑๒. น กสฺสตีติ อกาโสฯ อกาโสเยว อากาโส, นิชฺชีวเฏฺฐน ธาตุ จาติ **อากาสธาตุ**ฯ จกฺขุทสกาทิเอเกกกลาปคตรูปานํ กลาปนฺตเรหิ อสํกิณฺณภาวาปาทนวเสน ปริเจฺฉทกํ, เตหิ วา ปริจฺฉิชฺชมานํ, เตสํ ปริเจฺฉทมตฺตํ วา รูปํ **ปริเจฺฉทรูปํ**ฯ ตญฺหิ ตํ ตํ รูปกลาปํ ปริจฺฉินฺทนฺตํ วิย โหติฯ วิชฺชมาเนปิ จ กลาปนฺตรภูเตหิ กลาปนฺตรภูตานํ สมฺผุฏฺฐภาเว ตํตํรูปวิวิตฺตตา รูปปริยโนฺต อากาโสฯ เยสญฺจ โส ปริเจฺฉโท, เตหิ สยํ อสมฺผุโฏฺฐเยวฯ อญฺญถา ปริจฺฉินฺนตา น

สิยา เตสํ รูปานํ พฺยาปีภาวาปตฺติโตฯ อพฺยาปิตา หิ อสมฺผุฎฺฐตาฯ เตนาห ภควา ‘‘อสมฺผุฎฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหี’’ติ (ธ. ส. ๖๓๗)ฯ

๑๓. จลมานกาเยน อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ, สยญฺจ เตน วิญฺญายตีติ **กายวิญฺญตฺติ**ฯ ส วิญฺญาณกสทฺทสงฺขาตวาจาย อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติ, สยญฺจ ตาย วิญฺญายตีติ **วจีวิญฺญตฺติ**ฯ ตตฺถ อภิกฺกมาทิชนกจิตฺตสมุฎฺฐานวาโยธาตุยา สหชาตรูปสนฺถมฺภนสนฺธารณจลิเตสุ สหการีการณภูโต ผนฺทมานกายผนฺทนตํเหตุกวาโยธาตุวินิมุตฺโต มหนฺตํ ปาสาณํ อุกฺขิปนฺตสฺส สพฺพถาเมน คหณกาเล อุสฺสาหนวิกาโร วิย รูปกายสฺส ปริผนฺทนปจฺจยภาเวน อุปลพฺภมาโน วิกาโร กายวิญฺญตฺติฯ สา หิ ผนฺทมานกาเยน อธิปฺปายํ วิญฺญาเปติฯ น หิ วิญฺญตฺติวิการรหิเตสุ รุกฺขจลนาทีสุ ‘‘อิทเมส กาเรตี’’ติ อธิปฺปายคฺคหณํ ทิฎฺฐนฺติฯ หตฺถจลนาทีสุ จ ผนฺทมานกายคฺคหณานนฺตรํ อวิญฺญายมานนฺตเรหิ มโนทฺวารชวเนหิ คยฺหมานตฺตา สยญฺจ กาเยน วิญฺญายติฯ

กถํ ปน วิญฺญตฺติวเสน หตฺถจลนาทโย โหนฺตีติ? วุจฺจเต – เอกาวชฺชนวีถิยํ สตฺตสุ ชวเนสุ สตฺตมชวนสมุฎฺฐานวาโยธาตุ วิญฺญตฺติวิการสหิตาว ปฐมชวนาทิสมุฎฺฐานาหิ วาโยธาตูหิ ลโทฺธปตฺถมฺภา เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาเวน จลยติ จิตฺตชํ, ปุริมชวนาทิสมุฎฺตา ปน สนฺถมฺภนสนฺธารณมตฺตกรา ตสฺส อุปการาย โหนฺตีติฯ ยถา หิ สตฺตหิ ยุเคหิ อากฑฺฒิตพฺพสกเฎ สตฺตมยุคยุตฺตาเยว โคณา เหฎฺฐา ฉสุ ยุเคสุ ยุตฺตโคเณหิ ลทฺธูปตฺถมฺภา สกฎํ จาเลนฺติ, ปฐมยุคาทิยุตฺตา ปน อุปตฺถมฺภนสนฺธารณมตฺตเมว สาเธนฺตา เตสํ อุปการาย โหนฺติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ

เทสนฺตรุปฺปตฺติเยว เจตฺถ จลนํ อุปฺปนฺนเทสโต เกสคฺคมตฺตมฺปิ ธมฺมานํ สงฺกมนาภาวโตฯ อิตรถา เนสํ อพฺยาปารกตา, ขณิกตา จ น สิยาฯ เทสนฺตรุปฺปตฺติเหตุภาโวติ จ ยถา อตฺตนา สหชรูปานิ เหฎฺฐิมชวนสมุฎฺฐิตรูเปหิ ปติฎฺฐิตฎฺฐานโต อญฺญตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ เตหิ สห ตตฺถ อุปฺปตฺติเยวาติ ทฎฺฐพฺพํ, เอตฺถ ปน จิตฺตเช จลิเต ตํสมฺพเนฺธน อิตรมฺปิ จลติ นทีโสเต ปกฺขิตฺตสุกฺขโคมยปิณฺฑํ วิยฯ ตถา จลยิตุํ อสโกฺกนฺติ โยปิ ปฐมชวนาทิสมุฎฺฐานวาโยธาตุโย วิญฺญตฺติวิการสหิตาเยว เยน ทิสาภาเคน อยํ อภิกฺกมาทีนิ ปวเตฺตตุกาโม, ตทภิมุขภาววิการสมฺภวโตฯ เอวญฺจ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนสฺสปิ วิญฺญตฺติสมุฎฺฐาปกตฺตํ วกฺขติฯ วจีเภทกรจิตฺตสมุฎฺฐานปถวีธาตุยา อกฺขรุปฺปตฺติฎฺฐานคตอุปาทินฺนรูเปหิ สห ฆฎฺฎนปจฺจยภูโต เอโก วิกาโร วจีวิญฺญตฺติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ กายวิญฺญตฺติยํ วุตฺตนเยน ทฎฺฐพฺพํฯ

อยํ ปน วิเสโส – ยถา ตตฺถ ‘‘ผนฺทมานกายคฺคหณานนฺตร’’นฺติ วุตฺตํ, เอวมิธ ‘‘สุยฺยมานสทฺทสวนานนฺตร’’นฺติ โยเชตพฺพํฯ อิธ จ สนฺถมฺภนาทีนํ อภาวโต สตฺตมชวนสมุฎฺฐิตาตฺยาทินโย น ลพฺภติฯ ฆฎฺฎเนน หิ สทฺธิํเยว สโทฺท อุปฺปชฺชติฯ ฆฎฺฎนญฺจ ปฐมชวนาทีสุปิ ลพฺภเตวฯ เอตฺถ จ ยถา อุสฺสาเปตฺวา พทฺธโคสีสตาลปณฺณาทิรูปานิ ทิสฺวา ตทนนฺตรปฺปวตฺตาย อวิญฺญายมานนฺตราย มโนทฺวารวีถิยา โคสีสาทีนํ อุทกสหจาริตปฺปการํ สญฺญาณํ คเหตฺวา อุทกคฺคหณํ โหติ, เอวํ วิปฺผนฺทมานสมุจฺจาริยมานกายสเทฺท คเหตฺวา ตทนนฺตรปฺปวตฺตาย อวิญฺญายมานนฺตราย มโนทฺวารวีถิยา ปุริมสิทฺธสมฺพนฺธูปนิสฺสยาย สาธิปฺปายวิการคฺคหณํ โหตีติ อยํ ทฺวินฺนํ สาธารณา อุปมาฯ

๑๔. ลหุภาโว **ลหุตา**ฯ มุทุภาโว **มุทุตา**ฯ กมฺมญฺญภาโว **กมฺมญฺญตา**ฯ ยถากฺกมเญฺจตา อโรคิโน วิย รูปานํ อครุตา สุปริมทฺทิตจมฺมสฺส วิย อกถินตา สุธนฺตสุวณฺณสฺส วิย สรีรกิริยานํ อนุกูลภาโวติ ทฎฺฐพฺพํฯ อญฺญมญฺญํ อวิชหนฺตสฺสปิ หิ ลหุตาทิตฺตยสฺส ตํตํวิการาธิ

กรูเปหิ นานตฺตํ วุจฺจติ, ทนฺธตฺตกรธาตุโกฺขภปฺปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐาโน หิ รูปวิกาโร ลหุตาฯ ถทฺธตฺตกรธาตุโกฺขภปฺปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐาโน มุทุตาฯ สรีรกิริยานํ อนนุกูลภาวกรธาตุโกฺขภปฺปฏิปกฺขปจฺจยสมุฏฺฐาโน กมฺมญฺญตาติฯ

๑๕. อุปจยนํ **อุปจโย,** ปฐมจโยตฺยโตฺถ ''อุปญฺญตฺต''นฺตฺยาทีสุ วิย อุป-สทฺทสฺส ปฐมตฺถโชตนโตฯ สนฺตาโน **สนฺตติ,** ปพนฺธตฺยโตฺถฯ ตตฺถ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย ยาว จกฺขาทิทสกานํ อุปฺปตฺติ, เอตฺถนฺตเร รูปุปฺปาโท อุปจโย นามฯ ตโต ปรํ สนฺตติ นามฯ ยถาสกํ ขณมตฺตฏฺฐายีนํ รูปานํ นิโรธาภิมุขภาววเสน ชีรณํ ชรา, สาเยว **ชรตา,** นิจฺจธุวภาเวน น อิจฺจํ อนุปคนฺตพฺพนฺติ อนิจฺจํ, ตสฺส ภาโว **อนิจฺจตา,** รูปปริเภโทฯ **ลกฺขณรูปํ นาม** ธมฺมานํ ตํตํอวตฺถาวเสน ลกฺขณเหตุตฺตาฯ

๑๖. **ชาติรูปเมวา**ติ ปฏิสนฺธิโต ปฏฺฐาย รูปานํ ขเณ ขเณ อุปฺปตฺติภาวโต ชาติสงฺขาตํ รูปุปฺปตฺติภาเวน จตุสนฺตติรูปปฺปฏิพทฺธวุตฺติตฺตา รูปสมฺมตญฺจ ชาติรูปเมว อุปจยสนฺตติภาเวน ปวุจฺจติ ปฐมุปฺปรินิจฺจตฺตสงฺขาตปฺปวตฺติอาการเภทโต เวเนยฺยวเสน ''อุปจโย สนฺตตี''ติ (ธ. ส. ๖๔๒) วิภชิตฺวา วุตฺตตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ตาสํ นิเทฺทเส อตฺถโต อเภทํ ทเสฺสตุํ ''โย อายตนานํ อาจโย, โส รูปสฺส อุปจโยฯ โย รูปสฺส อุปจโย, สา รูปสฺส สนฺตตี''ติ (ธ. ส. ๖๔๑-๖๔๒) วุตฺตํฯ **เอกาทสวิธมฺปี**ติ สภาคสงฺคหวเสน เอกาทสปฺปการมฺปิฯ

๑๗. จตฺตาโร ภูตา, ปญฺจ ปสาทา, จตฺตาโร วิสยา, ทฺวิโธ ภาโว, หทยรูปมิจฺจปิ อิทํ ชีวิตาหารรูเปหิ ทฺวีหิ สห อฏฺฐารสวิธํ, ตถา ปริเจฺฉโท จ ทฺวิธา วิญฺญตฺติ, ติวิโธ วิกาโร, จตุพฺพิธํ ลกฺขณนฺติ รูปานํ ปริเจฺฉทวิการาทิภาวํ วินา วิสุํ ปจฺจเยหิ อนิพฺพตฺตตฺตา อิเม **อนิปฺผนฺนา** ทส เจติ อฏฺฐวีสติวิธํ ภเวฯ

รูปสมุเทฺทสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปวิภาควณฺณนา

๑๘. อิทานิ ยถาอุทฺทิฏฺฐรูปานํ เอกวิธาทินยทสฺสนตฺถํ **''สพฺพญฺจ ปเนต''**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ สมฺปยุตฺตสฺส อโลภาทิเหตุโน อภาวา **อเหตุกํ**ฯ ยถาสกํ ปจฺจยวนฺตตาย **สปฺปจฺจยํ**ฯ อตฺตานํ อารพฺภ ปวเตฺตหิ กามาสวาทีหิ สหิตตฺตา **สาสวํ**ฯ ปจฺจเยหิ อภิสงฺขตตฺตา **สงฺขตํ**ฯ อุปาทานกฺขนฺธสงฺขาเต โลเก นิยุตฺตตาย **โลกิยํ**ฯ กามตณฺหาย อวจริตตฺตา **กามาวจรํ**ฯ อรูปธมฺมานํ วิย กสฺสจิ อารมฺมณสฺส อคฺคหณโต นาสฺส อารมฺมณนฺติ **อนารมฺมณํ**ฯ ตทงฺคาทิวเสน ปหาตพฺพตาภาวโต **อปฺปหาตพฺพํ**ฯ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, เตน ''อพฺยากต''นฺตฺยาทิกํ สพฺพํ เอกวิธนยํ สงฺคณฺหาติฯ

๑๙. **อชฺฌตฺติกรูปํ** อตฺตภาวสงฺขาตํ อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตตฺตาฯ กามํ อเญฺญปิ หิ อชฺฌตฺตสมฺภูตา อตฺถิ, รุฬฺหีวเสน ปน จกฺขาทิกํเยว อชฺฌตฺติกํฯ อถ วา ''ยทิ มยํ น โหม, ตฺวํ กฏฺฐกลิงฺครูปโม ภวิสฺสสี''ติ วทนฺตา วิย อตฺตภาวสฺส สาติสยํ อุปการตฺตา จกฺขาทีเนว วิเสสโต อชฺฌตฺติกานิ นามฯ อตฺตสงฺขาตํ วา จิตฺตํ อธิกิจฺจ ตสฺส ทฺวารภาเวน ปวตฺตตีติ อชฺฌตฺตํ, ตเทว อชฺฌตฺติกํฯ ตโต พหิภูตตฺตา อิตรํ เตวีสติวิธํ **พาหิรรูปํ**ฯ

๒๐. อิตรํ พาวีสติวิธํ **อวตฺถุรูปํ**ฯ

๒๒. **อฏฺฐวิธมฺปิ อินฺทฺริยรูปํ** ปญฺจวิญฺญาเณสุ ลิงฺคาทีสุ สหชรูปปริปาลเน จ อาธิปจฺจโยคโตฯ ปสาทรูปสฺส หิ ปญฺจวิธสฺส จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ อาธิปจฺจํ อตฺตโน ปฏุมนฺทาทิภาเวน เตสมฺปิ ปฏุมนฺทาทิภาวาปาทนโตฯ ภาวทฺวยสฺสาปิ อิตฺถิลิงฺคาทีสุ อาธิปจฺจํ ยถาสกํ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานานมฺปิ เตสํ เยภุเยฺยน สภาวกสนฺตาเนเยว ตํตทากาเรน อุปฺปชฺชนโต, น ปน อินฺทฺริยปจฺจยภาวโตฯ ชีวิตสฺส จ กมฺมชปริปาลเน อาธิปจฺจํ เตสํ ยถาสกํ ขณฏฺฐานสฺส ชีวิตินฺทฺริยปฺปฏิพทฺธตฺตาฯ สยญฺจ อตฺตนา ฐปิตธมฺมสมฺพเนฺธเนว ปวตฺตติ นาวิโก วิยฯ

๒๓. วิสยวิสยิภาวปฺปตฺติวเสน ถูลตฺตา **โอฬาริกรูปํ**ฯ ตโตเยว คหณสฺส สุกรตฺตา **สนฺติเกรูปํ อาสนฺนรูปํ** นามฯ โย สยํ, นิสฺสยวเสน จ สมฺปตฺตานํ, อสมฺปตฺตานญฺจ ปฏิมุขภาโว อญฺญมญฺญปตนํ, โส ปฏิโฆ วิยาติ ปฏิโฆฯ ยถา หิ ปฏิฆาเต สติ ทุพฺพลสฺส จลนํ โหติ, เอวํ อญฺญมญฺญํ ปฏิมุขภาเว สติ อรูปสภาวตฺตา ทุพฺพลสฺส ภวงฺคสฺส จลนํ โหติฯ ปฏิโฆ ยสฺส อตฺถิ ตํ **สปฺปฏิฆํ**ฯ ตตฺถ สยํ สมฺปตฺติ โผฏฺฐพฺพสฺส, นิสฺสยวเสน สมฺปตฺติ ฆานชิวฺหากายคนฺธรสานํ, อุภยถาปิ อสมฺปตฺติ จกฺขุโสตรูปสทฺทานนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิตรํ โสฬสวิธํ โอฬาริกตาทิสภาวาภาวโต **สุขุมรูปา**ทิกํฯ

๒๔. กมฺมโต ชาตํ อฏฺฐารสวิธํ **อุปาทินฺนรูปํ** ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุเปเตน กมฺมุนา อตฺตโน ผลภาเวน อาทินฺนตฺตา คหิตตฺตาฯ อิตรํ อคฺคหิตคฺคหเณนทสวิธํ **อนุปาทินฺนรูปํ**ฯ

๒๕. ทฏฺฐพฺพภาวสงฺขาเตน นิทสฺสเนน สห วตฺตตีติ **สนิทสฺสนํ**ฯ จกฺขุวิญฺญาณโคจรภาโว หิ นิทสฺสนนฺติ วุจฺจติ ตสฺส จ รูปายตนโต อนญฺญตฺเตปิ อเญฺญหิ ธเมฺมหิ ตํ วิเสเสตุํ อญฺญํ วิย กตฺวา วตฺตุํ วฏฺฏตีติ สห นิทสฺสเนน สนิทสฺสนนฺติฯ ธมฺมภาวสามเญฺญน หิ เอกีภูเตสุ ธเมฺมสุ โย นานตฺตกโร วิเสโส, โส อโญฺญ วิย กตฺวา อุปจริตุํ ยุตฺโตฯ เอวญฺหิ อตฺถวิเสสาวโพโธ โหติฯ

๒๖. **อสมฺปตฺตวเสนา**ติ อตฺตานํ อสมฺปตฺตสฺส โคจรสฺส วเสน, อตฺตนา วิสยปฺปเทสํ วา อสมฺปตฺตวเสนฯ จกฺขุโสตานิ หิ รูปสเทฺทหิ อสมฺปตฺตานิ, สยํ วา ตานิ อสมฺปตฺตาเนว อารมฺมณํ คณฺหนฺติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘จกฺขุโสตํ ปเนเตสุ, โหตาสมฺปตฺตคาหกํ;
> วิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุตฺตา, สนฺตราธิกโคจเรฯ
>
> ‘‘ตถา หิ ทูรเทสฏฺฐํ, ผลิกาทิติโรหิตํ;
> มหนฺตญฺจ นคาทีนํ, วณฺณํ จกฺขุ อุทิกฺขติฯ
>
> ‘‘อากาสาทิคโต กุจฺฉิ-จมฺมานนฺตริโกปิ จ;
> มหโนฺต จ ฆณฺฏาทีนํ, สโทฺท โสตสฺส โคจโรฯ
>
> ‘‘คนฺตฺวา วิสยเทสํ ตํ, ผริตฺวา คณฺหตีติ เจ;
> อธิฏฺฐานวิธาเนปิ, ตสฺส โส โคจโร สิยาฯ
>
> ‘‘ภูตปฺปพนฺธโต โส เจ, ยาติ อินฺทฺริยสนฺนิธึ;
> กมฺมจิโตฺตชสมฺภูโต, วโณฺณ สโทฺท จ จิตฺตโชฯ
>
> ‘‘น เตสํ โคจรา โหนฺติ, น หิ สโมฺภนฺติ เต พหิ;

วุตฺตา จ อวิเสเสน, ปาเฐ ตํวิสยาว เตฯ

‘‘ยทิ เจตํ ทฺวยํ อตฺตสมีปํเยว คณฺหติ;
อกฺขิวณฺณํ ตถา มูลํ, ปเสฺสยฺย ภมุกสฺส จฯ

‘‘ทิสาเทสววตฺถานํ, สทฺทสฺส น ภเวยฺย จ;
สิยา จ สรเวธิสฺส, สกเณฺณ สรปาตน’’นฺติฯ

โคจรคฺคาหิกรูปํ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ หุตฺวา ตํตํโคจรคฺคหณสภาวตฺตาฯ อิตรํ เตวีสติวิธํ **อโคจรคฺคาหิกรูปํ** โคจรคฺคหณาภาวโตฯ

๒๗. วณฺณิตโพฺพ ทฏฺฐโพฺพติ **วโณฺณ**ฯ อตฺตโน อุทยานนฺตรํ รูปํ ชเนตีติ **โอชา**ฯ **อวินิโพฺภครูปํ** กตฺถจิปิ อญฺญมญฺญํ วินิภุญฺชนสฺส วิสุํ วิสุํ ปวตฺติยา อภาวโตฯ รูปโลเก คนฺธาทีนํ อภาววาทิมตมฺปิ หิ ตตฺถ ตตฺถ (วิภ. มูลฏี. ๒๒๗; วิภ. อนุฏี. ๒๒๗) อาจริเยหิ ปฏิกฺขิตฺตเมวฯ

๒๘. **อิเจฺจว**นฺติ เอตฺถปิ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, เตน อิธ อนาคตมฺปิ สพฺพํ ทุกติกาทิเภทํ สงฺคณฺหาติฯ

รูปวิภาควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปสมุฏฺฐานนยวณฺณนา

๒๙. กานิ ปน ตานิ กมฺมาทีนิ, กถํ, กตฺถ, กทา จ รูปสมุฏฺฐานานีติ อาห **‘‘ตตฺถา’’**ตฺยาทิฯ **ปฏิสนฺธิมุปาทายา**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขณํ อุปาทายฯ **ขเณ ขเณ**ติ เอเกกสฺส จิตฺตสฺส ตีสุ ตีสุ ขเณสุ, นิรนฺตรเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ อปเร ปน จิตฺตสฺส ฐิติกฺขณํ (วิภ. มูลฏี. ๒๐ ปกิณฺณกกถาวณฺณนา), ภงฺคกฺขเณ จ รูปุปฺปาทํ (วิภ. มูลฏี. ๒๐ ปกิณฺณกกถาวณฺณนา) ปฏิเสเธนฺติฯ ตตฺถ กิญฺจาปิ ฐิติกฺขณาภาเว เตสํ อุปปตฺติ เจว ตตฺถ วตฺตพฺพญฺจ เหฏฺฐา กถิตเมว, อิธาปิ ปน ภงฺคกฺขเณ รูปุปฺปาทาภาเว อุปปตฺติยา ตตฺถ วตฺตเพฺพน จ สห สุขคฺคหณตฺถํ สงฺคเหตฺวา วุจฺจติ –

‘‘อุปฺปนฺนุปฺปชฺชมานนฺติ, วิภเงฺค เอวมาทินํ;
ภงฺคกฺขณสฺมิํ อุปฺปนฺนํ, โน จ อุปฺปชฺชมานกํฯ

‘‘อุปฺปชฺชมานมุปฺปาเท, อุปฺปนฺนญฺจาติอาทินา;
ภงฺคุปฺปาทาว อกฺขาตา, น จิตฺตสฺส ฐิติกฺขโณฯ

‘‘‘อุปฺปาโท จ วโย เจว, อญฺญถตฺตํ ฐิตสฺส จ;
ปญฺญายตี’ติ (อ. นิ. ๓.๔๗) วุตฺตตฺตา, ฐิติ อตฺถีติ เจ มตํฯ

‘‘อญฺญถตฺตสฺส เอกสฺมิํ, ธเมฺม อนุปลทฺธิโต;
ปญฺญาณวจนา เจว, ปพนฺธฏฺฐิติ ตตฺถปิฯ

‘‘วุตฺตา ตสฺมา น จิตฺตสฺส, ฐิติ ทิสฺสติ ปาฬิยํ;
อภิธเมฺม อภาโวปิ, นิเสโธเยว สพฺพถาฯ

‘‘ยทา สมุทโย ยสฺส, นิรุชฺฌติ ตทาสฺส กึ;
ทุกฺขมุปฺปชฺชตีเตฺยตฺถ, ปเณฺห โนติ นิเสธโตฯ

‘‘รูปุปฺปาโท น ภงฺคสฺมึ, ตสฺมา สเพฺพปิ ปจฺจยา;
อุปฺปาเทเยว จิตฺตสฺส, รูปเหตูติ เกจนฯ

‘‘วุจฺจเต ตตฺถ เอกสฺมึ, ธเมฺมเยว ยถา มตา;
อุปฺปาทาวตฺถโต ภินฺนา, ภงฺคาวตฺถา ตเถว ตุฯ

‘‘ภงฺคสฺสาภิมุขาวตฺถา, อิจฺฉิตพฺพา อยํ ฐิติ;
นยทสฺสนโต เอสา, วิภเงฺค น ตุ เทสิตาฯ

‘‘ลกฺขณํ สงฺขตเสฺสว, วตฺตุมุปฺปาทอาทินํ;
เทสิตตฺตา น ตตฺถาปิ, ปพนฺธสฺส ฐิตีริตาฯ

‘‘อุปสคฺคสฺส ธาตูนมเตฺถเยว ปวตฺติโต;
ปญฺญายตีติ เจตสฺส, อโตฺถ วิญฺญายเต อิติฯ

‘‘ภเงฺค รูปสฺส นุปฺปาโท, จิตฺตชานํ วเสน วา;
อารุปฺปํวาภิสนฺธาย, ภาสิโต ยมกสฺส หิฯ

‘‘สภาโวยํ ยถาลาภ-โยชนาติ ตโต นหิ;
น จิตฺตฎฺฐิติ ภเงฺค จ, น รูปสฺส อสมฺภโว’’ติฯ

๓๑. รูปวิราคภาวนานิพฺพตฺตตฺตา เหตุโน ตพฺพิธุรตาย, อโนกาสตาย จ อรูปวิปากา, รูปชนเน วิเสสปจฺจเยหิ ฌานเงฺคหิ สมฺปโยคาภาวโต ทฺวิปญฺจวิญฺญาณานิ จาติ จุทฺทส จิตฺตานิ รูปํ น สมุฎฺฐาเปนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘อารุปฺปวิปากทฺวิปญฺจวิญฺญาณวชฺชิต’’**นฺติฯ ปฎิสนฺธิจิตฺตํ, ปน จุติจิตฺตญฺจ เอกูนวีสติ ภวงฺคเสฺสว อโนฺตคธตฺตา จิตฺตนฺตรํ น โหตีติ น ตสฺส วชฺชนํ กตํฯ กิญฺจาปิ น กตํ, ปจฺฉาชาตปจฺจยรหิตํ, ปน อาหาราทีหิ จ อนุปตฺถทฺธํ ทุพฺพลวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตตฺตา, อตฺตโน จ อาคนฺตุกตาย กมฺมชรูเปหิ จิตฺตสมุฎฺฐานรูปานํ ฐานํ คเหตฺวา ฐิตตฺตา จ ปฎิสนฺธิจิตฺตํ รูปสมุฎฺฐาปกํ น โหติฯ จุติจิเตฺต ปน **อฎฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฎฺฐ. ๖๓๖; วิภ. อฎฺฐ. ๒๖ ปกิณฺณกกถา) ตาว ‘‘วูปสนฺตวฎฺฎมูลสฺมึ สนฺตาเน สาติสยํ สนฺตวุตฺติตาย ขีณาสวเสฺสว จุติจิตฺตํ รูปํ น สมุฎฺฐาเปตี’’ติ (ธ. ส. มูลฎี. ๖๓๖) วุตฺตํฯ **อานนฺทาจริยา**ทโย ปน ‘‘สเพฺพสมฺปิ จุติจิตฺตํ รูปํ น สมุฎฺฐาเปตี’’ติ วทนฺติฯ วินิจฺฉโย ปน เนสํ สเงฺขปโต **มูลฎีกาทีสุ,** วิตฺถารโต จ **อภิธมฺมตฺถวิกาสินิยํ** วุตฺตนเยน ทฎฺฐโพฺพฯ **ปฐมภวงฺคมุปาทายา**ติ ปฎิสนฺธิยา อนนฺตรนิพฺพตฺตปฐมภวงฺคโต ปฎฺฐายฯ **ชายนฺตเมว สมุฎฺฐาเปติ,** น ปน ฐิตํ, ภิชฺชมานํ วา อนนฺตราทิปจฺจยลาเภน อุปฺปาทกฺขเณเยว ชนกสามตฺถิยโยคโตฯ

๓๒. อิริยาย กายิกกิริยาย ปวตฺติปถภาวโต **อิริยาปโถ,** คมนาทิ, อตฺถโต ตทวตฺถา รูปปฺปวตฺติฯ ตมฺปิ **สนฺธาเรติ** ยถาปวตฺตํ อุปตฺถเมฺภติฯ ยถา หิ วีถิจิเตฺตหิ อโพฺพกิเณฺณ ภวเงฺค ปวตฺตมาเน องฺคานิ โอสีทนฺติ, น เอวเมเตสุ ทฺวตฺตึสวิเธสุ, วกฺขมาเนสุ จ ฉพฺพีสติยา ชาครณจิเตฺตสุ ปวตฺตมาเนสุฯ ตทา ปน องฺคานิ อุปตฺถทฺธานิ ยถาปวตฺตอิริยาปถภาเวเนว ปวตฺตนฺติฯ

๓๓. **วิญฺญตฺติมฺปิ สมุฏฺฐาเปนฺติ,** น เกวลํ รูปิริยาปถาเนวฯ อวิเสสวจเนปิ ปเนตฺถ มโนทฺวารปฺปวตฺตาเนว โวฏฺฐพฺพนชวนานิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกานิ, ตถา หาสชนกานิ จ ปญฺจทฺวารปฺปวตฺตานํ ปริทุพฺพลภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ กามเญฺจตฺถ รูปวินิมุตฺโต อิริยาปโถ, วิญฺญตฺติ วา นตฺถิ, ตถาปิ น สพฺพํ รูปสมุฏฺฐาปกํ จิตฺตํ อิริยาปถูปตฺถมฺภกํ, วิญฺญตฺติวิการชนกญฺจ โหติฯ ยํ ปน จิตฺตํ วิญฺญตฺติชนกํ, ตํ เอกํสโต อิริยาปถูปตฺถมฺภกํ อิริยาปถสฺส วิญฺญตฺติยา สห อวินาภาวโตฯ อิริยาปถูปตฺถมฺภกญฺจ รูปชนกนฺติ อิมสฺส วิเสสทสฺสนตฺถํ รูปโต อิริยาปถวิญฺญตฺตีนํ วิสุํ คหณํฯ

๓๔. **เตรสา**ติ กุสลโต จตฺตาริ, อกุสลโต จตฺตาริ, กิริยโต ปญฺจาติ เตรสฯ เตสุ หิ ปุถุชฺชนา อฏฺฐหิ กุสลากุสเลหิ หสนฺติ, เสกฺขา ทิฏฺฐิสหคตวชฺชิเตหิ, อเสกฺขา ปน ปญฺจหิ กิริยจิตฺเตหิ, ตตฺถาปิ พุทฺธา จตูหิ สเหตุกกิริยจิตฺเตเหว หสนฺติ, น อเหตุเกน ‘‘อตีตํสาทีสุ อปฺปฏิหตญาณํ ปตฺวา อิเมหิ ตีหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺตี’’ติ วจนโต (มหานิ. ๖๙; จูฬนิ. โมฆราชมาณวปุจฺฉานิทฺเทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ น หิ วิจารณปญฺญารหิตสฺส หสิตุปฺปาทสฺส พุทฺธานํ ปวตฺติ ยุตฺตาติ วทนฺติฯ หสิตุปฺปาทจิตฺเตน ปน ปวตฺติยมานมฺปิ เตสํ สิตกรณํ ปุเพฺพนิวาสอนาคตํสสพฺพญฺญุตญฺญาณานํ อนุวตฺตกตฺตา ญาณานุปริวตฺติเยวาติฯ เอวญฺจ กตฺวา **อฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๖๘) ‘‘เตสํ ญาณานํ จิณฺณปริยนฺเต อิทํ จิตฺตํ หาสยมานํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํ, ตสฺมา น ตสฺส พุทฺธานํ ปวตฺติ สกฺกา นิวาเรตุํฯ

๓๕. ปจฺฉาชาตาทิปจฺจยูปตฺถมฺภลาเภน ฐิติกฺขเณเยว อุตุโอชานํ พลวภาโวติ วุตฺตํ **‘‘เตโชธาตุ ฐิติปฺปตฺตา’’**ตฺยาทิฯ

๓๗. ตตฺถ **หทยอินฺทฺริยรูปานิ** นว กมฺมโตเยว ชาตตฺตา **กมฺมชาเนว**ฯ ยญฺหิ ชาตํ, ชายติ, ชายิสฺสติ จ, ตํ ‘‘กมฺมช’’นฺติ วุจฺจติ ยถา ทุทฺธนฺติฯ

๔๐. ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยาเปกฺขตฺตา ลหุตาทิตฺตยํ กมฺมชํ น โหติ, อิตรถา สพฺพทาภาวีหิ ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **‘‘ลหุตาทิตฺตยํ อุตุจิตฺตาหาเรหิ สโมฺภตี’’**ติฯ

๔๓. เอกนฺตกมฺมชานิ นว, จตุเชสุ กมฺมชานิ นวาติ อฏฺฐารส กมฺมชานิ, ปญฺจวิการรูปสทฺทอวินิโพฺภครูปอากาสวเสน ปนฺนรส จิตฺตชานิ, สโทฺท, ลหุตาทิตฺตยํ, อวินิโพฺภคากาสรูปานิ นวาติ เตรส อุตุชานิ, ลหุตาทิตฺตยอวินิโพฺภคากาสวเสน ทฺวาทส อาหารชานิฯ

๔๔. เกวลํ **ชายมานาทิรูปานํ** ชายมานปริปจฺจมานภิชฺชมานรูปานํ **สภาวตฺตา** สภาวมตฺตํ วินา อตฺตโน ชาติอาทิลกฺขณาภาวโต **ลกฺขณานิ เกหิจิ** ปจฺจเยหิ น ชายนฺตีติ ปกาสิตํฯ อุปฺปาทาทิยุตฺตานญฺหิ จกฺขาทีนํ ชาติอาทีนิ ลกฺขณานิ วิชฺชนฺติ, น เอวํ ชาติอาทีนํฯ ยทิ เตสมฺปิ ชาติอาทีนิ สิยุํ, เอวํ อนวตฺถานเมว อาปเชฺชยฺยฯ ยํ ปน ‘‘รูปายตนํ…เป.… กพฬีกาโร อาหาโรฯ อิเม ธมฺมา จิตฺตสมุฏฺฐานา’’ตฺยาทีสุ (ธ. ส. ๑๒๐๑) ชาติยา กุโตจิชาตตฺตํ อนุญฺญาตํ , ตมฺปิ รูปชนกปจฺจยานํ รูปุปฺปาทนํ ปติ อนุปรตพฺยาปารานํ ปจฺจยภาวูปคมนกฺขเณ ชายมานธมฺมวิการภาเวน อุปลพฺภมานตํ สนฺธายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยมฺปิ ‘‘ชาติ, ภิกฺขเว, อนิจฺจา สงฺขตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนาฯ ชรามรณํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺน’’นฺติ วจนํ (สํ. นิ. ๒.๒๐), ตตฺถาปิ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนานํ ลกฺขณภาวโตติ อยเมตฺถาภิสนฺธิฯ เตนาหุ โปราณา –

‘‘ปาเฐ กฺโตจิ ชาตตฺตํ, ชาติยา ปริยายโต;
สงฺขตานํ สภาวตฺตา, ตีสุ สงฺขตโตทิตา’’ติฯ

รูปสมุฏฺฐานนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กลาปโยชนาวณฺณนา

๔๕. ยสฺมา ปเนตานิ รูปานิ กมฺมาทิโต อุปฺปชฺชมานานิปิ น เอเกกํ สมุฏฺฐหนฺติ, อถ โข ปิณฺฑโตวฯ ตสฺมา ปิณฺฑานํ คณนปริเจฺฉทํ, สรูปญฺจ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกุปฺปาทา’’**ตฺยาทิ วุตฺตํ ฯ **สหวุตฺติโน**ติ วิสุํ วิสุํ กลาปคตรูปวเสน สหวุตฺติโน, น สพฺพกลาปานํ อญฺญมญฺญํ สหุปฺปตฺติวเสนฯ

๔๖. ทส ปริมาณา อสฺสาติ ทสกํ, สมุทายเสฺสตํ นามํ, จกฺขุนา อุปลกฺขิตํ, ตปฺปธานํ วา ทสกํ **จกฺขุทสกํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

๔๗. วจีวิญฺญตฺติคฺคหเณน สโทฺทปิ สงฺคหิโต โหติ ตสฺสา ตทวินาภาวโตติ วุตฺตํ **‘‘วจีวิญฺญตฺติทสก’’**นฺติฯ

๕๐. กึ ปเนเต เอกวีสติ กลาปา สเพฺพปิ สพฺพตฺถ โหนฺติ, อุทาหุ เกจิ กตฺถจีติ อาห **‘‘ตตฺถ’’**ตฺยาทิฯ

กลาปโยชนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

รูปปวตฺติกฺกมวณฺณนา

๕๒. อิทานิ เนสํ สมฺภววเสน, ปวตฺติปฏิสนฺธิวเสน, โยนิวเสน จ ปวตฺตึ ทเสฺสตุํ **‘‘สพฺพานิปิ ปเนตานี’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ **ยถารหนฺ**ติ สภาวกปริปุณฺณายตนานํ อนุรูปโตฯ

๕๓. กมลกุหรคพฺภมลาทิสํเสทฏฺฐาเนสุ ชาตา **สํเสทชา**ฯ อุปปาโต เนสํ อตฺถีติ **โอปปาติกา,** อุกฺกํสคติปริเจฺฉทวเสน เจตฺถ วิสิฏฺฐอุปปาโต คหิโต ยถา ‘‘อภิรูปสฺส กญฺญา ทาตพฺพา’’ติฯ **สตฺต ทสกานิ ปาตุภวนฺติ** ปริปุณฺณายตนภาเวน อุปลพฺภนโตฯ **กทาจิ น ลพฺภนฺติ** ชจฺจนฺธชจฺจพธิรชจฺจาฆานนปุํสกอาทิกปฺปิกานํ วเสนฯ ตตฺถ สุคติยํ มหานุภาเวน กมฺมุนา นิพฺพตฺตมานานํ โอปปาติกานํ อินฺทฺริยเวกลฺลาโยคโต จกฺขุโสตฆานาลาโภ สํเสทชานํ, ภาวาลาโภ ปฐมกปฺปิกโอปปาติกานํ วเสนปิฯ ทุคฺคติยํ ปน จกฺขุโสตภาวาลาโภ ทฺวินฺนมฺปิ วเสน, ฆานาลาโภ สํเสทชานเมว วเสน, น โอปปาติกานํ วเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ **ธมฺมหทยวิภเงฺค** ‘‘กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ กสฺสจิ เอกาทสายตนานิ ปาตุภวนฺติ, กสฺสจิ ทส, กสฺสจิ อปรานิปิ ทส, กสฺสจิ นว, กสฺสจิ สตฺตา’’ติ (วิภ. ๑๐๐๗) วจนโต ปริปุณฺณินฺทฺริยสฺส โอปปาติกสฺส สทฺทายตนวชฺชิตานิ เอกาทสายตนานิ วุตฺตานิฯ อนฺธสฺส จกฺขายตนวชฺชิตานิ ทส, ตถา พธิรสฺส โสตายตนวชฺชิตานิ, อนฺธพธิรสฺส ตทุภยวชฺชิตานิ นว, คพฺภเสยฺยกสฺส จกฺขุโสตฆานชิวฺหาสทฺทายตนวชฺชิตานิสตฺตายตนานิ วุตฺตานิฯ ยทิ ปน อฆานโกปิ โอปปาติโก สิยา, อนฺธพธิราฆานกานํ วเสน ติกฺขตฺตุํ ทส, อนฺธพธิรอนฺธาฆานกพธิราฆานกานํ วเสน ติกฺขตฺตุํ นว, อนฺธพธิราฆานกสฺส วเสน จ อฏฺฐ อายตนานิ วตฺตพฺพานิ สิยุํ, น ปเนวํ วุตฺตานิฯ ตสฺมา นตฺถิ โอปปาติกสฺส ฆานเวกลฺลนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ **ยมกฏฺฐกถายํ** ‘‘อ

ฌานโก โอปปาติโก นตฺถิฯ ยทิ ภเวยฺย, กสฺสจิ อฎฺฐายตนานีติ วเทยฺยา’’ติ (ยม. อฎฺฐ. อาย ตนยมก. ๑๘-๒๑)ฯ

สํเสทชานํ ปน ฌานาภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํ ‘‘กามธาตุยา อุปปตฺติกฺขเณ’’ตฺยาทิปาฬิ ยา (วิภ. ๑๐๐๗) โอปปาติกโยนิเมว สนฺธาย, สตฺตายตนคฺคหณสฺส จ อเญฺญสํ อสมฺภวโต คพฺภเสยฺยกเมว สนฺธาย วุตฺตตฺตาฯ ยํ ปน ‘‘สํเสทชโยนิกา ปริปุณฺณายตนภาเวน โอปปาติก สงฺคหํ กตฺวา วุตฺตา’’ติ อฎฺฐกถาวจนํ, ตมฺปิ ปริปุณฺณายตนํเยว สํเสทชานํ โอปปาติเกสุ สงฺ คหวเสน วุตฺตํฯ อปเร ปน ยมเก ฌานชิวฺหานํ สหจาริตา วุตฺตาติ อชิวฺหสฺส อสมฺภวโต อฌาน กสฺสปิ อภาวเมว วเณฺณนฺติ, ตตฺถาปิ ยถา จกฺขุโสตานิ รูปภเว ฌานชิวฺหาหิ วินา ปวตฺตนฺติ, น เอวํ ฌานชิวฺหา อญฺญมญฺญํ วินา ปวตฺตนฺติ ทฺวินฺนมฺปิ รูปภเว อนุปฺปชฺชนโตติ เอวํ วิสุํ วิสุํ กามภเว อปฺปวตฺติวเสน เตสํ สหจาริตา วุตฺตาติ น น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ

๕๔. คเพฺภ มาตุกุจฺฉิยํ เสนฺตีติ คพฺภเสยฺยกา, เตเยว รูปาทีสุ สตฺตตาย สตฺตาติ **คพฺภ เสยฺยกสตฺตา**ฯ เอเต อณฺฑชชลาพุชาฯ **ตีณิ ทสกานิ ปาตุภวนฺติ,** ยานิ ‘‘กลลรูป’’นฺติ วุจฺ จนฺติ, ปริปิณฺฑิตานิ จ ตานิ ชาติอุณฺณาย เอกสฺส อํสุโน ปสนฺนติลเตเล ปกฺขิปิตฺวา อุทฺ ธฎสฺส ปคฺฆริตฺวา อเคฺค ฐิตพินฺทุมตฺตานิ อจฺฉานิ วิปฺปสนฺนานิฯ **กทาจิ น ลพฺภติ** อภาวกสตฺ ตานํ วเสนฯ **ตโต ปร**นฺติ ปฎิสนฺธิโต ปรํฯ **ปวตฺติกาเล**ติ สตฺตเม สตฺตาเห, **ฎีกาการ**มเตน เอกาทสเม สตฺตาเห วาฯ **กเมนา**ติ จกฺขุทสกปาตุภาวโต สตฺตาหาติกฺกเมน โสตทสกํ , ตโต สตฺตาหาติกฺกเมน ฆานทสกํ, ตโต สตฺตาหาติกฺกเมน ชิวฺหาทสกนฺติ เอวํ อนุกฺกเมนฯ **อฎฺฐกถายมฺปิ** หิ อยมโตฺถ ทสฺสิโตวฯ

๕๕. **ฐิติกาล**นฺติ ปฎิสนฺธิจิตฺตสฺส ฐิติกาลํฯ ปฎิสนฺธิจิตฺตสหชาตา หิ อุตุ ฐานปฺปตฺตา ตสฺส ฐิติกฺขเณ สุทฺธฎฺฐกํ สมุฎฺฐาเปติ, ตทา อุปฺปนฺนา ภงฺคกฺขเณตฺยาทินา อนุกฺกเมน อุตุ รูปํ ชเนติฯ **โอชาผรณมุปาทายา**ติ คพฺภเสยฺยกสฺส มาตุ อโชฺฌหฎาหารโต สํเสทโชปปา ติกานญฺจ มุขคตเสมฺหาทิโต โอชาย รสหรณีอนุสาเรน สรีเร ผรณกาลโต ปฎฺฐายฯ

๕๖. จุติจิตฺตํ อุปริมํ เอตสฺสาติ **จุติจิโตฺตปริฯ กมฺมชรูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ** ตทุปฺปตฺ ติยํ มรณาภาวโตฯ กมฺมชรูปวิเจฺฉเท หิ ‘‘มโต’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘อายุ อุสฺมา จ วิญฺญาณํ, ยทา กายํ ชหนฺติมํ;
อปวิโทฺธ ตทา เสติ, นิรตฺถํว กลิงฺคร’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๓.๙๕ โถกํ วิสทิสํ);

ปุเรตรนฺติ สตฺตรสมสฺส อุปฺปาทกฺขเณฯ **ตโตปรํ จิตฺตชาหารชรูปญฺจ โวจฺฉิชฺชตี**ติ อชีวกสนฺตาเนน เตสํ อุปฺปตฺติยา อภาวโต ยถานิพฺพตฺตํ จิตฺตชํ, อาหารชญฺจ ตโต ปรํ กิญฺจิ กาลํ ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌติฯ อปเร ปน อาจริยา ‘‘จิตฺตชรูปํ จุติจิตฺตโต ปุเรตรเมว โวจฺฉิชฺช ตี’’ติ วเณฺณนฺติฯ

๕๘. รูปโลเก ฆานชิวฺหากายานํ อภาเว การณํ วุตฺตเมวฯ ภาวทฺวยํ ปน พหลกามราคู ปนิสฺสยตฺตา พฺรหฺมานญฺจ ตทภาวโต ตตฺถ น ปวตฺตติฯ **อาหารชกลาปานิ จ น ลพฺภนฺติ** อโชฺฌหฎาหาราภาเวน สรีรคตสฺสปิ อาหารสฺส รูปสมุฎฺฐาปนาภาวโตฯ พาหิรญฺหิ อุตุํ, อา หารญฺจ อุปนิสฺสยํ ลภิตฺวา อุตุอาหารา รูปํ สมุฎฺฐาเปนฺติฯ **ชีวิตนวก**นฺติ กายาภาวโต กายท สกฎฺฐานิยํ ชีวิตนวกํฯ

๕๙. **อติริจฺฉติ** เสสพฺรหฺมานํ ปฏิสนฺธิยํ, ปวเตฺต จ อุปลภิตพฺพรูปโต อวสิฏฺฐํ โหติ , มรณกาเล ปน พฺรหฺมานํ สรีรนิเกฺขปาภาวโต สเพฺพสมฺปิ ติสมุฏฺฐานานิ, ทฺวิสมุฏฺฐานานิ จ สเหว นิรุชฺฌนฺติฯ

๖๑. **รูเปสุ เตวีสติ** ฆานชิวฺหากายภาวทฺวยวเสน ปญฺจนฺนํ อภาวโตฯ เกจิ ปน ‘‘ลหุตาทิตฺตยมฺปิ เตสุ นตฺถิ ทนฺธตฺตกราทิธาตุโกฺขภาภาวโต’’ติ วทนฺติ, ตํ อการณํฯ น หิ วูปสเมตพฺพาเปกฺขา ตพฺพิโรธิธมฺมปฺปวตฺติ ตถา สติ สเหตุกกิริยจิเตฺตสุ ลหุตาทีนํ อภาวปฺปสงฺคโตฯ **‘‘สโทฺท วิกาโร’’**ตฺยาทิ สเพฺพสมฺปิ สาธารณวเสน วุตฺตํฯ

รูปปวตฺติกฺกมวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิพฺพานเภทวณฺณนา

๖๒. เอตฺตาวตา จิตฺตเจตสิกรูปานิ วิภาคโต นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ นิพฺพานํ นิทฺทิสนฺโต อาห **‘‘นิพฺพานํ ปนา’’**ตฺยาทิฯ **‘‘จตุมคฺคญาเณน สจฺฉิกาตพฺพ’’**นฺติ อิมินา นิพฺพานสฺส ตํตํอริยปุคฺคลานํ ปจฺจกฺขสิทฺธตํ ทเสฺสติฯ **‘‘มคฺคผลานมารมฺมณภูต’’**นฺติ อิมินา กลฺยาณปุถุชฺชนานํ อนุมานสิทฺธตํฯ สงฺขตธมฺมารมฺมณญฺหิ, ปญฺญตฺตารมฺมณํ วา ญาณํ กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสมฺภเน อสมตฺถํ, อตฺถิ จ โลเก กิเลสสมุเจฺฉทาทิฯ ตสฺมา อตฺถิ สงฺขตสมฺมุติธมฺมวิปรีโต กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธิกรานํ มคฺคผลานํ อารมฺมณภูโต นิพฺพานํ นาม เอโก ธโมฺมติ สิทฺธํฯ ปจฺจกฺขานุมานสิทฺธตาสนฺทสฺสเนน จ อภาวมตฺตํ นิพฺพานนฺติ วิปฺปฏิปนฺนานํ วาทํ นิเสเธตีติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ ขนฺธาทิเภเท เตภูมกธเมฺม เหฏฺฐุปริยวเสน วินนโต สํสิพฺพนโต **วานสงฺขาตาย** ตณฺหาย **นิกฺขนฺตตฺตา** วิสยาติกฺกมวเสน อตีตตฺตาฯ

๖๓. **สภาวโต**ติ อตฺตโน สนฺติลกฺขเณนฯ อุปาทียติ กามุปาทาทีหีติ อุปาทิ, ปญฺจกฺขนฺธเสฺสตํ อธิวจนํ, อุปาทิเยว เสโส กิเลเสหีติ อุปาทิเสโส, เตน สห วตฺตตีติ สอุปาทิเสสา , สา เอว นิพฺพานธาตูติ **สอุปาทิเสสนิพฺพานธาตุฯ การณปริยาเยนา**ติ สอุปาทิเสสาทิวเสน ปญฺญาปเน การณภูตสฺส อุปาทิเสส ภาวาภาวสฺส เลเสนฯ

๖๔. อารมฺมณโต, สมฺปโยคโต จ ราคโทสโมเหหิ สุญฺญตฺตา สุญฺญํ, สุญฺญเมว **สุญฺญตํ,** ตถา ราคาทินิมิตฺตรหิตตฺตา **อนิมิตฺตํ**ฯ ราคาทิปณิธิรหิตตฺตา **อปฺปณิหิตํ**ฯ สพฺพสงฺขาเรหิ วา สุญฺญตฺตา **สุญฺญตํ**ฯ สพฺพสงฺขารนิมิตฺตาภาวโต **อนิมิตฺตํ**ฯ ตณฺหาปณิธิยา อภาวโต **อปฺปณิหิตํ**ฯ

๖๕. จวนาภาวโต **อจฺจุตํ**ฯ อนฺตสฺส ปริโยสานสฺส อติกฺกนฺตตฺตา **อจฺจนฺตํ**ฯ ปจฺจเยหิ อสงฺขตตฺตา **อสงฺขตํ**ฯ อตฺตโน อุตฺตริตรสฺส อภาวโต, สหธเมฺมน วตฺตพฺพสฺส อุตฺตรสฺส วา อภาวโต **อนุตฺตรํ**ฯ วานโต ตณฺหาโต มุตฺตตฺตา สพฺพโส อปคตตฺตา **วานมุตฺตา**ฯ มหเนฺต สีลกฺขนฺธาทิเก เอสนฺติ คเวสนฺตีติ **มเหสโยฯ ‘‘อิติ จิตฺต’’**นฺตฺยาทิ ฉหิ ปริเจฺฉเทหิ วิภตฺตานํ จิตฺตาทีนํ นิคมนํฯ

นิพฺพานเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

รูปปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สมุจฺจยปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. **สลกฺขณา** จินฺตนาทิสลกฺขณา จิตฺตเจตสิกนิปฺผนฺนรูปนิพฺพานวเสน ทฺวาสตฺตติปเภทา **วตฺถุธมฺมา** สภาวธมฺมา วุตฺตา, อิทานิ เตสํ **ยถาโยคํ** สภาวธมฺมานํ เอเกกสมุจฺจยวเสน โยคานุรูปโต อกุสลสงฺคหาทิเภทํ **สมุจฺจยํ** ราสึ ปวกฺขามีติ โยชนาฯ

๒. อกุสลานเมว สภาคธมฺมวเสน สงฺคโห **อกุสลสงฺคโห**ฯ กุสลาทิวเสน มิสฺสกานํ สงฺคโห **มิสฺสกสงฺคโห,** สจฺจาภิสโมฺพธิสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส ปเกฺข ภวานํ โพธิปกฺขิยานํ ธมฺมานํ สติปฏฺฐานาทิเภทานํ สภาควตฺถุวเสน สงฺคโห **โพธิปกฺขิยสงฺคโห**ฯ ขนฺธาทิวเสน สเพฺพสํ สงฺคโห **สพฺพสงฺคโห**ฯ

อกุสลสงฺคหวณฺณนา

๓. ปุพฺพโกฏิยา อปญฺญายนโต จิรปาริวาสิยเฏฺฐน, วณโต วา วิสฺสนฺทมานยูสา วิย จกฺขาทิโต วิสเยสุ วิสฺสนฺทนโต **อาสวา**ฯ อถ วา ภวโต อาภวคฺคํ ธมฺมโต อาโคตฺรภุํ สวนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **อาสวา**ฯ อวธิอโตฺถ เจตฺถ **อา**-กาโร, อวธิ จ มริยาทาภิวิธิวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ ‘‘อาปาฏลิปุตฺตํ วุโฏฺฐ เทโว’’ตฺยาทีสุ วิย กิริยํ พหิ กตฺวา ปวโตฺต **มริยาโท**ฯ ‘‘อาภวคฺคํ สโทฺท อพฺภุคฺคโต’’ตฺยาทีสุ วิย กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวโตฺต **อภิวิธิ**ฯ อิธ ปน อภิวิธิมฺหิ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา เหเต นิพฺพตฺติฏฺฐานภูเต จ ภวเคฺค, โคตฺรภุมฺหิ จ อารมฺมณภูเต ปวตฺตนฺติฯ วิชฺชมาเนสุ จ อเญฺญสุ อาภวคฺคํ, อาโคตฺรภุญฺจ สวเนฺตสุ มานาทีสุ อตฺตตฺตนิยคฺคหณวเสน อภิพฺยาปนโต มทกรณเฏฺฐน อาสวสทิสตาย จ เอเตเยว อาสวภาเวน นิรุฬฺหาติ ทฏฺฐพฺพํฯ กาโมเยว อาสโว **กามาสโว,** กามราโคฯ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโค **ภวาสโว**ฯ ฌานนิกนฺติสสฺสตทิฏฺฐิสหคโต จ ราโค เอเตฺถว สงฺคยฺหติฯ ตตฺถ ปฐโม อุปฺปตฺติภเวสุ ราโค, ทุติโย กมฺมภเว, ตติโย ภวทิฏฺฐิสหคโตฯ ทฺวาสฏฺฐิวิธา ทิฏฺฐิ **ทิฏฺฐาสโว**ฯ ทุกฺขาทีสุ จตูสุ สเจฺจสุ, ปุพฺพเนฺต, อปรเนฺต, ปุพฺพาปรเนฺต, ปฏิจฺจสมุปฺปาเทสุ จาติ อฏฺฐสุ ฐาเนสุ อญฺญาณํ **อวิชฺชาสโว**ฯ

๔. โอตฺถริตฺวา หรณโต, โอหนนโต วา เหฏฺฐา กตฺวา หนนโต โอสีทาปนโต ‘‘โอโฆ’’ติ วุจฺจติ ชลปฺปวาโห, เอเต จ สเตฺต โอตฺถริตฺวา หนนฺตา วฏฺฏสฺมึ สเตฺต โอสีทาเปนฺตา วิย โหนฺตีติ โอฆสทิสตาย **โอฆา** , อาสวาเยว ปเนตฺถ ยถาวุตฺตเฏฺฐน ‘‘โอฆา’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ

๕. วฏฺฏสฺมึ, ภวยนฺตเก วา สเตฺต กมฺมวิปาเกน ภวนฺตราทีหิ, ทุเกฺขน วา สเตฺต โยเชนฺตีติ **โยคา,** เหฏฺฐา วุตฺตธมฺมาวฯ

๖. นามกาเยน รูปกายํ, ปจฺจุปฺปนฺนกาเยน วา อนาคตกายํ คเนฺถนฺติ ทุปฺปมุญฺจํ เวเฐนฺตีติ **กายคนฺถา**ฯ โคสีลาทินา สีเลน, วเตน, ตทุภเยน จ สุทฺธีติ เอวํ ปรโต อสภาวโต อามสนํ **ปรามาโส**ฯ ‘‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญ’’นฺติ อภินิวิสนํ ทฬฺหคฺคาโห **อิทํ สจฺจาภินิเวโส**ฯ

๗. มณฺฑูกํ ปนฺนโค วิย ภุสํ ทฬฺหํ อารมฺมณํ อาทิยนฺตีติ อุปาทานานิฯ กาโมเยว อุปาทานํ, กาเม อุปาทิยตีติ วา **กามุปาทานํ**ฯ ‘‘อิมินา เม สีลวตาทินา สํสารสุทฺธี’’ติ เอวํ สีลวตาทีนํ คหณํ **สีลพฺพตุปาทานํ**ฯ วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, ขเนฺธหิ พฺยติริตฺตาพฺยติริตฺตวเสน วีสติ ปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน วาโท อตฺตวาโทฯ โสเยว อุปาทานนฺติ **อตฺตวาทุปาทานํ**ฯ

๘. ฌานาทิวเสน อุปฺปชฺชนกกุสลจิตฺตํ นิเสเธนฺติ ตถา ตสฺส อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺตีติ **นีวรณานิ,** ปญฺญาจกฺขุโน วา อาวรณเฏฺฐน **นีวรณา**ฯ ปญฺจสุ กามคุเณสุ อธิมตฺตราคสงฺขาโต กาโมเยว ฉนฺทนเฏฺฐน ฉโนฺท จาติ กามจฺฉโนฺทฯ โสเยว นีวรณนฺติ **กามจฺฉนฺทนีวรณํ**ฯ พฺยาปชฺชติ วินสฺสติ เอเตน จิตฺตนฺติ พฺยาปาโท, ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ตฺยาทินยปฺปวตฺตนววิธอาฆาตวตฺถุปทฏฺฐานตาย นววิโธ, อฏฺฐานโกเปน สห ทสวิโธ วา โทโส, โสเยว นีวรณนฺติ **พฺยาปาทนีวรณํ**ฯ ถินมิทฺธเมว นีวรณํ **ถินมิทฺธนีวรณํ**ฯ ตถา **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจนีวรณํ**ฯ กสฺมา ปเนเต ภินฺนธมฺมา เทฺว เทฺว เอกนีวรณภาเวน วุตฺตาติ? กิจฺจาหารปฏิปกฺขานํ สมานภาวโตฯ ถินมิทฺธานญฺหิ จิตฺตุปฺปาทสฺส ลยาปาทนกิจฺจํ สมานํ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจานํ อวูปสนฺตภาวการณํฯ ตถา ปุริมานํ ทฺวินฺนํ ตนฺทีวิชมฺภิตา อาหาโร, เหตูตฺยโตฺถ, ปจฺฉิมานํ ญาติพฺยสนาทิวิตกฺกนํฯ ปุริมานญฺจ ทฺวินฺนํ วีริยํ ปฏิปกฺขภูตํ, ปจฺฉิมานํ สมโถติ, เตนาหุ โปราณา –

> ‘‘กิจฺจาหารวิปกฺขานํ, เอกตฺตา เอกเมตฺถ หิ;
> กตมุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, ถินมิทฺธญฺจ ตาทินาฯ
>
> ‘‘ลีนตาสนฺตตา กิจฺจํ, ตนฺที ญาติวิตกฺกนํ;
> เหตุ วีริยสมถา, อิเม เตสํ วิโรธิโน’’ติฯ

๙. อปฺปหีนเฏฺฐน อนุ อนุ สนฺตาเน เสนฺตีติ **อนุสยา,** อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีตฺยโตฺถฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหา สนฺตาเน อนุ อนุ สยิตา วิย โหนฺตีติ ตทวตฺถา ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เต ปน นิปฺปริยายโต อนาคตา กิเลสา, อตีตปจฺจุปฺปนฺนาปิ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติฯ น หิ กาลเภเทน ธมฺมานํ สภาวเภโท อตฺถิ, ยทิ อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสยา, นนุ สเพฺพปิ กิเลสา อปฺปหีนา อนุสยา ภเวยฺยุนฺติ? น มยํ อปฺปหีนตามเตฺตน ‘‘อนุสยา’’ติ วทาม, อถ โข อปฺปหีนเฏฺฐน ถามคตา กิเลสา อนุสยาติฯ **ถามคมนญฺจ** อนญฺญสาธารโณ กามราคาทีนเมว อาเวณิโก สภาโวติ อลํ วิวาเทนฯ กามราโคเยว อนุสโย **กามราคานุสโย**ฯ

๑๐. สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตีติ **สํโยชนานิ**ฯ

๑๒. จิตฺตํ กิลิสฺสติ อุปตปฺปติ, พาธียติ วา เอเตหีติ **กิเลสา**ฯ

๑๓. **กามภวนาเมนา**ติ กามภวสงฺขาตานํ อารมฺมณานํ นาเมนฯ **ตถาปวตฺตน**ฺติ สีลพฺพตาทีนํ ปรโต อามสนาทิวเสน ปวตฺตํฯ

๑๔. อาสวา จ โอฆา จ โยคา จ คนฺถา จ **วตฺถุโต** ธมฺมโต วุตฺตนเยน ตโยฯ **ตถา อุปาทานา** ทุเว วุตฺตา ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนฯ **นีวรณา อฏฺฐ สิยุํ** ถินมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจานํ วิสุํ คหณโตฯ **อนุสยา ฉเฬว โหนฺติ** กามราคภวราคานุสยานํ ตณฺหาสภาเวน เอกโต คหิตตฺตาฯ **นว สํโยชนา มตา** อุภยตฺถ วุตฺตานํ ตณฺหาสภาวานํ, ทิฏฺฐิสภาวานญฺจ เอเกกํ สงฺคหิตตฺตาฯ กิเลสา ปน สุตฺตนฺตวเสน, อภิธมฺมวเสนปิ ทสฯ **อิติ** เอวํ **ปาปานํ** อกุสลานํ สงฺคโห นวธา วุโตฺตฯ เอตฺถ จ –

> นวาฏฺฐสงฺคหา โลภ-ทิฏฺฐิโย สตฺตสงฺคหา;
> อวิชฺชา ปฏิโฆ ปญฺจ-สงฺคโห จตุสงฺคหา;
> กงฺขา ติสงฺคหา มานุทฺธจฺจา ถินํ ทฺวิสงฺคหํฯ

กุกฺกุจฺจมิทฺธาหิริกา-โนตฺตปฺปิสฺสา นิคูหนา;
เอกสงฺคหิตา ปาปา, อิเจฺจวํ นวสงฺคหาฯ

อกุสลสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มิสฺสกสงฺคหวณฺณนา

๑๕. เหตูสุ วตฺตพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

๑๖. อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา จินฺตนสงฺขาเตน อุปนิชฺฌายนเฏฺฐน ยถารหํ ปจฺจนีกธมฺมฌาปนเฏฺฐน จ ฌานานิ จ ตานิ องฺคานิ จ สมุทิตานํ อวยวภาเวน องฺคียนฺติ ญายนฺตีติ **ฌานงฺคานิ**ฯ อวยววินิมุตฺตสฺส จ สมุทายสฺส อภาเวปิ เสนงฺครถงฺคาทโย วิย วิสุํ วิสุํ องฺคภาเวน วุจฺจนฺติ เอกโต หุตฺวา ฌานภาเวนฯ โทมนสฺสเญฺจตฺถ อกุสลฌานงฺคํ, เสสานิ กุสลากุสลาพฺยากตฌานงฺคานิฯ

๑๗. สุคติทุคฺคตีนํ, นิพฺพานสฺส จ อภิมุขํ ปาปนโต มคฺคา, เตสํ ปถภูตานิ องฺคานิ, มคฺคสฺส วา อฏฺฐงฺคิกสฺส องฺคานิ **มคฺคงฺคานิ**ฯ สมฺมา อวิปรีตโต ปสฺสตีติ **สมฺมาทิฏฺฐิ**ฯ สา ปน ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺตฺยาทิวเสน ทสวิธา, ปริญฺญาทิกิจฺจวเสน จตุพฺพิธา วาฯ สมฺมา สงฺกเปฺปนฺติ เอเตนาติ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ฯ โส เนกฺขมฺมสงฺกปฺปอพฺยาปาทสงฺกปฺปอวิหิํสาสงฺกปฺปวเสน ติวิโธฯ สมฺมาวาจาทโย เหฏฺฐา วิภาวิตาวฯ สมฺมา วายมนฺติ เอเตนาติ **สมฺมาวายาโม**ฯ สมฺมา สรนฺติ เอตายาติ **สมฺมาสติ**ฯ อิเมสํ ปน เภทํ อุปริ วกฺขติฯ สมฺมา สามญฺจ อาธียติ เอเตน จิตฺตนฺติ **สมฺมาสมาธิ,** ปฐมชฺฌานาทิวเสน ปญฺจวิธา เอกคฺคตาฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย ทุคฺคติมคฺคตฺตา มคฺคงฺคานิฯ

๑๘. ทสฺสนาทีสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ, เยภุเยฺยน ตํสหิตสนฺตานปฺปวตฺติยํ ลิงฺคาทีหิ, ชีวเน ชีวเนฺตหิ กมฺมชรูปสมฺปยุตฺตธเมฺมหิ, มนเน ชานเน สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ, สุขิตาทิภาเว สุขิตาทีหิ สหชาเตหิ, สทฺทหนาทีสุ สทฺทหนาทิวสปฺปวเตฺตหิ เตเหว, ‘‘อนญฺญาตํ ญสฺสามี’’ติ ปวตฺติยํ ตถาปวเตฺตหิ สหชาเตหิ, อาชานเน อญฺญภาวิภาเว จ อาชานนาทิวสปฺปวเตฺตหิ สหชาเตหิ อตฺตานํ อนุวตฺตาเปนฺตา ธมฺมา อิสฺสรเฏฺฐน อินฺทฺริยานิ นามาติ อาห **‘‘จกฺขุนฺทฺริย’’**นฺตฺยาทิฯ **อฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๒๑๙; วิสุทฺธิ. ๒.๕๒๕) ปน อปเรปิ อินฺทลิงฺคฏฺฐาทโย อินฺทฺริยฏฺฐา วุตฺตาฯ **ชีวิตินฺทฺริย**นฺติ รูปารูปวเสน ทุวิธํ ชีวิตินฺทฺริยํฯ ‘‘อนมตเคฺค สํสาเร อนญฺญาตํ อมตํ ปทํ, จตุสจฺจธมฺมเมว วา ญสฺสามี’’ติ เอวมชฺฌาสเยน ปฏิปนฺนสฺส อินฺทฺริยํ **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยํ**ฯ อาชานาติ ปฐมมเคฺคน ทิฏฺฐมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา ชานาติ อินฺทฺริยญฺจาติ **อญฺญินฺทฺริยํ**ฯ อญฺญาตาวิโน จตฺตาริ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิตสฺส อรหโต อินฺทฺริยํ **อญฺญาตาวินฺทฺริยํ**ฯ ธมฺมสรูปวิภาวนตฺถเญฺจตฺถ ปญฺญินฺทฺริยคฺคหณํ, ปุคฺคลชฺฌาสยกิจฺจวิเสสวิภาวนตฺถํ อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริยาทีนํ คหณํฯ

เอตฺถ จ สตฺตปญฺญตฺติยา วิเสสนิสฺสยตฺตา อชฺฌตฺติกายตนานิ อาทิโต วุตฺตานิ, มนินฺทฺริยํ ปน อชฺฌตฺติกายตนภาวสามเญฺญน เอเตฺถว วตฺตพฺพมฺปิ อรูปินฺทฺริเยหิ สห เอกโต ทสฺสนตฺถํ ชีวิตินฺทฺริยานนฺตรํ วุตฺตํ, สายํ ปญฺญตฺติ อิเมสํ วเสน ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ วิภาคํ คจฺฉตีติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ ภาวทฺวยํ, ตยิเม อุปาทินฺนธมฺมา อิมสฺส วเสน ติฏฺฐนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ ตโต ปรํ ชีวิตินฺทฺริยํ, สตฺตสญฺญิโต ธมฺมปุโญฺช ปพนฺธวเสน ปวตฺตมาโน อิมาหิ เวทนาหิ สํกิลิสฺสตีติ ทสฺสนตฺถํ ตโต เวทนาปญฺจกํ, ตาหิ ปน วิสุทฺธิกามานํ โวทานสมฺภารทสฺสนตฺถํ ตโต

สทฺธาทิปญฺจกํ, สมฺภูตโวทานสมฺภารา จ อิเมหิ วิสุชฺฌนฺตีติ วิสุทฺธิปฺปตฺตา, นิฏฺฐิตกิจฺจา จ โหนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ อเนฺต ตีณิ วุตฺตานิฯ เอตฺตาวตา อธิเปฺปตตฺถสิทฺธีติ อเญฺญสํ อคฺคหณนฺติ อิทเมเตสํ อนุกฺกเมน เทสนาย การณนฺติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ

๑๙. อสทฺธิยโกสชฺชปมาทอุทฺธจฺจอวิชฺชาอหิริกอโนตฺตปฺปสงฺขาเตหิ ปฏิปกฺขธเมฺมหิ อกมฺปิยเฏฺฐน, สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาเวน จ สทฺธาทีนิ สตฺต **พลานิ,** อหิริกาโนตฺตปฺปทฺวยํ ปน สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาเวเนวฯ

๒๐. อตฺตาธีนปฺปวตฺตีนํ ปติภูตา ธมฺมา **อธิปตี**ฯ ‘‘ฉนฺทวโต กึนาม น สิชฺฌตี’’ตฺยาทิกํ หิ ปุพฺพาภิสงฺขารูปนิสฺสยํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชมาเน จิเตฺต ฉนฺทาทโย ธุรภูตา สยํ สมฺปยุตฺตธเมฺม สาธยมานา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, เต จ เตสํ วเสน ปวตฺตนฺติ, เตน เต อตฺตาธีนานํ ปติภาเวน ปวตฺตนฺติฯ อเญฺญสํ อธิปติธมฺมานํ อธิปติภาวนิวารณวเสน อิสฺสริยํ อธิปติตาฯ สเนฺตสุปิ อินฺทฺริยนฺตเรสุ เกวลํ ทสฺสนาทีสุ จกฺขุวิญฺญาณาทีหิ อนุวตฺตาปนมตฺตํ อินฺทฺริยตาติ อยํ อธิปติอินฺทฺริยานํ วิเสโสฯ

๒๑. โอชฏฺฐมกรูปาทโย อาหรนฺตีติ **อาหารา**ฯ กพฬีการาหาโร หิ โอชฏฺฐมกรูปํ อาหรติ, ผสฺสาหาโร ติโสฺส เวทนา, มโนสเญฺจตนาหารสงฺขาตํ กุสลากุสลกมฺมํ ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธึฯ วิญฺญาณาหารสงฺขาตํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ สหชาตนามรูเปอาหรติ, กิญฺจาปิ สกสกปจฺจยุปฺปเนฺน อาหรนฺตา อเญฺญปิ อตฺถิฯ อชฺฌตฺติกสนฺตติยา ปน วิเสสปจฺจยตฺตา อิเมเยว จตฺตาโร ‘‘อาหารา’’ติ วุตฺตาฯ

กพฬีการาหารภกฺขานญฺหิ สตฺตานํ รูปกายสฺส **กพฬีการาหาโร** วิเสสปจฺจโย กมฺมาทิชนิตสฺสปิ ตสฺส กพฬีการาหารูปตฺถมฺภพเลเนว ทสวสฺสาทิปฺปวตฺติสมฺภวโตฯ ตถา เหส ‘‘ธาติ วิย กุมารสฺส, อุปตฺถมฺภนกยนฺตํ วิย เคหสฺสา’’ติ วุโตฺตฯ **ผโสฺส**ปิ สุขาทิวตฺถุภูตํ อารมฺมณํ ผุสโนฺตเยว สุขาทิเวทนาปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา ปจฺจโย โหติฯ **มโนสเญฺจตนา** กุสลากุสลกมฺมวเสน อายูหมานาเยว ภวมูลนิปฺผาทนโต สตฺตานํ ฐิติยา ปจฺจโย โหติฯ **วิญฺญาณํ** วิชานนฺตเมว นามรูปปฺปวตฺตเนน สตฺตานํ ฐิติยา ปจฺจโย โหตีติ เอวเมเตเยว อชฺฌตฺตสนฺตานสฺส วิเสสปจฺจยตฺตา ‘‘อาหารา’’ติ วุตฺตา, ผสฺสาทีนํ ทุติยาทิภาโว เทสนากฺกมโต, น อุปฺปตฺติกฺกมโตฯ

๒๖. ปญฺจวิญฺญาณานํ วิตกฺกวิรเหน อารมฺมเณสุ อภินิปาตมตฺตตฺตา เตสุ วิชฺชมานานิปิ อุเปกฺขาสุขทุกฺขานิ อุปนิชฺฌานาการสฺส อภาวโต ฌานงฺคภาเวน น อุทฺธฏานิฯ ‘‘วิตกฺกปจฺฉิมกํ หิ ฌานงฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ ทฺวิปญฺจวิญฺญาณมโนธาตุตฺติกสนฺตีรณตฺติกวเสน โสฬสจิเตฺตสุ วีริยาภาวโต ตตฺถ วิชฺชมาโนปิ สมาธิ พลภาวํ น คจฺฉติฯ ‘‘วีริยปจฺฉิมกํ พล’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ ตถา อฏฺฐารสาเหตุเกสุ เหตุวิรหโต มคฺคงฺคานิ น ลพฺภนฺติฯ ‘‘เหตุปจฺฉิมกํ มคฺคงฺค’’นฺติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๓๘) หิ วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ มนสิ นิธายาห **‘‘ทฺวิปญฺจวิญฺญาเณสู’’**ตฺยาทิฯ ฌานงฺคานิ น ลพฺภนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ

๒๗. อธิโมกฺขวิรหโต วิจิกิจฺฉาจิเตฺต เอกคฺคตา จิตฺตฏฺฐิติมตฺตํ, น ปน มิจฺฉาสมาธิสมาธินฺทฺริยสมาธิพลโวหารํ คจฺฉตีติ อาห **‘‘ตถา วิจิกิจฺฉาจิเตฺต’’**ตฺยาทิฯ

๒๘. **ทฺวิเหตุกติเหตุก**คฺคหเณน เอกเหตุเกสุ อธิปตีนํ อภาวํ ทเสฺสติฯ **ชวเนเสฺววา**ติ อวธารณํ โลกิยวิปาเกสุ อธิปตีนํ อสมฺภวทสฺสนตฺถํฯ น หิ เต ฉนฺทาทีนิ ปุรกฺขตฺวา ปวตฺตนฺ

ติฯ วีมํสาธิปติโน ทฺวิเหตุกชวเนสุ อสมฺภวโต จิตฺตาภิสงฺขารูปนิสฺสยสฺส จ สมฺภวานุรูปโต ลพฺภมานตํ สนฺธายาห **“ยถาสมฺภว”**นฺติฯ **เอโกว ลพฺภติ,** อิตรถา อธิปติภาวาโยคโต, เตเนว หิ ภควตา ‘‘เหตู เหตุสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย’’ตฺยาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑) เหตุปจฺจยนิเทฺทเส วิย ‘‘อธิปตี อธิปติสมฺปยุตฺตกาน’’นฺตฺยาทินา อวตฺวา ‘‘ฉนฺทาธิปติ ฉนฺทสมฺปยุตฺตกาน’’นฺตฺยาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๓) เอเกกาธิปติวเสเนว อธิปติปจฺจโย อุทฺธโฏฯ

๒๙. **วตฺถุโต** ธมฺมวเสน เหตุธมฺมา ฉ, ฌานงฺคานิ **ปญฺจ** โสมนสฺสโทมนสฺสุเปกฺขานํ เวทนาวเสน เอกโต คหิตตฺตา, **มคฺคงฺคา นว** มิจฺฉาสงฺกปฺปวายามสมาธีนํ วิตกฺกวีริยจิเตฺตกคฺคตาสภาเวน สมฺมาสงฺกปฺปาทีหิ เอกโต คหิตตฺตาฯ **อินฺทฺริยธมฺมา โสฬส** ปญฺจนฺนํ เวทนินฺทฺริยานํ เวทนาสามญฺญน, ติณฺณํ โลกุตฺตรินฺทฺริยานํ ปญฺญินฺทฺริยสฺส จ ญาณสามญฺญน เอกโต คหิตตฺตา, รูปารูปชีวิตินฺทฺริยานญฺจ วิสุํ คหิตตฺตา, พลธมฺมา ปน ยถาวุตฺตนเยเนว นว อีริตา, อธิปติธมฺมา จตฺตาโร วุตฺตา, อาหารา ตถา จตฺตาโร วุตฺตาติ กุสลาทีหิ ตีหิ สมาภิโณฺณ ตโตเยว **มิสฺสกสงฺคโห** เอวํนามโก สงฺคโห สตฺตธา วุโตฺตฯ เอตฺถ จ –

> ปญฺจสงฺคหิตา ปญฺญา, วายาเมกคฺคตา ปน;
> จตุสงฺคหิตา จิตฺตํ, สติ เจว ติสงฺคหาฯ
>
> สงฺกโปฺป เวทนา สทฺธา, ทุกสงฺคหิตา มตา;
> เอเกกสงฺคหา เสสา, อฎฺฐวีสติ ภาสิตาฯ

มิสฺสกสงฺคหวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

โพธิปกฺขิยสงฺคหวณฺณนา

๓๐. ปฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อสุภคฺคหณาทิวเสน อนุปวิสิตฺวา กายาทิอารมฺมเณ ปวตฺตตีตฺยโตฺถ, สติเยว ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ**ฯ ตํ ปน กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตาการคฺคหณวเสน, สุภสุขนิจฺจอตฺตสญฺญาวิปลฺลาสปฺปหานวเสน จ จตุพฺพิธนฺติ วุตฺตํ **“จตฺตาโร สติปฏฺฐานา”**ติฯ กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ อาโยติ กาโย, สรีรํ, อสฺสาสปสฺสาสานํ วา สมูโห กาโย , ตสฺส อนุปสฺสนา ปริกมฺมวเสน, วิปสฺสนาวเสน จ สรณํ **กายานุปสฺสนา**ฯ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภูตานํ เวทนานํ วเสน อนุปสฺสนา **เวทนานุปสฺสนา**ฯ ตถา สราคมหคฺคตาทิวเสน สมฺปโยคภูมิเภเทน ภินฺนเสฺสว จิตฺตสฺส อนุปสฺสนา **จิตฺตานุปสฺสนา**ฯ สญฺญาสงฺขารานํ ธมฺมานํ ภินฺนลกฺขณานเมว อนุปสฺสนา **ธมฺมานุปสฺสนา**ฯ

๓๑. สมฺมา ปทหนฺติ เอเตนาติ **สมฺมปฺปธานํ,** วายาโมฯ โส จ กิจฺจเภเทน จตุพฺพิโธติ อาห **“จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา”**ตฺยาทิฯ อสุภมนสิการกมฺมฎฺฐานานุยุญฺชนาทิวเสน วายมนํ **วายาโมฯ ภิโยฺยภาวายา**ติ อภิวุทฺธิยาฯ

๓๒. อิชฺฌติ อธิฎฺฐานาทิกํ เอตายาหิ อิทฺธิ, อิทฺธิวิธญาณํ อิทฺธิยา ปาโท อิทฺธิปาโท, ฉโนฺทเยว อิทฺธิปาโท **ฉนฺทิทฺธิปาโท**ฯ

๓๕. พุชฺฌตีติ โพธิ, อารทฺธวิปสฺสกโต ปฏฺฐาย โยคาวจโรฯ ยาย วา โส สติอาทิกาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌติ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, กิเลสนิทฺทาโต วา วุฏฺฐาติ, กิเลสสโงฺกจาภาวโต วา มคฺคผลปฺปตฺติยา วิกสติ, สา ธมฺมสามคฺคี โพธิ, ตสฺส โพธิสฺส, ตสฺสา วา โพธิยา องฺคภู

ตา การณภูตาติ โพชฺฌงฺคา, เต ปน ธมฺมวเสน สตฺตวิธาติ อาห **“สติสโมฺพชฺฌโงฺค”**ตฺยาทิฯ สติเยว สุนฺทโร โพชฺฌโงฺค, สุนฺทรสฺส วา โพธิสฺส, สุนฺทราย วา โพธิยา อโงฺคติ **สติสโมฺพชฺฌโงฺค**ฯ ธเมฺม วิจินาติ อุปปริกฺขตีติ **ธมฺมวิจโย,** วิปสฺสนาปญฺญาฯ **อุเปกฺขา**ติ อิธ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาฯ

๔๐. ‘‘สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโห’’ติ วตฺวาน ปุน ตํ ทเสฺสตุํ **“สงฺกปฺปปสฺสทฺธิ จา”**ตฺยาทิ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ **วีริยํ นวฏฺฐานํ** สมฺมปฺปธานจตุกฺกวีริยิทฺธิปาทวีริยินฺทฺริยวีริยพลสโมฺพชฺฌงฺคสมฺมาวายามวเสน นวกิจฺจตฺตา, **สติ อฏฺฐฏฺฐานา** สติปฏฺฐานจตุกฺกสตินฺทฺริยสติพลสติสโมฺพชฺฌงฺคสมฺมาสติวเสน อฏฺฐกิจฺจตฺตาฯ **สมาธิ จตุฏฺฐาโน** สมาธินฺทฺริยสมาธิพลสมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสมฺมาสมาธิวเสน จตุกิจฺจตฺตา, **ปญฺญา ปญฺจฏฺฐานา** วีมํสิทฺธิปาทปญฺญินฺทฺริยปญฺญาพลธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสมฺมาทิฏฺฐิวเสน ปญฺจกิจฺจตฺตา, **สทฺธา ทฺวิฏฺฐานา** สทฺธินฺทฺริยสทฺธาพลวเสน ทฺวิกิจฺจตฺตาฯ เอโส อุตฺตมานํ โพธิปกฺขิยภาเวน วิสิฏฺฐานํ สตฺตตึส ธมฺมานํ **ปวโร** อุตฺตโม วิภาโคฯ

๔๑. โลกุตฺตเร อฏฺฐวิเธปิ สเพฺพ สตฺตตึส ธมฺมา โหนฺติ, สงฺกปฺปปีติโย น วา โหนฺติ, ทุติยชฺฌานิเก สงฺกปฺปสฺส, จตุตฺถปญฺจมชฺฌานิเก ปีติยา จ อสมฺภวโต น โหนฺติ วา, โลกิเยปิ จิเตฺต สีลวิสุทฺธาทิ **ฉพฺพิสุทฺธิปวตฺติยํ ยถาโยคํ** ตํตํกิจฺจสฺส อนุรูปวเสน เกจิ กตฺถจิ วิสุํ วิสุํ โหนฺติ, กตฺถจิ น วา โหนฺติฯ

โพธิปกฺขิยสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สพฺพสงฺคหวณฺณนา

๔๒. อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนาทิเภทภินฺนา เต เต สภาคธมฺมา เอกชฺฌํ ราสเฏฺฐน **ขนฺธา**ฯ เตนาห ภควา – ‘‘ตเทกชฺฌํ อภิสํยูหิตฺวา อภิสงฺขิปิตฺวา อยํ วุจฺจติ รูปกฺขโนฺธ’’ตฺยาทิ (วิภ. ๒), เต ปเนเต ขนฺธา ภาชนโภชนพฺยญฺชนภตฺตการกภุญฺชกวิกปฺปวเสน ปเญฺจว วุตฺตาติ อาห **“รูปกฺขโนฺธ”**ตฺยาทิ ฯ รูปญฺหิ เวทนานิสฺสยตฺตา ภาชนฏฺฐานิยํ, เวทนา ภุญฺชิตพฺพตฺตา โภชนฏฺฐานิยา, สญฺญา เวทนาสฺสาทลาภเหตุตฺตา พฺยญฺชนฏฺฐานิยา, สงฺขารา อภิสงฺขรณโต ภตฺตการกฏฺฐานิยา, วิญฺญาณํ อุปภุญฺชกตฺตา ภุญฺชกฏฺฐานิยํฯ เอตฺตาวตา จ อธิเปฺปตตฺถสิทฺธีติ ปเญฺจว วุตฺตาฯ เทสนากฺกเมปิ อิทเมว การณํ ยตฺถ ภุญฺชติ, ยญฺจ ภุญฺชติ, เยน จ ภุญฺชติ, โย จ โภชโก, โย จ ภุญฺชิตา, เตสํ อนุกฺกเมน ทเสฺสตุกามตฺตาฯ

๔๓. อุปาทานานํ โคจรา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธา,** เต ปน อุปาทานวิสยภาเวน คหิตา รูปาทโย ปเญฺจวาติ วุตฺตํ **“รูปุปาทานกฺขโนฺธ”**ตฺยาทิฯ สพฺพสภาคธมฺมสงฺคหตฺถํ หิ สาสวา, อนาสวาปิ ธมฺมา อวิเสสโต ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ เทสิตาฯ วิปสฺสนาภูมิสนฺทสฺสนตฺถํ ปน สาสวาว ‘‘อุปาทานกฺขนฺธา’’ติฯ ยถา ปเนตฺถ เวทนาทโย สาสวา, อนาสวา จ, น เอวํ รูปํ, เอกนฺตกามาวจรตฺตาฯ สภาคราสิวเสน ปน ตํ ขเนฺธสุ เทสิตํ, อุปาทานิยภาเวน, ปน ราสิวเสน จ อุปาทานกฺขเนฺธสูติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๔. อายตนฺติ เอตฺถ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา เตน เตน กิเจฺจน ฆเฏฺฏนฺติ วา ยมนฺติ, อายภูเต วา เต ธเมฺม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ, อายตํ วา สํสารทุกฺขํ นยนฺติ ปวเตฺตนฺติ, จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ การณภูตานีติ วา **อายตนานิ**ฯ อปิจ โลเก นิวาสอากรสโมสรณสญฺชาติฏฺฐานํ ‘‘อายตน’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมา เอเตปิ ตํตํทฺวาริกานํ, ตํตทารมฺมณานญฺจ

จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ นิวาสฏฺฐานตาย, เตสเมว อากิณฺณภาเวน ปวตฺตานํ อากรฏฺฐานตาย, ทฺวารารมฺมณโต สโมสรนฺตานํ สโมสรณฏฺฐานตาย, ตเตฺถว อุปฺปชฺชนฺตานํ สญฺชาติฏฺฐานตาย จ อายตนานิฯ ตานิ ปน ทฺวารภูตานิ อชฺฌตฺติกายตนานิ ฉ, อารมฺมณภูตานิ จ พาหิรายตนานิ ฉาติ ทฺวาทสวิธานีติ อาห **''จกฺขายตน''**นฺตฺยาทิฯ จกฺขุ จ ตํ อายตนญฺจาติ **จกฺขายตนํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ

เอตฺถ อชฺฌตฺติกายตเนสุ สนิทสฺสนสปฺปฏิฆารมฺมณตฺตา จกฺขายตนํ วิภูตนฺติ ตํ ปฐมํ วุตฺตํ, ตทนนฺตรํ อนิทสฺสนสปฺปฏิฆารมฺมณานิ อิตรานิ, ตตฺถาปิ อสมฺปตฺตคฺคาหกสามญฺเญน จกฺขายตนานนฺตรํ โสตายตนํ วุตฺตํ, อิตเรสุ สีฆตรํ อารมฺมณคฺคหณสมตฺถตฺตา ฆานายตนํ ปฐมํ วุตฺตํฯ ปุรโต ฐปิตมตฺตสฺส หิ โภชนาทิกสฺส คนฺธ วาตานุสาเรน ฆาเน ปฏิหญฺญติ, ตทนนฺตรํ ปน ปเทสวุตฺติสามญฺเญน ชิวฺหายตนํ วุตฺตํ, ตโต สพฺพฏฺฐานิกํ กายายตนํ, ตโต ปญฺจนฺนมฺปิ โคจรคฺคหณสมตฺถํ มนายตนํ, ยถาวุตฺตานํ ปน อนุกฺกเมน เตสํ เตสํ อารมฺมณานิ รูปายตนาทีนิ วุตฺตานิฯ

๔๕. อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ **ธาตุโย**ฯ อถ วา ยถาสมฺภวํ อเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติ, ภารหาเรหิ วิย จ ภาโร สเตฺตหิ ธียนฺติ ธาริยนฺติ, อวสวตฺตนโต ทุกฺขวิธานมตฺตเมว เจตา, สเตฺตหิ จ สํสารทุกฺขํ อนุวิธียติ เอตาหิ, ตถาวิหิตญฺจ เอตาเสฺวว มียติ ฐปิยติ, รสโสณิตาทิสรีราวยวธาตุโย วิย, หริตาลมโนสิลาทิเสลาวยวธาตุโย วิย จ เญยฺยาวยวภูตา จาติ **ธาตุโย**ฯ ยถาหุ –

> ''วิทหติ วิธานญฺจ, ธียเต จ วิธียเต;
> เอตาย ธียเต เอตฺถ, อิติ วา ธาตุสมฺมตา;
> สรีรเสลาวยว-ธาตุโย วิย ธาตุโย''ติฯ

ตา ปน มนายตนํ สตฺตวิญฺญาณธาตุวเสน สตฺตธา ภินฺทิตฺวา อวเสเสหิ เอกาทสายตเนหิ สห อฏฺฐารสธาตู วุตฺตาติ อาห **''จกฺขุธาตู''**ตฺยาทิฯ กมการณํ วุตฺตนเยน ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๖. อริยกรตฺตา อริยานิ, ตจฺฉภาวโต สจฺจานีติ **อริยสจฺจานิ**ฯ อิมานิ หิ จตฺตาโร ปฏิปนฺนเก, จตฺตาโร ผลเฏฺฐติ อฏฺฐอริยปุคฺคเล สาเธนฺติ อสติ สจฺจปฺปฏิเวเธ เตสํ อริยภาวานุปคมนโต, สติ จ ตสฺมึ เอกเนฺตน ตพฺภาวูปคมนโต จฯ ทุกฺขสมุทยนิโรธมคฺคานเมว ปน ยถากฺกมํ พาธกตฺตํ ปภวตฺตํ นิสฺสรณตฺตํ นิยฺยานิกตฺตํ, นาเญฺญสํ, พาธกาทิภาโวเยว จ ทุกฺขาทีนํ, น อพาธกาทิภาโว, ตสฺมา อญฺญตฺถาภาวตตฺถพฺยาปิตาสงฺขาเตน ลกฺขเณน เอตานิ ตจฺฉานิฯ เตนาหุ โปราณา –

> ''โพธานุรูปํ จตฺตาโร, ฉินฺทเนฺต จตุโร มเล;
> ขีณโทเส จ จตฺตาโร, สาเธนฺตาริยปุคฺคเลฯ

> ''อญฺญตฺถ พาธกตฺตาทิ, น หิ เอเตหิ ลพฺภติ;
> นาพาธกตฺตเมเตสํ, ตจฺฉาเนตานิเวตโต''ติฯ

อริยานํ วา สจฺจานิ เตหิ ปฏิวิชฺฌิตพฺพตฺตา, อริยสฺส วา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สจฺจานิ เตน เทสิตตฺตาติ **อริยสจฺจานิ**ฯ ตานิ ปน สํกิลิฏฺฐาสํกิลิฏฺฐผลเหตุวเสน จตุพฺพิธานีติ อาห **''จตฺตาริ อริยสจฺจานี''**ตฺยาทิฯ ตตฺถ กุจฺฉิตตฺตา, ตุจฺฉตฺตา จ **ทุกฺขํ**ฯ กมฺมาทิปจฺจยสนฺนิฏฺฐาเน

ทุกฺขุปฺปตฺตินิมิตฺตตาย สมุทโย สมุเทติ เอตสฺมา ทุกฺขนฺติ กตฺวา, ทุกฺขสฺส สมุทโย **ทุกฺขสมุทโย**ฯ ทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **ทุกฺขนิโรโธ**ฯ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ, ปฏิปชฺชนฺติ จ ตํ เอตายาติ **ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา**ฯ

๔๗. เจตสิกานํ, โสฬสสุขุมรูปานํ, นิพฺพานสฺส จ วเสน เอกูนสตฺตติ ธมฺมา อายตเนสุ ธมฺมายตนํ, ธาตูสุ ธมฺมธาตูติ จ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ

๔๙. **เสสา เจตสิกา**ติ เวทนาสญฺญาหิ เสสา ปญฺญาส เจตสิกาฯ กสฺมา ปน เวทนาสญฺญา วิสุํ กตาติ? วฏฺฏธมฺเมสุ อสฺสาทตทุปกรณภาวโตฯ เตภูมกธมฺเมสุ หิ อสฺสาทวสปฺปวตฺตา เวทนา, อสุเภ สุภาทิสญฺญาวิปลฺลาสวเสน จ ตสฺสา ตทาการปฺปวตฺตีติ ตทุปกรณภูตา สญฺญา, ตสฺมา สํสารสฺส ปธานเหตุตาย เอตา วินิภุชฺชิตฺวา เทสิตาติฯ วุตฺตเญฺหตํ อาจริเยน –

> ‘‘วฏฺฏธมฺเมสุ อสฺสาทํ, ตทสฺสาทุปเสวนํ;
> วินิภุชฺช นิทเสฺสตุํ, ขนฺธทฺวยมุทาหฏ’’นฺติฯ (นาม. ปริ. ๖๔๙);

๕๐. นนุ จ อายตนธาตูสุ นิพฺพานํ สงฺคหิตํ, ขเนฺธสุ กสฺมา น สงฺคหิตนฺติ อาห **‘‘เภทาภาเวนา**’’ตฺยาทิฯ อตีตาทิเภทภินฺนานญฺหิ ราสเฏฺฐน ขนฺธโวหาโรติ นิพฺพานํ เภทาภาวโต ขนฺธสงฺคหโต **นิสฺสฏํ,** วินิมุตฺตนฺตฺยโตฺถฯ

๕๑. ฉนฺนํ ทฺวารานํ, ฉนฺนํ อารมฺมณานญฺจ เภเทน อายตนานิ ทฺวาทส ภวนฺติ, ฉนฺนํ ทฺวารานํ ฉนฺนํ อารมฺมณานํ ตทุภยํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนานํ ตตฺตกานเมว วิญฺญาณานํ **ปริยาเยน** กเมน ธาตุโย อฏฺฐารส ภวนฺติฯ

๕๒. ติโสฺส ภูมิโย อิมสฺสาติ ติภูมํ, ติภูมํเยว **เตภูมกํ**ฯ วตฺตติ เอตฺถ กมฺมํ, ตพฺพิปาโก จาติ **วฏฺฏํฯ ตณฺหา**ติ กามตณฺหาทิวเสน ติวิธา, ปุน ฉฬารมฺมณวเสน อฏฺฐารสวิธา, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตุปญฺญาสวิธา, อชฺฌตฺติกพาหิรวเสน อฏฺฐสตปฺปเภทา ตณฺหาฯ กสฺมา ปน อเญฺญสุปิ ทุกฺขเหตูสุ สเนฺตสุ ตณฺหาเยว สมุทโยติ วุตฺตาติ? ปธานการณตฺตาฯ กมฺมวิจิตฺตตาเหตุภาเวน, หิ กมฺมสหายภาวูปคมเนน จ ทุกฺขวิจิตฺตตาการณตฺตา ตณฺหา ทุกฺขสฺส วิเสสการณนฺติ ฯ มโคฺค ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทานาเมน วุโตฺต มโคฺค โลกุตฺตโร มโตติ มโคฺคติ ปุน มคฺคคฺคหณํ โยเชตพฺพํฯ

๕๓. **มคฺคยุตฺตา** อฏฺฐงฺคิกวินิมุตฺตา เสสา มคฺคสมฺปยุตฺตา ผสฺสาทโย **ผลเญฺจว** สสมฺปยุตฺตนฺติ เอเต จตูหิ สเจฺจหิ วินิสฺสฏา วินิคฺคตา นิปฺปริยายโต, ปริยายโต ปน อญฺญาตาวินฺทฺริยนิเทฺทเสปิ ‘‘มคฺคงฺคํ มคฺคปริยาปนฺน’’นฺติ (ธ. ส. ๕๕๕) วุตฺตตฺตา ผลธมฺเมสุ สมฺมาทิฏฺฐาทีนํ มคฺคสเจฺจ, อิตเรสญฺจ มคฺคผลสมฺปยุตฺตานํ สงฺขารทุกฺขสามเญฺญน ทุกฺขสเจฺจ สงฺคโห สกฺกา กาตุํฯ เอวญฺหิ สติ สจฺจเทสนายปิ สพฺพสงฺคาหิกตา อุปฺปนฺนา โหติฯ กสฺมา ปเนเต ขนฺธาทโย พหู ธมฺมา วุตฺตาติ? ภควตาปิ ตเถว เทสิตตฺตาฯ ภควตาปิ กสฺมา ตถา เทสิตาติ? ติวิธสตฺตานุคฺคหสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ นามรูปตทุภยสมฺมุฬฺหวเสน หิ ติกฺขนาภิติกฺขมุทินฺทฺริยวเสน, สงฺขิตฺตมชฺฌิมวิตฺถารรุจิวเสน จ ติวิธา สตฺตาฯ เตสุ นามสมฺมุฬฺหานํ ขนฺธคฺคหณํ นามสฺส ตตฺถ จตุธา วิภตฺตตฺตา, รูปสมฺมุฬฺหานํ อายตนคฺคหณํ รูปสฺส ตตฺถ อเฑฺฒกาทสธา วิภตฺตตฺตา, อุภยมฺมุฬฺหานํ ธาตุคฺคหณํ อุภเยสมฺปิ ตตฺถ วิตฺถารโต วิภตฺตตฺตา, ตถา ติกฺ

ขินฺทฺริยานํ, สงฺขิตฺตรุจิกานญฺจ ขนฺธาคฺคหณนฺตฺยาทิ โยเชตพฺพํฯ ตํ ปเนตํ ติวิธมฺปิ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตุวเสน ทิฏฺฐเมว อุปการาวหํฯ โน อญฺญถาติ สจฺจคฺคหณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพสงฺคหวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

สมุจฺจยปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปจฺจยปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. อิทานิ ยถาวุตฺตนามรูปธมฺมานํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทปฏฺฐานนยวเสน ปจฺจเย ทเสฺสตุํ **“เยส”**นฺตฺยาทิ อารทฺธํฯ **เยสํ** ปจฺจเยหิ สงฺขตตฺตา **สงฺขตานํ** ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ **เย** ปจฺจยธมฺมา **ยถา** เยนากาเรน **ปจฺจยา** ฐิติยา, อุปฺปตฺติยา จ อุปการกา, **ตํ วิภาคํ** เตสํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ, เตสํ ปจฺจยานํ, ตสฺส จ ปจฺจยาการสฺส ปเภทํ **อิห** อิมสฺมิํ สมุจฺจยสงฺคหานนฺตเร ฐาเน **ยถารหํ** ตํตํปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺม สติ ตํตํปจฺจยานํ ตํตํปจฺจยภาวาการานุรูปํ อิทานิ ปวกฺขามีติ โยชนาฯ

๒. ตตฺถ ปจฺจยสามคฺคิํ ปฏิจฺจ สมํ คนฺตฺวา ผลานํ อุปฺปาโท เอตสฺมาติ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท,** ปจฺจยากาโรฯ นานปฺปการานิ ฐานานิ ปจฺจยา เอตฺถาตฺยาทินา ปฏฺฐานํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานมหาปกรณํ, ตตฺถ เทสิตนโย **ปฏฺฐานนโย**ฯ

๓. **ตตฺถา**ติ เตสุ ทฺวีสุ นเยสุฯ ตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส ภาเวน ภวนสีลสฺส ภาโว ตพฺภาวภาวีภาโว, โสเยว อาการมตฺตํ, เตน อุปลกฺขิโต **ตพฺภาวภาวีภาวาการมโตฺตปลกฺขิโต**ฯ เอเตเนว ตทภาวาภาวาการมโตฺตปลกฺขิตตาปิ อตฺถโต ทสฺสิตา โหติฯ อนฺวยพฺยติเรกวเสน หิ ปจฺจยลกฺขณํ ทเสฺสตพฺพํฯ เตนาห ภควา – ‘‘อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทมุปฺปชฺชติฯ อิมสฺมิํ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๐๔, ๔๐๖; สํ. นิ. ๒.๒๑; อุทา. ๑, ๒)ฯ ปฏิจฺจ ผลํ เอติ เอตสฺมาติ ปจฺจโยฯ ติฏฺฐติ ผลํ เอตฺถ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐิติ, อาหจฺจ วิเสเสตฺวา ปวตฺตา ปจฺจยสงฺขาตา ฐิติ **อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิติ**ฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย หิ ตพฺภาวภาวีภาวาการมตฺตํ อุปาทาย ปวตฺตตฺตา เหตาทิปจฺจยนิยมวิเสสํ อนเปกฺขิตฺวา อวิเสสโตว ปวตฺตติ, อยํ ปน เหตาทิตํตํปจฺจยานํ ตสฺส ตสฺส ธมฺมนฺตรสฺส ตํตํปจฺจยภาวสามตฺถิยาการวิเสสํ อุปาทาย วิเสเสตฺวา ปวโตฺตตีติ อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิติมารพฺภ ปวุจฺจตีติฯ เกจิ ปน ‘‘อาหจฺจ กณฺฐตาลุอาทีสุ ปหริตฺวา วุตฺตา ฐิติ **อาหจฺจปจฺจยฏฺฐิตี**’’ติ วเณฺณนฺติฯ ตํ ปน สวนมเตฺตเนว เตสํ อวหสิตพฺพวจนตํ ปกาเสติฯ น หิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนโย, อโญฺญ วา โกจิ นโย กณฺฐตาลุอาทีสุ อนาหจฺจ เทเสตุํ สกฺกาติฯ **โวมิเสฺสตฺวา**ติ ปฏฺฐานนยมฺปิ ปฏิจฺจสมุปฺปาเทเยว ปกฺขิปิตฺวา ตพฺภาวภาวีภาเวน เหตาทิปจฺจยวเสน จ มิเสฺสตฺวา **อาจริยา** สงฺคหการาทโย **ปปเญฺจนฺติ** วิตฺถาเรนฺติ, มยํ ปน วิสุํ วิสุํเยว ทสฺสยิสฺสามาตฺยธิปฺปาโยฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยวณฺณนา

๔. น วิชานาตีติ อวิชฺชา, อวินฺทิยํ วา กายทุจฺจริตาทิํ วินฺทติ ปฏิลภติ, วินฺทิยํ วา กายสุจริตาทิํ น วินฺทติ, เวทิตพฺพํ วา จตุสจฺจาทิกํ น วิทิตํ กโรติ, อวิชฺชมาเน วา ชวาเปติ, วิชฺชมาเน วา น ชวาเปตีติ อวิชฺชา, จตูสุ อริยสเจฺจสุ ปุพฺพนฺตาทีสุ จตูสุ อญฺญาณเสฺสตํ นามํฯ อวิชฺชา เอว ปจฺจโย **อวิชฺชาปจฺจโย**ฯ ตโต อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขตมภิสงฺขโรนฺตีติ **สงฺขารา,** กุสลากุสลกมฺมานิฯ เต ติวิธา ปุญฺญาภิสงฺขาโร อปุญฺญาภิสงฺขาโร อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติฯ ตตฺถกามรูปาวจรา เตรส กุสลเจตนา ปุญฺญาภิสงฺขาโร, ทฺวาทส อกุสลเจตนา อปุญฺญาภิสงฺขาโร, จตโสฺส อารุปฺปเจตนา อาเนญฺชาภิสงฺขาโรติ เอวเมตา เอกูนติํส เจตนา สงฺขารา นามฯ ปฏิสนฺธิวเสน เอกูนวีสติวิธํ, ปวตฺติวเสน ทฺวตฺติํสวิธํ วิปากจิตฺตํ **วิญฺญาณํ** นามฯ นามญฺจ รูปญฺจ **นามรูปํ**ฯ ตตฺถ นามํ อิธ เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํ, รูปํ ปน ภูตุปาทายเภทโต ทุวิธํ กมฺมสมุฏฺฐานรูปํ, ตทุภยมฺปิ อิธ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสหคตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นามรูปปจฺจยา**ติ

เอตฺถ นามญฺจ รูปญฺจ นามรูปญฺจ นามรูปนฺติ สรูเปกเสโส เวทิตพฺโพฯ จกฺขาทีนิ ฉ อชฺฌตฺติกายตนานิ, เกสญฺจิ มเตน รูปาทีนิ ฉ พาหิรายตนานิปิ วา อายตนํ นามฯ ฉ อายตนานิ จ ฉฏฺฐายตนญฺจ **สฬายตนํ**ฯ จกฺขุสมฺผสฺสาทิวเสน ฉทฺวาริโก ผโสฺส **ผโสฺส** นามฯ สุขทุกฺขุเปกฺขาวเสน ติวิธา **เวทนา**ฯ

กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหาติ ติวิธา **ตณฺหา**ฯ ฉฬารมฺมณาทิวเสน ปน อฏฺฐสตปฺปเภทา โหนฺติ กามุปาทานาทิวเสน จตฺตาริ อุปาทานานิฯ เอตฺถ จ ทุพฺพลา ตณฺหา ตณฺหา นาม, พลวตี อุปาทานํฯ อสมฺปตฺตวิสยปตฺถนา วา ตณฺหา ตมสิ โจรานํ หตฺถปฺปสารณํ วิย, สมฺปตฺตวิสยคฺคหณํ อุปาทานํ โจรานํ หตฺถปฺปตฺตสฺส คหณํ วิยฯ อปฺปิจฺฉตาปฏิปกฺขา ตณฺหา, สนฺตสปฺปฏิปกฺขํ อุปาทานํฯ ปริเยสนทุกฺขมูลํ ตณฺหา, อารกฺขทุกฺขมูลํ อุปาทานนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ กมฺมภโว อุปปตฺติภโวติ ทุวิโธ **ภโว**ฯ ตตฺถ ปฐโม ภวติ เอตสฺมา ผลนฺติ ภโว, โส กามาวจรกุสลากุสลาทิวเสน เอกูนตึสวิโธฯ ทุติโย ปน ภวตีติ ภโว, โส กามภวาทิวเสน นววิโธฯ **อุปาทานปจฺจยา ภโว**ติ เจตฺถ อุปปตฺติภโวปิ อธิเปฺปโตฯ **ภวปจฺจยา ชาตี**ติ กมฺมภโววฯ โส หิ ชาติยา ปจฺจโย โหติ, น อิตโรฯ โส หิ ปฐมาภินิพฺพตฺตกฺขนฺธสภาโว ชาติเยว, น จ ตเทว ตสฺส การณํ ยุตฺตํฯ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตํตํคติอาทีสุ อตฺตภาวปฏิลาโภ **ชาติ**ฯ ตถานิพฺพตฺตสฺส จ อตฺตภาวสฺส ปุราณภาโว **ชรา**ฯ เอตเสฺสว เอกภวปริจฺฉินฺนสฺส ปริโยสานํ **มรณํ**ฯ ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส จิตฺตสนฺตาโป **โสโก**ฯ ตเสฺสว วจีปลาโป **ปริเทโว**ฯ กายิกทุกฺขเวทนา **ทุกฺขํ**ฯ มานสิกทุกฺขเวทนา **โทมนสฺสํ**ฯ ญาติพฺยสนาทีหิ ผุฏฺฐสฺส อธิมตฺตเจโตทุกฺขปฺปภาวิโต ภุโส อายาโส **อุปายาโส**ฯ

เอตฺถ จ สติปิ วตฺถารมฺมณาทิเก ปจฺจยนฺตเร อวิชฺชาทิเอเกกปจฺจยคฺคหณํ ปธานภาวโต, ปากฏภาวโต จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ อวิชฺชานุสยิเตเยว สนฺตาเน สงฺขารานํ วิปากธมฺมภาเวน ปวตฺตนโต อวิชฺชาปจฺจยาสงฺขาราสมฺภวนฺติ, วิญฺญาณญฺจ สงฺขารชนิตํ หุตฺวา ภวนฺตเร ปติฏฺฐาติฯ น หิ ชนกาภาเว ตสฺสุปฺปตฺติ สิยา, ตสฺมา สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํฯ นามรูปญฺจ ปุพฺพงฺคมาธิฏฺฐานภูตวิญฺญาณุปตฺถทฺธํ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ ปติฏฺฐหตีติ วิญฺญาณปจฺจยานามรูปํ, สฬายตนญฺจ นามรูปนิสฺสยเมว ฉพฺพิธผสฺสสฺส ทฺวารภาเวน ยถารหํ ปวตฺตติ, โนอญฺญถาติ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํฯ ผโสฺส จ สฬายตนสมฺภเวเยว อารมฺมณํ ผุสติฯ น หิ ทฺวาราภาเว ตสฺสุปฺปตฺติ สิยาติ สฬายตนปจฺจยา ผโสฺสฯ อิฏฺฐานิฏฺฐมชฺฌตฺตญฺจ อารมฺมณํ ผุสนฺโตเยว เวทนํ เวทยติ, โน อญฺญถาติ ผสฺสปจฺจยา เวทนาฯ เวทนีเยสุ จ ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน เวทนาเหตุกา ตณฺหา สมุฏฺฐาตีติ เวทนาปจฺจยา ตณฺหาฯ ตณฺหาสิเนหปิปาสิตาเยว จ อุปาทานิเยสุ ธเมฺมสุ อุปาทาย ทฬฺหภาวาย สํวตฺตนฺติฯ ตณฺหาย หิ รูปาทีนิ อสฺสาเทตฺวา อสฺสาเทตฺวา กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตีติ ตณฺหา กามุปาทานสฺส ปจฺจโยฯ ตถา รูปาทิเภเทคธิโต “นตฺถิ ทินฺน”นฺตฺยาทินา มิจฺฉาทสฺสนํ สํสารโต มุจฺจิตุกาโม อสุทฺธิมเคฺค สุทฺธิมคฺคปรามาสํ ขเนฺธสุ อตฺตตฺตนิยคาหภูตํ อตฺตวาททสฺสนทฺวยญฺจ คณฺหาติ, ตสฺมา ทิฏฺฐุปาทาทีนมฺปิ ปจฺจโยติ ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํฯ ยถารหํ สมฺปโยคานุสยวเสน อุปาทานปติฏฺฐิตาเยว สตฺตา กมฺมายูหนาย สํวตฺตนฺตีติ อุปาทานํ ภวสฺส ปจฺจโยฯ อุปปตฺติภวสงฺขาตา จ ชาติกมฺมภวเหตุกาเยว ฯ พีชโต องฺกุโร วิย ตตฺถ ตตฺถ สมฺปลพฺภตีติ ภโว ชาติยา ปจฺจโย นามฯ สติ จ ชาติยา เอว ชรามรณสมฺภโวฯ น หิ อชาตานํ ชรามรณสมฺภโว โหตีติ ชาติ ชรามรณานํ ปจฺจโยติ เอวเมเตสํ ตพฺภาวภาวีภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตีติ ยถาวุเตฺตน ปจฺจยปรมฺปรวิธินา, น ปน อิสฺสรนิมฺมานาทีหิ **เอตสฺส** วฏฺฏสงฺขาตสฺส **เกวลสฺส** สุขาทีหิ อสมฺมิสฺสสฺส, สกลสฺส

วา **ทุกฺขกฺขนฺธสฺส** ทุกฺขราสิสฺส น สุขสุภาทีนํ **สมุทโย** นิพฺพตฺติ โหติฯ **เอตฺถ** อิมสฺมึ ปจฺจยสงฺคหาธิกาเรฯ

๕. อตติ สตตํ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ **อทฺธา,** กาโลฯ

๖. **อวิชฺชาสงฺขารา อตีโต อทฺธา** อตีตภวปริยาปนฺนเหตูนเมวตฺถ อธิเปฺปตตฺตา, อทฺธาคฺคหเณน จ อวิชฺชาทีนํ ธมฺมานเมว คหณํ ตพฺพินิมุตฺตสฺส กสฺสจิ กาลสฺส อนุปลพฺภนโตฯ นิรุทฺธานุปฺปาทา เอว หิ ธมฺมา อตีตานาคตกาลวเสน อุปฺปาทาทิกฺขณตฺตยปริยาปนฺนา จ ปจฺจุปฺปนฺนกาลวเสน โวหรียนฺติฯ **ชาติชรามรณํ อนาคโต อทฺธา** ปจฺจุปฺปนฺนเหตุโต อนาคเต นิพฺพตฺตนโตฯ **มเชฺฌ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธา** อตีตเหตุโต อิธ นิพฺพตฺตนกผลสภาวตฺตา, อนาคตผลสฺส อิธ เหตุสภาวตฺตา จ มเชฺฌ วิญฺญาณาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธาฯ

๘. นนุ โสกปริเทวาทโยปิ องฺคภาเวน วตฺตพฺพาติ อาห **“โสกาทิวจน”**นฺตฺยาทิฯ โสกาทิวจนํ ชาติยา นิสฺสนฺทสฺส อมุขฺยผลมตฺตสฺส นิทสฺสนํ, น ปน วิสุํ องฺคทสฺสนนฺตฺยโตฺถฯ

๙. **ตณฺหุปาทานภวาปิ คหิตา โหนฺตี**ติ กิเลสภาวสามญฺญโต อวิชฺชาคฺคหเณน ตณฺหุปาทานานิ, กมฺมภวสามญฺญโต สงฺขารคฺคหเณน กมฺมภโว คหิโตฯ ตถา ตณฺหุปาทานภวคฺคหเณน จ อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน เตสํ คหเณน เตสํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ, วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ ชาติชราภงฺคาว ชาติชรามรณนฺติ จ วุตฺตาติ อาห **“ชาติชรามรณคฺคหเณนา”**ตฺยาทิฯ

๑๐. **อตีเต เหตโว ปญฺจา**ติ สรูปโต วุตฺตานํ ทฺวินฺนํ อวิชฺชาสงฺขารานํ, สงฺคหวเสน คหิตานํ ติณฺณํ ตณฺหุปาทานภวานญฺจ วเสน ปจฺจุปฺปนฺนผลสฺส ปจฺจยา อตีตภเว นิพฺพตฺตา เหตโว ปญฺจ, **อิทานิ ผลปญฺจก**นฺติ อตีตเหตุปจฺจยา อิธ ปจฺจุปฺปเนฺน นิพฺพตฺตํ วิญฺญาณาทิผลปญฺจกํฯ **อิทานิ เหตโว ปญฺจา**ติ สรูปโต วุตฺตานํ ตณฺหาทีนํ ติณฺณํ, สงฺคหโต ลทฺธานํ อวิชฺชาสงฺขารานํ ทฺวินฺนญฺจ วเสน อายตึ ผลสฺส ปจฺจยา อิทานิ เหตโว ปญฺจฯ **อายตึ ผลปญฺจก**นฺติ ชาติชรามรณคฺคหเณน วุตฺตํ ปจฺจุปฺปนฺนเหตุปจฺจยา อนาคเต นิพฺพตฺตนกวิญฺญาณาทิผลปญฺจกนฺติ เอวํ วีสติ อตีตาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ อากิริยนฺตีติ **อาการา**ฯ

อตีตเหตูนํ, อิทานิ ผลปญฺจกสฺส จ อนฺตรา เอโก สนฺธิ, อิทานิ ผลปญฺจกสฺส, อิทานิ เหตูนญฺจ อนฺตรา เอโก, อิทานิ เหตูนํ, อายตึ ผลสฺส จ อนฺตรา เอโกติ เอวํ ติสนฺธิฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สงฺขารวิญฺญาณานมนฺตรา เอโก, เวทนาตณฺหานมนฺตรา เอโก, ภวชาตีนมนฺตรา เอโก สนฺธี’’ติฯ เอตฺถ หิ เหตุโตผลสฺส อวิเจฺฉทปฺปวตฺติภาวโต เหตุผลสมฺพนฺธภูโต ปฐโม สนฺธิ, ตถา ตติโย, ทุติโย ปน ผลโต เหตุโน อวิเจฺฉทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธภูโตฯ ผลภูโตปิ หิ ธโมฺม อญฺญสฺส เหตุสภาวสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโยติฯ สงฺขิปียนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย, วิญฺญาณาทโย จาติ สเงฺขโป, อตีตเหตุ, เอตรหิ วิปาโก, เอตรหิ เหตุ อายตึ วิปาโกติ จตฺตาโร สเงฺขปาติ **จตุสเงฺขปา**ฯ

๑๑. **กมฺมภวสงฺขาโต ภเวกเทโส**ติ เอตฺถ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยเจตนา ภโว นาม, ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยเจตนา สงฺขาราติ เวทิตพฺพาฯ **อวเสสา จา**ติ วิญฺญาณาทิปญฺจกชาติชรามรณวเสน สตฺตวิธา ปจฺจุปฺปนฺนผลวเสน วุตฺตธมฺมาฯ **อุปปตฺติภวสงฺขา**

โต ภเวกเทโสติ ปน อนาคตปริยาปนฺนา เวทิตพฺพาฯ ภว-สเทฺทน กมฺมภวสฺสปิ วุจฺจมานตฺตา ภเวกเทส-สโทฺท วุโตฺตฯ

๑๒. ปุพฺพนฺตสฺส อวิชฺชา มูลํฯ อปรนฺตสฺส ตณฺหา มูลนฺติ อาห **อวิชฺชาตณฺหาวเสน เทฺว มูลานี**’’ติฯ

๑๓. **เตสเมว** อวิชฺชาตณฺหาสงฺขาตานํ วฏฺฏ**มูลานํ นิโรเธน** อนุปฺปาทธมฺมตาปตฺติยา สจฺจปฺปฏิเวธโต สิทฺธาย อปฺปวตฺติยา วฏฺฏํ นิรุชฺฌติฯ **อภิณฺหโส** อภิกฺขณํ **ชรามรณ**สงฺขาตาย **มุจฺฉาย ปีฬิตานํ** สตฺตานํ โสกาทิสมปฺปิตานํ กามาสวาทิ**อาสวานํ** สมุปฺปาทโต ปุน อวิชฺชา จ ปวตฺตติฯ ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๓) หิ วุตฺตํฯ เอเตน อวิชฺชายปิ ปจฺจโย ทสฺสิโต โหติ, อิตรถา ปฏิจฺจสมุปฺปาทจกฺกํ อพทฺธํ สิยาติฯ **อิเจฺจวํ** วุตฺตนเยน **อาพทฺธํ** อวิจฺฉินฺนํ **อนาทิกํ** อาทิรหิตํ ติภูมกปริยาปนฺนตฺตา **เตภูมกํ** กิเลสกมฺมวิปากวเสน ติวฏฺฏภูตํ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ ปฏฺฐเปสิ** ปญฺญเปสิ **มหามุนิ** สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏฺฐานนยวณฺณนา

๑๔. เอวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยํ วิภาคโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปฏฺฐานนยํ ทเสฺสตุํ **‘‘เหตุปจฺจโย**’’ตฺยาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ หิโนติ ปติฏฺฐาติ เอเตนาติ เหตุฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตุสทฺทานํ หิ-สโทฺท อิธ ปติฏฺฐโตฺถติ ทฏฺฐโพฺพฯ หิโนติ วา เอเตน กมฺมนิทานภูเตน อุทฺธํ โอชํ อภิหรเนฺตน มูเลน วิย ปาทโป ตปฺปจฺจยํ ผลํ คจฺฉติ ปวตฺตติ วุทฺธิํ วิรูฬฺหิํ อาปชฺชตีติ เหตุฯ เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ **เหตุปจฺจโย**ฯ เหตุ หุตฺวา ปจฺจโย, เหตุภาเวน ปจฺจโยติ วุตฺตํ โหติฯ มูลเฏฺฐน เหตุ, อุปการเฏฺฐน ปจฺจโยติ สเงฺขปโต มูลเฏฺฐน อุปการโก ธโมฺม เหตุปจฺจโยฯ โส ปน ปวเตฺต จิตฺตสมุฏฺฐานานํ, ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ อุภยตฺถ สมฺปยุตฺตานํ นามธมฺมานญฺจ รุกฺขสฺส มูลานิ วิย สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนสงฺขาตมูลเฏฺฐน อุปการกา ฉ ธมฺมาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อาลมฺพียติ ทุพฺพเลน วิย ทณฺฑาทิกํ จิตฺตเจตสิเกหิ คยฺหตีติ **อารมฺมณํ**ฯ จิตฺตเจตสิกาหิ ยํ ยํ ธมฺมํ อารพฺภ ปวตฺตนฺติ, เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจโย นามฯ น หิ โส ธโมฺม อตฺถิ, โย จิตฺตเจตสิกานํ อารมฺมณปจฺจยภาวํ น คเจฺฉยฺยฯ อตฺตาธีนปฺปวตฺตีนํ ปติภูโต ปจฺจโย **อธิปติปจฺจโย**ฯ

น วิชฺชติ ปจฺจยุปฺปเนฺนน สห อนฺตรํ เอตสฺส ปจฺจยสฺสาติ **อนนฺตรปจฺจโย**ฯ สณฺฐานาภาเวน สุฏฺฐุ อนนฺตรปจฺจโย **สมนนฺตรปจฺจโย**ฯ อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปจิตฺตุปฺปาทชนนสมโตฺถ ปุริมปุริมนิรุโทฺธ ธโมฺม ‘‘อนนฺตรปจฺจโย’’, ‘‘สมนนฺตรปจฺจโย’’ติ จ วุจฺจติฯ พฺยญฺชนมเตฺตเนว หิ เนสํ วิเสโสฯ อตฺถโต ปน อุภยมฺปิ สมนนฺตรนิรุทฺธเสฺสวาธิวจนํฯ น หิ เตสํ อตฺถโต เภโท อุปลพฺภติ ฯ ยํ ปน เกจิ วทนฺติ ‘‘อตฺถานนฺตรตาย อนนฺตรปจฺจโย, กาลานนฺตรตาย สมนนฺตรปจฺจโย’’ติ, ตํ ‘‘นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ผลสมาปตฺติยา สมนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ตฺยาทีหิ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) วิรุชฺฌติฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ หิ สตฺตาหาทิกาลํ นิรุทฺธํ ผลสมาปตฺติยา สมนนฺตรปจฺจโย, ตสฺมา อภินิเวสํ อกตฺวา พฺยญฺชนมตฺตโตเวตฺถ นานากรณํ ปเจฺจตพฺพํ, น อตฺถโตฯ ปุพฺพธมฺมนิโรธสฺส หิ ปจฺฉาชาตธมฺมุปฺปาทนสฺส จ อนฺตราภาเวน อุปฺปาทนสมตฺถตาย นิโรโธ อนนฺตรปจฺจยตา,

‘‘อิทมิโต อุฏฺฐํ, อิทํ เหฏฺฐา, อิทํ สมนฺตโต’’ติ อตฺตนา เอกตฺตํ อุปเนตฺวา วิย สุฏฺฐุ อนนฺตรภาเวน อุปฺปาเทตุํ สมตฺถํ หุตฺวา นิโรโธ สมนนฺตรปจฺจยตาติ เอวํ พฺยญฺชนมตฺตโตว เภโทฯ นิโรธปจฺจยสฺสปิ หิ เนวสญฺญานาสญฺญายตนสฺส อสญฺญุปฺปตฺติยา ปุริมสฺส จ จุติจิตฺตสฺส กาลนฺตเรปิ อุปฺปชฺชนฺตานํ ผลปฏิสนฺธีนํ อนฺตรา สมานชาติเยน อรูปธมฺเมน พฺยวธานาภาวโต ภินฺนชาติกานญฺจ รูปธมฺมานํ พฺยวธานกรเณ อสมตฺถตาย นิรนฺตรุปฺปาทเน เอกตฺตํ อุปเนตฺวา วิย อุปฺปาทเน จ สมตฺถตา อตฺถีติ เตสมฺปิ อนนฺตรสมนนฺตรปจฺจยตา ลพฺภติ, ตสฺมา ธมฺมโต อวิเสเสปิ ตถา ตถา พุชฺฌนกานํ เวเนยฺยานํ วเสน อุปสคฺคตฺถวิเสสมตฺตโตว เภโท ปเจฺจตโพฺพติฯ

อตฺตโน อนุปฺปตฺติยา สหุปฺปนฺนานมฺปิ อนุปฺปตฺติโต ปกาสสฺส ปทีโป วิย สหุปฺปนฺนานํ สหุปฺปาทภาเวน ปจฺจโย **สหชาตปจฺจโย,** อรูปิโน จตุกฺขนฺธา, จตฺตาโร มหาภูตา, ปฏิสนฺธิกฺขเณ วตฺถุวิปากา จ ธมฺมาฯ

อญฺญมญฺญํ อุปตฺถมฺภยมานํ ติทณฺฑํ วิย อตฺตโน อุปการกธมฺมานํ อุปตฺถมฺภกภาเวน ปจฺจโย **อญฺญมญฺญปจฺจโย**ฯ อญฺญมญฺญตาวเสเนว จ อุปการกตา อญฺญมญฺญปจฺจยตา, น สหชาตมเตฺตนาติ อยเมเตสํ ทฺวินฺนํ วิเสโสฯ ตถา หิ สหชาตปจฺจยภาวีเยว โกจิ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติ จิตฺตชรูปานํ สหชาตปจฺจยภาวิโน นามสฺส อุปาทารูปานํ สหชาตปจฺจยภาวีนํ มหาภูตานญฺจ อญฺญมญฺญปจฺจยภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ ยทิ หิ สหชาตภาเวเนว อตฺตโน อุปการกานํ อุปการกตา อญฺญมญฺญปจฺจยตา สิยา, ตทา สหชาตอญฺญมญฺญปจฺจเยหิ สมาเนหิ ภวิตพฺพนฺติฯ

จิตฺตกมฺมสฺส ปโฏ วิย สหชาตนามรูปานํ นิสฺสยภูตา จตุกฺขนฺธา, ตรุปพฺพตาทีนํ ปถวี วิย อาธารณโตเยว สหชาตรูปสตฺตวิญฺญาณธาตูนํ ยถากฺกมํ นิสฺสยา ภูตรูปํ, วตฺถุ จาติ อิเม **นิสฺสยปจฺจโย** นาม นิสฺสียติ นิสฺสิตเกหีติ กตฺวา, พลวภาเวน นิสฺสโย ปจฺจโย **อุปนิสฺสยปจฺจโย** อุป-สทฺทสฺส อติสยโชตกตฺตา, ตสฺส ปน เภทํ วกฺขติฯ

ฉ วตฺถูนิ, ฉ อารมฺมณานิ จาติ อิเม ปจฺจยุปฺปนฺนโต ปฐมํ อุปฺปชฺชิตฺวา ปวตฺตมานภาเวน อุปการโก **ปุเรชาตปจฺจโย**ฯ ปจฺฉาชาตปจฺจเย อสติ สนฺตานฏฺฐิติเหตุภาวํ อาคจฺฉนฺตสฺส กายสฺส อุปตฺถมฺภนภาเวน อุปการกา ปจฺฉาชาตา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา **ปจฺฉาชาตปจฺจโย**ฯ โส คิชฺฌโปตกสรีรานํ อาหาราสา เจตนา วิย ทฏฺฐโพฺพฯ

ปุริมปุริมปริจิตคโนฺถ วิย อุตฺตรอุตฺตรคนฺถสฺส กุสลาทิภาเวน อตฺตสทิสสฺส ปคุณพลวภาววิสิฏฺฐอตฺตสมานชาติยตาคาหณํ อาเสวนํ, เตน ปจฺจยา สชาติยธมฺมานํ สชาติยธมฺมาว **อาเสวนปจฺจโย**ฯ ภินฺนชาติกา หิ ภินฺนชาติเกหิ อาเสวนปคุเณน ปคุณพลวภาววิสิฏฺฐํ กุสลาทิภาวสงฺขาตํ อตฺตโน คตึ คาหาเปตุํ น สโกฺกนฺติ, น จ สยํ ตโต คณฺหนฺติ, เต ปน อนนฺตราตีตานิ โลกิยกุสลากุสลานิ เจว อนาวชฺชนกิริยชวนานิ จาติ ทฏฺฐพฺพํฯ จิตฺตปฺปโยคสงฺขาตกิริยาภาเวน สหชาตานํ นานากฺขณิกานํ วิปากานํ, กฏตฺตารูปานญฺจ อุปการิกา เจตนา **กมฺมปจฺจโย**ฯ

อตฺตโน นิรุสฺสาหสนฺตภาเวน สหชาตนามรูปานํ นิรุสฺสาหสนฺตภาวาย อุปการกา วิปากจิตฺตเจตสิกา **วิปากปจฺจโย**ฯ เต หิ ปโยเคน อสาเธตพฺพตาย กมฺมสฺส กฏตฺตา นิปฺผชฺชมานมตฺตโต นิรุสฺสาหสนฺตภาวา โหนฺติ, น กิเลสวูปสมสนฺตภาวาฯ ตถา สนฺตภาวโตเยว หิ ภวงฺ

คาทโย ทุพฺพิเญฺญยฺยาฯ อภินิปาตสมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณมตฺตา ปน วิปากา ทุพฺพิเญฺญยฺยาวฯ ชวนปฺปวตฺติยาว เนสํ รูปาทิคฺคหิตตา วิญฺญายติฯ

รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเตฺตน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา **อาหารปจฺจโย**ฯ สติปิ หิ ชนกภาเว อุปตฺถมฺภกตฺตเมว อาหารสฺส ปธานกิจฺจํฯ ชนยโนฺตปิ อาหาโร อวิเจฺฉทวเสน อุปตฺถเมฺภโนฺต ว ชเนตีติ อุปตฺถมฺภกภาโว ว อาหารภาโวฯ เตสุ เตสุ กิเจฺจสุ ปจฺจยุปฺปนฺนธเมฺมหิ อตฺตานํ อนุวตฺตาปนสงฺขาตาธิปติยเฏฺฐน ปจฺจโย **อินฺทฺริยปจฺจโย**ฯ

อารมฺมณูปนิชฺฌานลกฺขณูปนิชฺฌานวเสน อุปคนฺตฺวา อารมฺมณนิชฺฌานกา วิตกฺกาทโย **ฌานปจฺจโย**ฯ สุคติโต ปุญฺญโต, ทุคฺคหิโต ปาปโต วา นิยฺยานเฏฺฐน อุปการกา สมฺมาทิฏฺฐาทโย **มคฺคปจฺจโย**ฯ

ปรมตฺถโต ภินฺนาปิ เอกีภาวคตา วิย เอกุปฺปาทาทิภาวสงฺขาตสมฺปโยคลกฺขเณน อุปการกา นามธมฺมา ว **สมฺปยุตฺตปจฺจโย**ฯ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธตาย ยุตฺตาปิ สมานา วิปฺปยุตฺตภาเวน วิสํสฏฺฐตาย นานตฺตุปคมเนน อุปการกา วตฺถุจิตฺตเจตสิกา **วิปฺปยุตฺตปจฺจโย**ฯ

ปจฺจุปฺปนฺนสภาวสงฺขาเตน อตฺถิภาเวน ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อุปตฺถมฺภกเตฺตน อุปการกา ''สหชาตํ ปุเรชาต''นฺตฺยาทินา วกฺขมานธมฺมา **อตฺถิปจฺจโย**ฯ สติปิ หิ ชนกเตฺต ฐิติยํเยว สาติสโย อตฺถิปจฺจยานํ พฺยาปาโรติ อุปตฺถมฺภกตาว เตสํ คหิตาฯ เอกสฺมิํ ผสฺสาทิสมุทาเย ปวตฺตมาเน ทุติยสฺส อภาวโต อตฺตโน ฐิติยา โอกาสํ อลภนฺตานํ อนนฺตรมุปฺปชฺชมานกจิตฺตเจตสิกานํ โอกาสทานวเสน อุปการกา อนนฺตรนิรุทฺธา จิตฺตเจตสิกา **นตฺถิปจฺจโย**ฯ

อตฺตโน สภาวาวิคมเนน อปฺปวตฺตมานานํ วิคตภาเวน อุปการกาเยว ธมฺมา **วิคตปจฺจโย**ฯ นิโรธานุปคมนวเสน อุปการกา อตฺถิปจฺจยา ว **อวิคตปจฺจโย**ฯ สสภาวตามเตฺตน อุปการกตา อตฺถิปจฺจยตา, นิโรธานุปคมนวเสน อุปการกตา อวิคตปจฺจยตาติ ปจฺจยตาวิเสโส เนสํ ธมฺมาวิเสเสปิ ทฏฺฐโพฺพฯ ธมฺมานญฺหิ สมตฺถตาวิเสสํ สพฺพากาเรน ญตฺวา ภควตา จตุวีสติปจฺจยา เทสิตาติ ภควติ สทฺธาย ''เอวํ วิเสสา เอเต ธมฺมา''ติ สุตมยญาณํ อุปฺปาเทตฺวา จินฺตาภาวนามยญาเณหิ ตทภิสมยาย โยโค กรณีโยฯ อวิเสเสปิ หิ ธมฺมสามคฺคิยสฺส ตถา ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลานํ วเสน เหฏฺฐา วุโตฺตปิ ปจฺจโย ปุน ปการเนฺตน วุจฺจติ อเหตุกทุกํ วตฺวาปิ เหตุวิปฺปยุตฺตทุกํ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๕. **นามํ** จตุกฺขนฺธสงฺขาตํ นามํ ตาทิสเสฺสว **นามสฺส ฉธา** ฉหากาเรหิ ปจฺจโย โหติ, ตเทว **นามรูปีนํ** สมฺหิตานํ **ปญฺจธา** ปจฺจโย โหติ, **รูปสฺส ปุน** ภูตุปาทายเภทสฺส **เอกธา** ปจฺจโย โหติ, รูปญฺจ นามสฺส เอกธา ปจฺจโย, ปญฺญตฺตินามรูปานิ นามสฺส **ทฺวิธา** ทฺวิปฺปการา ปจฺจยา โหนฺติ, **ทฺวยํ** ปน นามรูปทฺวยํ สมฺหิตํ **ทฺวยสฺส** ตาทิสเสฺสว นามรูปทฺวยสฺส **นวธา** ปจฺจโย เจติ เอวํ ปจฺจยา ฉพฺพิธา ฐิตาฯ

๑๖. วิปากพฺยากตํ กมฺมวเสน วิปากภาวปฺปตฺตํ กมฺมเวคกฺขิตฺตปติตํ วิย หุตฺวา ปวตฺตมานํ อตฺตโน สภาวํ คาเหตฺวา ปริภาเวตฺวา เนว อญฺญํ ปวเตฺตติ, น จ ปุริมวิปากานุภาวํ คเหตฺวา อุปฺปชฺชติฯ ''น มคฺคปจฺจยา อาเสวเน เอก''นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒๒๑) วจนโต จ อเหตุกกิริเยสุ หสิตุปฺปาทเสฺสว อาเสวนตาอุทฺธรเณน อาวชฺชนทฺวยํ อาเสวนปจฺจโย น โหติ, ตสฺมา ชวนาเนว อาเสวนปจฺจยภาวํ คจฺฉนฺตีติ อาห **''ปุริมานิ ชวนานี''**ตฺยาทิฯ อวิเสสวจเน

เปตฺถ โลกิยกุสลากุสลาพฺยากตชวนาเนว ทฏฺฐพฺพานิ โลกุตฺตรชวนานํ อาเสวนภาวสฺส อนุทฺธฏตฺตาฯ

เอวญฺจ กตฺวา วุตฺตํ **ปฏฺฐานฏฺฐกถายํ** (ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ๑.๑๒) ‘‘โลกุตฺตโร ปน อาเสวนปจฺจโย นาม นตฺถี’’ติฯ ตตฺถ หิ กุสลํ ภินฺนชาติกสฺส ปุเรจรตฺตา น เตน อาเสวนคุณํ คณฺหาเปติ, ผลจิตฺตานิ จ ชวนวเสน อุปฺปชฺชมานานิปิ วิปากาพฺยากเต วุตฺตนเยน อาเสวนํ น คณฺหนฺติ, น จ อญฺญํ คาหาเปนฺติฯ ยมฺปิ ‘‘อาเสวนวินิมุตฺตํ ชวนํ นตฺถี’’ติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ, ตมฺปิ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ วิญฺญายติฯ อิตรถา อาจริยสฺส อสมเปกฺขิตาภิธายกตฺตปฺปสงฺโค สิยาฯ มโคฺค ปน โคตฺรภุโต อาเสวนํ น คณฺหาตีติ นตฺถิ ภูมิอาทิวเสน นานาชาติตาย อนธิเปฺปตตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **ปฏฺฐาเน** ‘‘โคตฺรภุ มคฺคสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย, โวทานํ มคฺคสฺส อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๖)ฯ เอกุปฺปาทาทิจตุพฺพิธสมฺปโยคลกฺขณาภาวโต สหุปฺปนฺนานมฺปิ รูปธมฺมานํ สมฺปยุตฺตปจฺจยตา นตฺถีติ วุตฺตํ **‘‘จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญ’’**นฺติฯ

๑๗. **เหตุฌานงฺคมคฺคงฺคานิ สหชาตานํ นาม รูปานนฺ**ติ ตโยเปเต ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานานํ, ปวตฺติยํ จิตฺตสมุฏฺฐานานญฺจ รูปานํ, อุภยตฺถ สหชาตานํ นามานญฺจ เหตาทิปจฺจเยน ปจฺจยา โหนฺติฯ ‘‘สหชาตรูปนฺติ หิ สพฺพตฺถ ปฏิสนฺธิยํ กมฺมสมุฏฺฐานานํ, ปวตฺติยํ จิตฺตสมุฏฺฐานาน’’นฺติ วกฺขติฯ **สหชาตา เจตนา**ติ อนฺตมโส จกฺขุวิญฺญาณาทีหิปิ สหชาตเจตนาฯ **สหชาตานํ นาม รูปานนฺ**ติ สพฺพาปิ เจตนา นามานํ, ปฏิสนฺธิสหคตา เจตนา กมฺมสมุฏฺฐานรูปานํ, ปวตฺติยํ รูปสมุฏฺฐาปกจิตฺตสหคตา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานรูปานญฺจฯ **นานากฺขณิกา เจตนา**ติ วิปากกฺขณโต นานากฺขเณ อตีตภวาทีสุ นิพฺพตฺตา กุสลากุสลเจตนาฯ **นามรูปานนฺ**ติ อุภยตฺถาปิ นามรูปานํฯ **วิปากกฺขนฺธา**ติ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณาทิกา วิปากา อรูปกฺขนฺธาฯ กมฺมสมุฏฺฐานมฺปิ หิ รูปํ วิปากโวหารํ น ลภติ อรูปธมฺมภาเวน, สารมฺมณภาเวน จ กมฺมสทิเสสุ อรูปธเมฺมเสฺวว วิปาก-สทฺทสฺส นิรุฬฺหตฺตาฯ

๑๘. **ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺสา**ติ ปจฺจยธมฺมโต ปุเร อุปฺปนฺนสฺส อิมสฺส รูปกายสฺสฯ กถํ ปน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปุเร นิพฺพตฺติยํ ปจฺฉาชาตสฺส ปจฺจยตาติ? นนุ วุตฺตํ ‘‘ปจฺฉาชาตปจฺจเย อสติ สนฺตานฏฺฐิติเหตุกภาวํ อาคจฺฉนฺตสฺสา’’ติ, ตสฺมา สนฺตานปฺปวตฺตสฺส เหตุภาวุปตฺถมฺภเน อิมสฺส พฺยาปาโรติ น โกจิ วิโรโธฯ

๑๙. ปฏิสนฺธิยํ จกฺขาทิวตฺถูนํ อสมฺภวโต, สติ จ สมฺภเว ตํตํวิญฺญาณานํ ปจฺจยภาวานุปคมนโต, หทยวตฺถุโน จ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน สหุปฺปนฺนสฺส ปุเรชาตกตาภาวโต วุตฺตํ **‘‘ฉวตฺถูนิ ปวตฺติย’’**นฺติฯ **‘‘ปญฺจารมฺมณานิ ปญฺจวิญฺญาณวีถิยา’’**ติ จ อิทํ อารมฺมณปุเรชาตนิเทฺทเส อาคตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปญฺหาวาเร** ปน ‘‘เสกฺขา วา ปุถุชฺชนา วา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺตี’’ตฺยาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๔) อวิเสเสน ปจฺจุปฺปนฺนจกฺขาทีนมฺปิ คหิตตฺตา ธมฺมารมฺมณมฺปิ อารมฺมณปุเรชาตํ มโนวิญฺญาณวีถิยา ลพฺภติฯ อตฺถโต เหตํ สิทฺธํ, ยํ ปจฺจุปฺปนฺนธมฺมารมฺมณํ คเหตฺวา มโนทฺวาริกวีถิ ปวตฺตติ, ตํ ตสฺส อารมฺมณปุเรชาตํ โหตีติฯ

๒๒. ปกติยา เอว ปจฺจยนฺตรรหิเตน อตฺตโน สภาเวเนว อุปนิสฺสโย **ปกตูปนิสฺสโย**ฯ อารมฺมณานนฺตเรหิ อสํมิโสฺส ปุถเคว โกจิ อุปนิสฺสโยติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ปกโต อุปนิสฺสโย **ปกตูปนิสฺสโยฯ ปกโต**ติ เจตฺถ ป-กาโร อุปสโคฺค, โส อตฺตโน ผลสฺส อุปฺปาทนสมตฺถภา

เวน สนฺตาเน นิปฺผาทิตภาวํ, อาเสวิตภาวญฺจ ทีเปติ, ตสฺมา อตฺตโน สนฺตาเน นิปฺผนฺน ราคาทิ, สทฺธาทิ, อุปเสวิโต วา อุตุโภชนาทิ ปกตูปนิสฺสโยฯ ตถา เจว นิทฺทิสติฯ

๒๓. **ครุกต**นฺติ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขิตํฯ ตถา หิ ‘‘ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขตี’’ตฺยาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๓) ทานสีลอุโปสถกมฺมปุเพพกตสุจิณฺณฌานโคตฺรภุโวทานมคฺคาทีนิ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขณวเสน อสฺส นิเทฺทโส ปวโตฺตฯ

๒๔. ‘‘ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ขนฺธานํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย’’ตฺยาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓) นเยน อนนฺตรปจฺจเยน สทฺธึ นานตฺตํ อกตฺวา อนนฺตรูปนิสฺสยสฺส อาคตตฺตา วุตฺตํ **‘‘อนนฺตรนิรุทฺธา’’**ตฺยาทิฯ เอวํ สเนฺตปิ อตฺตโน อนนฺตรํ อนุรูปจิตฺตุปฺปาทวเสน อนนฺตรปจฺจโย, พลวการณวเสน อนนฺตรูปนิสฺสยปจฺจโยติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

๒๕. ยถารหํ อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ ราคาทโย…เป.… เสนาสนญฺจาติ โยชนาฯ ราคาทโย หิ อชฺฌตฺตํ นิปฺผาทิตา, ปุคฺคลาทโย พหิทฺธา เสวิตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ อาจริเยน –

> ‘‘ราคสทฺธาทโย ธมฺมา, อชฺฌตฺตมนุวาสิตา;
> สตฺตสงฺขารธมฺมา จ, พหิโทฺธปนิเสวิตา’’ติฯ (นาม. ปริ. ๘๒๗);

อถ วา อชฺฌตฺตญฺจ พหิทฺธา จ กุสลาทิธมฺมานนฺติ ยถาลฺฐิตวเสเนว โยชนา อตฺตโน หิ ราคาทโย จ อตฺตโน กุสลาทิธมฺมานํ กลฺยาณมิตฺตสฺส สทฺธาทิเก นิสฺสาย กุสลํ กโรนฺตานํ ปเรสญฺจ นิสฺสยา โหนฺติฯ

ตตฺถ กามราคาทโย นิสฺสาย กามภวาทีสุ นิพฺพตฺตนตฺถํ, ราคาทิวูปสมตฺถญฺจ ทานสีลอุโปสถชฺฌานาภิญฺญาวิปสฺสนามคฺคภาวนา, ราคาทิเหตุกา จ อุปรูปริราคาทโย โหนฺตีติ ยถารหํ ทฎฺฐพฺพํฯ ยํ ยญฺหิ นิสฺสาย ยสฺส ยสฺส สมฺภโว, ตํ ตํ ตสฺส ตสฺส ปกตูปนิสฺสโย โหติฯ ปจฺจยมหาปเทโส เหส, ยทิทํ ‘‘อุปนิสฺสยปจฺจโย’’ติ วุตฺตํฯ ตถา จาห **‘‘พหุธา โหติ ปกตูปนิสฺสโย’’**ติฯ **สทฺธาทโย**ติ สีลสุตจาคปญฺญาฯ อตฺตโน สทฺธาทิกญฺหิ อุปนิสฺสาย อตฺตโน ทานสีลาทโย, ตถา กลฺยาณมิตฺตานํ สทฺธาทโย อุปนิสฺสาย ปเรสญฺจ ทานสีลาทโย โหนฺตีติ ปากฎเมตํฯ **สุขํ ทุกฺข**นฺติ กายิกํ สุขํ ทุกฺขํฯ **ปุคฺคโล**ติ กลฺยาณมิตฺตาทิปุคฺคโลฯ **โภชน**นฺติ สปฺปายาทิโภชนํ, **อุตุ**ปิ ตาทิโสวฯ

๒๗. ‘‘อธิปติ…เป.… ปจฺจยา โหนฺตี’’ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรตุํ **‘‘ตตฺถ ครุกตมารมฺมณ’’**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ **ครุกตมารมฺมณ**นฺติ ปจฺจเวกฺขณอสฺสาทาทินา ครุกตํ อารมฺมณํฯ ตญฺหิ ฌานมคฺคผลวิปสฺสนานิพฺพานาทิเภทํ ปจฺจเวกฺขณอสฺสาทาทิมคฺคผลาทิธเมฺม อตฺตาธีเน กโรตีติ อารมฺมณาธิปติ นามฯ ครุกาตพฺพตามเตฺตน อารมฺมณาธิปติฯ ครุกโตปิ พลวการณเฏฺฐน อารมฺมณูปนิสฺสโยติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ **สหชาตา…เป.… นามรูปาน**นฺติ ฉนฺทจิตฺตวีริยวีมํสานํ, วเสน จตุพฺพิโธปิ สหชาตาธิปติ ยถารหํ สหชาตนามรูปานํ ปวตฺติยํเยว สหชาตาธิปติวเสน ปจฺจโยฯ

๒๘. รูปธมฺมสฺส อรูปธมฺมํ ปติ สหชาตปจฺจยตา ปฏิสนฺธิยํ วตฺถุวเสน วุตฺตาติ อาห **‘‘วตฺถุวิปากา อญฺญมญฺญ’’**นฺติ –

๓๐. ยสฺมา ปน อญฺญมญฺญุปตฺถมฺภนวเสเนว อญฺญมญฺญปจฺจยตา, น สหชาตมตฺตโตติ ปวตฺติยํ รูปํ นามานํ อญฺญมญฺญปจฺจโย น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา อญฺญมญฺญ"**นฺติฯ ตถา อุปาทารูปานิ จ ภูตรูปานํ อญฺญมญฺญปจฺจยา น โหนฺตีติ วุตฺตํ **"มหาภูตา อญฺญมญฺญ"**นฺติฯ

๓๑. นนุ จ ''อรูปิโน อาหารา สหชาตานํ นามรูปาน''นฺติ วุตฺตํ, เอวญฺจ สติ อสญฺญีนํ สหชาตาหารสฺส อสมฺภวโต ''สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา''ติ กถมิทํ นียตีติ? วุจฺจเต – มโนสเญฺจตนาหารวสปฺปวตฺตสฺส กมฺมสฺส , ตํสหคตานมฺปิ วา เสสาหารานํ กมฺมูปนิสฺสยปจฺจเยหิ ปจฺจยตฺตปริยายํ คเหตฺวา สพฺพสตฺตานํ อาหารฏฺฐิติกตา วุตฺตา, น อาหารปจฺจยภาวโตติฯ

๓๒. ''ปญฺจ ปสาทา''ตฺยาทีสุ นนุ อิตฺถินฺทฺริยปุริสินฺทฺริยา น คหิตาติ? สจฺจํ น คหิตาฯ ยทิปิ เตสํ ลิงฺคาทีหิ อนุวตฺตนียตา อตฺถิ, สา ปน น ปจฺจยภาวโตฯ ยถา หิ ชีวิตาหารา เยสํ ปจฺจยา โหนฺติ, เตสํ อนุปาลกา อุปตฺถมฺภกา อตฺถิ, อวิคตปจฺจยภูตา จ โหนฺติ, น เอวํ อิตฺถิปุริสภาวา ลิงฺคาทีนํ เกนจิ อุปกาเรน อุปการา โหนฺติฯ เกวลํ ปน ยถาสเกเหว กมฺมาทิปจฺจเยหิ ปวตฺตมานํ ลิงฺคาทีนํ ยถา อิตฺถาทิคฺคหณสฺส ปจฺจยภาโว โหติ, ตโต อเญฺญนากาเรน ตํ-สหิตสนฺตาเน อปฺปวตฺติโต ลิงฺคาทีหิ อนุวตฺตนียตา, อินฺทฺริยตา จ เนสํ วุจฺจติ, ตสฺมา น เตสํ อินฺทฺริยปจฺจยภาโว วุโตฺตฯ

๓๓. เยสํ นามานํ จกฺขาทีนํ อพฺภนฺตรโต นิกฺขมนฺตานํ วิย ปวตฺตานํ, เยสญฺจ รูปานํ นามสนฺนิสฺสเยเนว อุปฺปชฺชมานานํ สมฺปโยคาสงฺกา โหติ, เตสเมว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตาฯ รูปานํ ปน รูเปหิ สาสงฺกา นตฺถิฯ วตฺถุสนฺนิสฺสเยเนว ชายนฺตานํ วิสยภาวมตฺตํ อารมฺมณนฺติ เตนาปิ เตสํ สมฺปโยคาสงฺกา นตฺถีติ เยสํ สมฺปโยคาสงฺกา อตฺถิ, เตสเมว วิปฺปยุตฺตปจฺจยตาปิ วุตฺตาติ อาห **"โอกฺกนฺติกฺขเณ วตฺถุ"**ตฺยาทิฯ

๓๔. **สพฺพถา** สพฺพากาเรน ยถารหํ นามวเสน วุตฺตํ ติวิธํ สหชาตํ, ทุวิธํ ปุเรชาตํ, เอกวิธํ ปจฺฉาชาตญฺจ ปจฺจยชาตํ, อาหาเรสุ กพฬีการโร อาหาโร, รูปชีวิตินฺทฺริยนฺติ อยํ ปญฺจวิโธปิ อตฺถิปจฺจโย, อวิคตปจฺจโย จ โหติฯ ปจฺจุปฺปนฺนสภาเวน อตฺถิภาเวน ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อุปตฺถมฺภกตฺตา อตฺถิภาวาภาเวน อนุปการกานเมว อตฺถิภาเวน อุปการกตา อตฺถิปจฺจยภาโวติ นตฺถิ นิพฺพานสฺส สพฺพทา ภาวิโน อตฺถิปจฺจยตา, อวิคตปจฺจยตา จฯ อุปฺปาทาทิยุตฺตานํ วา นตฺถิภาโวปการกตาวิรุโทฺธ, วิคตภาโวปการกตาวิรุโทฺธ จ อุปการกภาโว อตฺถิปจฺจยตาทิกาติ น ตสฺส ตปฺปจฺจยตฺตปฺปสโงฺคฯ รูปชีวิตินฺทฺริยเญฺจตฺถ โอชา วิย ฐิติกฺขเณว อุปการกตฺตา สหชาตปจฺจเยสุ น คยฺหตีติ วิสุํ วุตฺตํฯ

๓๕. อิทานิ สเพฺพปิ ปจฺจยา สเงฺขปโตปิ จตุธาเยวาติ ทเสฺสตุํ **"อารมฺมณู...เป.... คจฺฉนฺตี"**ติ วุตฺตํฯ น หิ โส โกจิ ปจฺจโย อตฺถิ, โย จิตฺตเจตสิกานํ อารมฺมณภาวํ น คเจฺฉยฺย, สกสกปจฺจยุปฺปนฺนสฺส จ อุปนิสฺสยภาวํ น คจฺฉติ, กมฺมเหตุกตฺตา จ โลกปฺปวตฺติยา ผลเหตูปจารวเสน สเพฺพปิ กมฺมสภาวํ นาติวตฺตนฺติ, เต จ ปรมตฺถโต โลกสมฺมุติวเสน จ วิชฺชมานาเยวาติ สเพฺพปิ จตูสุ สโมธานํ คจฺฉนฺติฯ

๓๖. อิทานิ ยํ วุตฺตํ ตตฺถ ตตฺถ ''สหชาตรูป''นฺติ, ตํ สพฺพํ น อวิเสสโต ทฏฺฐพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **"สหชาตรูป"**นฺตฺยาทิ วุตฺตํฯ ปฏิสนฺธิยญฺหิ จิตฺตสมุฏฺฐานรูปาภาวโต ปวตฺติยํ กมฺมสมุฏฺฐานานญฺจ จิตฺตเจตสิเกหิ สหุปฺปตฺตินิยมาภาวโต สหชาตรูปนฺติ สพฺพตฺถาปิ ปวเตฺต

จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ, ปฏิสนฺธิยํ กฏตฺตารูปสงฺขาตกมฺมชรูปานญฺจ วเสน ทุวิธํ โหติฯ กมฺมสฺส กตตฺตา นิพฺพตฺตมานานิ รูปานิ **กฏตฺตารูปานิ**ฯ

๓๗. **อิติ** เอวํ วุตฺตนเยน **สมฺภวา** ยถาสมฺภวํ **เตกาลิกา** อนนฺตรสมนนฺตรอาเสวนนตฺถิวิคตวเสน ปญฺจนฺนํ อตีตกาลิกานํ, กมฺมปจฺจยสฺส อตีตวตฺตมานวเสน ทฺวิกาลิกสฺส, อารมฺมณอธิปติอุปนิสฺสยปจฺจยานํ ติกาลิกานํ , อิตเรสํ ปนฺนรสนฺนํ ปจฺจุปฺปนฺนกาลิกานญฺจ วเสน กาลตฺตยวโนฺต, นิพฺพานปญฺญตฺติวเสน กาลวิมุตฺตา จ, จกฺขาทิราคาทิสทฺธาทิวเสน อชฺฌตฺติกา จ, ปุคฺคลอุตุโภชนาทิวเสน ตโต พหิทฺธา จ, ปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน สงฺขตา จ, **กถา** ตปฺปฏิปกฺขภาเวน อสงฺขตา จ ธมฺมา ปญฺญตฺตินามรูปานํ วเสน สเงฺขปโต ติวิธา ฐิตา สพฺพถา **ปฏฺฐาเน** อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐาเน ปกรเณ จตุวีสติสงฺขาตา ปจฺจยา นามาติ โยชนาฯ

๓๘. **ตตฺถาติ** เตสุ ปญฺญตฺตินามรูเปสุฯ

ปฏฺฐานนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺญตฺติเภทวณฺณนา

๓๙. วจนียวาจกเภทา ทุวิธา ปญฺญตฺตีติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปิยตฺตา”**ตฺยาทิฯ **ปญฺญาปิยตฺตา**ติ เตน เตน ปกาเรน ญาเปตพฺพตฺตา, อิมินา รูปาทิธมฺมานํ สมูหสนฺตานาทิอวตฺถาวิเสสาทิเภทา สมฺมุติสจฺจภูตา อุปาทาปญฺญตฺติสงฺขาตา อตฺถปญฺญตฺติ วุตฺตาฯ สา หิ นามปญฺญตฺติยา ปญฺญาปียติฯ **ปญฺญาปนโต**ติ ปกาเรหิ อตฺถปญฺญตฺติยา ญาปนโตฯ อิมินา หิ ปญฺญาเปตีติ ‘‘ปญฺญตฺตี’’ติ ลทฺธนามานํ อตฺถานํ อภิธานสงฺขาตา นามปญฺญตฺติ วุตฺตาฯ

๔๐. **ภูตปริณามาการมุปาทายา**ติ ปถวาทิกานํ มหาภูตานํ ปพนฺธวเสน ปวตฺตมานานํ ปตฺถฏสงฺคหตาทิอากาเรน ปริณามาการํ ปริณตภาวสงฺขาตํ อาการํ อุปาทาย นิสฺสยํ กตฺวาฯ **ตถา ตถา**ติ ภูมาทิวเสนฯ **ภูมิปพฺพตาทิกา**ติ ภูมิปพฺพตรุกฺขาทิกา สนฺตานปญฺญตฺติฯ **สมฺภารสนฺนิเวสาการ**นฺติ ทารุมตฺติกาตนฺตาทีนํ สมฺภารานํ อุปกรณานํ สนฺนิเวสาการํ รจนาทิวิสิฏฺฐตํตํสณฺฐานาทิอาการํฯ **รถสกฏาทิกา**ติ รถสกฏคามฆฏปฏาทิกา สมูหปญฺญตฺติฯ **จนฺทาวฏฺฏนาทิก**นฺติ จนฺทิมสูริยนกฺขตฺตานํ สิเนรุํ ปทกฺขิณวเสน อุทยาทิอาวฏฺฏนาการํฯ **ทิสากาลาทิกา**ติ ปุรตฺถิมทิสาทิกา ทิสาปญฺญตฺติ, ปุพฺพณฺหาทิกา กาลปญฺญตฺติ, มาโสตุเวสาขมาสาทิกา ตํตํนามวิสิฏฺฐา มาสาทิปญฺญตฺติ จฯ **อสมฺผุฏฺฐาการ**นฺติ ตํตํรูปกลาเปหิ อสมฺผุฏฺฐํ สุสิราทิอาการํฯ **กูปคุหาทิกา** ติ กูปคุหฉิทฺทาทิกา อากาสปญฺญตฺติฯ **ตํตํภูตนิมิตฺต**นฺติ ปถวีกสิณาทิตํตํภูตนิมิตฺตํฯ **ภาวนาวิเสส**นฺติ ปริกมฺมาทิเภทํ ภาวนาย ปพนฺธวิเสสํฯ **กสิณนิมิตฺตาทิกา**ติ กสิณาสุภนิมิตฺตาทิเภทา โยคีนํ อุปฏฺฐิตา อุคฺคหปฏิภาคาทิเภทา นิมิตฺตปญฺญตฺติฯ **เอวมาทิปฺปเภทา**ติ กสิณุคฺฆาฏิมากาสนิโรธกสิณาทิเภทา จฯ **อตฺถจฺฉายากาเรนา**ติ ปรมตฺถธมฺมสฺส ฉายากาเรน ปฏิภาคากาเรนฯ

๔๑. **นามนามกมฺมาทินาเมนา**ติ นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนํ อภิลาโปติ อิเมหิ ฉหิ นาเมหิฯ ตตฺถ อเตฺถสุ นมตีติ **นามํ**ฯ ตํ อนฺวตฺถรุฬฺหีวเสน ทุวิธํ, สามญฺญคุณกิริยายทิจฺฉาวเสน จตุพฺพิธํฯ นามเมว **นามกมฺมํ**ฯ ตถา **นามเธยฺยํ**ฯ อกฺขรทฺวาเรน อตฺถํ นีหริตฺวา อุตฺติ กถนํ **นิรุตฺติ,** อตฺถํ พฺยญฺชยตีติ **พฺยญฺชนํ**ฯ อภิลปตีติ **อภิลาโป,** สทฺทคตอกฺขรสนฺนิเวสกฺกโมฯ สา ปนายํ นามปญฺญตฺติ วิชฺชมานอวิชฺชมานตทุภยสํโยควเสน ฉพฺพิธา

โหตีติ ทเสฺสตุํ **“วิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ตฺยาทิ วุตฺตํ, **เอตาย ปญฺญาเปนฺตี**ติ ‘‘รูปเวทนา’’ตฺยาทินา ปกาเสนฺติฯ

๔๒. **อุภินฺน**นฺติ วิชฺชมานาวิชฺชมานานํ ทฺวินฺนํฯ ปญฺจาภิญฺญา, อาสวกฺขยญาณนฺติ ฉ อภิญฺญา อสฺสาติ **ฉฬภิโญฺญ**ฯ เอตฺถ จ อภิญฺญานํ วิชฺชมานตฺตา, ตปฺปฏิลาภิโน ปุคฺคลสฺส อวิชฺชมานตฺตา จ อยํ **วิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ** นามฯ ตถา อิตฺถิยา อวิชฺชมานตฺตา, สทฺทสฺส จ วิชฺชมานตฺตา อิตฺถิสโทฺทติ **อวิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ**ฯ ปสาทจกฺขุโน, ตนฺนิสฺสิตวิญฺญาณสฺส จ วิชฺชมานตฺตา จกฺขุวิญฺญาณนฺติ **วิชฺชมาเนน วิชฺชมานปญฺญตฺติ** ฯ รโญฺญ จ ปุตฺตสฺส จ สมฺมุติสจฺจภูตตฺตา ราชปุโตฺตติ **อวิชฺชมาเนน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ**ฯ

๔๓. **วจีโฆสานุสาเรนา**ติ ภูมิปพฺพตรูปเวทนาทิวจีมยสทฺทสฺส อนุสาเรน อนุคมเนน อนุสฺสรเณน อารมฺมณกรเณน ปวตฺตาย **โสตวิญฺญาณวีถิยา** ปวตฺติโต อนนฺตรํ อุปฺปนฺนสฺส มโนทฺวารสฺส นามจินฺตนาการปฺปวตฺตสฺส มโนทฺวาริกวิญฺญาณสนฺตานสฺส ‘‘อิทมีทิสสฺส อตฺถสฺส นาม’’นฺติ ปุเพฺพเยว คหิตสเงฺกโตปนิสฺสยสฺส **โคจรา** อารมฺมณภูตา **ตโต** นามคฺคหณโต ปรํ **ยสฺสา** สมฺมุติปรมตฺถวิสยาย นามปญฺญตฺติยา **อนุสาเรน** อนุคมเนน **อตฺถา** สมฺมุติปรมตฺถเภทา วิญฺญายนฺติ, **สายํ** ภูมิปพฺพตรูปเวทนาทิกา ปญฺญาเปตพฺพตฺถปญฺญาปิกา **โลกสเงฺกเตน นิมฺมิตา** โลกโวหาเรน สิทฺธา, มโนทฺวารคฺคหิตา อกฺขราวลิภูตา **ปญฺญตฺติ วิเญฺญยฺยา** ปญฺญาปนโต ปญฺญตฺติสงฺขาตา นามปญฺญตฺตีติ วิเญฺญยฺยาฯ

เอตฺถ จ โสตวิญฺญาณวีถิยา อนนฺตรภาวินิํ มโนทฺวาริกวีถิมฺปิ โสตวิญฺญาณวีถิคฺคหเณเนว สงฺคเหตฺวา ‘‘โสตวิญฺญาณวีถิยา’’ติ วุตฺตํฯ ฆฏาทิสทฺทญฺหิ สุณนฺตสฺส เอกเมกํ สทฺทํ อารพฺภ ปจฺจุปฺปนฺนาตีตารมฺมณวเสน เทฺว เทฺว ชวนวารา, พุทฺธิยา คหิตนามปณฺณตฺติภูตํ อกฺขราวลิมารพฺภ เอโกติ เอวํ โสตวิญฺญาณวีถิยา อนนฺตราย อตีตสทฺทารมฺมณาย ชวนวีถิยา อนนฺตรํ นามปญฺญตฺติยา คหณํ, ตโต ปรํ อตฺถาวโพโธติ อาจริยาฯ

ปญฺญตฺติเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

ปจฺจยปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. กมฺมฏฺฐานปริเจฺฉทวณฺณนา

๑. **อิโต** ปจฺจยนิเทฺทสโต ปรํ นีวรณานํ สมนเฏฺฐน **สมถ**สงฺขาตานํ, อนิจฺจาทิวิวิธาการโต ทสฺสนเฏฺฐน **วิปสฺสนา**สงฺขาตานญฺจ ทุวินฺนํ **ภาวนานํ** ทุวิธมฺปิ **กมฺมฏฺฐานํ** ทุวิธภาวนากมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย กมฺมฏฺฐานภูตมารมฺมณํ อุตฺตรุตฺตรโยคกมฺมสฺส ปทฏฺฐานตาย กมฺมฏฺฐานภูตํ ภาวนาวีถิญฺจ **ยถากฺกมํ** สมถวิปสฺสนานุกฺกเมน ปวกฺขามีติ โยชนาฯ

สมถกมฺมฏฺฐานํ

จริตเภทวณฺณนา

๓. ราโค ว จริตา ปกตีติ **ราคจริตา**ฯ เอวํ **โทสจริตา**ทโยปิฯ **จริตสงฺคโห**ติ มูลจริตวเสน ปุคฺคลสงฺคโห, สํสคฺควเสน ปน เตสฏฺฐิ จริตา โหนฺติฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘ราคาทิเก ติเก สตฺต, สตฺต สทฺธาทิเก ติเก;
> เอกทฺวิติกมูลมฺหิ, มิสฺสโต สตฺตสตฺตก’’นฺติฯ

เอตฺถ หิ ราคจริตา โทสจริตา โมหจริตา ราคโทสจริตา ราคโมหจริตา โทสโมหจริตา ราคโทสโมหจริตาติ เอวํ ราคาทิเก ติเก สตฺตกเมกํฯ ตถา สทฺธาจริตา พุทฺธิจริตา วิตกฺกจริตา สทฺธาพุทฺธิจริตา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺกจริตา พุทฺธิวิตกฺกจริตา สทฺธาพุทฺธิวิตกฺกจริตาติ สทฺธาทิเกปิ ติเก เอกนฺติ เอวํ เทฺว ติเก อมิเสฺสตฺวา จุทฺทส จริตา โหนฺติฯ ราคาทิติเก ปน เอกทฺวิติกมูลวเสน สทฺธาทิติเกน สห โยชิเต ราคสทฺธาจริตา ราคพุทฺธิจริตา ราควิตกฺกจริตา ราคสทฺธาพุทฺธิจริตา ราคสทฺธาวิตกฺกจริตา ราคพุทฺธิวิตกฺกจริตา ราคสทฺธาพุทฺธิวิตกฺกจริตาติ ราคมูลนเย เอกํ สตฺตกํ, ตถา ‘‘โทสสทฺธาจริตา โทสพุทฺธิจริตา โทสวิตกฺกจริตา’’ตฺยาทินา โทสมูลนเยปิ เอกํ, ‘‘โมหสทฺธาจริตา’’ตฺยาทินา โมหมูลนเยปิ เอกนฺติ เอวํ เอกมูลนเย สตฺตกตฺตยํ โหติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ ทฺวิมูลกนเยปิ ‘‘ราคโทสสทฺธาจริตา ราคโทสพุทฺธิจริตา ราคโทสวิตกฺกจริตา’’ตฺยาทินา สตฺตกตฺตยํฯ ติมูลกนเย ปน ‘‘ราคโทสโมหสทฺธาจริตา’’ตฺยาทินา เอกํ สตฺตกนฺติ เอวํ มิสฺสโต สตฺตสตฺตกวเสน เอกูนปญฺญาส จริตา โหนฺติฯ อิติ อิมา เอกูนปญฺญาส, ปุริมา จ จุทฺทสาติ เตสฏฺฐิ จริตา ทฏฺฐพฺพาฯ เกจิ ปน ทิฏฺฐิยา สทฺธึ ‘‘จตุสฏฺฐี’’ติ วเณฺณนฺติฯ

จริตเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภาวนาเภทวณฺณนา

๔. ภาวนาย ปฏิสงฺขารกมฺมภูตา, อาทิกมฺมภูตา วา ปุพฺพภาคภาวนา **ปริกมฺมภาวนา** นามฯ นีวรณวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐาย โคตฺรภูปริโยสานา กามาวจรภาวนา **อุปจารภาวนา** นามฯ อปฺปนาย สมีปจาริตฺตา คามูปจาราทโย วิยฯ มหคฺคตภาวปฺปตฺตา **อปฺปนาภาวนา** นาม อปฺปนาสงฺขาตวิตกฺกปมุขตฺตา ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมหิ อารมฺมเณ อเปฺปโนฺต วิย ปวตฺตตีติ วิตโกฺก **อปฺปนา**ฯ ตถา หิ โส ‘‘อปฺปนา พฺยปฺปนา’’ติ (ธ. ส. ๗) นิทฺทิโฏฺฐฯ ตปฺปมุขตาวเสน ปน สเพฺพปิ มหคฺคตานุตฺตรฌานธมฺมา ‘‘อปฺปนา’’ติ วุจฺจนฺติฯ

ภาวนาเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิมิตฺตเภทวณฺณนา

๕. ปริกมฺมสฺส นิมิตฺตํ อารมฺมณตฺตาติ **ปริกมฺมนิมิตฺตํ,** กสิณมณฺฑลาทิฯ ตเทว จกฺขุนา ทิฏฺฐํ วิย มนสา อุคฺคเหตพฺพํ นิมิตฺตํ, อุคฺคณฺหนฺตสฺส วา นิมิตฺตนฺติ **อุคฺคหนิมิตฺตํ**ฯ ตปฺปฏิภาคํ วณฺณาทิกสิณโทสรหิตํ นิมิตฺตํ อุปจารปฺปนานํ อารมฺมณตฺตาติ **ปฏิภาคนิมิตฺตํ**ฯ

๖. ปถวีเยว กสิณํ เอกเทเส อฏฺฐตฺวา อนนฺตสฺส ผริตพฺพตาย สกลเฏฺฐนาติ **ปถวีกสิณํ,** กสิณมณฺฑลํฯ ปฏิภาคนิมิตฺตํ, ตทารมฺมณญฺจ ฌานํ ‘ปถวีกสิณ’นฺติ วุจฺจติฯ ตถา **อาโปกสิณา**ทีสุปิฯ ตตฺถ ปถวาทีนิ จตฺตาริ ภูตกสิณานิฯ นีลาทีนิ จตฺตาริ วณฺณกสิณานิ, ปริจฺฉินฺนากาโส อากาสกสิณํ, จนฺทาทิอาโลโก อาโลกกสิณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๗. อุทฺธํ ธุมาตํ สูนํ ฉวสรีรํ อุทฺธุมาตํ, ตเทว กุจฺฉิตเฏฺฐน**อุทฺธุมาตกํ**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ เสตรตฺตาทินา วิมิสฺสิตํ เยภุเยฺยน นีลวณฺณํ ฉวสรีรํ **วินีลกํ** วิเสสโต นีลกนฺติ กตฺวาฯ วิสฺสวนฺตปุพฺพกํ **วิปุพฺพกํ**ฯ มเชฺฌ ทฺวิธา ฉินฺนํ **วิจฺฉิทฺทกํ**ฯ โสณสิงฺคาลาทีหิ วิวิธากาเรน ขายิตํ **วิกฺขายิตกํ**ฯ โสณสิงฺคาลาทีหิ วิวิเธนากาเรน ขณฺฑิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ขิตฺตํ **วิกฺขิตฺตกํ**ฯ กากปทาทิอากาเรน สเตฺถน หนิตฺวา วิวิธํ ขิตฺตํ **หตวิกฺขิตฺตกํ**ฯ โลหิตปคฺฆรณกํ **โลหิตกํ**ฯ กิมิกุลปคฺฆรณกํ **ปุฬวกํ**ฯ อนฺตมโส เอกมฺปิ อฏฺฐิ **อฏฺฐิกํ**ฯ

๘. อนุ อนุ สรณํ อนุสฺสติ, อรหตาทิพุทฺธคุณารมฺมณา อนุสฺสติ **พุทฺธานุสฺสติ**ฯ สฺวากฺขาตตาทิธมฺมคุณารมฺมณา อนุสฺสติ **ธมฺมานุสฺสติ**ฯ สุปฺปฏิปนฺนตาทิสํฆคุณารมฺมณา อนุสฺสติ **สํฆานุสฺสติ**ฯ อขณฺฑตาทินา สุปริสุทฺธสฺส อตฺตโน สีลคุณสฺส อนุสฺสรณํ **สีลานุสฺสติ**ฯ วิคตมลมเจฺฉรตาทิวเสน อตฺตโน จาคานุสฺสรณํ **จาคานุสฺสติ**ฯ ‘‘เยหิ สทฺธาทีหิ สมนฺนาคตา เทวา เทวตฺตํ คตา, ตาทิสา คุณา มยิ สนฺตี’’ติ เอวํ เทวตา สกฺขิฏฺฐาเน ฐเปตฺวา อตฺตโน สทฺธาทิคุณานุสฺสรณํ **เทวตานุสฺสติ**ฯ สพฺพทุกฺขูปสมภูตสฺส นิพฺพานสฺส คุณานุสฺสรณํ **อุปสมานุสฺสติ**ฯ ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทภูตสฺส มรณสฺส อนุสฺสรณํ **มรณานุสฺสติ**ฯ เกสาทิกายโกฏฺฐาเส คตา ปวตฺตา สติ **กายคตาสติ**ฯ อานญฺจ อปานญฺจ อานาปานํ, อสฺสาสปสฺสาสา, ตทารมฺมณา สติ **อานาปานสฺสติ**ฯ

๙. มิชฺชติ สินิยฺหตีติ **เมตฺตา,** มิเตฺตสุ ภวาติ วา **เมตฺตา,** สา สตฺตานํ หิตสุขูปสํหรณลกฺขณาฯ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา กรุณาฯ ปรสมฺปตฺติปโมทลกฺขณา มุทิตาฯ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺติลกฺขณา อุเปกฺขาฯ อปฺปมาณสตฺตารมฺมณตฺตา **อปฺปมญฺญา**ฯ อุตฺตมวิหารภาวโต, อุตฺตมานํ วา วิหารภาวโต **พฺรหฺมวิหาโร**ฯ

๑๐. คมนปริเยสนปริโภคาทิปจฺจเวกฺขณวเสน กพฬีการาหาเร ปฏิกูลนฺติ ปวตฺตา สญฺญา **อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา**ฯ

๑๑. ปถวีธาตุอาทีนํ จตุนฺนํ ธาตูนํ สลกฺขณโต เกสาทิสสมฺภาราทิโต จ ววตฺถานํ **จตุธาตุววตฺถานํ**ฯ

๑๒. อรูเป อารมฺมเณ ปวตฺตา **อารุปฺปา**ฯ

นิมิตฺตเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สปฺปายเภทวณฺณนา

๑๓. อิทานิ ตสฺส ตสฺส ปุคฺคลสฺส จริตานุกูลกมฺมฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **“จริตาสุ ปนา”**ตฺยาทิมาหฯ ราโค ว จริตํ ปกติ เอตสฺสาติ **ราคจริโต,** ราคพหุโล ปุคฺคโล, ราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภาวโต อสุภกมฺมฏฺฐานํ ตสฺส สปฺปายํฯ **อานาปานํ โมหจริตสฺส, วิตกฺกจริตสฺส จ สปฺปายํ** พุทฺธิวิสยภาเวน โมหปฺปฏิปกฺขตฺตา, วิตกฺกสนฺธาวนสฺส นิวารกตฺตา จฯ **ฉ พุทฺธานุสฺสติอาทโย สทฺธาจริตสฺส สปฺปายา** สทฺธาวุทฺธิเหตุภาวโตฯ

๑๗. **มรณอุปสมสญฺญาววตฺถานานิ พุทฺธิจริตสฺส สปฺปายานิ** คมฺภีรภาวโต พุทฺธิยา เอว วิสยตฺตาฯ

๑๘. **เสสานี**ติ จตุพฺพิธภูตกสิณอากาสอาโลกกสิณอารุปฺปจตุกฺกวเสน ทสวิธานิฯ **ตตฺถาปี**ติ เตสุ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุฯ **ปุถุลํ โมหจริตสฺส สปฺปายํ** สมฺพาเธ โอกาเส จิตฺตสฺส ภิโยฺยโสมตฺตาย สมฺมุยฺหนโตฯ **ขุทฺทกํ วิตกฺกจริตสฺส สปฺปายํ** มหนฺตารมฺมณสฺส วิตกฺกสนฺธาวนปจฺจยตฺตาฯ อุชุวิปจฺจนีกโต เจว อติสปฺปายตาย เจตํ วุตฺตํฯ ราคาทีนํ ปน อวิกฺขมฺภิกา, สทฺธาทีนํ วา อนุปการิกา กสิณาทิภาวนา นาม นตฺถิฯ

สปฺปายเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภาวนาเภทวณฺณนา

๑๙. **สพฺพตฺถาปี**ติ จตฺตาลีสกมฺมฏฺฐาเนสุปิ **นตฺถิ อปฺปนา,** พุทฺธคุณาทีนํ ปรมตฺถภาวโต, อเนกวิธตฺตา, เอกสฺสปิ คมฺภีรภาวโต จฯ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุ อปฺปนาวเสน สมาธิสฺส ปติฏฺฐาตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา อปฺปนาภาวํ อปฺปตฺวา สมาธิ อุปจารภาเวน ปติฏฺฐาติฯ โลกุตฺตรสมาธิ, ปน ทุติยจตุตฺถารุปฺปสมาธิ จ สภาวธมฺมปิ ภาวนาวิเสสวเสน อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิสุทฺธิภาวนานุกฺกมวเสน หิ โลกุตฺตโร อปฺปนํ ปาปุณาติฯ อารมฺมณสมติกฺกมภาวนาวเสน อารุปฺปสมาธิฯ อปฺปนาปฺปตฺตเสฺสว หิ จตุตฺถชฺฌานสมาธิโน อารมฺมณสมติกฺกมนมตฺตํ โหติฯ

๒๑. ปญฺจปิ ฌานานิ เอเตสมตฺถิ, ตตฺถ นิยุตฺตานีติ วา **ปญฺจกชฺฌานิกานิ**ฯ

๒๒. อสุภภาวนาย ปฏิกูลารมฺมณตฺตา จณฺฑโสตาย นทิยา อริตฺตพเลน นาวา วิย วิตกฺกพเลเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปวตฺตตีติ อสุภกมฺมฏฺฐาเน อวิตกฺกชฺฌานาสมฺภวโต **“ปฐมชฺฌานิกา”**ติ วุตฺตํฯ

๒๓. เมตฺตากรุณามุทิตานํ โทมนสฺสสหคตพฺยาปาทวิหึสานภิรตีนํ ปหายกตฺตา โทมนสฺสปฺปฏิปกฺเขน โสมนเสฺสเนว สหคตตา ยุตฺตาติ **“เมตฺตาทโย ตโย จตุกฺกชฺฌานิกา”**ติ วุตฺตาฯ

๒๔. ‘‘สเพฺพ สตฺตา สุขิตา โหนฺตุ, ทุกฺขา มุจฺจนฺตุ, ลทฺธสุขสมฺปตฺติโต มา วิคจฺฉนฺตู’’ติ เมตฺตาทิวสปฺปวตฺตพฺยาปารตฺตยํ ปหาย กมฺมสฺสกตาทสฺสเนน สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการปฺปวตฺตภาวนานิพฺพตฺตาย ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาย พลวตรตฺตา อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสฺส สุขสหคตาสมฺภวโต **“อุเปกฺขา ปญฺจมชฺฌานิกา”**ติ วุตฺตาฯ

ภาวนาเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โคจรเภทวณฺณนา

๒๖. **ยถารห**นฺติ ตํตํอารมฺมณานุรูปโตฯ กสฺสจิ อารมฺมณสฺส อปริพฺยตฺตตาย **“ปริยาเยนา”**ติ วุตฺตํฯ

๒๗. กสิณาสุภโกฏฺฐาสานาปานสฺสตีเสฺวว หิ ปริพฺยตฺตนิมิตฺตสมฺภโวติฯ

๒๘. **ปถวีมณฺฑลาทีสุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสา**ติ อาทิมฺหิ ตาว จตุปาริสุทฺธิสีลํ วิโสเธตฺวา ทสวิธํ ปลิโพธํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ปิยครุภาวนียาทิคุณสมนฺนาคตํ กลฺยาณมิตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน จริยานุกูลํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อฏฺฐารสวิธํ อนนุรูปวิหารํ ปหาย ปญฺจงฺคสมนฺนาคเต อนุรูปวิหาเร วิหรนฺตสฺส เกสนขหรณาทิขุทฺทกปลิโพธุปเจฺฉทํ กตฺวา กสิณมณฺฑลาทีนิ ปุรโต กตฺวา อานาปานโกฏฺฐาสาทีสุ จิตฺตํ ฐเปตฺวา นิสีทิตฺวา ‘‘ปถวี ปถวี’’ตฺยาทินา ตํตํภาวนานุกฺกเมน ปถวีกสิณาทีสุ ตํตทารมฺมเณสุ นิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน ภาวนา **วิสุทฺธิมคฺคโต** (วิสุทฺธิ. ๑.๕๔ อาทโย) คเหตพฺพาฯ ทุวิธมฺปิ หิ ภาวนาวิธานํ อิธ อาจริเยน อติสเงฺขปโต วุตฺตํ, ตทตฺถทสฺสนตฺถญฺจ วิตฺถารนเย อาหริยมาเน อติปฺปปโญฺจ สิยาติ มยมฺปิ ตํ น วิตฺถาเรสฺสามฯ **ยทา ปน ตํ นิมิตฺตํ จิเตฺตน สมุคฺคหิต**นฺติ เอวํ ปวตฺตานุปุพฺพภาวนาวเสน ยทา ตํ ปริกมฺมนิมิตฺตํ จิเตฺตน สมฺมา อุคฺคหิตํ โหติฯ **มโนทฺวารสฺส อาปาถมาคต**นฺติ จกฺขุํ นิมฺมีเลตฺวา, อญฺญตฺถ คนฺตฺวา วา มนสิ กโรนฺตสฺส กสิณมณฺฑลสทิสเมว หุตฺวา มโนทฺวาริกชวนานํ อาปาถํ อาคตํ โหติฯ

๒๙. **สมาธิยตี**ติ วิเสสโต จิเตฺตกคฺคตาปตฺติยา สมาหิตา โหติฯ

๓๐. จิตฺตสมาธานวเสน ปุคฺคโลปิ สมาหิโตเยวาติ วุตฺตํ **“ตถา สมาหิตสฺสา”**ติฯ **ตปฺปฏิภาค**นฺติ อุคฺคหนิมิตฺตสทิสํ, ตโตเยว หิ ตํ ‘‘ปฏิภาคนิมิตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปน อุคฺคหนิมิตฺตโต อติปริสุทฺธํ โหติฯ **วตฺถุธมฺมวิมุจฺจิต**นฺติ ปรมตฺถธมฺมโต วิมุตฺตํ, วตฺถุธมฺมโต วา กสิณมณฺฑลคตกสิณโทสโต วินิมุตฺตํฯ ภาวนาย นิพฺพตฺตตฺตา **ภาวนามยํฯ สมปฺปิต**นฺติ สุฏฺฐุ อปฺปิตํฯ

๓๑. **ตโต ปฏฺฐายา**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตุปฺปตฺติโต ปฏฺฐายฯ

๓๓. ปญฺจสุ ฌานเงฺคสุ เอเกการมฺมเณ อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ จตุปญฺจชวนกติปยภวงฺคโต ปรํ อคนฺตฺวา อปราปรํ ฌานงฺคาวชฺชนสมตฺถตา **อาวชฺชนวสิตา** นามฯ สมาปชฺชิตุกามตานนฺตรํ กติปยภวงฺคโต ปรํ อคนฺตฺวา อุปฺปนฺนาวชฺชนานนฺตรํ สมาปชฺชิตุํ สมตฺถตา **สมาปชฺชนวสิตา** นามฯ เสตุ วิย สีฆโสตาย นทิยา โอฆํ ภวงฺคเวคํ อุปจฺฉินฺทิตฺวา ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ ฌานํ ฐเปตุํ สมตฺถตา ภวงฺคปาตโต รกฺขณโยคฺยตา **อธิฏฺฐานวสิตา** นามฯ ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ อนติกฺกมิตฺวา ฌานโต วุฏฺฐานสมตฺถตา **วุฏฺฐานวสิตา** นามฯ อถ วา ยถาปริจฺฉินฺนกาลโต อุทฺธํ คนฺตุํ อทตฺวา ฐปนสมตฺถตา **อธิฏฺฐานวสิตา** นามฯ ยถาปริจฺฉินฺนกาลโต อโนฺต อวุฏฺฐหิตฺวา ยถากาลวเสเนว วุฏฺฐานสมตฺถตา **วุฏฺฐานวสิตา** นามาติ อลมติปฺปปเญฺจนฯ ปจฺจเวกฺขณวสิตา ปน อาวชฺชนวสิตาย เอว สิทฺธาฯ อาวชฺชนานนฺตรชวนาเนว หิ ปจฺจเวกฺขณชวนานิ นามฯ **วิตกฺกาทิโอฬาริกงฺคํ ปหานายา**ติ ทุติยชฺฌานาทีหิ วิตกฺกาทิโอฬาริกงฺคานํ ฌานกฺขเณ อนุปฺปาทายฯ **ปทหโต**ติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ ตสฺส ปน อุปจารภาวนา นิปฺผนฺนา นาม โหติ วิตกฺกาทีสุ นิกนฺติวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยถารห**นฺติ ตํตํฌานิกกสิณาทิอารมฺมณานุรูปํฯ

๓๖. อากาสกสิณสฺส อุคฺฆาเฏตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา วุตฺตํ **''อากาสวชฺชิเตสู''**ติฯ **กสิณ**นฺติ กสิณปฏิภาคนิมิตฺตํฯ **อุคฺฆาเฏตฺวา**ติ อมนสิการวเสน อุทฺธริตฺวาฯ **อนนฺตวเสน ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสา**ติ ''อนนฺตํ อากาสํ, อนนฺตํ อากาส''นฺติ อากาสํ อารพฺภ ปริกมฺมํ ก โรนฺตสฺส, น ปน เกวลํ ''อนนฺตํ อนนฺต''นฺติฯ เอวํ วิญฺญาณญฺจายตเนปิฯ ''อนนฺต''นฺติ อวตฺวาปิ ''อากาโส อากาโส (วิสุทฺธิ. ๑.๒๗๖), วิญฺญาณํ วิญฺญาณ''นฺติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๘๑) มนสิกาตุํ วฏฺฏตีติ อาจริยาฯ

๓๙. **''สนฺตเมตํ, ปณีตเมต''นฺติ ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสา**ติ อภาวมตฺตารมฺมณตาย ''เอตํ สนฺตํ, เอตํ ปณีต''นฺติ ภาเวนฺตสฺสฯ

๔๐. **อวเสเสสุ จา**ติ กสิณาทีหิ สห อปฺปนาวหกมฺมฏฺฐานโต อวเสเสสุ พุทฺธานุสฺสติอาทีสุ อฏฺฐสุ , สญฺญาววตฺถาเนสุ จาติ ทสสุ กมฺมฏฺฐาเนสุฯ **ปริกมฺมํ กตฺวา**ติ ''โส ภควา อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุทฺโธ''ตฺยาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๔) วุตฺตวิธาเนน ปริกมฺมํ กตฺวาฯ **สาธุกมุคฺคหิเต**ติ พุทฺธาทิคุณนินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาวเสน สุฏฺฐุ อุคฺคหิเตฯ **ปริกมฺมญฺจ สมาธิยตี**ติ ปริกมฺมภาวนา สมาหิตา นิปฺผชฺชติฯ **อุปจาโร จ สมฺปชฺชตี**ติ นีวรณานิ วิกฺขเมฺภนฺต อุปจารสมาธิ จ อุปฺปชฺชติฯ

๔๑. **อภิญฺญาวเสน ปวตฺตมาน**นฺติ อภิวิเสสโต ชานนฏฺเฐน อภิญฺญาสงฺขาตํ อิทฺธิวิธาทิปญฺจโลกิยาภิญฺญาวเสน ปวตฺตมานํ, **อภิญฺญาปาทกปญฺจมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา**ติ กสิณานุโลมาทีหิ จุทฺทสหากาเรหิ (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๕) จิตฺตํ ปริทเมตฺวา อภินีหารกฺขมํ กตฺวา อุเปกฺขกคฺคตาโยคโต อนุรูปตฺตา จ รูปาวจรปญฺจมชฺฌานเมว อภิญฺญานํ ปาทกํ ปติฏฺฐาภูตํ ปถวาทิกสิณารมฺมณํ ปญฺจมชฺฌานํ, ตํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐายฯ **อธิเฏฺฐยฺยาทิกมาวเชฺชตฺวา**ติ อิทฺธิวิธญาณสฺส ปริกมฺมกาเล อธิฏฺฐาตพฺพํ วิกุพฺพนียํ สตาทิกํ โกมารรูปาทิกํ, ทิพฺพโสตสฺส ปริกมฺมกาเล ถูลสุขุมเภทํ สทฺทํ, เจโตปริยญาณสฺส ปริกมฺมกาเล ปรสฺส หทยงฺคตวณฺณทสฺสเนน สราคาทิเภทํ จิตฺตํ, ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ปริกมฺมสมเย ปุริมภเวสุ จุติจิตฺตาทิเภทํ ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธํ, ทิพฺพจกฺขุสฺส ปริกมฺมสมเย โอภาสผริตฏฺฐานคตํ รูปํ วา อาวเชฺชตฺวาฯ

ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสาติ ''สตํ โหมิ, สหสฺสํ โหมี''ตฺยาทินา ปริกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ **รูปาทีสู**ติ ปริกมฺมวิสยภูเตสุ รูปปาทกชฺฌานสทฺทปรจิตฺตปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธาทิเภเทสุ อารมฺมเณสุฯ เอตฺถ หิ อิทฺธิวิธญาณสฺส ตาว ปาทกชฺฌานํ, กาโย, รูปาทิอธิฏฺฐาเน รูปาทีนิ จาติ ฉ อารมฺมณานิ ฯ ตตฺถ ปาทกชฺฌานํ อตีตเมว, กาโย ปจฺจุปฺปโนฺน, อิตรํ ปจฺจุปฺปนฺนมนาคตํ วาฯ ทิพฺพโสตสฺส ปน สโทฺทเยว, โส จ โข ปจฺจุปฺปโนฺนฯ ปรจิตฺตวิชานนาย ปน อตีเต สตฺตทิวเสสุ, อนาคเต สตฺตทิวเสสุ จ ปวตฺตํ ปริตฺตาทีสุ ยํ กิญฺจิ ติกาลิกํ จิตฺตเมว อารมฺมณํ โหตีติ **มหาอฏฺฐกถาจริยา** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๑๖; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๔๓๔)ฯ

สงฺคหการา ปน ''จตฺตาโรปิ ขนฺธา''ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๔๓๔) วทนฺติ, กถํ ปนสฺสา ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตารมฺมณตา, นนุ จ อาวชฺชนาย คหิตเมว อิทฺธิจิตฺตสฺส อารมฺมณํ โหติ, อาวชฺชนาย จ ปจฺจุปฺปนฺนจิตฺตมารมฺมณํ กตฺวา นิรุชฺฌมานาย ตํสมกาลเมว ปรสฺส จิตฺตมฺปิ นิรุชฺฌตีติ อาวชฺชนชวนานํ กาลวเสน เอการมฺมณตา น สิยา, มคฺคผลวีถิโต อญฺญตฺถ อาวชฺชนชวนานํ กถญฺจ นานารมฺมณตา น อธิเปฺปตาติ? **อฏฺฐกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๑๖; ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๔๓๔) ตาว สนฺตติอทฺธาปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณตา โยชิตาฯ **อานนฺทาจริโย** (ธ. ส. มูลฏี. ๑๔๓๔ โถก วิสทิสํ) ปน ภณติ ''ปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย ปจฺจุปฺปนฺนาทิวิภาคํ อกตฺวา เกวลํ

‘อิมสฺส จิตฺตํ ชานามิ’เจฺจว ปริกมฺมํ กตฺวา ปุนปิ ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อวิเสเส เนว จิตฺตํ อาวเชฺชตฺวา ติณฺณํ, จตุนฺนํ วา ปริกมฺมานํ อนนฺตรํ เจโตปริยญาเณน ปรสฺส จิตฺตํ ปฏิวิชฺฌติ รูปํ วิย ทิพฺพจกฺขุนาฯ ปจฺฉา กามาวจรจิเตฺตน สราคาทิววตฺถานมฺปิ กโรติ นีลาทิววตฺถานํ วิยฯ ตานิ จ สพฺพานิ อภิมุขีภูตจิตฺตารมฺมณาเนว, อนิเฏฺฐ จ ฐาเน นานารมฺมณตาโทโส นตฺถิ อภินฺนาการปฺปวตฺติโต’’ติฯ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ปุเพฺพ นิวุตฺถกฺขนฺธา, ขนฺธปฺปฏิพทฺธานิ จ นามโคตฺตานิ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ โหติ, ทิพฺพจกฺขุสฺส ปน รูปเมว ปจฺจุปฺปนฺนนฺติ อยเมเตสํ อารมฺมณวิภาโคฯ **ยถารหมเปฺปตี**ติ ตํตํปริกมฺมานุรูปโต อเปฺปติฯ

๔๒. อิทานิ อารมฺมณานํ เภเทน อภิญฺญาเภทํ ทเสฺสตุํ ‘‘อิทฺธิวิธา’’ตฺยาทิมาหฯ อธิฏฺฐานาทิ อิทฺธิปฺปเภโท เอติสฺสาติ **อิทฺธิวิธา**ฯ ทิพฺพานํ โสตสทิสตาย, ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตาย จ ทิพฺพญฺจ ตํ โสตญฺจาติ **ทิพฺพโสตํ**ฯ ปเรสํ จิตฺตํ วิญฺญายติ เอตายาติ **ปรจิตฺตวิชานนา**ฯ อตฺตโน สนฺตาเน นิวุตฺถวเสน เจว โคจรนิวาสวเสน จ ปุเพฺพ อตีตภเวสุ ขนฺธาทีนํ อนุสฺสรณํ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ**ฯ วุตฺตนเยน ทิพฺพญฺจ ตํ จกฺขุ จาติ **ทิพฺพจกฺขุ**ฯ
‘จุตูปปาตญาณ’นฺติ ปน ทิพฺพจกฺขุเมว วุจฺจติฯ ยถากมฺมูปคญาณอนาคตํสญาณานิปิ ทิพฺพจกฺขุวเสเนว อิชฺฌนฺติฯ น หิ เตสํ วิสุํ ปริกมฺมํ อตฺถิฯ ตตฺถ อนาคตํสญาณสฺส ตาว อนาคเต สตฺตทิวสโต ปรํ ปวตฺตนกํ จิตฺตเจตสิกํ ทุติยทิวสโต ปฏฺฐาย ปวตฺตนกญฺจ ยํ กิญฺจิ อารมฺมณํ โหติฯ ตญฺหิ สวิสเย สพฺพญฺญุตญฺญาณคติกนฺติฯ ยถา กมฺมูปคญาณสฺส ปน กุสลากุสลสงฺขาตา เจตนา, จตฺตาโรปิ วา ขนฺธา อารมฺมณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

โคจรวเสน เภโท **โคจรเภโท**ฯ

โคจรเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมถกมฺมฏฺฐานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ

วิสุทฺธิเภทวณฺณนา

๔๓. อนิจฺจาทิวเสน วิวิธากาเรน ปสฺสตีติ วิปสฺสนา, อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา ภาวนาปญฺญาฯ ตสฺสา กมฺมฏฺฐานํ, สาเยว วา กมฺมฏฺฐานนฺติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํฯ ตสฺมิํ **วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเน** สตฺตวิเธน วิสุทฺธิสงฺคโหติ สมฺพนฺโธฯ

๔๔. อนิจฺจตาเยว ลกฺขณํ ลกฺขิตพฺพํ, ลกฺขียติ อเนนาติ วา **อนิจฺจลกฺขณํ**ฯ อุทยวยปฏิปีฬนสงฺขาตทุกฺขภาโว ว ลกฺขณนฺติ **ทุกฺขลกฺขณํ**ฯ ปรปริกปฺปิตสฺส อตฺตโน อภาโว อนตฺตตา, ตเทว ลกฺขณนฺติ **อนตฺตลกฺขณํ**ฯ

๔๕. ติณฺณํ ลกฺขณานํ อนุ อนุ ปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**ทิกาฯ

๔๖. ขนฺธาทีนํ กลาปโต สมฺมสนวสปฺปวตฺตํ ญาณํ **สมฺมสนญาณํ**ฯ อุปฺปาทภงฺคานุปสฺสนาวสปฺปวตฺตญาณํ **อุทยพฺพยญาณํ**ฯ อุทยํ มุญฺจิตฺวา วเย ปวตฺตํ ญาณํ **ภงฺคญาณํ**ฯ สงฺขารานํ ภยโต อนุปสฺสนาวเสน ปวตฺตํ ญาณํ **ภยญาณํ,** ทิฏฺฐภยานํ อาทีนวโต เปกฺขณวเสน ปวตฺตํ ญาณํ **อาทีนวญาณํ,** ทิฏฺฐาทีนเวสุ นิพฺพินฺทนวสปฺปวตฺตํ ญาณํ **นิพฺพิทาญาณํ**ฯ นิพฺพินฺทิตฺวา สงฺขาเรหิ มุญฺจิตุกมฺยตาวเสน ปวตฺตํ ญาณํ **มุญฺจิตุกมฺยตาญาณํ**ฯ มุญฺจนสฺส

อุปายสมฺปฏิปาทนตฺถํ ปุน สงฺขารานํ ปริคฺคหวสปฺปวตฺตํ ญาณํ **ปฏิสงฺขาญาณํ**ฯ ปฏิสงฺขาตธมฺเมสุ ภยนนฺทีวิวชฺชนวเสน อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ปวตฺตํ ญาณํ **สงฺขารุเปกฺขาญาณํ**ฯ ปุริมานํ นวนฺนํ กิจฺจนิปฺผตฺติยา, อุปริ จ สตฺตตึสาย โพธิปกฺขิยธมฺมานํ อนุกูลํ ญาณํ **อนุโลมญาณํ**ฯ

๔๗. อตฺตสุญฺญตาย **สุญฺญโต**ฯ สํโยชนาทีหิ วิมุจฺจนฏฺเฐน **วิโมโกฺข**ฯ นิจฺจนิมิตฺตาทิโน อภาวโต **อนิมิโตฺต**ฯ ปณิหิตสฺส ตณฺหาปณิธิสฺส อภาวโต **อปฺปณิหิโต**ฯ

๔๙. โย นํ ปาติ, ตํ โมเกฺขติ อปายาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมกฺขํ, ตเทว กายทุจฺจริตาทีหิ สํวรณโต สํวโร, สมาธาโนปธารณฏฺเฐน สีลญฺจาติ **ปาติโมกฺขสํวรสีลํ**ฯ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ รูปาทีสุ สํวรณวเสน ปวตฺตํ สีลํ **อินฺทฺริยสํวรสีลํ**ฯ มิจฺฉาชีวํ วิวชฺชเนน อาชีวสฺส ปริสุทฺธิวสปฺปวตฺตํ **อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ**ฯ ปจฺจเย สนฺนิสฺสิตํ เตสํ อิทมตฺถิกตาย ปจฺจเวกฺขณสีลํ **ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสีลํ**ฯ จตุพฺพิธตฺตา เทสนาสํวรปริเยฏฺฐิปจฺจเวกฺขณวเสน, ปริสุทฺธตฺตา จ **จตุปาริสุทฺธิสีลํ** นามฯ

๕๐. **จิตฺตวิสุทฺธิ นาม** จิตฺตสฺส วินีวรณภาวาปาทนวเสน วิโสธนโต, จิตฺตสีเสน นิทฺทิฏฺฐตฺตา, วิสุทฺธตฺตา จาติ วา กตฺวาฯ

๕๑. ‘‘ธมฺมานํ สามญฺญสภาโว ลกฺขณํ, กิจฺจสมฺปตฺติโย รโส, อุปฏฺฐานากาโร, ผลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐาน’’นฺติ เอวํ วุตฺตานํ ลกฺขณาทีนํ ‘‘ผุสนลกฺขโณ ผโสฺส, กกฺขฬลกฺขณา ปถวี’’ตฺยาทินา วิตฺถารโต, ‘‘นมนลกฺขณํ นามํ, รุปฺปนลกฺขณํ รูป’’นฺตฺยาทินา สเงฺขปโต จ ปริคฺคโหปจฺจตฺตลกฺขณาทิวเสน ปริจฺฉิชฺช คหณํ ทุกฺขสจฺจววตฺถานํ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ นาม** ‘‘นามรูปโต อตฺตา นตฺถี’’ติ ทสฺสนโต ทิฏฺฐิ จ อตฺตทิฏฺฐิมลวิโสธนโต วิสุทฺธิ จาติ กตฺวาฯ

๕๒. **ปจฺจยปริคฺคโห**ติ นามญฺจ รูปญฺจ ปฏิสนฺธิยํ ตาว อวิชฺชาตณฺหาอุปาทานกมฺมเหตุวเสน นิพฺพตฺตติฯ ปวตฺติยญฺจ รูปํ กมฺมจิตฺตอุตุอาหารปจฺจยวเสน, นามญฺจ จกฺขุรูปาทินิสฺสยารมฺมณาทิปจฺจยวเสน, วิเสสโต จ โยนิโสมนสิการาทิจตุจกฺกสมฺปตฺติยา กุสลํ, ตพฺพิปริยาเยน อกุสลํ, กุสลากุสลวเสน วิปาโก ภวงฺคาทิวเสน อาวชฺชนํ, ขีณาสวสนฺตานวเสน กิริยชวนํ, อาวชฺชนญฺจ อุปฺปชฺชตีติ เอวํ สาธารณาสาธารณวเสน ตีสุ อทฺธาสุ นามรูปปฺปวตฺติยา ปจฺจกฺขาทิสิทฺธสฺส กมฺมาทิปจฺจยสฺส ปริคฺคณฺหนํ สมุทยสจฺจสฺส ววตฺถานํ **กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ นาม** ‘‘อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธาน’’นฺตฺยาทิกาย (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) โสฬสวิธาย, ‘‘สตฺถริกงฺขตี’’ตฺยาทิกาย (ธ. ส. ๑๑๒๓; วิภ. ๙๑๕) อฏฺฐวิธาย จ กงฺขาย วิตรณโต อติกฺกมนโต กงฺขาวิตรณา, อเหตุกวิสมเหตุทิฏฺฐิมลวิโสธนโต วิสุทฺธิ จาติ กตฺวาฯ

๕๓. **ตโต** ปจฺจยปริคฺคหโต ปรํ **ตถาปริคฺคหิเตสุ** ปจฺจตฺตลกฺขณาทิววตฺถานวเสน, ปจฺจยววตฺถานวเสน จ ปริคฺคหิเตสุ โลกุตฺตรวชฺเชสุ ติภูมิปริยาปเนฺนสุ นามรูเปสุ **อตีตาทิเภทภิเนฺนสุ ขนฺธาทินยมารพฺภ** ปญฺจกฺขนฺธฉทฺวารฉฬารมฺมณฉทฺวารปฺปวตฺตธมฺมาทิวเสน อาคตํ ขนฺธาทินยํ อารพฺภ **กลาปวเสน** ปิณฺฑวเสน **สงฺขิปิตฺวา** ยํ อตีเต ชาตํ รูปํ, ตํ อตีเตว นิรุทฺธํฯ ยํ อนาคเต ภาวิ รูปํ, ตมฺปิ ตเตฺถว นิรุชฺฌิสฺสติฯ ยํ ปจฺจุปฺปนฺนํ, ตํ อนาคตํ อปฺปตฺวา เอเตฺถว นิรุชฺฌติ, ตถา อชฺฌตฺตพหิทฺธสุขุมโอฬาริกหีนปณีตรูปาทโยฯ ตสฺมา **‘‘อนิจฺจํ** อตฺตาทิวเสน น อิจฺจํ อนุปคนฺตพฺพํ **ขยเฏฺฐน** ขยคมนโต, **ทุกฺขํ ภยเฏฺฐน** ภยกรตฺตา, **อนตฺตา อสารกเฏฺฐน** อตฺตสาราทิอภาเวนา’’ติ จ ‘‘จกฺขุํ อนิจฺจํ…เป.… มโนฯ รูปํ…เป.… ธมฺมาฯ จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มโนวิญฺญาณํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา’’ตฺยาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๔๘) อ

ตีตาทิอทฺธาวเสน, อตีตาทิสนฺตานวเสน, อตีตาทิขณวเสน จ **สมฺมสนญาเณน** หุตฺวาอภาวอุทยพฺพยปฏิปีฬนอวสวตฺตนาการสงฺขาตลกฺขณตฺตยสมฺมสนวสปฺปวเตฺตน กลาปสมฺมสนญาเณน ลกฺขณตฺตยํ **สมฺมสนฺตสฺส** ปริมชฺชนฺตสฺสฯ

สมฺมสนญาเณ ปน อุปฺปเนฺน ปุน **เตเสฺวว** สงฺขาเรสุ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย, ตณฺหากมฺมอาหารสมุทยา รูปสมุทโย, ตถา อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรโธ, ตณฺหากมฺมอาหารนิโรธา รูปนิโรโธ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐) เอวํ รูปกฺขเนฺธ เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธสุปิ อาหารํ อปเนตฺวา ‘‘ผสฺสสมุทยา ผสฺสนิโรธา’’ติ จ เอวํ ผสฺสํ ปกฺขิปิตฺวา, วิญฺญาณกฺขเนฺธ ‘‘นามรูปสมุทยา นามรูปนิโรธา’’ติ นามรูปํ ปกฺขิปิตฺวา ปจฺจยสมุทยวเสน, ปจฺจยนิโรธวเสน จ, ปจฺจเย อนามสิตฺวา ปจฺจุปฺปนฺนกฺขเนฺธสุ นิพฺพตฺติลกฺขณมตฺตสฺส, วิปริณามลกฺขณมตฺตสฺส จ ทสฺสเนน ขณวเสน จาติ เอเกกสฺมิํ ขเนฺธ **ปจฺจยวเสน** จตุธา, **ขณวเสน** เอกธา จาติ ปญฺจธา อุทยํ, ปญฺจธา วยนฺติ ทสทสอุทยพฺพยทสฺสนวเสน สมปญฺญาสากาเรหิ **อุทยพฺพยญาเณน อุทยพฺพยํ สมนุปสฺสนฺตสฺส** อารทฺธวิปสฺสกสฺส โยคิโน วิปสฺสนาจิตฺตสมุฏฺฐาโน สรีรโต นิจฺฉรณกอาโลกสงฺขาโต **โอภาโส,** วิปสฺสนาจิตฺตสหชาตา ขุทฺทิกาทิปญฺจวิธา (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑ ธมฺมุเทฺทสวาร ฌานงฺคราสิวณฺณนา) **ปีติ,** ตถา กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา กายจิตฺตวเสน ทุวิธา **ปสฺสทฺธิ,** พลวสทฺธินฺทฺริยสงฺขาโต **อธิโมโกฺข,** สมฺมปฺปธานกิจฺจสาธโก วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสงฺขาโต **ปคฺคโห,** อติปณีตํ **สุขํ,** อินฺทวิสฺสฏฺฐวชิรสทิสํ ติลกฺขณวิปสฺสนาภูตํ **ญาณํ,** สติปฏฺฐานภูตา จิรกตาทิอนุสฺสรณสมตฺถา อุปฏฺฐานสงฺขาตา สติ, สมปฺปวตฺตวิปสฺสนาสหชาตา อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคภูตา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา, มโนทฺวาเร อาวชฺชนุเปกฺขา จาติ ทุวิธาปิ **อุเปกฺขา,** โอภาสาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ‘‘น วต เม อิโต ปุเพฺพ เอวรูโป โอภาโส อุปฺปนฺนปุโพฺพ’’ตฺยาทินา (วิสุทฺธิ. ๒.๗๓๓) นเยน ตตฺถ อาลยํ กุรุมานา สุขุมตณฺหา รูป**นิกนฺติ** จาติ โอภาสาทีสุ ทสสุ วิปสฺสนุปกฺกิเลเสสุ อุปฺปเนฺนสุ ‘‘น วต เม อิโต ปุเพฺพ เอวรูปา โอภาสาทโย อุปฺปนฺนปุพฺพา อทฺธา มคฺคปฺปโตฺตสฺมิ, ผลปฺปโตฺตสฺมี’’ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๗๓๓) อคฺคเหตฺวา ‘‘อิเม โอภาสาทโย ตณฺหาทิฏฺฐิมานวตฺถุตาย น มโคฺค, อถ โข วิปสฺสนุปกฺกิเลสา เอว, ตพฺพินิมุตฺตํ ปน วีถิปฏิปนฺนํ วิปสฺสนาญาณํ มโคฺค’’ติ เอวํ มคฺคามคฺคลกฺขณสฺส ววตฺถานํ นิจฺฉยนํ มคฺคามคฺคสฺส ชานนโต, ทสฺสนโต, อมเคฺค มคฺคสญฺญาย วิโสธนโต จ **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม**ฯ

๕๔. **ยาวานุโลมา**ติ ยาว สจฺจานุโลมญาณาฯ **นว วิปสฺสนาญาณานี**ติ (วิสุทฺธิ. ๒.๗๓๗ อาทโย) ขนฺธานํ อุทยญฺจ วยญฺจ ชานนกํ **อุทยพฺพยญาณํ,** อุทยํ มุญฺจิตฺวา ภงฺคมตฺตานุเปกฺขกํ **ภงฺคญาณํ,** ภงฺควเสน อุปฏฺฐิตานํ สีหาทีนํ วิย ภายิตพฺพาการานุเปกฺขกํ **ภยญาณํ,** ตถานุเปกฺขิตานํ อาทิตฺตฆรสฺส วิย อาทีนวาการานุเปกฺขกํ **อาทีนวญาณํ,** ทิฏฺฐาทีนเวสุ นิพฺพินฺทนวเสน ปวตฺตํ **นิพฺพิทาญาณํ,** ชาลาทิโต มจฺฉาทิกา วิย เตหิ เตภูมกธเมฺมหิ มุจฺจิตุกามตาวเสน ปวตฺตํ **มุจฺจิตุกมฺยตาญาณํ,** มุจฺจนุปายสมฺปาทนตฺถํ ทิฏฺฐาทีนเวสุปิ สมุทฺทสกุณี วิย ปุนปฺปุนํ สมฺมสนวสปฺปตฺตํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนาญาณํ,** จตฺตภริโยปุริโส วิย ทิฏฺฐาทีนเวสุ เตสุ สงฺขาเรสุ อุเปกฺขนาการปฺปวตฺตํ **สงฺขารุเปกฺขาญาณํ,** อนิจฺจาทิลกฺขณวิปสฺสนตาย เหฏฺฐา ปวตฺตานํ อฏฺฐนฺนํ วิปสฺสนาญาณานํ, อุทฺธํ มคฺคกฺขเณ อธิคนฺตพฺพานํ สตฺตติํสโพธิปกฺขิยธมฺมานญฺจ อนุโลมโต มคฺควีถิยํ โคตฺรภุโต ปุเพฺพ ปวตฺตํ สจฺจานุโลมิกญาณสงฺขาตํ นวมํ **อนุโลมญาณ**นฺติ อิมานิ นว ญาณานิ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา ปฏิปทาภาวโต ติลกฺขณชานนเฏฺฐน, ปจฺจกฺขโต ทสฺสนเฏฺฐน, ปฏิปกฺขโต วิสุทฺธตฺตา จ **ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม**ฯ

๕๕. วิปสฺสนาย ปริปาโก **วิปสฺสนาปริปาโก,** สงฺขารุเปกฺขาญาณํฯ ตํ **อาคมฺม** ปฏิจฺจฯ อิทานิ **อปฺปนา อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ ‘‘อิทานิ อปฺปนาสงฺขาโต โลกุตฺตรมคฺโค อุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ วตฺตพฺพกฺขเณฯ **ยํ กิญฺจี**ติ สงฺขารุเปกฺขาย คหิเตสุ ตีสุ เอกํ ยํ กิญฺจิฯ

๕๖. วิปสฺสนาย มตฺถกปฺปตฺติยา **สิขาปฺปตฺตา**ฯ อนุโลมญาณสหิตตาย **สานุโลมา**ฯ สา เอว สงฺขาเรสุ อุทาสีนตฺตา **สงฺขารุเปกฺขา**ฯ ยถานุรูปํ อปายาทิโต, สงฺขารนิมิตฺตโต จ วุฎฺฐหนโต วุฎฺฐานสงฺขาตํ มคฺคํ คจฺฉตีติ **วุฎฺฐานคามินี**ฯ

๕๗. **อภิสโมฺภนฺต**นฺติ ปาปุณนฺตํฯ

๕๘. **ปริชานโนฺต**ติ ‘‘เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต อูนาธิก’’นฺติ ปริจฺฉิชฺช ชานโนฺตฯ **สจฺฉิกโรโนฺต**ติ อารมฺมณกรณวเสน ปจฺจกฺขํ กโรโนฺตฯ **มคฺคสจฺจํ *ภาวนาวเสนา***ติ มคฺคสจฺจสงฺขาตสฺส สมฺปยุตฺตมคฺคสงฺขาตสฺส จตุตฺถสจฺจสฺส สหชาตาทิปจฺจโย หุตฺวา วฑฺฒนวเสนฯ เอกเสฺสว ญาณสฺส จตุกิจฺจสาธนํ ปทีปาทีนํ วฏฺฏิทาหาหิจตุกิจฺจทสฺสนโต, ‘‘โย, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ ปสฺสตี’’ตฺยาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๐; วิสุทฺธิ. ๒.๘๓๙) อาคมโต จ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํฯ

๕๙. **เทฺว ตีณิ ผลจิตฺตานิ ปวตฺติตฺวา**ติ มคฺคุปฺปตฺติยา อนุรูปโต เทฺว วา ตีณิ วา ผลจิตฺตานิ อปนีตคฺคิมฺหิ ฐาเน อุณฺหตฺตนิพฺพาปนตฺถาย ฆเฏหิ อภิสิญฺจมานมุทกํ วิย สมุจฺฉินฺนกิเลเสปิ สนฺตาเน ทรถปฏิปฺปสฺสมฺภกานิ หุตฺวา ปวตฺติตฺวา, เตสํ ปวตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปจฺจเวกฺขณญาณานี**ติ มคฺคผลาทิวิสยานิ กามาวจรญาณานิ, ยานิ สนฺธาย ‘‘วิมุตฺตสฺมิํ วิมุตฺตมิติ ญาณํ โหตี’’ติ (มหาว. ๒๓) วุตฺตํฯ

๖๐. อิทานิ ปจฺจเวกฺขณาย ภูมิํ ทเสฺสตุํ **‘‘มคฺคํ ผลญฺจา’’**ตฺยาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ‘‘อิมินาว วตาหํ มเคฺคน อาคโต’’ติ **มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติ**ฯ ตโต ‘‘อยํ นาม เม อานิสํโส ลโทฺธ’’ติ ตสฺส **ผลํ,** ตโต ‘‘อยํ นาม เม ธโมฺม อารมฺมณโต สจฺฉิกโต’’ติ **นิพฺพานญฺจ ปณฺฑิโต ปจฺจเวกฺขติ**ฯ ตโต ‘‘อิเม นาม เม กิเลสา ปหีนา’’ติ **ปหีเน กิเลเส,** ‘‘อิเม นาม อวสิฏฺฐา’’ติ อวสิฏฺฐกิเลเส ปจฺจเวกฺขติ วา, น วาฯ โกจิ เสโกฺข ปจฺจเวกฺขติ, โกจิ น ปจฺจเวกฺขติฯ ตตฺถ กามจาโรตฺยธิปฺปาโยฯ ตถา หิ มหานาโม สโกฺก ‘‘โก สุ นาม เม ธโมฺม อชฺฌตฺตํ อปฺปหีโน’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๗๕; วิสุทฺธิ. ๒.๘๑๒) อปฺปหีเน กิเลเส ปุจฺฉิฯ อรหโต ปน อวสิฏฺฐกิเลสปจฺจเวกฺขณํ นตฺถิ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา, ตสฺมา ติณฺณํ เสกฺขานํ ปนฺนรส อรหโต จตฺตารีติ เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานีติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ฉพฺพิสุทฺธิกเมนาติ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๖๒ อาทโย) สีลจิตฺตวิสุทฺธีนํ วเสน มูลภูตานํ ทฺวินฺนํ, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิอาทีนํ วเสน สรีรภูตานํ จตุนฺนนฺติ เอตาสํ ฉนฺนํ วิสุทฺธีนํ กเมนฯ จตุนฺนํ สจฺจานํ ชานนตา, ปจฺจกฺขกรณโต, กิเลสมเลหิ วิสุทฺธตฺตา จ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม**ฯ

เอตฺถาติ วิปสฺสนากมฺมฎฺฐาเนฯ

วิสุทฺธิเภทวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

วิโมกฺขเภทวณฺณนา

๖๑. **ตตฺถ** ตสฺมิํ อุเทฺทเสฯ สงฺขาเรสุ ‘‘โย อตฺตาภินิเวโส กมฺมสฺส การโก ผลสฺส จ เวทโก เอโส เม อตฺตา’’ติ เอวํ อภินิเวโส ทฬฺหคฺคาโห, ตํ มุญฺจนฺตี ‘‘อนตฺตา’’ติ ปวตฺตา อนุปสฺ

สนาว อตฺตสุญฺญตาการานุปสฺสนโต **สุญฺญตานุปสฺสนา นาม วิโมกฺขมุขํ** ปฏิปกฺขโต วิมุตฺติวเสน วิโมกฺขสงฺขาตสฺส โลกุตฺตรํ มคฺคผลสฺส ทฺวารํ โหติฯ

๖๒. สงฺขาเรสุ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ ปวตฺตา อนุปสฺสนา อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ (อ. นิ. ๔.๔๙; ปฏิ. ม. ๑.๒๓๖; วิภ. ๙๓๙) ปวตฺตํ สญฺญาจิตฺตทิฏฺฐิวิปลฺลาสสงฺขาตํ **วิปลฺลาสนิมิตฺตํ มุญฺจนฺตี** ปชหนฺตี วิปลฺลาสนิมิตฺตรหิตาการานุปสฺสนโต **อนิมิตฺตานุปสฺสนา นาม** วิโมกฺขมุขํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ

๖๓. ‘‘ทุกฺข’’นฺติ ปวตฺตานุปสฺสนา สงฺขาเรสุ ‘‘เอตํ มม, เอตํ สุข’’นฺตฺยาทินา นเยน ปวตฺตํ กามภวตณฺหาสงฺขาตํ **ตณฺหาปณิธึ** ตณฺหาปตฺถนํ **มุญฺจนฺตี** ทุกฺขาการทสฺสเนน ปริจฺจชนฺตี ปณิธิรหิตาการานุปสฺสนโต **อปฺปณิหิตานุปสฺสนา นาม**ฯ

๖๔. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอตาสํ ติสฺสนฺนํ เอตานิ ตีณิ นามานิ, ตสฺมา ยทิ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา อนตฺตโต วิปสฺสติฯ **มโคฺค สุญฺญโต นาม วิโมโกฺข โหติ** อาคมนวเสน ลทฺธนามตฺตาฯ

๖๖. **วิปสฺสนาคมนวเสนา**ติ วิปสฺสนาสงฺขาตาคมนวเสนฯ อาคจฺฉติ เอเตน มโคฺค, ผลญฺจาติ วิปสฺสนามโคฺค อิธ **อาคมนํ** นามฯ

๖๗. **ยถาวุตฺตนเยนา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตอนตฺตานุปสฺสนาทิวเสนฯ **ยถาสกํ ผลมุปฺปชฺชมานมฺปี**ติ ยถาลทฺธมคฺคสฺส ผลภูตํ อตฺตโน อตฺตโน ผลํ อุปฺปชฺชมานมฺปิ มคฺคาคมนวเสน อลภิตฺวา วิปสฺสนาคมนวเสเนว ตีณิ นามานิ ลภติ ผลสมาปตฺติกาเล ตทา มคฺคปฺปวตฺตาภาเวน ตสฺส ทฺวารภาวาโยคโตฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ สพฺพสงฺขารสุญฺญตตฺตา, สงฺขารนิมิตฺตรหิตตฺตา, ตณฺหาปณิธิรหิตตฺตา จ สุญฺญตอนิมิตฺตอปฺปณิหิตนามวนฺตํ นิพฺพานํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา ตสฺส วเสนฯ **สรสวเสนา**ติ ราคาทิสุญฺญตตฺตา, รูปนิมิตฺตาทิอารมฺมณรหิตตฺตา, กิเลสปณิธิรหิตตฺตา อตฺตโน คุณวเสนฯ **สพฺพตฺถา**ติ มคฺควีถิยํ, ผลสมาปตฺติวีถิยญฺจฯ **สเพฺพสมฺปี**ติ มคฺคสฺส, ผลสฺสปิฯ

วิโมกฺขเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุคฺคลเภทวณฺณนา

๖๘. สตฺตกฺขตฺตุํ สตฺตสุ วาเรสุ กามสุคติยํ ปฏิสนฺธิคฺคหณํ ปรมํ เอตสฺสาติ **สตฺตกฺขตฺตุปรโม** น ปน อฏฺฐมาทิกามภวคามีตฺยธิปฺปาโยฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘น เต ภวํ อฏฺฐมมาทิยนฺตี’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๙; สุ. นิ. ๒๓๒; เนตฺติ. ๑๑๕)ฯ รูปารูปสุคติภวํ ปน สตฺตวารโต ปรมฺปิ คจฺฉตีติ อาจริยาฯ

๖๙. **ราคโทสโมหาน**นฺติ โมหคฺคหณํ ราคโทเสกฏฺฐโมหํ สนฺธายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๗๐. ขีณา จตฺตาโร อาสวา เอตสฺสาติ **ขีณาสโว**ฯ ทกฺขิณารเหสุ อคฺคตฺตา **อคฺคทกฺขิเณโยฺย**ฯ

ปุคฺคลเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมาปตฺติเภทวณฺณนา

๗๒. สเพฺพสมฺปีติ จตุนฺนมฺปิ อริยปุคฺคลานํฯ

๗๓. จิตฺตเจตสิกานํ อปฺปวตฺติสงฺขาตสฺส นิโรธสฺส สมาปตฺติ **นิโรธสมาปตฺติ,** ทิเฏฺฐว ธเมฺม จิตฺตนิโรธํ ปตฺวา วิหรณํฯ **อนาคามีนญฺจา**ติ กามรูปภวฏฺฐานํ อฏฺฐสมาปตฺติลาภีนเมว อนาคามีนํ, ตถา ขีณาสวานญฺจฯ **ตตฺถา**ติ นิโรธสมาปตฺติยํฯ **ยาว อากิญฺจญฺญายตนํ คนฺตฺวา**ติ เอวํ สมถวิปสฺสนานํ ยุคนทฺธภาวาปาทนวเสน ยาว อากิญฺจญฺญายตนํ, ตาว คนฺตฺวาฯ **อธิเฏฺฐยฺยาทิก**นฺติ กายปฏิพทฺธํ ฐเปตฺวา วิสุํ วิสุํ ฐปิตจีวราทิปริกฺขารเคหาทีนํ อคฺคิอาทินา อวินาสนาธิฏฺฐานํ, สํฆปฏิมานนสตฺถุปโกฺกสนานํ ปุเรตรํ วุฏฺฐานํ, สตฺตาหพฺภนฺตเร อายุสงฺขารปฺปวตฺติโอโลกนนฺติ จตุพฺพิธํ อธิฏฺฐานาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวาฯ

สมาปตฺติเภทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุโยฺยชนวณฺณนา

๗๕. ปฏิปตฺติรสสฺสาทนฺติ ฌานสุขผลสุขาทิเภทํ สมถวิปสฺสนาปฏิปตฺติรสสฺสาทํฯ

อิติ อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา นาม อภิธมฺมตฺถสงฺคหวณฺณนาย

กมฺมฏฺฐานปริเจฺฉทวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิคมนวณฺณนา

(ก) จาริเตฺตน กุลาจาเรน โสภิเต วิสาลกุเล อุทโย นิพฺพตฺติ ยสฺส, เตน, กมฺมาทิวิสยาย สทฺธาย อภิวุโทฺธ ปริสุโทฺธ จ ทานสีลาทิคุณานํ อุทโย ยสฺส, เตน, **นมฺปวฺหเยน** นมฺปนามเกน, **ปรานุกมฺปํ** สาสเน สุโขตรณปริปาจนลกฺขณํ ปรานุคฺคหํ, **ปณิธาย** ปเตฺถตฺวา ยํ ปกรณํ **ปตฺถิตํ** อภิยาจิตํ, ตํ เอตฺตาวตา ปรินิฏฺฐิตนฺติ โยชนาฯ

(ข) **เตน** ปกรณปฺปสุเตน วิปุเลน ปุเญฺญน ปญฺญาวทาเตน อริยมคฺคปญฺญาปริสุเทฺธน สีลาทิคุเณน โสภิตาฯ ตโตเยว ลชฺชิโน ภิกฺขู, ธญฺญานํ อธิวาสภูตํ, **อุทิโตทิตํ** อจฺจนฺตปฺปสิทฺธํ, **มูลโสมํ** นาม วิหารํ, ปุญฺญวิภวสฺส อุทยสงฺขาตาย มงฺคลตฺถาย อายุกนฺตํ มญฺญนฺตุ, ตตฺถ นิวาสิโน ภิกฺขู อีทิสา โหนฺตูตฺยธิปฺปาโยฯ

นิคมนวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จายํ อภิธมฺมตฺถวิภาวินี นามฯ

อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกาฯ

นิคมนกถา

๑. รเมฺม **ปุลตฺถิ**นคเร นคราธิราเช,

รญฺญา **ปรกฺกม**ภุเชน มหาภุเชน;
การาปิเต วสติ **เชตวเน** วิหาเร;
โย รมฺมหมฺมิยวรูปวนาภิราเมฯ

๒. สมฺปนฺนสีลทมสํยมโตสิเตหิ,
สมฺมานิโต วสิคเณหิ คุณากเรหิ;
ปโตฺต มุนินฺทวจนาทิสุ เนกคนฺถ-
ชาเตสุ จาจริยตํ มหิตํ วิทูหิฯ

๓. ญาณานุภาวมิห ยสฺส จ สูจยนฺตี,
สํวณฺณนา จ วินยฏฺฐกถาทิกานํ;
สารตฺถทีปนิมุขา มธุรตฺถสาร-
สนฺทีปเนน สุชนํ ปริโตสยนฺตีฯ

๔. ตสฺสานุกมฺปมวลมฺพิย **สาริปุตฺต**-
เตฺถรสฺส ถามคตสารคุณากรสฺส;
โย เนกคนฺถวิสยํ ปฏุตํ อลตฺถํ,
ตเสฺสส ญาณวิภโว วิภเวกเหตุฯ

๕. โสหเมตสฺส สํสุทฺธ-วายามสฺสานุภาวโตฯ
อทฺธาสาสนทายาโท, เหสฺสํ เมเตฺตยฺยสตฺถุโนฯ

๖. โชตยนฺตํ ตทา ตสฺส, สาสนํ สุทฺธมานสํฯ
ปเสฺสยฺยํ สกฺกเรยฺยญฺจ, ครุํ เม สาริสมฺภวํฯ

๗. ทิเนหิ จตุวีเสหิ, ฏีกายํ นิฏฺฐิตา ยถาฯ
ตถา กลฺยาณสงฺกปฺปา, สีฆํ สิชฺฌนฺตุ ปาณินนฺติฯ

อิติ ภทนฺตสาริปุตฺตมหาเถรสฺส สิเสฺสน รจิตา

อภิธมฺมตฺถวิภาวินี นาม

อภิธมฺมตฺถสงฺคหฏีกา นิฏฺฐิตาฯ